

ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔

จุลศักราช ๑๒๑๙-๑๒๒๑

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา
ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า
กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

เผยแพร่เป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เนื่องในโอกาส
สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงเจริญพระชนมายุ ๖๕ พรรษา ๒ เมษายน ๒๕๖๓

ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔

จุลศักราช ๑๒๑๙-๑๒๒๑

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา
ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า
กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

เผยแพร่เป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เนื่องในโอกาส
สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงเจริญพระชนมายุ ๖๕ พรรษา ๒ เมษายน ๒๕๖๓

หนังสือเก่าหายากอันเป็นภูมิปัญญาของบรรพชนในบ้านเมืองเรานั้น มีมากมายหลายประเภท กอปรด้วยประโยชน์แตกต่างกัน หนังสือเหล่านี้นับวันจะเสื่อมสภาพมากยิ่งขึ้นตามกาลเวลา แม้หน่วยงานต่าง ๆ จะช่วยกันดูแลรักษาให้ดีเพียงใดก็ไม่ทันกับการเสื่อมสภาพได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง ดังนั้นหากองค์กรใดสามารถช่วยกันอนุรักษ์หนังสือหายากให้คงอยู่ตลอดไปได้แล้ว จะก่อให้เกิดคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นอเนกประการ

ราชกิจจานุเบกษา เป็นหนังสือที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๐ เพื่อให้ข้าราชการทุกตำแหน่งหน้าที่ ตลอดจนราษฎรทั่วไปได้รับทราบประกาศต่าง ๆ ที่ทรงออกมาใช้ในบ้านเมืองอย่างถูกต้องและทั่วถึงกัน นอกจากนี้ยังมีเรื่องสำคัญที่น่าสนใจมากมาย เป็นการให้ความรู้เรื่องราวด้านประวัติศาสตร์และสังคมของไทยในสมัยหนึ่ง ปัจจุบันเป็นหนังสือหายากที่มีผู้ต้องการใช้ศึกษาค้นคว้าอยู่เสมอ เมื่อมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดามีโครงการนำหนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ มาอนุรักษ์ด้วยวิธีการจำลองภาพถ่ายและจัดทำเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อเผยแพร่ จึงเป็นเรื่องที่น่ายินดี เพราะจะเป็นการเผยแพร่หนังสือครั้งสำคัญยิ่งอีกครั้งหนึ่ง และจะทำให้หนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ได้คงอยู่สมดังพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกประการ

ข้าพเจ้าเชื่อว่า บรรดาผู้ที่ได้อ่านหนังสือนี้คงจะได้รับประโยชน์เป็นอย่างมาก รวมทั้งอนุโมทนาในบุญกุศลราศีแก่พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี ผู้ล่วงลับ ที่ได้สะสมหนังสือราชกิจจานุเบกษาไว้ทำให้มีต้นฉบับนำมาเผยแพร่ ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้สนใจทั้งปวงมีโอกาสอ่านและศึกษาค้นคว้าได้โดยสะดวก ควรนับว่าเป็นกุศลอันจะมีผลถาวรวัฒนาการสืบไปตลอดกาลนาน

คำนำ

เนื่องในมหามงคลอุดมสมัยที่สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเจริญพระชนมายุ ๖๕ พรรษา วันที่ ๒ เมษายน ๒๕๖๓ มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาจึงพิจารณาคัดเลือกหนังสือเก่าที่สำคัญของทางราชการเรื่องหนึ่งมาจัดทำเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เผยแพร่ คือ หนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ เพื่อสนองพระราชดำริในสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ในการอนุรักษ์หนังสือเก่าทรงคุณค่าไว้ให้คงอยู่คู่บ้านเมืองตลอดไป รวมทั้งเป็นการเผยแพร่ความรู้จากหนังสือราชกิจจานุเบกษาให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้าทางวิชาการ อันเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของสังคมไทยอีกหลายสาขาต่อไป

การเผยแพร่หนังสือนี้ มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาได้ใช้ต้นฉบับหนังสือของพลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี นักประวัติศาสตร์อาวุโสที่ถึงแก่อนิจกรรมแล้ว และหนังสือราชกิจจานุเบกษาบางปี ฉบับสำเนาไมโครฟิล์มจากหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ขออนุโมทนาในกุศลบุญราศีแก่พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี ขอขอบคุณหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร และกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ที่สนับสนุนการจัดทำ หวังว่าหนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ จะอำนวยประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาค้นคว้าโดยทั่วกัน

(ท่านผู้หญิงนราวดี ชัยเฉนียน)
ประธานมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา

คำชี้แจง

ราชกิจจานุเบกษามีประวัติความเป็นมายาวนาน เป็นหนังสือทรงคุณค่าเพราะให้ความรู้หลากหลาย ตั้งแต่เรื่องพระราชวงศ์ นิติราชประเพณี ราชาศัพท์ พระราชบัญญัติ กฎหมาย ประกาศ การเมืองการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การเศรษฐกิจ การคลัง การศึกษา ศาสนา และข้าราชการ

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาได้คัดเลือกหนังสือราชกิจจานุเบกษาที่เผยแพร่ในรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๐-๒๔๐๒ ซึ่งมี ๑ เล่ม และในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๕๓ จำนวน ๓๒ เล่ม รวมทั้งสิ้น ๓๓ เล่ม มาจัดทำเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เพื่อเผยแพร่ มีรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะของหนังสือ การจัดทำต้นฉบับ การให้เลขหน้า สารบัญของหนังสือ และการใช้หนังสือดังนี้

ลักษณะของหนังสือ

๑. ต้นฉบับหนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ส่วนใหญ่มีสภาพเก่า บางเล่มชำรุดมากกระดาษแตกหักง่าย และมีปกหนังสือบ้างไม่มีบ้าง

๒. ต้นฉบับบางเล่มตัวอักษรไม่ชัดเจน ผู้เรียบเรียงหนังสือราชกิจจานุเบกษาในสมัยนั้นชี้แจงสาเหตุว่าเกิดจากตัวอักษรบนแท่นพิมพ์ “ทรุดต่ำ” หายไป อันเป็นเรื่องปกติของการพิมพ์ยุคนั้นที่จะมี “บอดไปบ้างตีไม่ขึ้น”

๓. ขนาดของต้นฉบับหนังสือราชกิจจานุเบกษาที่นำมาเผยแพร่มี ๓ ขนาดคือ ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ มีขนาด ๒๓ x ๒๔ เซนติเมตร ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕ มี ๒ ขนาดคือ ๒๒ x ๓๑ เซนติเมตร และ ๑๔.๕ x ๒๒ เซนติเมตร

๔. ต้นฉบับหนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕ ฉบับพิมพ์ จ.ศ. ๑๒๔๓ (พ.ศ. ๒๔๒๔) มีจำนวน ๒๔๐ หน้า สูญหายไป ๒๑๓ หน้าคือ หน้า ๑-๘๒, ๙๐-๑๔๐, ๑๔๖-๒๐๗, ๒๑๖-๒๒๘ และ ๒๓๗-๒๔๐ ส่วนหน้าที่สมบูรณ์สามารถอ่านได้มีเพียง ๒๗ หน้าคือ หน้า ๘๓-๘๙, ๑๔๑-๑๔๕, ๒๐๘-๒๑๕, และ ๒๒๙-๒๓๖ ทั้งนี้ไม่สามารถค้นหาต้นฉบับการพิมพ์เมื่อ จ.ศ. ๑๒๔๓ ฉบับสมบูรณ์ได้ มูลนิธิ ฯ พิจารณาแล้วเห็นควรยกเว้นการจัดทำหนังสือราชกิจจานุเบกษาฉบับนี้

๕. การนับปีศักราช หนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ และหนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗) ถึงเล่ม ๖ จ.ศ. ๑๒๔๑ (พ.ศ. ๒๔๒๒) และเล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๔๖ (พ.ศ. ๒๔๒๗) ถึงเล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๕๐ (พ.ศ. ๒๔๓๑) ยังคงใช้จุลศักราช (จ.ศ.) ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นรัตนโกสินทร์ศก (ร.ศ.) เมื่อพิมพ์เล่ม ๖ ร.ศ. ๑๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๒) และใช้เรื่อยมาจนถึงเล่ม ๒๘ ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) ก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นพุทธศักราช (พ.ศ.) ในสมัยรัชกาลที่ ๖ และใช้มาจนถึงปัจจุบัน

การจัดทำต้นฉบับ

๑. มูลนิธิ ฯ ใช้วิธีการจำลองภาพถ่าย (scan) จากต้นฉบับ แล้วตกแต่งภาพ (retouch) ให้หน้ากระดาษสะอาดขึ้นเพื่อความสะดวกในการอ่าน

๒. การนับเล่ม โดยปกติหนังสือจะนำต้นฉบับทุกแผ่น (ฉบับ) ที่เผยแพร่มาเย็บรวมเล่มเป็นปีละเล่ม แต่เนื่องจากหนังสือราชกิจจานุเบกษาเริ่มต้นนับการพิมพ์ครั้งใหม่ถึง ๔ ครั้ง คือ เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๑๙ เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๓๖ เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๔๓ และเล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๔๖ มูลนิธิ ฯ จึงใช้วิธีการเรียงลำดับเล่มตามปีที่ออกตั้งแต่เล่ม ๑ ปีมะเมียยังเป็นนพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ เรื่อยไปจนถึงเล่ม ๒๗ ร.ศ. ๑๒๙ ผู้ใช้หนังสือจึงพึงสังเกตจากปีศักราชเป็นหลัก

อนึ่ง “ราชกิจจานุเบกษา ฉบับวิเศษ สำหรับการรัชฎาภิเศก รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒” เป็นหนังสือที่พิมพ์ในโอกาสพระราชพิธีรัชดาภิเษก เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) จึงได้นำมาเผยแพร่ไว้ท้ายเล่ม ๑๐ ร.ศ. ๑๑๒

การให้เลขหน้า

ต้นฉบับของหนังสือบางเล่ม มีเลขหน้าซ้ำกัน เลขหน้ากระโดด และเลขหน้าสลับที่ บางเล่มมีเรื่องแทรกไว้กลางหนังสือโดยขึ้นหน้าใหม่ไม่ต่อเนื่องกัน ทำให้เกิดความสับสนในการอ่าน มูลนิธิ ฯ จึงกำหนดเลขหน้าใหม่ให้ต่างกับต้นฉบับเดิม กล่าวคือ พระราชนิพนธ์คำนำ คำนำของมูลนิธิ ฯ คำชี้แจง สารบัญ บทนำ กำหนดให้ใช้เลขไทยอยู่ในวงเล็บ พิมพ์ไว้ที่มุมล่างด้านซ้าย - ขวาของหน้ากระดาษ ส่วนเนื้อเรื่อง เรื่อยไปจนจบเล่มหนังสือ กำหนดให้ใช้เลขไทยพิมพ์ไว้ที่มุมล่างด้านซ้าย - ขวาของหน้ากระดาษเช่นเดียวกัน แต่ไม่มีวงเล็บ

สารบัญของหนังสือ

เนื้อหาของหนังสือราชกิจจานุเบกษามีรายละเอียดมาก แต่ละเล่มมีหลายร้อยหน้า การค้นหาข้อมูลจึงค่อนข้างลำบาก แม้ต้นฉบับจะมีการทำสารบัญถึง ๓ แบบคือ ๑) สารบัญ “บอกข่าว” อยู่ท้ายเล่ม ๒) “รวบรวมสารบาน” อยู่ด้านหน้าก่อนเนื้อหา และ ๓) “แจ้งความ” หรือ “สารบาน” ย่อประจำฉบับ พิมพ์ไว้ก่อนเนื้อหา กระนั้นก็ยังพบว่าสารบัญเหล่านี้มีรายละเอียดความชัดเจนไม่เท่ากัน และบางเล่มก็ไม่ปรากฏสารบัญ มูลนิธิ ฯ จึงทำสารบัญใหม่ตามหัวข้อที่ระบุไว้ในแต่ละเล่ม โดยคงอักขรวิธีตามที่ปรากฏในต้นฉบับ ทั้งนี้ข้อมูลในสารบัญแบ่งออกเป็น ๓ ส่วนคือ

ส่วนที่ ๑ เป็นหัวข้อในหนังสือเรียงตามลำดับเนื้อหา

ส่วนที่ ๒ เป็นเลขหน้าเดิม (เลขด้านบนของต้นฉบับ)

ส่วนที่ ๓ เป็นเลขหน้าใหม่ที่มูลนิธิ ฯ กำหนดขึ้น (เลขด้านล่าง)

การใช้หนังสือ

ผู้ใช้สามารถค้นหาข้อมูลของหนังสือได้จากรายการสารบัญ จากลำดับแผ่น (ฉบับ) โดยใช้เลขหน้าจากต้นฉบับเดิม หรือเลขหน้าที่กำหนดใหม่ ทั้งนี้การอ้างอิงควรใช้เลขหน้าที่กำหนดใหม่อันเป็นข้อมูลเฉพาะของการจัดทำหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ในโอกาสพิเศษนี้

สารบัญ

		หน้า
พระราชนิพนธ์คำนำ		**(๕)**
คำนำมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา		**(๖)**
คำชี้แจง		**(๗)**
สารบัญ		**(๑๐)**
บทนำ		**(๑๗)**
	เลขหน้าเดิม	เลขหน้าใหม่
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑ วันจันทร เดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมียยังเปนนพศ๎ก ๑๒๑๙		
ประกาศที่ ๑	๑	๓
ประกาศที่ ๒	๒	๔
ประกาศที่ ๓	๓	๕
แจ้งความมาที่ ๑	๔	๖
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๒ วันอังคาร เดือนห้า แรมค่ำหนึ่ง ปีมะเมียยังเปนนพศ๎ก ๑๒๑๙		
ประกาศมาที่ ๓	๕	๗
ประกาศมาที่ ๔	๖	๘
แจ้งความมาที่ ๒	๖	๘
แจ้งความมาที่ ๓	๗	๙
หมายประกาศที่ ๒	๘	๑๐
เตือนให้สติมาที่ ๑	๘	๑๐
ฆ่าวตาย	๘	๑๐
น้ำฝน	๘	๑๐

	เลขหน้าเดิม	เลขหน้าใหม่
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๓ วันอังคาร เดือนหก ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมเมียยังเปนนพศ๎ก ๑๒๑๙		
ประกาษมาที่ ๕	๙	๑๑
ประกาศมาที่ ๖	๑๐	๑๒
แจ้งความมาที่ ๔	๑๑	๑๓
เตือนสะติมาที่ ๒	๑๒	๑๔
แจ้งความแนะทางมาที่ ๔	๑๒	๑๔
เกิดเพลิง	๑๒	๑๔
น้ำฝน	๑๒	๑๔
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๔ วันพฤหัศ เดือนหก ขึ้นสามค่ำ ปีมเมียสัมเรทธิศ๎ก ๑๒๒๐		
ประกาศที่ ๗	๑๓	๑๕
ประกาศที่ ๘	๑๔	๑๖
ประกาศที่ ๙	๑๔	๑๖
ประกาศที่ ๑๐	๑๕	๑๗
หมายประกาศที่ ๓	๑๖	๑๘
แจ้งความมาที่ ๖	๑๖	๑๘
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๕ วันพุทธ เดือนหก แรมค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศ๎ก ๑๒๒๐		
แจ้งความมาที่ ๗	๑๗	๑๙
ประกาศมาที่ ๑๑	๑๘	๒๐
เล่าความเก่ามาให้แจ้งที่ ๘	๑๙	๒๑
แจ้งความมาที่ ๙	๑๙	๒๑
ประกาศที่ ๑๒	๒๐	๒๒
ตั้งตำแหน่ง	๒๐	๒๒
ฆ่าวตาย	๒๐	๒๒

	เลขหน้าเดิม	เลขหน้าใหม่
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๖ วันพฤหัศ เดือนเจด ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศ็ก ๑๒๒๐		
ประกาษที่ ๑๓	๒๑	๒๓
แจ้งความมาที่ ๘	๒๒	๒๔
แจ้งความมาที่ ๙	๒๓	๒๕
ประสูตร	๒๓	๒๕
ตั้งตำแหน่ง	๒๓	๒๕
ตั้งตำแหน่ง	๒๔	๒๖
น้ำฝน	๒๔	๒๖
ฆ่าวตาย	๒๔	๒๖
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๗ วันสุกร เดือนเจด แรมค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศ็ก ๑๒๒๐		
ประกาษที่ ๑๔	๒๕	๒๗
แจ้งความมาที่ ๑๐	๒๕	๒๗
แจ้งความมาที่ ๑๑	๒๖	๒๘
แจ้งความมาที่ ๑๒	๒๗	๒๙
เตือนสติมาที่ ๔	๒๘	๓๐
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๘ วันศุกร เดือนแปดบุรพาสาท ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศ็ก ๑๒๒๐		
ประกาศมาให้แจ้งที่ ๑๕	๒๘	๓๑
เตือนสติมาที่ ๕	๒๘	๓๑
เตือนสติมาที่ ๖	๒๙	๓๒
ประกาศมาที่ ๑๖	๓๐	๓๓
ประกาศมาที่ ๑๗	๓๐	๓๓
ตั้งตำแหน่ง	๓๐	๓๓
ประสูตร	๓๑	๓๔
น้ำฝน	๓๑	๓๔
ฆ่าวตาย	๓๑	๓๔

	เลขหน้าเดิม	เลขหน้าใหม่
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๙ วันเสาร เดือนแปดบุรพาสาท แรมค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศ็ก ๑๒๒๐		
ประกาษที่ ๑๘	๓๒	๓๕
ประกาศที่ ๑๙	๓๒	๓๕
ประกาศมาที่ ๒๐	๓๓	๓๖
ตั้งตำแหน่ง	๓๕	๓๘
อาการน้ำฝน	๓๕	๓๘
ฆ่าวตาย	๓๕	๓๘
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑๐ วันอาทิตย์ เดือนแปดอุตราสาท ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศ็ก ๑๒๒๐		
หมายประกาศที่ ๔	๓๖	๓๙
ประกาศที่ ๒๑	๓๖	๓๙
ประกาศที่ ๒๒	๓๗	๔๐
ประกาศที่ ๒๓	๓๙	๔๒
ตั้งตำแหน่ง	๓๙	๔๒
ฆ่าวน้ำฝน	๓๙	๔๒
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑๑ วันพฤหัศ เดือนแปดอุตราสาท ขึ้นสี่ค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศ็ก ๑๒๒๐		
แจ้งความมาให้ทราบที่ ๑๓	๔๐	๔๓
ประกาศที่ ๒๔	๔๒	๔๕
วันอังคาร เดือนเก้า ขึ้นสิบห้าค่ำปีมเมียสัมฤทธิศ็ก จะมีจันทรุปราคา	๔๔	๔๖
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑๒ วันพุทธ เดือน ๙ แรมค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศ็ก ๑๒๒๐		
แจ้งความมาที่ ๑๔	๔๔	๔๗
แจ้งความมาที่ ๑๕	๔๕	๔๘
ปีมเมียสัมฤทธิศ็กนี้ แบ่งเป็น ๑๒ ส่วน	๔๖	๔๙
วันศุกร์เดือนแปดอุตราสาทแรม ๑๓ ค่ำ	๔๗	๕๐
ตั้งตำแหน่ง	๔๗	๕๐

	เลขหน้าเดิม	เลขหน้าใหม่
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑๓ วันเสาร เดือน ๑๑ แรมค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศ็ก ๑๒๒๐		
เตือนสติมาที่ ๗	๕๐	๕๑
แจ้งความมาที่ ๒๖	๕๑	๕๒
ตั้งตำแหน่ง	๕๑	๕๒
น้ำฝน	๕๑	๕๒
เกิดเพลิง	๕๑	๕๒
ตั้งตำแหน่ง	๕๑	๕๒
น้ำฝน	๕๒	๕๓
ประกาศมาที่ ๒๕	๕๒	๕๓
ประกาศมาที่ ๒๖	๕๒	๕๓
ตั้งตำแหน่ง	๕๓	๕๔
น้ำฝน	๕๓	๕๔
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑๔ วันจันทร เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศ็ก ๑๒๒๐		
ประกาศที่ ๒๗	๕๔	๕๕
ตั้งตำแหน่ง	๕๕	๕๖
ประกาศมาที่ ๒๘	๕๕	๕๖
ตั้งตำแหน่ง	๕๖	๕๗
ประกาศที่ ๒๙	๕๗	๕๘
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑๕ วันพฤหัศ เดือนสาม ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศ็ก ๑๒๒๐		
แจ้งความมาที่ ๑๗	๕๗	๕๙
ความบังเกิด	๖๐	๖๑
ตั้งตำแหน่ง	๖๐	๖๑
วันอังคาร เดือนยี่ ขึ้นแปดค่ำ	๖๐	๖๑
ประกาศมาที่ ๓๐	๖๐	๖๑
แจ้งความมาให้ทราบไว้ที่ ๑๘	๖๑	๖๒

	เลขหน้าเดิม	เลขหน้าใหม่
ประกาศมาที่ ๓๑	๖๑	๖๒
ฆ่าวตาย	๖๑	๖๒
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑๖ วันศุกร เดือนสี่ ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศ็ก ๑๒๒๐		
ประกาศที่ ๓๒	๖๒	๖๓
แจ้งความมาที่ ๑๙	๖๒	๖๓
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑๗ วันสุกร เดือนแปด แรมค่ำหนึ่ง ปีมแมเอกศ็ก ๑๒๒๑		
ประกาศที่ ๓๓	๖๖	๖๗
แจ้งความมาที่ ๒๐	๖๖	๖๗
ตั้งตำแหน่ง	๖๗	๖๘
น้ำฝน	๖๘	๖๙
ฆ่าวตาย	๖๘	๖๙
ตั้งตำแหน่ง	๖๘	๖๙
ประกาศที่ ๓๔	๖๘	๖๙
ตั้งตำแหน่ง	๖๙	๗๐
ฆ่าวตาย	๖๙	๗๐
น้ำฝน	๖๙	๗๐
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑๘ วันอังคาร เดือนแปด แรมสิบสองค่ำ ปีมแมเอกศ็ก ๑๒๒๑		
ชี้แจงมาให้ทราบ	๗๐	๗๑
วันเสาร เดือนเก้า ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีมแมเอกศ็ก	๗๕	๗๖

	เลขหน้าเดิม	เลขหน้าใหม่
เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑๙ วันจันทร เดือนสิบ แรมค่ำหนึ่ง ปีมแมเอกศ็ก ๑๒๒๑		
ประกาศที่ ๓๕	๗๖	๗๗
ประกาศที่ ๓๖	๗๖	๗๗
ประกาศที่ ๓๗	๗๗	๗๘
ประกาศที่ ๓๘	๗๘	๗๙
ประกาษที่ ๓๙	๗๘	๗๙
ประสูตร	๗๙	๘๐
ตั้งตำแหน่ง	๗๙	๘๐
น้ำฝน	๗๙	๘๐
เกิดเพลิง	๗๙	๘๐
ฆ่าวตาย	๗๙	๘๐
บรรณานุกรม		**๘๑**
มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา		**๘๒**
พระนามและรายนามคณะกรรมการมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา		**๘๓**
คณะบรรณาธิการ		**๘๔**

บทนำ

ที่มาของหนังสือราชกิจจานุเบกษา

การประกาศพระราชกำหนดกฎหมายในสมัยโบราณนั้น เมื่อพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะประกาศเรื่องใดให้ราษฎรทราบ จะมีพระบรมราชโองการให้อาลักษณ์เรียบเรียงข้อความนั้นนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายเพื่อทรงตรวจแก้ไข แล้วทรงมอบให้กรมพระสุรัสวดีคัดสำเนาประกาศลงบนม้วนกระดาษข่อย เขียนด้วยดินสอดำแจกจ่ายไปทุกกรมกอง ส่วนในหัวเมือง เป็นหน้าที่ของกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม และกรมท่าที่จะคัดสำเนาจากกรมพระสุรัสวดีส่งไปยังหัวเมืองในบังคับบัญชา และมอบให้กำนันเป็นผู้อ่านประกาศให้ราษฎรทราบ ส่วนในกรุงเทพ ฯ กรมเมืองจะมอบให้นายอำเภอเป็นผู้อ่านประกาศในที่ประชุมชน

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในพระบรมมหาราชวังเรียกว่า โรงอักษรพิมพการ ทำหน้าที่พิมพ์ประกาศต่าง ๆ ของราชการแทนการคัดลอกลงกระดาษข่อย แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ออกหนังสือพิมพ์ตามระยะเวลาเล่มหนึ่ง ลงข่าวในพระราชสำนักและประกาศที่ออกในเวลานั้นเพื่อเผยแพร่ให้ราษฎรทราบโดยทั่วกัน พระราชทานนามหนังสือพิมพ์นี้ว่า**ราชกิจจานุเบกษา** แปลว่า หนังสือเป็นที่เพ่งดูราชกิจ

หนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔

หนังสือราชกิจจานุเบกษาเป็นสิ่งพิมพ์ประเภทวารสารฉบับแรกของราชการไทย ขณะนั้นเรียกว่า หนังสือพิมพ์หลวง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาเป็นครั้งแรกเมื่อวันจันทร์ เดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมียยังเป็นนพศก จ.ศ. ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๐ โดยมีพระราชประสงค์ในการออกหนังสือตามที่ประกาศไว้ว่า

ประกาศที่ ๑

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎสุทธสมมติเทพยพงษ์ วงษาดิศวรกระษัตริย์วรขัติยราชนิกโรดมจาตุรันตบรมมหาจักรพัติราชสังกาษ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตรพระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงพระราชดำริหตริตรองในการจะทนุบำรุงแผ่นดินให้เรียบร้อยสำเรทธประโยชน์ทั่วถึงแลแน่นอนให้ดีขึ้นไปกว่าแต่ก่อน จึ่งทรงพระราชวิตกว่าราชการต่าง ๆ ซึ่งสั่งด้วยบาทหมายแต่กรมวังให้สัสดีแลทลวงฟันเดินบอกตามหมู่ตามกรมต่าง ๆ นั้นก็ดี การที่บังคับให้นายอำเพอมีหมายป่าวประกาษแก่ราษฎรในกรุงก็ดี การที่มีท้องตราไปให้เจ้าเมืองกรมการหัวเมืองปากใต้ฝ่ายเหนือ มีหมายให้กำนันรั้วแขวงอำเพอประกาษแก่ราษฎรในแขวงนั้น ๆ ก็ดี พระราชบัญญัติใหม่ ๆ ตั้งขึ้นเพื่อจะห้ามการที่มิควรแลบังคับการที่ควรก็ดี การเตือนสติให้ระฦกแลถือพระราชกำหนดกฎหมายเก่าก็ดี ตั้งขึ้นแลเลิกทิ้งอากรภาษีต่าง ๆ แลพิกัดภาษีนั้น ๆ แลลดอย่อนลงฤๅเพิ่มขึ้นพิกัดของในภาษีนั้น ๆ ก็ดี การกะเกนแลขอแรงแลบอกบุญก็ดี ว่าโดยสั้นโดยย่อเหตุใด ๆ การใด ๆ ที่ควรข้าราชการทั้งปวงฤๅราษฎรทั้งปวงจะพึงรู้ทั่วกันนั้น แต่ก่อนเปนแต่บาทหมายแลทำคำประกาษเขียนเส้นดินสอดำลงกระดาษส่งกันไปส่งกันมา แลให้ลอกต่อกันไปผิด ๆ ถูก ๆ แลก็เพราะฉบับหนังสือนั้นน้อยผู้ที่จะได้อ่านก็น้อยไม่รู้ทั่วถึงกันว่าการพระราชประสงค์ แลประสงค์ของผู้ใหญ่ในแผ่นดินจะบังคับมาแลตกลงประการใด ข้าราชการทั้งปวงแลราษฎรทั้งปวงก็ไม่ทราบทั่วกันได้ยินแต่ว่ามีหมายว่าเกนว่าประกาษว่าบังคับมา เมื่อการนั้นเกี่ยวข้องกับตัวใครก็เปนแต่ถามกันต่อไป ผู้ที่จะได้อ่านต้นหมายต้นท้องตรานั้นน้อยตัว ถึงจะได้อ่านก็ไม่เข้าใจ เพราะราษฎรเมืองไทยผู้ที่รู้หนังสือนั้นน้อยกว่าผู้ที่ไม่รู้ คนไพร่ ๆ ในประเทศบ้านนอกหนังสือก็อ่านไม่ออก ดวงตราของขุนนางในตำแหน่ง ซึ่งจะบังคับราชการเรื่องไร จะเปนอย่างไรก็ไม่รู้จักดู สักแต่ว่าเหนดวงตราที่ตีมาด้วยชาดแลเสนแดง ๆ แล้วก็กลัว ผู้ที่ถือมาว่ากะไรก็เชื่อหมด เพราะฉนั้นจึ่งมีคนโกง ๆ คด ๆ แต่งหนังสือเปนดังท้องตรา แลบาทหมายอ้างรับสั่งวังหลวงแลวังน่า แลเจ้านายแลเสนาบดีที่เปนที่ราษฎรนับถือยำเยงแล้ว ก็ว่าการบังคับไปต่าง ๆ ตามใจตัวปราถนาด้วยการที่มิได้เปนธรรม แลทำให้ราษฎรเดือดร้อน แลเสียพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน แลพระนามเจ้านายแลชื่อของขุนนางไป เพราะฉนั้นบัดนี้ทรงพระราชดำริหจะบำบัดโทษต่าง ๆ ดังว่ามาแล้วนั้นทุกประการ จึ่งโปรดให้ตั้งการตีพิมพ์หนังสืออย่างหนึ่งมีชื่อโดยภาษาสังษกฤษว่าหนังสือราชกิจจานุเบกษาแปลว่าหนังสือเปนที่เพ่งดูราชกิจ มีตารูปพระมหามงกุฎแลฉัตรกระหนาบสองข้างดวงใหญ่ ตีในเส้นดำกับตัวหนังสือนำน่าเปนอักษรตัวใหญ่ว่า ราชกิจจานุเบกษา อยู่เบื้องบนบันทัดทุกฉบับเปนสำคัญแจกมาแก่คนต่าง ๆ ที่ควรจะรู้ทุกเดือนทุกปักษตั้งแต่เดือนห้าปีมเมียเปนปีที่แปดในราชกาลอันเปนประจุบันนี้ไป หนังสือในราชกิจจานุเบกษานี้ คือการใด ๆ ซึ่งได้มีท้องบัฏใบตราแลบาทหมาย แลประกาศด้วยหนังสือเขียนเส้นดินสอดำประทับตราตามตำแหน่งตามธรรมเนียมเก่านั้น ซึ่งได้มีแล้วไปในปักษนั้นฤๅปักษที่ล่วงแล้วในเดือนนั้น ฤๅเดือนที่ล่วงแล้ว ก็

จะเกบเอามาว่าแต่ย่อ ๆ ในสิ่งซึ่งเปนสำคัญเพื่อจะให้เปนพยานแก่ท้องบัฏใบตราแลบาทหมายคำประกาศ ซึ่งมีไปแล้วก่อนนั้นเพื่อจะให้คนที่ได้อ่านหนังสือก่อนเชื่อแท้แน่ใจไม่สงไสยที่ไม่เข้าใจความจะได้เข้าใจ ผู้ใดไม่รู้ความในหนังสือท้องบัฏใบตราบาทหมายก่อนก็จะได้รู้ถนัด อนึ่งถ้าเหตุแลการในราชการแผ่นดินประการใด ๆ เกิดขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินแลเสนาบดีพร้อมกันบังคับไปอย่างไร บางทีก็จะเล่าความนั้นใส่มาในหนังสือราชกิจจานุเบกษานี้บ้าง เพื่อจะให้รู้ทั่วกันมิให้เล่าฦๅผิด ๆ ไปต่าง ๆ ขาด ๆ เกิน ๆ เปนเหตุให้เสียราชการแลเสียพระเกียรติยศแผ่นดินได้ หนังสือราชกิจจานุเบกษานี้เมื่อตกไปอยู่กับผู้ใดขอให้เกบไว้อย่าให้ฉีกทำลายล้างเสีย เมื่อได้ฉบับอื่นต่อไปก็ให้เยบต่อ ๆ เข้าเปนสมุดเหมือนสมุดจีนสมุดฝรั่งตามลำดับตัวเลขที่หมายหนึ่งสองสามสี่ต่อ ๆ ไป ซึ่งมีอยู่ทุกน่ากระดาษนั้นเถิด ขอให้มีหนังสือราชกิจจานุเบกษานี้เกบไว้สำหรับจะได้ค้นดูข้อราชการต่าง ๆ ทุกหมู่ทุกกรมข้าราชการแลทุกหัวเมืองโดยประกาศนี้ เทอญ ฯ ประกาศมาวันจันทร เดือนห้าขึ้นค่ำหนึ่งปีมเมียยังเปนนพศก เปนวันที่ ๒๔๙๖ ในราชกาลประจุบันนี้ ขุนปฏิภานพิจิตร ขุนมหาสิทธิโวหารกรมพระอาลักษณ์เปนผู้รับสั่ง ฯะ

ผู้เรียบเรียง

พระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ ตลอดจนผู้เรียบเรียงหนังสือราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗ รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙ มีความเห็นตรงกันว่า หนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ เป็นกระแสพระราชดำริและพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระอุตสาหะพระราชนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ที่จะเผยแพร่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาด้วยพระองค์เอง ทั้งนี้เพราะในเวลานั้น เป็นสมัยที่งานราชการเปลี่ยนแปลงไปจากโบราณมาก ข้าราชการจะได้ใช้พระราชนิพนธ์เป็นบรรทัดฐานในการปฏิบัติงาน สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยเพิ่มเติมว่า คงจะไม่มีผู้ใดกล้ารับผิดชอบเป็นผู้แต่ง ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกรณียกิจมากขึ้นและทรงมีเวลาไม่เพียงพอที่จะทรงพระราชนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ มาลงพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา การจัดพิมพ์หนังสือจึงต้องหยุดไป

เนื้อหาของหนังสือ

หนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ มีเนื้อหาทั้งที่เป็นประกาศพระราชนิยม ประกาศพระราชบัญญัติการพระราชทานนามสถานที่ต่าง ๆ ประกาศค่าธรรมเนียม ประกาศว่าด้วยลักษณะความสำหรับตุลาการและผู้มีคดีความ ประกาศลักษณะการทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกา ประกาศเตือนสติแก้ไขการใช้ถ้อยคำผิด ทั้งการใช้ตัวอักษรและคำพูดในหนังสือราชการ และประกาศอื่นอีกจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีข่าวในพระราชสำนักทั้งวังหลวงและวังหน้า ข่าวราชการ เช่น การแต่งตั้งข้าราชการ พระสงฆ์ ใบบอกหัวเมือง ปริมาณน้ำฝน เรื่องใดที่ทรงเห็นว่าราษฎรควรรู้ก็จะทรงพระราชนิพนธ์มาพิมพ์ในหนังสือนี้

ลักษณะและกำหนดออก

หนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ - ๒๔๐๒ มี ๑ เล่ม รูปเล่มขนาด ๒๓ x ๒๔ เซนติเมตร หน้าหนึ่งแบ่งเป็น ๒ คอลัมน์ หน้าแรกของแต่ละฉบับ (เดิมเรียกว่า แผ่น) มีพระราชลัญจกรประจำพระองค์รัชกาลที่ ๔ พิมพ์อยู่ด้านซ้ายของคอลัมน์ก่อนเนื้อหา หนังสือหนาประมาณ ๔ หน้า พิมพ์ครั้งละ ๕๐๐ ฉบับ มีกำหนดออกหนังสือไม่แน่นอน ส่วนใหญ่ประมาณ ๑๕ วันออกครั้งหนึ่ง บางฉบับเว้น ๒ วัน และบางฉบับเว้นไปนานถึง ๑๓๓ วัน สันนิษฐานว่าขึ้นอยู่กับพระราชกรณียกิจที่ทรงมีมากน้อยในช่วงระยะเวลานั้น

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ อธิบดีกรมอักษรพิมพการ เมื่อยังดำรงพระอิสริยยศพระเจ้าน้องยาเธอ มีพระดำริว่าหนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ เป็นหนังสือที่หาต้นฉบับยาก เพราะออกเป็นคราว ๆ พิมพ์จำนวนน้อย ผู้ที่เก็บรักษาไว้ก็เกือบจะไม่มี เนื้อหาในหนังสือนั้นก็เป็นประโยชน์มาก เพราะเป็นกระแสพระราชดำริและพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมควรเป็นหนังสือสำหรับเล่าเรียนเพื่อจะได้รู้แบบแผนของทางราชการและเป็นคุณประโยชน์อื่นอีกหลายอย่าง ไม่ควรให้สูญหายควรจะนำมาจัดพิมพ์ใหม่ ด้วยเหตุนี้จึงทรงรวบรวมต้นฉบับจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ขณะมีพระอิสริยยศพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง ฯ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ขณะมีพระอิสริยยศพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุน ฯ รวมทั้งส่วนที่เป็นของพระองค์เอง ทรงรวบรวมได้ตั้งแต่แผ่นที่ ๑ ถึงแผ่นที่ ๑๙ โปรดให้เจ้าพนักงานกรมอักษรพิมพการเรียงพิมพ์ขึ้นใหม่เป็นครั้งที่ ๒ จำนวน ๕๐๐ เล่ม มีการเปลี่ยนแปลงรูปเล่มเป็นขนาด ๒๓ x ๑๔ เซนติเมตร หน้าละหนึ่งคอลัมน์ โดยยังคงรักษาอักขรวิธีไว้ตามเดิม

การพิมพ์ยังไม่แล้วเสร็จ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์สิ้นพระชนม์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ขณะมีพระอิสริยยศพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล จึงทรงรับหน้าที่แทนชั่วคราว เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงเป็นอธิบดีกรมอักษรพิมพการแล้ว จึงทรงดำเนินการต่อมาจนแล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ แล้วนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อพระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายใน ตลอดจนมอบให้สถานที่เก็บรักษาหนังสือ อาทิ หอพระสมุดวชิรญาณ นอกนั้นจำหน่ายราคาเล่มละ ๕ บาท ถ้าเป็นหนังสือปกหนังเล่มละ ๕ บาท ๒ สลึง

ตราประจำหนังสือ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้ออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาแล้ว ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้ตราพระราชลัญจกรประจำพระองค์เป็นตราประจำหนังสือ ลักษณะเป็นรูปพระมหามงกุฎมีฉัตรซึ่งเป็นเครื่องสูงกระหนาบอยู่สองข้าง แท่นรองแว่นฟ้าเบื้องซ้ายขวา มีรัศมีอยู่เหนือพระมหามงกุฎ และลายเครือเถากระจายอยู่ภายในกรอบวงกลม พิมพ์ไว้หน้าแรกด้านบนซ้ายของทุกแผ่น

หนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕

หนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕ ได้แก่ ราชกิจจานุเบกษาที่ออกใน จ.ศ. ๑๒๓๖ - ๑๒๔๑ (พ.ศ. ๒๔๑๗ - ๒๔๒๒) และ จ.ศ. ๑๒๔๓ (พ.ศ. ๒๔๒๔) จ.ศ. ๑๒๔๖ - ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๒๗ - ๒๔๕๓)

ราชกิจจานุเบกษา จ.ศ. ๑๒๓๖ - ๑๒๔๑ (พ.ศ. ๒๔๑๗ - ๒๔๒๒)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่าหนังสือราชกิจจานุเบกษาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกนาถ ได้ทรงริเริ่มจัดพิมพ์ไว้นั้น มีคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลของพระองค์เอง เมื่อวันอาทิตย์เดือนเจ็ดขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีจอฉศก จุลศักราช ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ ทั้งนี้ทรงประกาศพระราชประสงค์ไว้ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑ แผ่นที่ ๑ ความว่า

ประกาศที่ ๑

๏ พระบาทสมเดจพระปรมินทร มหาจุฬาลงกรณ บดินทรเทพยมหามกุฎ บุรุษยรัตนราชรวิวงษ วรุตม์พงษบริพัตวรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราชบรมนารถบพิตรพระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงพระราชดำริห ในการที่จะทำนุบำรุงแผ่นดินให้เรียบร้อย สำเรจประโยชนทั่วถึงแน่นอน ให้ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงทรงพระราชดำริหว่า หนังสือราชกิจจานุเบกษา ที่พระบาทสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเปนสมเดจพระบรมชนกนารถได้ทรงเปนธรรมเนียมไว้แล้วแต่ก่อนนั้น ทรงเหนว่าเปนของดีมีคุณ เปนประโยชนในแผ่นดินสยาม ไม่ควรจะทิ้งละให้เสื่อมสูญราชประเพณีจึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งให้ พระยาศรีสุนทรโวหาร พระสารศาสนพลขันธ์ หลวงสารประเสริฐ เรียบเรียงเหตุในราชกิจต่าง ๆ ถวายพระเจ้าราชวรวงษเธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ ลงพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษาต่อไปโดยพระราชประสงคจะให้สืบธรรมเนียมดำรงพระราชประเพณีของพระบาทสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลเพื่อจะให้เปนประโยชนแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรทั้งปวง ที่มีความประสงค์อยากจะทราบเหตุต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศสยามนี้ แลประเทศอื่น ๆ อนึ่งการตีพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษาครั้งนี้ จะไม่แจกเหมือนเมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในครั้งนั้น เจ้าพนักงานตีพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษาแล้วก็จำแนกแจกจ่ายให้ปันแก่ผู้ที่ต้องประสงค์คนละฉบับบ้าง สองฉบับบ้าง สามฉบับบ้าง บางทีผู้มีอำนารถมาขอคนละเก้าฉบับบ้าง สิบฉบับบ้าง อย่างน้อยเพียงสี่ฉบับ ห้าฉบับบ้าง เจ้าพนักงานก็ยอมให้ไป ผู้ที่ได้รับหนังสือราชกิจจานุเบกษาไปนั้น บางทีอ่านครั้งหนึ่งทิ้งเสียบ้างบางทีเก็บไว้แต่ไม่ธุระทิ้งให้ฉีกขาดไปเสียบ้าง เพราะเหนว่าหนังสือนั้นเปนของได้โดยง่าย แต่คราวนี้ซึ่งเจ้าพนักงานจะลงพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษาต่อไปเปนครั้งที่สองในแผ่นดินปัตยุบันนี้ จะให้ออกเดือนละสี่ครั้ง ขึ้นค่ำหนึ่ง แรมค่ำหนึ่ง

ขึ้นเก้าค่ำ แรมเก้าค่ำ ทุกเดือนไป รวมหนังสือปีหนึ่งเปนสี่สิบแปดฉบับ แต่จะขอเกบเงินแต่ผู้ที่ได้รับหนังสือราชกิจจานุเบกษา ปีหนึ่งเปนเงินคนละแปดบาท เงินซึ่งได้เกบมานั้น จะเอามาใช้จ่ายซื้อกระดาษแลของอื่น ๆ ซึ่งจะใช้สอยในการตีพิมพ์ ก็ที่เรียกราคาปีละแปดบาทนั้น ก็ยังไม่ภอใช้สอยในการตีพิมพ์ แต่จะกันผู้ที่มาขอไม่ให้ราคาแลจะให้เปนประโยชนใหญ่ในภายน่านั้นด้วย ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรทั้งปวง ที่มีปัญญาแสวงหาความชอบแลความฉลาด แลความรอบรู้ในราชการแผ่นดิน ควรจะออกเงินปีละแปดบาท รับซื้อหนังสือราชกิจจานุเบกษานี้ไว้อ่านตรวจดูการต่าง ๆ เหตุต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสยามบ้าง ในต่างประเทศบ้าง ก็จะได้ทราบความชัดในเหตุการต่าง ๆ ทั้งใกล้ทั้งไกลได้สมประสงค์ ผู้ที่ได้รับหนังสือราชกิจจานุเบกษาไปแล้วจงถนอมรักษาไว้ เยบให้เปนเล่มสมุดเหมือนอย่างสมุดจีนสมุดฝรั่ง เวลาเมื่อประสงค์จะทราบเหตุการ ฤๅราชกิจสิ่งไรที่มีอยู่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาก็จะได้ตรวจดูให้ทราบชัดในราชกิจแลเหตุการนั้นโดยง่าย ถ้าผู้ใดประสงค์จะซื้อหนังสือราชกิจจานุเบกษาแล้ว ขอเชิญมาที่โรงพิมพ์หลวงในพระบรมมหาราชวัง ลงชื่อแลบอกบ้านไว้เปนที่สังเกต ถ้าประสงค์จะให้ไปส่งถึงบ้าน ต้องเสียเงินอีกกึ่งตำลึง รวมเปนสองตำลึง ฯะ

ในการพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเษกษาครั้งนี้ เริ่มนับใหม่เป็นเล่มที่ ๑ โดยไม่นับต่อเนื่องกับหนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งหยุดไป ทรงมอบหมายให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณซึ่งทรงกำกับดูแลโรงอักษรพิมพการเป็นผู้จัดการ หนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕ ช่วงนี้ เผยแพร่ได้ ๖ ปี ๖ เล่ม ก่อนจะหยุดไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๒

ราชกิจจานุเบกษา จ.ศ. ๑๒๔๓ (พ.ศ. ๒๔๒๔)

การหยุดพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษานั้น ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่สบายพระราชหฤทัย จึงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ เมื่อวันอังคารที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ ว่า *"...ราชกิจจานั้นเริศร้าง ไม่ได้ออกมาช้านาน เป็นการเสียพระเกียรติยศเสียเงินมากนัก บัดนี้พระองค์เกษมสันต์รับทำ ให้พร้อมกันปรึกษาด้วยพระองค์เกษมสันต์ พระองค์สวัสดิ์จัดการตามสมควร"* ต่อมาวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณได้เข้าเฝ้ากราบบังคมทูลชี้แจงว่า *"...ราชกิจจาที่ไม่ได้ออก เพราะไม่มีผู้ใดส่งความมาเรียง ถ้ามีผู้ใดส่งความดังก่อน จะรับฉลองพระเดชพระคุณไป การซื้อของนั้นถ้าโปรดให้ใครเป็นผู้จัดซื้อแล้ว จะเบิกจากผู้นั้น จะได้ไม่มีมลทินแล้วทูลออดแอดต่าง ๆ จึงรับสั่งให้ทำแซงชั่นดูคนละใบ ถ้ากรมขุนบดินทร์หรือพระองค์เกษมสันต์ถูกเงินน้อยจะโปรดให้ทำการแต่ให้พระองค์สวัสดิ์เป็นผู้ดูแลตักเตือน"*

ในปีเดียวกันนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ขณะมีพระอิสริยยศพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ ทรงจัดพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษา จ.ศ. ๑๒๔๓ (พ.ศ. ๒๔๒๔) สันนิษฐานว่าออกฉบับแรกประมาณเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๒๔ จนถึงฉบับที่ ๒๕ เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ อันเป็นฉบับสุดท้าย ออกได้เพียง ๗ เดือนก็หยุดไป

เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑๔ วันพุฒ เดือนอ้าย แรมแปดค่ำ ปี ๑๒๔๓ นำเยอร์ ๑๔๑

ตั้งตำแหน่งข้าราชการ

พระบาทสมเดจพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการมาพระยัณฑูรสุรสิงหนาทโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตร เลื่อนหลวงนนทเสนเสนาบดีศรีรัตนราชมณเฑียรบาล เปนพระนนทเสนเสนาบดีศรีรัตนราชมณเฑียรบาล เจ้ากรมนอกซ้าย คงถือศักดินา ๓๐๐๐ นายหนึ่ง

ให้หมื่นฤทธิจำนงค์ เปนขุนกำจัดไพรินทร์ ปลัดกรมกองแก้วจินดา ถือศักดินา ๕๐๐ นายหนึ่ง

ให้หม่อมราชวงษ์ชิกแยนทมาศเตอร์ เปนหลวงอาทิตยประเทศ ผู้บังคับแตรวงในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ถือศักดินา ๖๐๐ นายหนึ่ง

ให้นายอิมซายันต์เมเยอ เปนหลวงราชนารักษ เจ้ากรมไพร่หลวงใน

ลักษณะรูปเล่มและวิธีลงข่าวของราชกิจจานุเบกษาในระยะนี้ค่อนข้างแตกต่างกับหนังสือราชกิจจานุเบกษา ๖ เล่มแรก กล่าวคือ มีขนาดเล็กกว่าและบางข่าวเป็นเพียงข่าวย่อ หน้าหนึ่งมีเพียงคอลัมน์เดียว ในเวลานั้นเป็นช่วงเตรียมงานสมโภชพระนครครบร้อยปีใน พ.ศ. ๒๔๒๕ จึงมีข่าวเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวออกมาเป็นระยะ เช่น ประกาศการเอกซฮิบิเชน นอกนั้นเป็นกำหนดกฎหมายต่าง ๆ ข่าวในพระบรมมหาราชวัง การเลื่อนยศตำแหน่งหม่อมเจ้าเป็นพระองค์เจ้า พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พระราชทานพระกฐินในกรุงและหัวเมือง การแต่งตั้งตำแหน่งข้าราชการ การตัดสินคดีความ

ราชกิจจานุเบกษา จ.ศ. ๑๒๔๖ - ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๒๗ - ๒๔๕๓)

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๒๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาอีกครั้ง โดยเริ่มต้นนับเป็นเล่มที่ ๑ ใหม่ ทั้งนี้มีการชี้แจงสาเหตุที่หยุดออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาและแจ้งว่าจะกลับมาดำเนินการต่ออีกครั้ง ความว่า

> *“ด้วยหนังสือราชกิจจานุเบกษา ดังแต่เดิมนั้นได้ออกเสมอ ครั้นมาภายหลังหยุดเสียหาได้ออกไม่ เพราะเจ้าพนักงานอักษรพิมพ์การมีราชการพิมพ์หนังสืออื่น ๆ เสียไม่มีเวลาภอที่จะทำหนังสือราชกิจจานุเบกษาได้ อนึ่งพนักงานผู้เรียบเรียงนั้นก็ป่วยเสียบ้าง เพราะเหตุดังนี้หนังสือราชกิจจานุเบกษาจึ่งต้องหยุดขาดมาช้านาน แต่นี้ต่อไปเจ้าพนักงานอักษรพิมพ์การได้จัดการใหม่ตั้งใจว่าหนังสือราชกิจจานุเบกษานี้ จะออกทุกวันอาทิตยจะไม่ให้หยุดให้ขาดเหมือนดังแต่ก่อนได้เลย...”*

อนึ่ง หนังสือราชกิจจานุเบกษาที่จัดพิมพ์ในช่วงนี้ ปรากฏว่าไม่มีเล่มที่ ๒ แต่เนื้อความในฉบับสุดท้ายคือ “เล่ม ๑ แผ่นที่ ๖๖ วันอาทิตย เดือนสี่ แรมเก้าค่ำ ปีรกาสัปตศก ๑๒๔๗” มีเนื้อความต่อกับ “เล่ม ๓ แผ่นที่ ๑ วันอาทิตย ขึ้นค่ำ ๑ เดือนห้า ปีจอยังเปนสัปตศก ๑๒๔๗” มีจำนวนพิมพ์ถึง ๖๖ ฉบับ มากกว่าที่กำหนดไว้ว่าจะพิมพ์โดยเฉลี่ยปีละประมาณ ๕๒ ฉบับ

นอกจากนี้ ยังมีการจัดพิมพ์ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ ในโอกาสงานพระราชพิธีรัชดาภิเษก ร.ศ. ๑๑๒ ขึ้นอีกฉบับหนึ่งด้วย ส่วนราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗ ร.ศ. ๑๒๙ นั้น เป็นเล่มสุดท้ายในรัชกาลที่ ๕ พิมพ์ออกมาจนถึงวันที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต คือฉบับวันที่ ๒๓ ตุลาคม ดังนั้นราชกิจจานุเบกษาที่ออกตั้งแต่วันที่ ๓๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๙ เป็นต้นมา จึงเป็นเหตุการณ์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื้อหาของหนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕

เนื้อหาของหนังสือราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗) - เล่ม ๖ จ.ศ. ๑๒๔๑ (พ.ศ. ๒๔๒๒) ส่วนใหญ่เป็นประกาศในรัชกาลที่ ๔ นอกนั้นเป็นพระราชกรณียกิจพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใบบอกหัวเมือง เหตุการณ์บ้านเมือง การพิจารณาคดีความ ข่าวการตาย และพระราชกำหนดกฎหมายที่ประกาศใช้ในรัชกาลที่ ๕ ส่วนราชกิจจานุเบกษา ตั้งแต่เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๔๖ (พ.ศ. ๒๔๒๗) เป็นต้นมา มีการจัดระบบเรื่องที่นำมาตีพิมพ์เสียใหม่ ให้เป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้น มีลักษณะเป็นรายงานสรุปเหตุการณ์ในรอบสัปดาห์ แบ่งได้เป็น ๓ ส่วนคือ

๑. ส่วนราชการแผ่นดิน ได้แก่ ประกาศ พระราชบัญญัติ พระราชกำหนด พระราชกฤษฎีกา กฎกระทรวงต่าง ๆ ประกาศพระบรมราชโองการ เรื่องในกระทรวงและกรมกอง ได้แก่ แจ้งความของกระทรวง ข่าวการอสัญกรรม อนิจกรรม และถึงแก่กรรมของข้าราชการ ตำแหน่งข้าราชการแต่ละกระทรวง การจัดตั้ง เปลี่ยนแปลงและยุบเลิกเมือง จังหวัด มณฑล รายงานน้ำฝนต้นข้าว การจัดการศึกษา ประวัติข้าราชการ

๒. ส่วนพระมหากษัตริย์ ได้แก่ ข่าวในพระราชสำนัก หมายกำหนดการต่าง ๆ พระราชพิธีและการพระราชกุศล การเสด็จพระราชดำเนิน การเสด็จประพาส การพระราชทานสัญญาบัฏขุนนางหรือพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์และตราประจำตำแหน่ง การแต่งตั้งกงสุลไทยในต่างประเทศ การรับพระราชสาส์นตราตั้ง การรับแขกเมือง พระบรมราโชวาท พระราชดำรัส การสิ้นพระชนม์ของพระบรมวงศานุวงศ์ การพระราชทานพระกฐินหลวง ข้าราชการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในโอกาสต่าง ๆ การเสด็จออกขุนนาง ใบบอกหัวเมือง

๓. ส่วนการพระศาสนา ได้แก่ การพระราชทานสมณศักดิ์ การแต่งตั้งเจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะจังหวัด และเจ้าคณะแขวง การตรวจการศึกษาเล่าเรียนในมณฑลต่าง ๆ รายนามพระภิกษุสามเณรเปรียญที่ได้รับพระราชทานพัดยศ การพระราชทานที่วิสุงคามสีมา การแต่งตั้งไวยาวัจกรและมัคนายก รายงานการจัดการผลประโยชน์และทะนุบำรุงวัดของไวยาวัจกร ข่าวพระสงฆ์มรณภาพ

บรรณาธิการและการเรียบเรียง

บรรณาธิการ หรือในขณะนั้นเรียกว่า ผู้แต่งหนังสือราชกิจจานุเบกษา เป็นบุคคลที่ต้องมีความรู้กว้างขวางจึงจะสามารถจดข้อราชการลงในหนังสือราชกิจจานุเบกษาได้อย่างถูกต้อง บุคคลเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการในกรมราชเลขานุการ กรมพระอาลักษณ์ และกรมอักษรพิมพการ ที่ปรากฏหลักฐานมีดังนี้

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ - ๒๔๒๒

๒. พระยาศรีสุนทรโวหาร (ฟัก สาลักษณ์) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ - ๒๔๑๘

๓. พระสารสาสน์พลขันธ์ (บุญ) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ - ๒๔๒๒

๔. หลวงสารประเสริฐ (น้อย อาจารยางกูร ภายหลังเลื่อนเป็น พระยาศรีสุนทรโวหาร) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ - ๒๔๒๒

๕. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๐ - ๒๔๓๒

๖. หม่อมราชวงศ์จิตร สุทัศน์ (ภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น หม่อมอนุวัตรวรพงศ์ และพระยาศรีวรวงศ์ ตามลำดับ) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๒๔๓๕

๗. หม่อมราชวงศ์ปฐม คเนจร (ภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น หม่อมอมรวงศ์วิจิตร) ปฏิบัติหน้าที่แทน หม่อมราชวงศ์จิตร สุทัศน์ ระหว่างตามเสด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ไปราชการ ณ สเตรทเซทเติลเมนต์ ตั้งแต่วันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๓ ต่อมาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นผู้เรียบเรียงเนื้อหาราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕

๘. นายอุทัยวรรณ อมาตยกุล (ภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น หลวงนรราชจำนง และพระยาราชพินิจจัย ตามลำดับ) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๙ - ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓

๙. ขุนพิจารณ์ราชหัดถ์ (เสริม) ตั้งแต่วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๗

๑๐. ขุนอนุสิฐวิบูลย์ (ด่วน) (ภายหลังเลื่อนเป็นหลวงอนุสิฐวิบูลย์) ตั้งแต่วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๗ - ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓

การค้นหาเรื่องมาพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษานั้น หม่อมราชวงศ์จิตร สุทัศน์ อธิบายวิธีการไว้ว่า *"...ราชกิจจานุเบกษา ซึ่งเปนหนังสือพิมพ์หลวงนี้ ได้รับความอนุเคราะห์ของกรมต่าง ๆ แลบางพระองค์บางท่าน...ข่าวตาย ข่าวพระราชทานเพลิงทั้งปวง พนักงานราชกิจจานุเบกษาจึงได้ไปสืบถาม ท่านก็บอกให้โดยดี แล้วจึงได้สืบต่อไปโดยพิศดาร..."* ทั้งนี้ เพื่อให้ได้เนื้อหาที่ถูกต้องครบถ้วนที่สุด ผู้เรียบเรียงได้ปรึกษาและขอคำแนะนำจากพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ดังความว่า

> *"...หนังสือราชกิจจานุเบกษานี้ แต่ลำพังข้าพเจ้าผู้น้อยแต่งคนเดียวแล้ว ไม่สามาดถ์สำเร็จตลอดได้ ต้องอาไศรยอธิบดีเปนใหญ่ มีที่สำคัญขัดข้องก็ต้องกราบทูลหารือทรงวินิจฉัยพระทาน เพราะหนังสือนี้การเรียบเรียงอันใดไม่ใคร่สำคัญมากนัก การสืบสวนของเก่าที่เกินอายุเกินปัญญาที่ข้าพเจ้าผู้น้อยจะทราบนั้นแลเปนการใหญ่กว่า เมื่อขัดข้องได้รับพระทานวินิจฉัยแล้ว จึงคล่องใจที่จะกล่าวมาได้..."*

ลักษณะและกำหนดออก

หนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕ มีขนาดใหญ่กว่าในรัชกาลที่ ๔ คือ ๒๒ x ๓๑ เซนติเมตร หน้าหนึ่งแบ่งเป็น ๒ คอลัมน์ หน้าแรกของแต่ละฉบับมีตราพระราชลัญจกรสำหรับแผ่นดินพิมพ์อยู่ด้านบนตรงกลางหน้ากระดาษ ในระยะแรก เล่ม ๑ พ.ศ. ๒๔๑๗ กำหนดออกเดือนละ ๔ ครั้ง ทุกวันขึ้นค่ำหนึ่ง ขึ้นเก้าค่ำ แรมค่ำหนึ่ง และแรม ๙ ค่ำ ออกมาได้ ๘ ฉบับจึงเปลี่ยนกำหนดการใหม่เป็นออกทุกวันอาทิตย์ แต่ละฉบับหนาอย่างน้อย ๘ หน้า บางฉบับมีถึง ๒๔ หน้า ตลอดปีมี ๔๘ ฉบับ ซึ่งในระยะหลังมีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็น ๕๒ ฉบับ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๒ มีการเปลี่ยนแปลงขนาดของหนังสือให้เล็กลงเป็น ๑๔.๕ x ๒๒

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

พระยาศรีวรวงศ์
(ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์)

พระยาราชพินิจจัย
(อุทัยวรรณ อมาตยกุล)

เซนติเมตร กำหนดให้หน้าหนึ่งมีเพียงคอลัมน์เดียวจึงทำให้จำนวนหน้าเพิ่มขึ้น เนื้อหาแบ่งออกเป็น ๒ ตอน ตามที่มีประกาศไว้ว่า

"...หนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษา ซึ่งออกเป็นแผ่นหน้าใหญ่ตามรายวิกอยู่ในเวลานี้ เมื่อผู้รับจะรวบรวมเป็นเล่มในเวลาสิ้นปี มักไม่ใคร่จะครบจำนวน เพราะเป็นแผ่น ๆ ย่อมมีทางกระจัดกระจายได้ง่ายประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งเรื่องที่ลงในราชกิจจานุเบกษาย่อมมีประกาศพระราชบัญญัติเป็นพื้น แต่ลงปะปนกับข่าวราชการอื่น ๆ ผู้รับมักต้องซื้อประกาศพระราชบัญญัติเล่มปลีกสำหรับหยิบอ่านง่ายอีกส่วนหนึ่ง จึงเห็นว่าควรจะเปลี่ยนหน้าเป็นขนาดเล็กอย่างหนังสือยก ๘ หน้า เท่าสมุดประกาศพระราชบัญญัติที่ขายปลีกกันอยู่ แลจะแบ่งเรื่องเป็น ๒ ตอน คือ ประกาศพระราชบัญญัติที่เป็นกฎหมายตอนหนึ่ง ข่าวราชการแลประกาศแจ้งความต่าง ๆ อีกตอนหนึ่ง รวมเย็บเป็นเล่มเดียวกัน ออกตามคราวสดวกประมาณอยู่ใน ๗ วันครั้งหนึ่งเหมือนแต่ก่อน เพื่อผู้รับจะแยกเย็บเป็นเล่มเฉภาะกฎหมายแลเฉภาะข่าวราชการ ฤๅจะเย็บรวมกันตามเดิมก็ได้ตามความพอใจ จะได้เปลี่ยนขนาดหน้ากระดาษแลปันเรื่องตามที่คิดจัดการใหม่นี้ตั้งแต่เมษายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๘ เป็นต้นไป..."

มีข้อน่าสังเกตว่า หนังสือที่เย็บรวมเล่มแล้ว จะมีใบปกหนังสือเพียงเล่ม ๑ - ๖ จ.ศ. ๑๒๓๖ - ๑๒๔๑ เท่านั้น ส่วนเล่มอื่นจะไม่มีใบปกหนังสือ ซึ่งใบปกนี้ผู้จัดพิมพ์จะมอบแก่ผู้บอกรับหนังสือ พร้อมกับฉบับสุดท้ายของปีเพื่อให้นำไปเย็บรวมเล่มได้

ตราประจำหนังสือ

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้จัดพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษาขึ้นมาอีกครั้งเมื่อ จ.ศ. ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗) มาจนถึง ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๓) ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้พระราชลัญจกรสำหรับแผ่นดิน หรือตราแผ่นดิน เป็นตราประจำหนังสือราชกิจจานุเบกษา พิมพ์ไว้ที่หน้าแรกด้านบนตรงกลางหน้ากระดาษ แต่ละช่วงที่จัดพิมพ์มีการเปลี่ยนแปลงรูปตราประจำหนังสือ ดังนี้

๑. เล่ม ๑ - ๖ จ.ศ. ๑๒๓๖ - ๑๒๔๑ (พ.ศ. ๒๔๑๗ - ๒๔๒๑) ใช้พระราชลัญจกรสำหรับแผ่นดินอันประกอบด้วยรูปพระมหาพิไชยมงกุฎ จักร ตรี โล่ ช้างไอยราพต ช้างเผือก กริช พระสังวาลนพรัตนราชวราภรณ์ พระสังวาลเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า และเครื่องสูงเจ็ดชั้น มีราชสีห์คชสีห์ประคอง และคาถาภาษิตด้านล่าง มีรัศมีอยู่เหนือพระมหาพิไชยมงกุฎ ด้านล่างพระราชลัญจกรมีข้อความว่า “ราชกิจจานุเบกษา กรุงเทพมหานคร”

๒. เล่ม ๑ - ๕ จ.ศ. ๑๒๔๖ - ๑๒๕๐ (พ.ศ. ๒๔๒๗ - ๒๔๓๑) ใช้พระราชลัญจกรสำหรับแผ่นดิน มีรัศมีอยู่เหนือพระมหาพิไชยมงกุฎ มีลายเครือเถากระหนาบอยู่ทั้งสองข้าง ด้านล่างพระราชลัญจกรปรากฏข้อความว่า “ราชกิจจานุเบกษา กรุงเทพมหานคร”

๓. เล่ม ๖ - ๒๗ ร.ศ. ๑๐๘ - ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๓๒ - ๒๔๕๓) ใช้พระราชลัญจกรสำหรับแผ่นดินคล้ายกับเล่ม ๑ - ๖ จ.ศ. ๑๒๓๖ - ๑๒๔๑ แต่ไม่มีรัศมีอยู่เหนือพระมหาพิไชยมงกุฎและลายเครือเถาที่กระหนาบอยู่ทั้งสองข้าง ด้านล่างพระราชลัญจกรมีข้อความว่า “ราชกิจจานุเบกษา กรุงเทพมหานคร ในพระบรมมหาราชวัง”

การบอกรับหนังสือ

การพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕ มิได้แจกจ่ายเหมือนในรัชกาลที่ ๔ แต่จำหน่ายแก่กระทรวง กรม กอง ตลอดจนผู้สนใจที่บอกรับเป็นสมาชิก โดยสามารถรับหนังสือได้ด้วยตนเองที่โรงอักษรพิมพการในพระบรมมหาราชวัง (ตรงพระที่นั่งบรมพิมานในปัจจุบัน) หรือจัดส่งทางไปรษณีย์ให้ถึงบ้าน มีอัตราการบอกรับเป็นสมาชิกคือ

ปีละ	๒ ตำลึง (๘ บาท)	๔๘ ฉบับ ค่าจัดส่งถึงบ้าน กึ่งตำลึง (๒ บาท)
ครึ่งปี	๕ บาท	๒๔ ฉบับ ค่าจัดส่งถึงบ้าน ๖ สลึง
สามเดือน	๓ บาท	๑๒ ฉบับ ค่าจัดส่งถึงบ้าน ๑ บาท

สมาชิกต้องจ่ายเงินล่วงหน้าที่ห้องเวรกรมพระอาลักษณ์หรือโรงอักษรพิมพการในเวลากลางวัน ส่วนเวลากลางคืนจ่ายเงินที่ออฟฟิศหลวง ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เงินค่าบอกรับเป็นสมาชิกหนังสือนั้นเจ้าพนักงานจะนำส่งกรมพระคลังมหาสมบัติ

เมื่อถึงสิ้นปีหากสมาชิกต้องการให้รวมหนังสือเย็บเล่ม โรงอักษรพิมพการคิดค่าเย็บเล่ม เล่มละ ๒ บาท ผู้ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกสามารถซื้อหนังสือได้ที่โรงอักษรพิมพการ ราคาฉบับละสลึงเฟื้อง

หนังสือราชกิจจานุเบกษามีผู้สนใจบอกรับเป็นสมาชิกหลากหลายกลุ่ม ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ พระสงฆ์ กงสุลต่างประเทศ ตลอดจนพ่อค้า มีจำนวนมากถึง ๓๕๕ ราย หากต้องการทราบว่ามีผู้ใดเป็นสมาชิกบ้างสามารถอ่านได้จากหนังสือราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๓๖ หน้า ๑๗๑

การจัดพิมพ์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษา โดยให้กรมอักษรพิมพการซึ่งมีหน้าที่ดูแลโรงอักษรพิมพการเป็นผู้รับผิดชอบ ต่อมาเมื่อยกเลิกกรมอักษรพิมพการใน พ.ศ. ๒๔๓๔ แล้ว จึงได้ว่าจ้างโรงพิมพ์วัชรินทร์ของหม่อมเจ้าวัชรินทร์ ซึ่งตั้งอยู่ ณ บ้านขุนพัฒน์แหยม นอกประตูสามยอด ถนนเจริญกรุง ทำหน้าที่เป็น “โรงพิมพ์ของราชาธิปไตย” สัญญาจ้าง ๕ ปี ภายหลังเปลี่ยนไปพิมพ์ที่โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๙

หนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕ พิมพ์ออกมาทั้งหมด ๓๓ เล่ม คือ

ที่	เล่มที่	ปีที่ออก	ระยะเวลาที่ออก	จำนวนฉบับ
๑	๑	จ.ศ. ๑๒๓๖	๑๗ พฤษภาคม จ.ศ. ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗) - วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๓๖	๔๘
๒	๒	จ.ศ. ๑๒๓๗	๑๘ เมษายน จ.ศ. ๑๒๓๗ (พ.ศ. ๒๔๑๘) - ๑๙ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๓๗	๔๙
๓	๓	จ.ศ. ๑๒๓๘	๒๖ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๓๘ (พ.ศ. ๒๔๑๙) - ๑๑ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๓๘	๕๑
๔	๔	จ.ศ. ๑๒๓๙	๑๘ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๓๙ (พ.ศ. ๒๔๒๐) - ๓๑ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๓๙	๕๕
๕	๕	จ.ศ. ๑๒๔๐	๗ เมษายน จ.ศ. ๑๒๔๐ (พ.ศ. ๒๔๒๑) - ๑๖ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๔๐	๕๐
๖	๖	จ.ศ. ๑๒๔๑	๒๓ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๔๑ (พ.ศ. ๒๔๒๒) - ๗ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๔๑	๒๓

ที่	เล่มที่	ปีที่ออก	ระยะเวลาที่ออก	จำนวนฉบับ
๗	๑	จ.ศ. ๑๒๔๓	เดือน ๑๐ จ.ศ. ๑๒๔๓ (พ.ศ. ๒๔๒๔) - ๔ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๔๓	๒๕
๘	๑	จ.ศ. ๑๒๔๖ - ๑๒๔๗	๒๘ ธันวาคม จ.ศ. ๑๒๔๖ (พ.ศ. ๒๔๒๗) - ๒๘ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๘)	๖๖
๙	๓	จ.ศ. ๑๒๔๘	๔ เมษายน จ.ศ. ๑๒๔๘ (พ.ศ. ๒๔๒๙) - ๑๓ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๔๘	๕๐
๑๐	๔	จ.ศ. ๑๒๔๙	๒๗ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๔๙ (พ.ศ. ๒๔๓๐) - ๑๓ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๔๙	๔๘
๑๑	๕	จ.ศ. ๑๒๕๐	๒๐ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๕๐ (พ.ศ. ๒๔๓๑) - ๓๑ มีนาคม จ.ศ. ๑๒๕๐	๕๓
๑๒	๖	ร.ศ. ๑๐๘	๗ เมษายน ร.ศ. ๑๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๒) - ๓๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๐๘	๕๑
๑๓	๗	ร.ศ. ๑๐๙	๖ เมษายน ร.ศ. ๑๐๙ (พ.ศ. ๒๔๓๓) - ๒๙ มีนาคม ร.ศ. ๑๐๙	๕๒
๑๔	๘	ร.ศ. ๑๑๐	๕ เมษายน ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) - ๒๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐	๕๒
๑๕	๙	ร.ศ. ๑๑๑	๓ เมษายน ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) - ๒๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๑	๕๒
๑๖	๑๐	ร.ศ. ๑๑๒	๒ เมษายน ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) - ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๒	๕๒
		ร.ศ. ๑๑๒	ราชกิจจานุเบกษา ฉบับวิเศษ สำหรับการรัชฎาภิเศก	๑ เล่ม
๑๗	๑๑	ร.ศ. ๑๑๓	๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๖) - ๓๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓	๕๓
๑๘	๑๒	ร.ศ. ๑๑๔	๗ เมษายน ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) - ๒๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๔	๕๑
๑๙	๑๓	ร.ศ. ๑๑๕	๕ เมษายน ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) - ๒๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕	๕๒
๒๐	๑๔	ร.ศ. ๑๑๖	๔ เมษายน ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) - ๒๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๖	๕๒
๒๑	๑๕	ร.ศ. ๑๑๗	๓ เมษายน ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) - ๒๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๗	๕๒
๒๒	๑๖	ร.ศ. ๑๑๘	๒ เมษายน ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) - ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘	๕๒
๒๓	๑๗	ร.ศ. ๑๑๙	๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) - ๓๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๙	๕๓
๒๔	๑๘	ร.ศ. ๑๒๐	๗ เมษายน ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) - ๒๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๐	๕๑
๒๕	๑๙	ร.ศ. ๑๒๑	๖ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) - ๒๙ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๑	๕๔

ที่	เล่มที่	ปีที่ออก	ระยะเวลาที่ออก	จำนวนฉบับ
๒๖	๒๐	ร.ศ. ๑๒๒	๔ เมษายน ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖) - ๒๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๒	๕๒
๒๗	๒๑	ร.ศ. ๑๒๓	๓ เมษายน ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗) - ๒๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๓	๕๒
๒๘	๒๒	ร.ศ. ๑๒๔	๒ เมษายน ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) - ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔	๕๒
๒๙	๒๓	ร.ศ. ๑๒๕	๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙) - ๓๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕	๕๓
๓๐	๒๔	ร.ศ. ๑๒๖	๗ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) - ๒๙ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๖	๕๒
๓๑	๒๕	ร.ศ. ๑๒๗	๕ เมษายน ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) - ๒๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๗	๕๒
๓๒	๒๖	ร.ศ. ๑๒๘	๔ เมษายน ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) - ๒๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๘	๕๒
๓๓	๒๗	ร.ศ. ๑๒๙	๓ เมษายน ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๓) - ๒๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๙	๕๒

หนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ เป็นหนังสือทรงคุณค่าอย่างยิ่งของชาติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้หนังสือนี้เป็นสื่อกลางระหว่างพระองค์กับข้าราชการและราษฎร ด้วยทรงเห็นว่าเป็นหนังสือมีประโยชน์และเชื่อถือได้ ทำให้ทราบความเป็นไปของบ้านเมืองในแง่มุมต่าง ๆ ควรที่อนุชนจะได้ตระหนักถึงคุณค่าความพยายามของบรรพชนที่ได้ช่วยกันสร้างหนังสือราชกิจจานุเบกษาให้เป็นสมบัติของชาติมาจนถึงทุกวันนี้

เมื่อนับถึงปัจจุบันมีผู้นำหนังสือราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ไปพิมพ์เผยแพร่ ทั้งด้วยวิธีการเรียงพิมพ์ใหม่ และการจำลองภาพถ่ายจากต้นฉบับ ดังข้อมูลการพิมพ์ต่อไปนี้

ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔
จุลศักราช ๑๒๑๙ - ๑๒๒๐

พิมพ์ครั้งแรก โดยพระราชประสงค์ พ.ศ. ๒๔๐๐ - ๒๔๐๒
พิมพ์ครั้งที่ ๒ เรียงพิมพ์ใหม่ พ.ศ. ๒๔๓๓
พิมพ์ครั้งที่ ๓ ใช้ต้นฉบับการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๗
พิมพ์ครั้งที่ ๔ ใช้ต้นฉบับการพิมพ์ครั้งที่ ๒ โดยสำนักพิมพ์ต้นฉบับ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐
เผยแพร่ครั้งที่ ๕ เป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ ใช้ต้นฉบับการพิมพ์ครั้งที่ ๑ โดยมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา พ.ศ. ๒๕๖๕

ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ - ๖	พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๑๗ - ๒๔๒๒
จุลศักราช ๑๒๓๖ - ๑๒๔๑	พิมพ์ครั้งที่ ๒ โดยสำนักพิมพ์ต้นฉบับ พ.ศ. ๒๕๔๐
	เผยแพร่ครั้งที่ ๓ เป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ โดยมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตน
	ราชสุดา พ.ศ. ๒๕๖๕
ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ - ๖	พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๒๗ - ๒๔๓๒
จุลศักราช ๑๒๔๖ - รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๘	พิมพ์ครั้งที่ ๒ โดยกระทรวงการต่างประเทศ พ.ศ. ๒๕๔๙
	เผยแพร่ครั้งที่ ๓ เป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ โดยมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตน
	ราชสุดา พ.ศ. ๒๕๖๕
ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕	พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๓๓ - ๒๔๕๓
เล่ม ๗ - ๒๗ รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙ - ๑๒๙	เผยแพร่ครั้งที่ ๒ เป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ โดยมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตน
	ราชสุดา พ.ศ. ๒๕๖๕

อนึ่ง เมื่อสำนักพิมพ์ต้นฉบับได้จัดพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จุลศักราช ๑๒๓๖ ถึงเล่ม ๖ จุลศักราช ๑๒๔๑ นั้น พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี ได้เรียบเรียงคำชี้แจงประกอบการพิมพ์กล่าวถึงที่มา ความสำคัญ และคุณค่าของหนังสือราชกิจจานุเบกษาไว้ มูลนิธิ ฯ จึงขอคัดมา ณ ที่นี้ด้วย

คำชี้แจง
(การพิมพ์ครั้งที่ ๒)

"ราชกิจจานุเบกษา" เขียนด้วยอักษรโรมันภาษาไทยว่า The Rachakitchanubeksah และแปลความหมายว่า Siamese Government Gazette หรือ Royal Gazette สำหรับความหมายในภาษาไทยมีที่มาจากภาษาสันสกฤตอีกทอดหนึ่ง แปลว่า **หนังสือเป็นที่เพ่งดูราชกิจ** ถือเป็นสิ่งพิมพ์ประเภทวารสาร เริ่มออกฉบับแรกเมื่อวันจันทร์ที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๑ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์ขึ้น ทั้งนี้โดยมีพระราชประสงค์จะให้ข้าราชการ และอาณาประชาราษฎร์ ได้รับรู้ข่าวสารของบ้านเมืองโดยทั่วถึงกัน การประกาศข่าวสารในสมัยก่อนหน้านี้ เจ้าหน้าที่อาลักษณ์จะเป็นผู้เรียบเรียงพระราชดำรัสสำหรับออกประกาศ และกรมพระสุรัสวดีจะทำการคัดสำเนาแจกจ่ายไปตามกรมต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพ ฯ และหัวเมือง ทำให้การกระจายข่าวสารล่าช้า และไม่กว้างขวางทั่วถึงราษฎร ซ้ำยังคัดลอกผิดพลาดตกหล่น ก่อให้เกิดความเสียหายต่อราชการ และพระเกียรติยศขึ้นได้ จึงทรงตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในพระบรมมหาราช

วัง เรียกว่าโรงอักษรพิมพการ สำหรับเป็นสถานที่พิมพ์ข่าวสารของราชการ อีกทั้งสามารถพิมพ์ได้เป็นจำนวนมากเพื่อแจกจ่ายไปตามที่ต่าง ๆ รวมทั้งราษฎร โดยไม่คิดมูลค่าแต่อย่างใด

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า ประกาศต่าง ๆ ในราชกิจจานุเบกษาที่พิมพ์ในครั้งนั้น จะเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ เสียส่วนมาก หนังสือนี้พิมพ์อยู่ ๑ ปี ๗ เดือน ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๐๒ แล้วก็หยุดกิจการไป อย่างไรก็ดีในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ โปรด ฯ ให้พิมพ์ราชกิจจานุเบกษา รัชกาลที่ ๔ อีกครั้งหนึ่ง เพื่อรักษาฉบับเดิมมิให้สูญหาย และในรัชกาลปัจจุบัน ก็ได้โปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์อีกครั้งใน พ.ศ. ๒๕๓๗

ภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบรมราชาภิเษกเถลิงสิริราชสมบัติเป็นครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๑๖ ทำให้ทรงมีพระราชอำนาจในการบริหาร และการปกครองอย่างเต็มที่ ได้ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของหนังสือราชกิจจานุเบกษา ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถทรงพระราชดำริเริ่มไว้ว่า เป็นสิ่งที่มีคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองอย่างยิ่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๑๗ และโปรด ฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร พระสารสาสน์พลขันธ์ และหลวงสารประเสริฐ ซึ่งทั้ง ๓ ท่านนี้ล้วนเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในยุคนั้น เป็นที่ยอมรับนับถือของชาวไทย และชาวต่างประเทศโดยทั่วไปอีกด้วย เป็นผู้เรียบเรียงเหตุการณ์ในราชกิจต่าง ๆ ถวายกรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ (พระยศในขณะนั้น) ซึ่งทรงเป็นทั้งผู้กำกับโรงพิมพ์หลวง และบรรณาธิการหนังสือราชกิจจานุเบกษา เพื่อให้จัดพิมพ์ออกเผยแพร่ต่อไป โดยปรับปรุงเนื้อหา และประเภทข่าวราชการให้หลากหลายยิ่งขึ้น ใกล้เคียงกับมาตรฐานหนังสือข่าวราชการของประเทศทางตะวันตก เช่น London Gazette เมื่อพิมพ์ออกสู่ตลาดแล้ว ชาวต่างประเทศกล่าวชมเชยว่า เป็นวารสารที่พิมพ์ได้สะอาด งดงามกว่าสิ่งพิมพ์อื่นทั้งหมด สิ่งพิมพ์ที่พิมพ์จากโรงพิมพ์หลวงแห่งนี้ได้รับการต้อนรับอย่างดียิ่งตลอดมา

การพิมพ์สมัยนั้น จัดจำหน่ายแก่ผู้บอกรับเป็นสมาชิกในราคาปีละ ๘ บาท โดยผู้รับต้องมารับหนังสือด้วยตนเอง ณ โรงพิมพ์หลวง ถ้าต้องการให้ส่งถึงบ้าน ต้องเพิ่มค่าส่งอีก ๒ บาท

ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พิมพ์อยู่ได้เพียง ๖ ปี โดยเริ่มเล่มที่ ๑ ใน จ.ศ. ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗) ถึง จ.ศ. ๑๒๔๑ (พ.ศ. ๒๔๒๒) ซึ่งเป็นเล่มที่ ๖ ก็เลิกพิมพ์ อย่างไรก็ดีใน พ.ศ. ๒๔๒๕ คราวฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี ได้มีการออกราชกิจจานุเบกษาฉบับพิเศษ อีกเพียงฉบับเดียว ต่อมาได้มีการพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาเป็นครั้งที่ ๓ ขึ้นใหม่ ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ โดยเริ่มนับเป็นเล่มที่ ๑ อีกครั้งหนึ่ง และดำเนินการสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้

ในด้านเนื้อหา ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕ จะลงเรื่องราวต่าง ๆ ละเอียดกว่าฉบับพิมพ์ออกครั้งแรกในรัชกาลที่ ๔ อาทิ ประกาศทั่วไปของทางราชการ พระบรมราชโองการ พระราชบัญญัติ กฎกระทรวง ข่าวเสด็จพระราชดำเนิน พระราชพิธี การพระศาสนา การพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อิสริยยศ ข่าว

สิ้นพระชนม์ ราคาข้าวเปลือก ซึ่งทำให้ประชาชนทั้งชาวไทย และต่างประเทศ ผู้ซึ่งต้องติดต่อกับเมืองไทย ได้ทราบข่าวคราวความเคลื่อนไหวของบ้านเมือง และความเป็นไปในสังคมไทยด้วย สำหรับปีศักราชประกอบเนื้อหาเรื่องราวนั้น เริ่มใช้จุลศักราชตลอดมาจนถึงราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๕๐ (พ.ศ. ๒๔๓๑) ตั้งแต่เล่มที่ ๖ ร.ศ. ๑๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๒) จึงใช้รัตนโกสินทรศก (ร.ศ.) ตลอดมาจนถึงรัชกาลที่ ๖ จึงได้เปลี่ยนมาใช้พระพุทธศักราชจนถึงปัจจุบันนี้

ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ราชกิจจานุเบกษาได้จัดแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ แพนก คือ แพนกกฤษฎีกา และแพนกราชกิจจา ใช้เรื่อยมาจนถึงต้นรัชกาลปัจจุบัน และได้เปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่งโดยแบ่งเนื้อหาเป็น ๔ ประเภท คือ ประเภทกฤษฎีกา ประเภททะเบียนฐานันดร ประเภททะเบียนการค้า และประเภทประกาศทั่วไป

กำหนดเวลาออก ในสมัยรัชกาลที่ ๔ กำหนดออกถือความสะดวกเป็นเกณฑ์ ไม่แน่นอน ออกรวมทั้งสิ้น ๑๙ ฉบับ ส่วนในรัชกาลที่ ๕ กำหนดออกทุกวันอาทิตย์ สัปดาห์ละครั้ง เดือนละ ๔ ครั้ง ปีหนึ่งมี ๔๘ ฉบับ การออกครั้งที่ ๒ และ ๓ นี้ เริ่มนับเล่มที่ ๑ ใหม่ ไม่นับต่อเนื่องจากการพิมพ์สมัยรัชกาลที่ ๔ และปัจจุบันนี้ราชกิจจานุเบกษาทั้ง ๔ ประเภท มีกำหนดออกแตกต่างกันออกไป แล้วแต่กรณีความเร่งด่วน ส่วนลักษณะรูปเล่มนั้น ราชกิจจานุเบกษา รัชกาลที่ ๔ มีลักษณะเป็นแผ่น ขนาดรูปเล่ม ๒๓ x ๒๔ ซม. รัชกาลที่ ๕ มีขนาด ๘ หน้ายก ๒๔ x ๓๐ ซม. และขนาดความหนาเพิ่มมากขึ้นตามปี จนถึงยุครัชกาลที่ ๖ มีขนาดรูปเล่ม ๑๖ หน้ายก หรือขนาด ๑๔.๕ x ๒๑.๕ ซม. ในปัจจุบันราชกิจจานุเบกษา ประเภทกฤษฎีกา มีขนาดรูปเล่ม เอ ๔ ประเภททะเบียนฐานันดร ทะเบียนการค้า และประกาศทั่วไป มีขนาดรูปเล่ม เอ ๕

ในด้านคุณค่าของหนังสือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้หนังสือราชกิจจานุเบกษาเป็นสื่อที่สำคัญอย่างหนึ่งในการแจ้งวัตถุประสงค์ ที่จะพัฒนาและปฏิรูปราชการบ้านเมืองของพระองค์ ตลอดจนรายงานการปฏิบัติงานของทางราชการ ให้ประชาชนและชาวต่างประเทศได้รับรู้ เพื่อที่จะให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่แก่ทางราชการ ในขณะนั้นมีเจ้านาย ขุนนางและข้าราชการทั้งชาวไทย และต่างประเทศ นิยมบอกรับเป็นสมาชิกหนังสือราชกิจจานุเบกษาเป็นอันมาก ทำให้ข่าวสารเกี่ยวกับเมืองไทยแพร่หลายไปยังต่างประเทศ ก่อให้เกิดภาพลักษณ์ที่ถูกต้องแก่ประเทศไทย กับมีความเข้าใจในพระองค์ท่านมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ยังเป็นแหล่งค้นคว้าเรื่องราวในทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ และถูกต้องที่สุดแหล่งหนึ่งของนักวิชาการ ผู้ใช้ห้องสมุดตลอดจนบุคคลผู้ใฝ่รู้ทั่วไป อีกทั้งยังเป็นหนังสือทางราชการที่ใช้ในการประกอบพระราชพิธีก่อศิลาพระฤกษ์ โดยนำไปบรรจุไว้ในหีบศิลาพระฤกษ์ สำหรับวางรากพระที่นั่งและอาคารสำคัญของบ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๕ หลายแห่ง อาทิ พระที่นั่งมันธาตุรัตนโรจน์ ณ เกาะสีชัง ตึกถาวรวัตถุ หน้าวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ อันแสดงให้เห็นว่า หนังสือนี้เป็นหนังสืออันเป็นมงคล และจะไม่มีวันหมดสิ้นไปจากแผ่นดินไทย อนึ่ง ในคราวจัดแสดงนิทรรศการสมโภชพระนครครบร้อยปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ณ ท้องสนาม

หลวงก็มีการนำหนังสือราชกิจจานุเบกษานี้ ร่วมจัดแสดงในรายการหนังสือไทยด้วย

ตามที่สำนักพิมพ์ต้นฉบับได้เล็งเห็นคุณค่า และความสำคัญของหนังสือราชกิจจานุเบกษาชุดนี้ จึงได้จัดพิมพ์**ราชกิจจานุเบกษา ในยุคต้นรัชกาลที่ ๕** ตั้งแต่เล่ม ๑ - ๖ เพื่อเป็นการต่ออายุหนังสือเหล่านี้มิให้สูญหายไปจากประเทศไทย อันเนื่องมาจากต้นฉบับชำรุดและกรอบหัก ไม่สามารถนำมาศึกษาหรือใช้งานได้ และแทบจะไม่มีห้องสมุดใดในประเทศไทย มีหนังสือราชกิจจานุเบกษาครบทุกเล่ม จึงเป็นสิ่งที่น่ายินดีว่าเราจะได้มีเอกสารเก่าไว้สำหรับชนรุ่นใหม่ต่อไป

พลตรี ม.ร.ว. ศุภวัฒย์ เกษมศรี
ประธานคณะบรรณาธิการฝ่ายวิชาการ และจัดพิมพ์

๑ ราชกิจจานุเบกษา ฯ

คือ หนังสือหมายประกาศกฎหมายแลกำหนดต่าง ๆ แต่ผู้ครองแผ่นดินสยาม มาในวันจันทร เดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมียยังเป็นนพศก เป็นปีที่ ๙ ในรัชกาลประจุบันนี้ ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งในกรุงนอกกรุง แลราษฎรทั้งปวงทราบทั่วกันแลตลอดกาล ประพฤติตาม แลรู้ความตามโดยสมควรเพื่อจะมิให้ทำแลประพฤติผิดพระราชดำริพระราชประสงค์ แลเสากฎหมายการแลเข้าใจความผิด ๆ ไป ฯ

---

๒ ประกาศที่ ๑ ฯ

ด้วยทรงพระดำริว่าพระราชบัญญัติเทพยพงษ ราชกิศร... ...ยังขาดอยู่ ยังหาได้ประกาศจักพิธีราชสังกาย บรมนาถบพิตรพระราชสมภารเจ้าแผ่นดินสยาม ในการที่จะทนุบำรุงเผ่าพันธุให้เจริญยิ่งขึ้นไปกว่าแต่ก่อน จึงทรงพระราชวิตกว่าหมายรับสั่งต่าง ๆ ซึ่งสั่งกำชับมาหมายแจกรมวังให้สัสดีแลทลวงพันเดินบอกเรียกหมู่ตามการต่าง ๆ นั้นก็เป็นการที่ยังลำบากนักด้วยหมายอ่านแจ้งหมายบ่าวประกาศแก่ราษฎรในกรุงนี้ การที่มีท้องตราไปให้เจ้าเมืองกรมการหัวเมืองต่างใกล้เคียงเหนือ มีหมายให้กำนันรั่วแขวงอำเภอบอกแก่ราษฎรในแขวงนั้น ๆ ก็ดี พระราชบัญญัติใหม่ ๆ ตั้งขึ้นเพื่อจะห้ามการที่มิควรแลยังคับการที่ควรก็ดี การเตือนสติให้ระวังแลถือพระราชกำหนดกฎหมายว่ากล่าวตักเตือนแลเลิกถอนอากรภาษีต่าง ๆ แลพิกัดภาษีนั้น ๆ แลลดย่อนลงฤๅเพิ่มขึ้นพิกัดของในภาษีนั้น ๆ ก็ดี การกะเกณฑแลขอแรงแลบอกบุญก็ดี ว่าโดยสั้นโดยย่อเหตุใด ๆ ก็ดี ที่ควรข้าราชการทั้งปวงฤๅราษฎรทั้งปวงจะพึงรู้ทั่วกันนั้น แต่ก่อนมาแต่บาทหมายแลท้องตราประกาศเรียนเส้นดินสงให้ลงกระดาษส่งกันไปส่งกันมา แลให้ลอกต่อกันไป ผิด ๆ ถูก ๆ แลก็เพราะฉบับหนังสือนั้นน้อย ผู้ที่จะได้อ่านรู้ทั่วถึงกันว่าการพระราชประสงค์ แลประสงค์ของผู้ใ...

จะบังคับมาแลตกลงประการใด ข้าราชการทั้งปวงแลราษฎรทั้งปวงก็ไม่ทราบทั่วกันได้ฉันแต่ว่ามีหมายว่าเดนว่าประกาศว่าบังคับมา เมื่อการนั้นเกี่ยวข้องกับตัวใครก็เปนแต่ตามกันก่อไป ผู้ที่จะได้อ่านต้นหมายคันท้องตรานั้นน้อยตัว ถึงจะได้อ่านก็ไม่เข้าใจ เพราะราษฎรเมืองไทยผู้ที่รู้หนังสือนั้นน้อยกว่าผู้ที่ไม่รู้ คนไพร่ ๆ ในประเทศบ้านนอกหนังสือก็อ่านไม่ออก ตวงตราของขุนนางในตำแหน่งซึ่งจะบังคับราชการเรื่องไรจะเปน อย่างไรก็ไม่รู้จักดู สักแต่ว่าเห็นตวงตราที่ตีมาด้วยขาดแลเสนเทง ๆ แล้วก็ถือว่าผู้ที่ถือมาว่าอะไรก็เชื่อหมดเพราะฉนั้นจึงมีคนโกง ๆ คด ๆ แต่งหนังสือเปนต้นท้องตราเลยทำหมายอ้างรับสั่งวังหลวงแลวังน่า แลเจ้านายแลเสนาบดีที่เปนที่ราษฎรนับถือยำเกรงแล้ว ก็ว่าการบังคับไปต่าง ๆ ตามใจตัวปรารถนา ด้วยการที่มิได้เปนธรรม แลทำให้ราษฎรเดือดร้อนแลเสียพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน แลพระนามเจ้านายแลขื่อของขุนนางไปเพราะฉนั้นบัดนี้ทรงพระราชดำริห์จะบำบัดโทษต่าง ๆ ดังว่ามาแล้วนั้นทุกประการจึงโปรดให้ตั้งการตีพิมพ์หนังสือขึ้นอย่างหนึ่ง มีชื่อโดยภาษาสันสกฤตว่า หนังสือราชกิจจานุเบกษา แปลว่าหนังสือเปนที่เพ่งดูราชการ มีตราพระมหามงกุฎแลฉัตรกระหนาบสองข้างตรงใหญ่ ตีในเส้นดำกับตัวหนังสือนำหน้าเปนอักษรตัวใหญ่ว่า ราชกิจจานุเบกษา อยู่เบื้องบนบันทัดทุกฉบับเปนสำคัญแจกมาแก่คนต่าง ๆ ที่ควรจะรู้ทุกเดือนทุกปักษ์ ตั้งแต่เดือนห้าขึ้นสี่ค่ำเปนปีที่แปดในราชกาลอันเปนประจุบันนี้ไป หนังสือในราชกิจจานุเบกษานี้ คือการใด ๆ ซึ่งได้มีท้องบัญชีใบตราแลบาทหมายแลประกาศตวัยหนังสือฉบับเส้นดินสอดำ ประทับตราตามตำแหน่งตามธรรมเนียมเก่านั้น ซึ่งได้มีแล้วไปในปักษ์นั้น ฤๅปักษ์ที่ล่วงแล้วในเดือนนั้น ฤๅเดือนที่ล่วงแล้ว ก็จะเกบเอาความมาว่าแต่ย่อ ๆ ในสิ่งซึ่งเปนสำคัญ เพื่อจะให้เปนพยานแก่ท้องบัญชีใบตราแลบาทหมายคำประกาศ ซึ่งมิได้แล้วกันนั้นเพื่อจะให้คนที่ได้อ่านหนังสือก่วน เชื่อแท้แน่ใจไม่สงไสย ที่ไม่เข้าใจก็จะเข้าใจ ผู้ใดไม่รู้ความในหนังสือท้องบัญชีใบตราบาทหมายก่อนก็จะได้รู้ถนัด อนึ่งถ้าเหตุมีการในราชการแผ่นดินประการใด ๆ ที่พระบาทสมเดจ์พระเจ้าแผ่นดิน แลสมาเดิพร้อมกันยังคิดไม่ถ้วนในบางทีก็จะเอาความนั้นใส่มาในหนังสือราชกิจจานุเบกษานี้บ้าง จะให้รู้จักกันมิให้เสียการ ๆ ไปต่าง ๆ ขาก ๆ เกิน ๆ เหตุให้เสียราชการแลเสียพระเกียรติยศแผ่นดินได้ หนังสือราชกิจจานุเบกษานี้เมื่อตาไปอยู่กับผู้ใดจะให้เกบไว้อย่าให้นิ่งทำลายล้างเสีย เมื่อได้รับใบใหม่ให้เย็บต่อ ๆ เข้าเปนสมุดเหมือนสมุดหนังสือรังการสำคัญตำราเลขานั้นหนึ่งสองสามสี่ต่อ ๆ ไป ซึ่งมีอยู่ทุกวันนี้ก็ดี จะได้มีหนังสือราชกิจจานุเบกษาเกบรักษาไว้ในที่ต่าง ๆ ทุกหมู่ทุกกรมราชการแลทุกหัวเมืองโดยประการดังนี้ เทอญ ฯ ประกาศมาวันจันทร์ที่ ๒๑ เดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่งปีมะเมีย ยังเปนพระนครศรีอยุธยา ในวันที่ ๒๔ [illegible] ในราชกาลปัจจุบันนี้ ขนปฏิภานพิจตรขุนมหาดเ[illegible]รมพระอาลักษณ์เปนผู้บังคับ

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแก่คนทั้งปวงทั่วกัน พระราชกำหนดกฎหมายนี้ เปนธรรมเนียมมีเดือนคืนวันอย่างเช่นใช้ในเมืองไทยแต่ก่อนนี้ ปีหนึ่งมีเดือนสิบสองเดือน ห้าเดือนมีสามสิบวัน สี่เดือนมีสามสิบเอ็ดวัน เปนวันมหาสงกรานต์วันจันทร์ขึ้นห้าค่ำเดือนห้า แลวันอาทิตย์ขึ้นค่ำหนึ่งเปนวันเถลิงศกวันพุธขึ้นสองค่ำเนวัเถลิงศกนี้เปนศกจุลศักราช ๑๒๓๐ ในวันนั้นกรมทำเช่นนักขัตฤกษสงกรานต์เปน ๔ วันด้วยกันคือวันจันทร์ ๕ เดือน ๕ วันอังคาร ๑๓ ค่ำ ๑ วันพุธ ๑๔ ค่ำ ๑ เดือนหกขึ้นค่ำหนึ่งนี้รวมสองค่ำเปนแน่แล้ว คนพี่คนเพื่อน ๆ เสียนี่ ๆ ไหล ๆ จำการหลังไม่ได้ยกขึ้นรวมว่าทำไม่สงเต่จึงเปนสี่วัน ก็ยังความตสี่วันนี้ โดยบังคับตามคัมภีร์โหราศาสตร์ที่เคยมีมาแต่ก่อนก็ดี ตั้งแต่วันจันทร์เดือนห้าขึ้นค่ำหนึ่งไปจนวันพุธ

เดือนหน้าขึ้นค่ำหนึ่งตกหมายลงชื่อปี ในที่ทั้งปวง ให้จ่ายเบี้ยเมี้ยยังเป็นเพศึก
ถ้าจุลศักราช ให้ทางแผ่น ๑๒๐๙ อยู่ ตั้งแต่วันพุธเดือนหก
ขึ้นสองค่ำไปจนสิ้นปี จนถึงวันเสาร์เดือนสิบเอ็ดขึ้นสิบห้าค่ำวันครูสุดปีนั้น
ให้ทางช่วงบัญชีเมืองสำหรับศึก ลงในจุลศักราชว่า ๑๒๒๐ แก่เลข ๙
ตามปีแผ่นดินซึ่งเขียนไว้บนสกนั้น เมื่อเปลี่ยนลำเภาชิดแล้ว
ให้เป็นแปดเลข ๘ ไปทางเปลี่ยนสกใหม่เถิด ในบัญชีสำหรับศึกนั้น
มีอัตราเดือนแปดเป็น ๒ หน่วยเป็นวันถ้วนทั้ง ๒ เดือน
เมื่อเขียนเลขครู่ก่อน ๘ ต้นเขียนเลข ๘ ตัวเดียว
แล้วกำหมายไว้ข้างล่างดังนี้ —๘ ให้รู้ว่าเดือนแปดหลังจะมี
ในเดือน ๘ หลังนั้นขีดเลข ๘ เป็นสอง ขีดกันไว้ง่ายครู่
ดังอย่างนี้ —๘ เถิด วันพุธ ให้ขึ้นสามค่ำปีมะเมียยังเป็นเพศึก
วันหนึ่ง วันวังคารเดือนสิบเจ็ดสิบแปดปีมะเมียสำหรับศึกก วันหนึ่ง
สองวันนี้ เป็นวันกำหนดเรือน้ำตะพัด จำ ประกาศมา
วันจันทร์เดือนห้าขึ้นสามค่ำปีมะเมียยังเป็นเพศึก เป็นวัน
ที่ ๒๔๙๖ ในราชกาลปัจจุบันนี้ พระยาโหราธิบดีขางวางกรมโหร
แลพระยาประสิทธิสุภการว่าที่พระครูพิราม เป็นผู้รับสั่ง ฯ

---

๑ ประกาศที่ ๓ ฯ

ประกาศมา ด้วยท่านเสนาบดีผู้ใหญ่พร้อมกัน ให้ประกาศแก่ราษฎร
ไทยจีนทั้งปวง ให้ทราบทั่วกันว่าปีนี้เป็นปีกำหนดที่จะได้ผูกปี้จีน
เกณฑ์ช่วยการแผ่นดินตามเคยอย่างแต่ก่อน บันดาจีนทั้งปวงที่ไม่ได้ผูก
ไม่มีจำนวนในทะเบียนหางว่าวกรมพระสัสดีนั้น เกณฑ์ให้ทำการพระนคร
คนละคนเดือน ถ้าจะไม่ทำให้เสียเงินคนละตำลึงกับค่าฎีกาสลึง ๑ ทุกคน
ถ้าจีนคนใดจะไม่ให้ผูกปี้ก็ตามเถิด จะขอเพิ่มเติมเปลี่ยนให้เสียเงินค่าชาย
ราชการตำลึงกึ่ง ค่าฎีกาสองสลึง ถ้าจีนผู้ใดผูกปี้ปลอมรับจีนคน
ผูกต่อ จับได้จะปรับ ๑๐ ต่อ เป็นเงิน ๑๐ ตำลึง แต่ผู้ทำ
ตราไปนั้นจีนที่ปี้ให้ ฤาผู้แกะราปลอมจะให้เป็นสัดจะต้องรับพระ
ราชอาญา ๕๑ ที แล้วส่งตัวเป็นตพุนย่าข้าง ฯ ไทยมีชื่อจีนสูบยาสิ้น
ไว้ผมเปียจีน พึงจะให้พันจับนั้น แต่ก่อนได้ประกาศไว้ ว่าถ้ายังไม่ได้ตัว
ให้เสียเงินผู้ปี้ปีละ ๕ ตำลึงสามปีเป็นเงิน ๑๕ ตำลึง ค่าฎีกาสามสลึง
แต่ที่ตีตั๋วแล้วนั้นให้เสียแต่คนละตำลึงกึ่ง ค่าฎีกาสลึงเฟื้อง แล
ในปีเถาะสัปตศกนั้น พวกไทยสูบยาผิดไว้เปียเป็นจีนนั้นคิดเกะกะ
เกียจโกงไปเป็นอันมาก ผู้ที่จะเสียเงินให้ ๑๕ ตำลึงแลตำลึงกึ่งกาม
ประกาศนั้นน้อยตัว เพราะเหตุนั้นในคราวผูกปี้ครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม สั่งว่า
คนไทยสูบยาผิดนั้นเชื่อตรงต่อพระราชบัญญัติ แลความที่สมาชิก
พร้อมใจกันยังคับไปนั้นแล้วทำตามโดยง่ายไม่คิดอ่าน ๆ แอก ๆ คิดล่วง
น่าถือตัวว่าเจ้าบุญนายแลไม่ถือตัวว่าตัวเป็นพวกขอสวรรค์กินทิพย หาความ
รู้จักคาดเปรียบกับคนสูบยาสิ้นอื่น ๆ เป็นอันมากนั้น ทรงยินดีแก่
พวกนั้นที่ได้สารภาพตัวยอมไว้เปียเป็นจีน แล้วเสียเงินคราวผูกปี้ตามยังคับไป
เต็มตามคำประกาศในคราวผูกปี้จีนปีเถาะสัปตศกนั้น แลครั้งนี้โปรด
เกล้า ฯ สั่งว่าพวกคนไทยที่ไว้เปียเป็นจีนเพราะสูบยาสิ้นที่ได้เสียเงินเสมอสิบห้า
ตำลึงโดยที่ในครั้งก่อนแล้วนั้นให้เสียแต่ห้าตำลึงเท่านั้น อีกสิบตำลึงยก
พระราชทานให้เป็นอาวุธวัลเพราะความซื่อตรงในครั้งก่อน แลคนสูบยาสิ้นไว้เปีย
เป็นจีนที่ได้ตัดแล้วครั้งก่อน ได้เสียเงินตำลึงกึ่งตามยังคับไปโดยง่ายในครั้ง
ก่อนนั้น ครั้งนี้ให้เสียแต่กึ่งตำลึงเท่านั้น ตำลึงหนึ่งยกพระราชทานให้เป็นอาวุธวัล
ดังว่าแล้ว ถ้าคนที่โปรดในครั้งนี้ให้เสียแต่ห้าตำลึงนั้น ถ้าไม่ยอมเสียเงิน
ก็ให้ทำการเองฤาจ้างคนแทนตัว จ่ายใช้ราชการ ๑๐๐ วัน คนที่ตัดแล้ว
จะต้องเสียกึ่งตำลึงให้ครั้งนี้นั้น ถ้าไม่ยอมเสียเงินก็ให้ไปจ่ายใช้ราชการ แต่
สองวัน แลคนไทยสูบยาสิ้นให้เป็นเปียเป็นจีน ครั้งก่อน

จึงต้องเสียแต่สิบห้าตำลึงไปแล้วนั้น ถ้าในครั้งนี้เป็นคนศักดิ์เสียแต่สิบตำลึงไปแล้วก็ให้เสีย แต่ถึงตำลึงก็ทำการแต่ ๑๐ วัน ดังคนที่ศักดิ์แล้วให้เสียแต่ตำลึงก็ได้ในครั้งก่อนนั้น และซึ่งโปรดให้ลดส่วนเรียกแต่ส่วนหนึ่งนั้นทรงพระมหากรุณาโปรดพระราชทาน เฉพาะแต่พวกคนไทยเสียยกขึ้นไว้เป็นจีนซึ่งได้ยอมเสียนั้นก่อน ด้วยพระราชฤทัยในการที่จะสงเคราะห์พวกเดียว คนอื่นที่จะยกลงมาใหม่นั้นเลยกลับเป็นระดับเก่าไป ตามความตรึกตรองของคนที่ถือตัวว่าไม่เสียของที่เกิดมาได้เป็นเท่าตำลึงทองยังมีสติปัญญามากคิดเกี่ยวโกงไปต่าง ๆ นั้น ไม่โปรดให้ลดแก่ผู้ใดเลย อย่างพวกโลทุ่มเถียงอ้อนวอนไม่โปรดให้ ให้ริบราชบาทว์นั้นเสีย ตามพระราชฤทัยเดิมของทุกคน แต่ท่านผู้ว่าราชการนั้นก็ให้เสียเหมือนกับจีนทั้งปวงเสียสิ้นเชิง คือผู้ใดเป็นให้เสียคนละสิบตำลึง ของเก่าผู้ใดให้เสียคนละสองตำลึงถ้าต้องจำของเจ้าของรักก็ให้เสียค่าทิมตามธรรมเนียมเดิม ให้ผู้คุมเรือกตามเคยมาแต่ก่อน ครั้นนี้การที่ผูกปี้จีนจะได้ลงมือผูกที่พระคลังสินค้านั้น พระยามหาราชวังกับพระยาพลเทพ แม่ทัพเจ้าพระยา ตั้งแต่วันสุกเดือนห้าจีนห้าค่ำปีมะเมียเป็นต้นมาจนวันนี้ไป จีนที่เป็นลูกจ้างคนมีค้าขายแต่ต่างประเทศก็ลงต้องมูลปี้ทุกคนหมดนั้นมาเกี่ยงไม่ได้ ด้วยผู้ครองกรุงไทยได้ว่ากันกับทูตนอกประเทศ ซึ่งมาทำสัญญาแต่ก่อนเก่าแล้ว เพราะฉนั้นห้ามอย่าให้จีนที่ไม่รู้ข้อสัญญาสำคัญนี้ตกเป็นลูกจ้างคนนอกประเทศ ซึ่งมาอยู่ณะกรุงเทพมหานครนั้นมาทุเลาเกี่ยงให้ต้องต่องานต่องาน จีนทั้งปวงจงมารับผูกปี้ตามกฎหมายเถิด อย่าหลบลี้หนีเข้าไปในบ้านเรือนนอกประเทศให้ต้องขัดขวางหมดตัวว่ากล่าวกันวุ่นวายไป ถ้าจีนผู้ใดก่อเหตุให้มีความผิดก็จะต้องรับอายาเข้าพันตางานโดยโทษานุโทษ ด้วยประการฉะนี้ มาตามบังคับท่านเสนาบดี ณวันจันทร์ เดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมีย ยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๔ เมษายน ๒๔๑๖ ในราชกาลปัจจุบันนี้

จัม แลพระรัตนโกษา เป็นผู้รับบัญชาสั่ง

โรงพิมพ์หมอสมิท ณะ

แจ้งความมาที่ ๑ ณะ

วันที่ ๒ เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีมะเส็งนพศก มีใบบอกมาแต่เมืองจันทบุรี แลเมืองตราดว่ามีขุนนางญวนเป็นนายมาคนหนึ่ง ไพร่ ๔๓ คน มากับเรือ ๓ ลำ มาแจ้งความว่า ผู้ครองเมืองญวนใช้ให้เข้ามาแจ้งความเมืองของเป็นไมตรีกับกรุงเทพฯ จึงพระยาทสมเดจ์พระยอมกล้าจ้ายุทธนาธิบดีกับความดีท่านเสนาบดี โปรดให้มีตราบังคับออกไป ให้เมืองจันทบุรีพิจารณาดูเรือ ๓ ลำ กับญวน ๔๐ คนนั้นมาสังเกตุยังมีของสมทบปลอมมาด้วยดีโดยปรกติมิได้ ให้จับกุมจำของไว้ก่อน ถ้าคนนี้เรือญวนยังไม่มาถึง ถ้ามาถึงเมื่อใดก็จะรับรองคล้ายกับอย่างรับทูตญวนครั้งก่อนนั้นมีมาเรื่องโดยทางไมตรีอันนี้ยังมีเรื่องร้อย กระซิกกระยวนให้ได้ประโยชน์ทางไมตรีแลการค้าขายโดยปรกติเพื่อจะให้เป็นประโยชน์แก่ลูกค้าวานิชพลเมืองทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นก็ว่ากล่าวขึ้นเรื่องหนึ่งยาวขึ้นสูงไปก็จะไม่ยอมรับเป็นไมตรี จะขับยอมมานั้นให้ไปเสียให้พ้นเขตรแดน ถ้าคนเหล่านี้ผู้ครองฝ่ายญวนจะโกรธขึ้งแค้นกองทัพมาปะทะปลายเขตแดนฝ่ายไทยทางใดๆ ผู้ครองฝ่ายไทยก็ไม่กลัว จะรบสู้ทุกทางให้แข็งแรงถ้าหากว่าไม่ได้เป็นไมตรีกันดีแล้วจะเกิดรบพุ่งต่อไปด้วยเหตุนั้นก็ดี ผู้ใดๆ ก็ดีจะให้กรุงเป็นไมตรีกับญวน ด้วยยากระใจใยมาค้าขายกับเมืองญวนฤๅลาวจะต้องไปกับพวกนั้นทั้งวงรงทางว่าการซึ่งจะไม่ให้เป็นไมตรีนั้นดี และเกิดรบกันดีนั้น จะเป็นเพราะญวนริษยาในตัวเรานั้นกระทำระเทืองไม่ช่อนน้อยเลี้ยบร้อยฝ่ายเดียว จะเป็นด้วยฝ่ายไทยถือโทษโกรธญวนไม่รู้หายนั้นหามิได้ ผู้ครองฝ่ายไทยก็ยากจะให้เป็นไมตรีกับญวนเสียลูกค้าวานิชจะได้ค้าขายโดยสดวก แต่ถ้าญวนพูดจายกตัวขึ้นสูงแล้วจะอ่อนน้อมยอมตามนั้นไม่ได้ ณะ

๏ ประกาศมาที่ ๓ ๆ

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแก่ราษฎรในกรุงนอกกรุงให้ทราบทั่วกันว่าแต่ก่อนในหลวงห้ามมิดเข้าไว้ ไม่ให้เอาออกไปขายนอกประเทษยอมให้เอาไปแต่ภอเปนเสบียงคนทั้งปวงที่มีใช่ชาวนา แลพ่อค้าเรือต่างประเทศก็มีความสบายด้วยเข้าถูกเกวียนละตำลึงบ้าง ห้าบาทบ้าง ตำลึงกึ่งบ้างแต่ชาวนาไม่ชอบใจ เพราะขายเข้าได้น้อยไม่ภอกิน ต้องทิ้งนาให้เปนป่ารกแลเวรนาเสียหลายหมื่นไร่ ไปหากินอย่างอื่นถึงพอค้าก็ไม่ชอบใจด้วยอยากจะขายเข้าออกไปนอกประเทศต้องลักลอบเอาไป ครั้นเจ้าพนักงานจับได้ก็ต้องปรับจึงต้องเปนทุกข์วังวัว คนที่ซื้อเข้าเกบไว้มากกินหมดไปข้าวเข้าก็ผุก็เหม็นเสียไปใช้ไม่ได้ จึ่งภากันซื้อไว้แต่น้อยครั้นมีฝนแล้งเข้าสัก ๙ วัน ๑๐ วัน ก็ตื่นกันซื้อเข้าว่าจะเกบไว้กินเมื่อเข้าแพงชาวนาก็ได้ทำ ถึงราคาเข้าให้ขึ้นไป

ก็ะ หนังสือหมายประกาศกล่าวแลกน้อยต่าง ๆ แต่ผู้ครองแผ่นดินสยามมาในวันยังการ เดือนห้า แรมค่ำหนึ่ง ปีมะเมียยังเปนนพศก เปนปีที่ ๙ ในราชกาลประจุบันนี้ ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งในกรุงนอกกรุง แลราษฎรทั้งปวงทราบทั่วกันแลทำตาม ประพฤติตาม แลรู้ความตามโดยสมควรเพื่อจะมิให้ทำ แลประพฤติผิดพระราชดำริพระราชประสงค์ แลเล่าภาคือการแลเข้าใจความผิด ๆ ไป ๆ

๏

ถึงเกวียนหนึ่งสิบตำลึงสิบสองตำลึงเวทีเดียว บัดนี้ผู้ใหญ่ในกรุงพร้อมใจกันยอมเปิดให้ลูกค้าต่างประเทศซื้อเข้าไปนอกประเทศได้ ราษฎรแย่งกันกินกันค้าขายมาก ชาวนาก็ทำมากไม่มีว่างทุกแห่งทุกตำบลแต่คนที่ไม่ใช่ชาวนามิใช่พ่อค้าเหนจะไม่ชอบใจบ้าง ด้วยราคาเข้าไม่ตกลงจากตำลึงหนึ่งห้าบาทก็ตำลึงกึ่งดังแต่ก่อน ต้องเสียเงินซื้อเข้ากินมากไปกว่าแต่ก่อน บัดนี้จึ่งทรงพระมหากรุณาตักเตือนสติพวกนั้นมาว่าของอย่าเสียใจแลดีใจว่าเพราะเปิดเข้าออกไป ราคาเข้าแพงสู่เสมอไม่ลดลง ต้องเสียเงินซื้อเข้ากินมากไปนั้นจงคิดว่า เมื่อไม่เปิดเข้าคนทำนาน้อยไป ฝนแล้งก็ต้องเสียเงินซื้อเข้าแพงมาก ชอบเสียกับที่เสียน้อยเมื่อเข้าถูกเหมือนกันฝ่ายชาวนาได้ผลประโยชน์เพราะนาน้อยครั้นทิ้งนารกร้างเสีย ต่อเกิดเข้าแพง จึงคิดทำก็ต้องถากถางมากกว่าจะเปนนาขึ้นได้ ก็ยากเหนื่อยแรงจะคืนเปนนาได้ก็น้อยไป เพราะฉนั้นคนพวกที่ซื้อเข้ากินก็จงมีใจเอนดูคิดถึงพวกชาวนาแลพอค้าด้วยเมตตากรุณาบ้าง แลส่วนตัวเมื่อเหนว่าต้องเสียเงินซื้อเข้ากินนั้นแรงกว่าแต่ก่อนไป ก็จงมีอุสาห์คิดอ่านหาที่ไร่นาทำนาของบ้าง ฤๅคิดค้าขายทำมาหากินต่าง ๆ บ้าง เกิด ย่านเมื่องจะได้รุ่งเรืองด้วยการไร่นาค้าขายที่ดุ่นว่างบ้างหมู่

มีมีไร่นาถมไป ฯ เข้าที่คนนอกประเทศซื้อไปนั้น เสีย
ภาษีแก่พระคลังสำรับแผ่นดินเป็นอันมาก และสิ่งของสินภาษีนั้น บัดนี้
ทรงพระราชดำริว่าเพราะเปิดเข้าออกไปนอกประเทศ จึงเกิดขึ้น
แก่ท้องพระคลังหลวง ก็เพราะคนทั้งปวงซื้อเข้ากินแรงราคาไปกว่า
แต่ก่อน ต้องเสียเงินมากไปเพราะเหตุที่ปิดเข้าให้ขายไปนอกประเทศ
นั้น จะวิตกว่าเงินของตัวตกเข้ามาเป็นภาษีเข้า จึงโปรดเกล้า ฯ
ให้จ่ายเงินภาษีเข้า รัตชี่รอดขนาดใหญ่พันละห้าตำลึง แล้ว
ให้กรมเมืองก่อแลสร้างถนนหนทางในพระนคร และยังจะให้
สร้างตพานข้ามคลองในพระนคร และรอบพระนครให้แน่นหนาขึงแรง
ให้คนเดินไปมาสดวกสบายด้วยกัน การเป็นดังนี้คนทั้งปวงรู้
ยินดีอนุโมทนาเอาเถิดว่าเหมือนกับเวียรไรกัน สมัมแขมรเขมรว่าง
แลตพานข้ามคลองให้คนสบายด้วยกัน ทั้งพระมหากษัตริย์ราชวงศ์ราชบ้าน
ทั้งปวง ประกาษมา วันพฤหัสบดี เดือนห้าขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ปีมะเมีย
ยังเป็นนพศกเป็นวันที่ ๒๕๐๗ ในราชการประจุบันนี้ พระครู
สุนทรวาจาพิจารณาเห็นผิดชอบในหมื่นทานของท่านผู้ใหญ่ที่ในวัดเป็นหลาน
พระยาสังฆเทพเพ็งเป็นผู้รับสั่ง ฯ

---

๑ ประกาศมาที่ ๔ ฯ

มีพระบรมราชโองการพระบัณฑูรสุรสิงห์นาท ให้ประกาศให้ราษฎร
ทั่วกันทั้งในกรุงนอกกรุงว่า คลองขุดใหม่แขวงเมืองนครไชยศรีปากคลอง
อยู่ท้ายบ้านท่านาปลายคลองจดพระประแดงนั้น บัดนี้พระราชทาน
นามชื่อว่าคลองเจดียบูชา เพราะได้ทรงยกวิจารณพระราชทรัพย ๖๐๐ ชั่ง
เสศ จ้างขุดให้เป็นคลองขึ้นเพื่อจะให้เป็นทางบูชาพระเจดีย์นั้น มิใช่
คลองของผู้อื่นสร้าง เพราะฉนั้นให้คนทั้งปวงเรียกนามตามพระราชทาน
นี้เทอญ ประกาษมาวันศุกร เดือนห้าขึ้นสิบสองค่ำ ปีมะเมียยังเป็น
นพศก เป็นวันที่ ๒๕๐๘ ในราชการประจุบันนี้ ขุนปฏิภาณพิจิตรเป็นผู้รับสั่ง ฯ

๑ แจ้งความมาที่ ๒ ฯ

เมื่อวันอาทิตยเดือนสี่แรมแปดค่ำปีมะเสงนพศก พระยาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า
อยู่หัวเสดจพระราชดำเนิน กลับมาแต่ประภาษทเลถึงพระบรมราชวังแล้ว
ทรงพระราชดำรัสเล่าความว่า เสดจพระราชดำเนินลงไปถึงเกาะช้างน่าเมือง
ตราด มีผู้กราบทูลว่าเมื่อก่อนเรือพระที่นั่งลงไปถึงเกาะช้างสองสามวัน มีเรือ
อ้ายจีนสลัดหลายลำมาเล่นเที่ยวอยู่น่าเกาะช้างข้างนอก เรือเล็กน้อยพวกหาปลา
หาปลิงกลัวหนี เข้ามาฝั่งพักเมืองตราดสิ้น ครั้นได้ทรงทราบดังนี้ จึงทรง
ตรึกตรองเหนว่าสลัดถ้ามาเที่ยวรุกบลนั้นแล้ว เมื่อน้ำในเรือหมดก็เหนจะมาแวะ
ตักน้ำ ในคลองสลักคอกที่ตำบลเกาะช้างนั้นเอง จึงได้เลื่อนเรือกำปั่นพระที่นั่ง
มงคลราชบัลลังก์ กับกำปั่นพุทธสิงหาศน ๒ ลำมาทะลอยู่ที่ปากคลองสลักคอก
คอยจับสลัดอยู่ถึง ๓ วัน ก็หาพบเรือสลัดมาไม่ จึงได้เสดจพระราชดำเนิน
กลับขึ้นมาทะลุประทับเรือพระที่นั่งอยู่ที่แหลมสิงหบ่ากน้ำเมืองจันทบุรี ✕ วันพุทธ
เดือนสี่แรมสี่ค่ำเพลาบ่ายโมงเยน คนในเรือพระที่นั่งสองกล้องลงไปข้างล่าง
ได้เหนเรือใบแล่นอยู่ ๓ ลำที่น่าเกาะบิดเกาะเบ็ดใกล้ที่เรือพระที่นั่งทอดอยู่
ประมาณ ๒๐๐ เส้นเสศ ลำหนึ่งทอดสองลำแล่นผ่านไปผ่านมาอยู่
แล้วได้แลเหนไฟวาบขึ้นในเรือลำใหญ่ได้ยินเสียงปืนใหญ่ ๓ นัด
เสาความกราบทูล จึงทรงตรึกตรองว่าเหนจะเป็นเรืออ้ายจีนสลัด
เข้าตีเรือลูกค้าเป็นแน่ ขณะนั้นเรือพระที่นั่งก็ผ่านไปไว้ลับ
ตาเพ่งไว้ตลอดลำทรงกำหนดการเหนว่า กว่าจะแก้เพลาแล้วชักใบ
ขึ้นให้พร้อมแล้วจะแล่นลงไปได้ ก็จะไม่ทันอ้ายสลัด เวลาก็จะค่ำเสียเปล่า
ก็มืด ถึงไปก็จะไม่เหนลำเรืออ้ายสลัดจึงได้โปรดให้ทรงอยู่ยกแรงเรือกำ
ปั่นทั้ง ๒ ลำไว้ให้พร้อมตาเวลา ๔ ทุ่ม เดือนขึ้นสว่างแล้วจึงจะแล่นเรือ
กำปั่น ๒ ลำลงไปสืบความแลตามจับอ้ายสลัด ครั้นเวลาเดือนขึ้นแล้ว
ก็ได้แล่นเรือพระที่นั่งมงคลราชบัลลังก์ และเรือพุทธสิงหาศนลงไปตามเวลากำหนด ถอยเรือ
ลำซึ่งถูกสลัดตีเมื่อเพลาเย็นวันนั้นแล่นขึ้นมา จึงโปรดให้ระโหยถามได้ความว่า
เป็นเรือจีนเจ้าสัวเล่าแซ่มีนายเรือลูกเรือรวมกัน ๑๕ คน ๑๖
คน อ้ายสลัดแล่นไล่มาแต่เกาะช้าง ทันเข้าที่น่าเกาะบิดเกาะเบ็ด

อ้ายสลัดเอาบอง ๒ นค เรือสำเภานั้นเดียงสูแตบระยุนเสดนมากเบ ปันแตกดินในถังก็ลุกขึ้นด้วย อ้ายสลัดเอาม่อดินทิ้งลงด้วย คนในลำถูกดินลุกตายสองคนนอกนั้นบ่วยเจบหมดเหลือเปนคนดีอยู่สี่ห้าคน อ้ายสลัดร้องให้ลดใบแสตงอดสมอลงด้วยความกลัวก็ได้ทำตามใจอ้ายจีนสลัด แต่อ้ายจีนสลัดจะขึ้นบนเรือก็หาทันไม่ ด้วยสมสำเภาพักกลัวพัดเรืออ้ายสลัดแล่นไปเสย เรือที่ทอดสมอยู่นั้นขึ้นมา เรืออ้ายจีนสลัดจึงแล่นถ้าวไปถ้วมาจะเข้าหาเรือที่ทอดสมอยู่ก็เข้าไม่ติด พวกอ้ายจีนสลัดจึงลงเรือช่วงตีกันเชียงมาจะขึ้นเรือสำเภานั้นให้ได้ จีนขุนขูเรือสำเภานั้นกลัวเอาขอคนไม้ผูกกับตัว โดดน้ำลอยหนีไป คนใด ๖ คนก็โดดน้ำหนีว่ายไปจนหมน้ำตาย เรือช่วงอ้ายจีนสลัดเข้ามาใกล้ร้องถามว่ามีสิ่งไรบนเรือ จีนบนเรือบอ ว่าไม่มีสิ่งไรมีแต่จากบันทุกมาขายอ้ายจีนสลัดก็หาขึ้นบนเรือไม่ ตีกันเชียงกลับไปเรืออ้ายจีนสลัดตั้นค่าลงเรืออ้ายจีนสลัดก็หายไปไม่ทราบว่าไปทางไหน เรือสำเภานี้ก็แล่นขึ้นมาจึงได้แล่นเรือพระที่นั่งลงไปตามในกลางคืน ก็หาพบเรืออ้ายสลัดไม่ พบแต่ตัวขุนขูซึ่งผูกกับไม้ขอนลอยน้ำอยู่ ได้รับตัวขึ้นเรือได้แต่ในกลางคืนวันนั้นแล้ว ครั้นเวลาเช้าขึ้นแล่นเรือตามพ้องลงก้า ทอดพระเนตรลงไปเหนเรือสำเภาหนึ่งแล่นหนีอยู่ข้างล่างได้ไกลกามจึนที่ถูกสลัดตี ก็ยืนยันว่าเรือสำเภานั้นเปนเรือสลัดแน่แล้ว จึงได้แล่นเรือพระที่นั่งไล่ลงไปใกล้เรือสำเภานั้นประมาณ ๕๐ เส้น ๖๐ เส้น รมอุตรก็สงบอ่อนไปเสีย เรือพระที่นั่งแล่นไม่เต็นเรือที่หนีนั้นก็ตีกันเชียงเข้ฝั่งข้างจันทบุรีหายไป

ขาวอันนี้เปนแต่พระบาทสมเดจ์พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสเล่าเมื่อเสดจ์กลับมาถึงกรุงเทพพระมหานคร เมืองจันทบุรีก็ยังหาได้มีบอกขาวนั้นเข้ามาไม่จนวันนี้ เปนวันอังคาร เดือนห้าขึ้นสองค่ำ ปีมเมียยังเปนนพศก ฯ

แจ้งความมาที่ ๓ ฯ

วันพุธ เดือนห้า ขึ้นสามค่ำ ปีมเมียยังเปนนพศก มิศเตอเฮรดิเยว่แทนที่กงสุนผรันเสศมาแจ้งความว่า ได้หีบหนึ่งส่งมาแต่กรุงปาริศ มอบให้มิศเตอเฮรดิเย ในหีบนั้นมีพระราชสาสน ๒ ฉบับ เพื่อจะให้ถวายในพระบรมมหาราชวัง ฉบับ ๑ พระยวรราชวัง ฉบับ ๑ กับหนังก้อเสนาบดีกับเจ้าพระยาพระคลัง ฉบับ ๑ มิศเตอเฮรดิเย ขอให้รับตามธรรมเนียมรับพระราชสาสนมาแต่เมืองใหญ่แก่ก่อน จึงพระบาทสมเดจ์พระจอมกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้จัดแจงการแห่รับพระราชสาสนมาส่งในพระบรมมหาราชวัง แลให้มิศเตอเฮรดิเยทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย แล้วในวันเสารเดือนห้าขึ้นหกค่ำโดยงขึ้นวัย ๒๑ นัดเมื่อพระราชสาสนขึ้นท่าพระ แลในพระบวรราชวังได้รับพระราชสาสนเมื่อวันใดยังไม่กำหนด ความในพระราชสาสน แลหนังสือถึงเจ้าพระยาพระคลังนั้นก็ไม่มีความเปนสลักสำคัญอันไรนัก เปนแต่กล่าวถึงที่มาด้วยที่กรุงรับตำหนังสือสัญญาการพระราชไมตรีแลการค้าขายตามที่ได้ทำสัญญากับมองสิเออทูตซึ่งเข้ามากรุงเทพ ฯ เมื่อปีมโรงอัฐศกนั้น แต่ตอบแก่พระราชสาสนแลหนังสือเสนาบดีที่กรุงซึ่งมีออกไปกับมองสิเออทูตนี้เมื่อกลับไปนั้น ว่าได้รับด้วยความยินดีแลนับถือเปนอันมาก แลของเครื่องราชบรรณาการซึ่งทางยินดีออกไปให้รับแล้วจัดนรยบเรียงไว้ในห้องอันหนึ่ง ไว้สำรับสมแลเหนเปนที่ยุกถึงทางพระราชไมตรีสืบไปภายน่า แลว่าได้มีหนังสือสั่งให้แม่ทัพเรือฝรั่งเสศ ซึ่งอยู่ที่เมืองจีนให้คุมเรือมารับราชทูตอุปทูตกรุงไทยออกไปเมืองฝรั่งเสศเหมือนอย่างอังกฤษมารับเมื่อปีมะสังแลปีมว่าได้ทูตไปถึงแล้ว จะนับถือรับรองให้ถูกเกาพเหมือนพระเจ้าแผ่นดินไทยเสดจ์ไปเอง ปัดนี้พระบาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระเดชานุภาพทั้งสองพระองค์ พร้อมกับความคิดท่านเสนาบดีทั้งหลายจึงพระราชดำริห์ไว้ว่าเมื่อใดเรือรบฝรั่งเสศเข้ามารับทูตเมื่อนั้นจะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ท่านพระยาศรีพิพัดรัตนราชโกษาธิบดีว่าที่สมุหพระกลาโหม ว่าที่เจ้าพระยาพระคลังสิน ค้าเปนราชทูต หลวงนายฤทธิเปนอุปทูตเจ้าพระยาพลเทพเปนอุปทูต แลข้าราชการในพระบวรราชวังคนหนึ่งแนตรียทูต เชิญพระราชสาสนคุมเครื่องมงคลราชบรรณาการออกไป เรือกลไฟทางพระราชไมตรีกรุงปารีเสศ ให้หมั่นอย่างครั้งเมื่อส่งท่านพระยามนตรีสุริยวงษ์เปนราชทูตเจ้าหมื่นสรรพเพธภักดีเปนอุปทูต หมื่นมณเฑียรพิทักษ์เปนตรีทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีณกรุงอังกฤษ ในปีหลังนั้นแล

๏ หมายประกาศที่ ๒ ฯ

ด้วยเจ้าพระยามหาเสนาบดีสมุหนายกกับเจ้าพระยาพระคลังผู้สำเร็จราชการแผ่นดินทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมฉันว่า เป็นเยี่ยงอย่างสืบมาแต่โบราณยามครุศยามสงกรานต์ผู้ชายโดยมาก เป็นนักเลงบ้างมิใช่นักเลงบ้างพากันเสพสุราเมามายไปทุกหนทุกแห่ง แล้วก็ออกเที่ยวเดินไปในถนนแลซุกซนเข้าไปในวัดวาอาราม ก่อถ้อยความวิวาทชกตีแทงฟันฉันใด ครุศสามวันเป็น ๔ ทั้งวันจ่ายเป็น ๕ ทั้งวันส่ง สงกรานต์สามวันฤๅสี่วัน เป็น ๔ ฤๅ ๕ ทั้งวันจ่ายเป็น ๕ ฤๅ ๖ ทั้งวันส่งนั้น มักเกิดถ้อยความวิวาทภิรันพันแทงกันหลายแห่งหลายตำบลนัก ทั้งในกำแพงพระนครแลภายนอกพระนคร เหลือกำลังที่นายอำเภอแลกองกระเวนจะระวังดูแล แต่นี้ไปในเวลาครุศแลสงกรานต์ ให้เจ้าของบ้านเอาใจใส่ระวังรักษาบ้านของตัว ถ้ามีคนเมาสุรามาเอะอะอื้อฉาวที่หน้าบ้าน ก็ให้จับเอาตัวมาส่งกรมพระนครบาลที่นำหับเผย ให้ทันเวลาที่ผู้นั้นยังเมาอยู่อย่าให้ทันส่างเมา แต่ห้ามไม่ให้พวกบ้านอื่น ๆ มาพลอยกาลุ้มรุมจับตัวมาก่อสู้เข้าของบ้าน ถึงเจ้าของบ้านจะชกตีมีบาดเจ็บก็ดี ถ้าเมื่อจับตัวไปส่งกรมพระนครบาล ๆ ซักไซ้ได้ความรู้แน่ว่าคนนั้นเมาจริงก็ให้เจ้าของบ้านเป็นชะนะ ถ้าผู้จับมาส่งเหนว่าถูกจับตัวคนผู้บริสุทธิ์ไปส่งจะมีพวกของผู้นั้นคอยสกัดกั้นทาง แก้ไขตามทางที่จะไปส่งจะเกิดวิวาทกัน ถ้าอย่างนั้นก็ให้ยึดเอาตัวไว้มาบอกเสียกับกรมพระนครบาล ฤๅนายอำเภอคนใดคนหนึ่งให้ไปชันะสูดว่าเมาฤๅไม่เมาอย่าให้ทันคนเมานั้นส่างเมา จะเป็นคำโต้เถียงกันไปมา อนึ่งในยามครุศยามสงกรานต์นั้น ผู้ใดจะเสพสุราเมามายก็ให้อยู่แต่ในบ้านเรือนของตัว ถึงจะมีที่ไปก็ให้คงอยู่จนส่างเมาแล้วจึงไป

หมายประกาศมาวันอาทิตย์ เดือนห้า ขึ้นสิบสี่ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก เป็นวันที่ ๒๕๑๑ ในราชการแผ่นดินนี้ ฯ

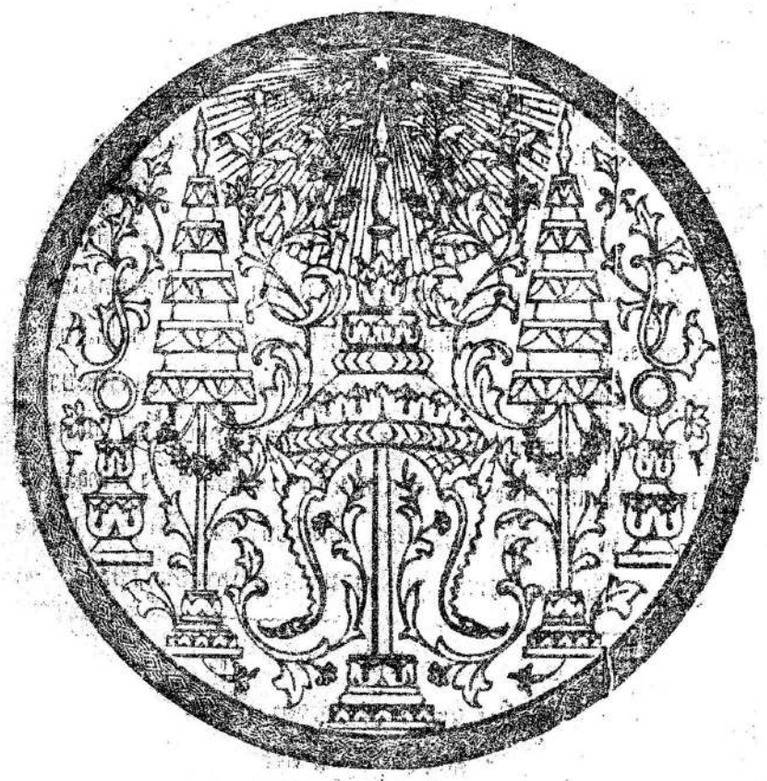
๏ เดือนให้สัตมาที่ ๑ ฯ

ท่านทั้งปวงจงรำพึงดู การทุกวันนี้คนไทยทั้งปวงจะแต่งหนังสือฤๅจะพูดจาก็เป็นแต่เลียนตาม ๆ กัน คำยางอันเป็นคำอยายชั่วไม่ควรจะพูดจะเขียน แต่ไม่มีใครสังเกต ก็เอามาพูดมาเขียนจนไปเหนเป็นเพราะไปใช้ทั้งพระทั้งคฤหัฐทั้งวัดทั้งบ้าน คำนั้นคือที่ว่านักลั้มว่า ชอบเนื้อเจริญใจ ก็ดี ติดเนื้อต้องใจ ก็ดี ไว้เนื้อชั่งใจ ก็ดี ขัดเนื้อขื่นใจ ก็ดี วางเนื้อวางใจ ก็ดี แลคำอื่น ๆ อันคำที่จะเอาคำว่าเนื้อมาพูดควบกับคำว่าใจนั้นทั้งปวง เหนเป็นคำอยายทั้งสิ้น เพราะว่าที่แท้สิ่งอื่นนอกจากกายที่จะให้ว่าเป็นผัวเมียกัน ฤๅเป็นชู้กัน ฤๅว่าต่างผิดโลกอธรรมต่าง คือการที่เรียกกันว่าล่นสวาดในผู้ชาย แลว่าเล่นเพื่อนในผู้หญิงแล้วสิ่งใดที่จะติดเนื้อจนต้องใจ ฤๅชอบเนื้อจนเจริญใจ แลอย่างไร ๆ ทั้งนี้ทั้งใจนั้นไม่มีเหมือนบิดาชี้พึ่งตำราหลวงที่แผลงฤๅทายาแก่พิศม์ จะชอบเนื้อเรียกเนื้อให้ต้องใจแลเจริญใจเลย เพราะว่าบิดาชี้พึ่งข้าที่ทะรุงรังราคาญไปยาทาเข้าก็เลอะเทอะรำคาญใจไป แต่จะได้รับหายโรคก็ต้องทนเอา การที่ใจจะตามเนื้อนั้น มีแต่การที่ว่ามาก่อนนั้นอย่างเดียวจำพวกเดียว เพราะฉนั้นคำอย่างนี้ไม่ควรจะใช้ในหนังสือราชการแลเจรจาเป็นคำผู้ดีเลย ให้ท่านทั้งปวงสังเกตวันเสีย อย่าเอาคำว่าเนื้อพูดกระทบควบกับใจ ถ้าคำว่าเนื้อไม่ว่ากับใจ เหมือนหนึ่งว่าเสียเงินเสียทองพูดกันว่าต้องเข้าเนื้อเข้าหนังก็ดี จะว่าคนเป็นญาติกันว่าเป็นเนื้อเป็นใจก็ดี ดังนี้ไม่เป็นคำยาบ ฯ

---

๑ ข่าวตาย ฯ วันอังคารเดือนห้าขึ้นเก้าค่ำนายสุจินดาถึงแก่กรรมป่วยมาสามปีแล้วเป็นโรคไขผอมแห้ง ฯ วันพฤหัสบดีเดือนห้าขึ้นสิบเอดค่ำพระมหาราชครูปโรหิตาจารย์ถึงแก่กรรม ป่วยมานานแล้วแต่วันนั้นให้ลงแล้วแน่นเสียดลมจับแก้ไม่ฟื้น ฯ

๑ น้ำฝน ฯ ในปีกษัยสังขึ้นเดือนห้าปีนี้ ฝนตกสองวันวันขึ้นเก้าค่ำกลางคืนฝนตกรองได้น้ำนิ้วหนึ่งกับ ๖ ทสางค์ วันสิบสี่ค่ำวันหนึ่งรองได้น้ำสามสิบแปดแต่เพลาตกยันจนรุ่ง ฝนตั้งมาแต่ศีสะเชาแลตกวันออกทั้งสองวัน ฯ

๑ ประกาษมาที่ ๕

ที่ในพระนารายน์นิวศวังเมืองลพบุรีนั้น ให้มีพระบรมราชโองการให้พระยาพิไชยสงคราม ๑ พระยาวิไชยเยนทร์ ๑ พระนรินทรเสนี ๑ ขึ้นไปรักษาแผ่นดินทำการปฏิสังขรณ์ขึ้นไว้ เพื่อจะได้ให้เป็นที่ประทับในการอันควร เป็นที่สบายและจะให้เป็นพระเกียรติยศ ซึ่งได้เชิญพระเกียรติยศพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ชื่อพระที่นั่งแก้วในพระราชวังนั้นก็ได้ตามหมายรับสั่งพระราชพงษาวดารโปราณฉบับ แลโคลงสรรเสริญพระเกียรติแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนารายน์มหาราชฉบับหนึ่ง ได้ความเป็นแน่ว่าพระที่นั่งสุทธจักรลางชิงมีท้องพระโรงออกมาจากพนังสี่ด้านดังพระมณฑปในนี้ ชื่อว่าพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ชัญญมหาปราสาท พระที่นั่งชิงช้างทิศใต้พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ชัญญมหาปราสาท ปลีขึ้นไปข้างเหนือพระที่นั่งนั้น ชื่อพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ และพระที่นั่งยาวด้านทิศเหนือพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ชัญญมหาปราสาทมีมุขเด็จออกแจ้งนั้น ชื่อพระที่นั่งจันทรพิศาลเป็นแน่แล้ว ให้ข้าราชการทั้งปวงเรียกชื่อและใช้บาทหมายตามชื่อทั้งสามนี้เถิด ฯ อนึ่งพระที่นั่งชิงไปสร้างลงใหม่ในระหว่างพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ชัญญมหาปราสาทและพระที่นั่งจันทรพิศาลนั้น องค์ใหญ่สูงข้างทวันตก พระราชทานนามว่าพระที่นั่งพิมานมกุฎ องค์ตวันออกเป็นท้องพระโรงนั้น พระราชทานนามว่าพระที่นั่งวิสุทธวินิจฉัย พระที่นั่งย่อมสององค์ ต่อออกไปจากพระที่นั่งวิสุทธวินิจฉัยด้วยทวันออกนั้น องค์ข้างใต้ พระราชทานนามว่าพระที่นั่งไชยสาตราคม องค์ข้างเหนือพระราชทานนามว่าพระที่นั่งอักษรสาตราคม ให้นายงานและกรมการผู้เชิญไปบอกรายงาน และข้าราชการอื่น ๆ ทุกตำแหน่งใช้องในใบบอกและท้องตรา และบาทหมายทั้งปวงถึงนามพระราชทานนี้เทอญ ฯ

อนึ่งเมื่อทรงพระราชดำริห์ ให้ไปจัดการปฏิสังขรณ์พระนารายน์ราชนิเวศสถานเมืองลพบุรีนั้น ทางพระราชวิตกนัก ด้วยกลัวจะไม่มีน้ำใช้ในฤดูแล้ง ได้มีรับสั่งไปให้ขุดคลองเกลาโปรดกระหม่อม ให้ขุดขยายกว้างออกไปตามลำคลองเก่าในพระราชวังซึ่งตื้นขึ้นเสียแล้วแต่ก่อนนั้นลงลึก ขุดลงไปได้สี่วาแล้ว ได้น้ำไหลซึมขึ้นมามากเสมอจะวิดไม่แห้งเลย ข้าก็ได้ขุดขยายต่อออกไปอีกจนถึงในกำแพงพระราชวังด้านตวันตกเฉียงใต้ ครั้นในกำแพงพระราชวังด้านตวันตกเฉียงใต้นั้น เพราะฉนั้นให้ขุดทั้งปวง

ทรายเถิด ถ้าแม้นเจ้านายใด ๆ มีข้าในกรมจะอยู่ได้ที่เมืองลพบุรี แลข้าราชการพวกใด ๆ จะมีญาติพี่น้องฤๅบ่าวไพร่จะอยู่ได้ที่เมืองลพบุรี ถ้าเจ้านายแลขุนนางพวกนั้นคิดว่า ถ้าพระบาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสดจ์พระราชดำเนินไปประพาษประทับอยู่ที่พระนารายน์ราชนิเวศวังเมืองลพบุรีนาน ๆ แล้วจะต้องโดยเสดจ์พระราชดำเนินไปอยู่ด้วย ถ้าเปนดังนี้แล้วกลัวจะหาที่อาไศรยยาก เพราะเรือไปจอดไม่ได้ก็ให้คิดหาที่ไร่ที่สวนในเมืองลพบุรี เปนที่ของในกรมเจ้านายแลเปนของตัวของท่านขุนนางนั้น ๆ เอง แล้วให้ข้าในกรมแลบ่าวไพร่อยู่รักษาปลูกสร้างลับพลาฤๅตำหนักภัก ฤๅทำเนียบฤๅเรือนที่ภักไว้ในที่นั้น ๆ แลคิดให้ขุดบ่อน้ำไว้ให้ภุก ๔ วา ๕ วา เอาไม้ตีแม่เต้าไฟกันพังฝั่งลงไปทุกชั่นก็จะได้น้ำใช้ ในที่ใกล้ ๆ หลายแห่งหลายตำบลด้วยกันทอก ของจงมีอุสาหคิดอ่านเทอญ ฯ อนึ่งวัดน้อยริมพระนารายน์นิเวศวังข้างใต้ ข้างกำแพงริมพระที่นั่งสุทธาอัยสวริยออกไปนั้น คนเปนอันมากเรียกว่าวัดซวิดบ้างวัดจันทรบ้าง บัดนี้โปรดพระราชทานนามให้เรียกว่าวัดกระวิศรารามี พระราชประสงค์จะทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นเปนพระอารามน้อยสำรับพระสงฆสามัญจำเริญพระปริต จะตามเสดจ์ไปจะได้อาไศรยใกล้พระราชสถาน อนึ่งชื่อเมืองนั้นว่าลพบุรีเปนแน่เพราะแปลจากคำว่าเมืองลโว้ แต่ทุกวันนี้คนจะวัดจะรู้จะคล้อง ๆ ไปอุตริเขียนว่าเมืองนพบุรี แปลว่าเมืองใหม่ฤๅนพเคราะห นพคุณ นพรัตนอัน ๆ คิดเหลิงเจิงเสิงแผลงไป ใคร ๆ อย่าเชื่อย่าเขียนอย่าเรียกตาม ให้คงใช้ว่าเมืองลพบุรีทั้งเรียกทั้งเขียนเทอญ ฯ อนึ่งเมืองสระบุรีนั้น ในพระราชกำหนดกฎหมายมีมาแต่โบราณ ก็เรียกแลเขียนว่าเมืองสระบุรี แต่เดี๋ยวนี้ใครเลยเปนตัวอุตริจะรู้จะพิยาพัฒ มาเรียกบ้าง เขียนบ้างว่าเมืองสุระบุรี สุระแปลว่าคนกล้าฤๅ กล้อไกับลาว ในหลวงก็ไม่ได้ตั้งได้แปลง ใครเล่าจะรู้จะคิดมาคัดมาแปลงชื่อบ้านชื่อเมือง ตั้งแต่นี้ไป ห้ามอย่าให้ใครเรียก แลเขียนไส่คืนอุว่า สุระบุรีเลยเปนอันขาด ให้เรียกว่าสระบุรี แลเขียนว่า เมืองสระบุรี อย่างตามเดิมเทอญ ฯ อนึ่งเมืองพรหมเมืองอินทรเมืองนั้น แต่ก่อนแม้นในพระราชกำหนดกฎหมายก็เขียนไว้ว่าเมืองพรหมบุรีเมืองอินทรบุรี เหมือนจันถูกเปนอันถูกต้องอยู่แล้ว ก็มาบัดนี้ใครเล่าเปนเจ้าบทเจ้ากลอน มาอุตริเรียกเมืองพรหมบุรี ว่าเมืองพรหมบุรินทรเพี้ยนจะให้ลงกันกับเมืองรินทบุรีเลา ว่าอย่างนั้นไม่ถูกเลย เพราะคำว่าบุรีแปลว่าเมือง คำว่าบุรินทรแปลว่าเจ้าเมืองผู้ครองเมือง ผู้ว่านั้นโง่นักมากอยู่เอออย่างไร ควรให้เรียกว่าเมืองพรหมบุรีเมืองอินทรบุรีอยู่ตามเดิม ฯ แต่ผู้สำเรจราชการเมืองพรหมบุรีนั้นมีนามว่าพระพรหมประสาทศิลป์ ผู้สำเรจราชการเมืองอินทรบุรีนั้นมีนามว่าพระอินทรประสิทธสร ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งเรียกแลเขียนให้ถ้วนถี่เทอญ ฯ ประกาษมา วันพุทธเดือนห้า แรมสองค่ำ ปีมเมียยังเปนมหศก เปนวันที่ ๒๕๑๒ ในราชกาลประจุบันนี้ ขุนมหาสิทธิโวหารเปนผู้รับสั่ง ฯ

๏ ประกาศมาที่ ๖ ฯ

น้ำตาลทราย ทุกเมืองในพระราชอาณาเขตรแต่ก่อนมีข้าภาษีเกบภาษีอยู่คนเดียว เมื่อปีมโรงอัฐศกนั้น น้ำตาลทรายขึ้นราคามากขึ้นกว่าแต่ก่อน สมเดจ์เจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติวงษานุวงษาอรราชสุริยวงษ์ จึงรายบังคมทูลเกล้าพระบาทสมเดจ์จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลพระบาท ว่าน้ำตาลทรายมีราคาขึ้น โรงน้ำตาลทรายตั้งขึ้นอีกเปนหลายโรง ในวัดบ้านสวนพลู เงินภาษีก็จะขึ้นได้อีกมาก เหมือนว่ามีข้าภาษีอยู่คนเดียวนั้นเงินจะมากกว่า จะขอรับพระราชทานแยกออกเปนสามเจ้าภาษี ให้เกบภาษีตามลำน้ำเจ้าพระยาภาษี ๑ เกบตามหัวเมืองฝ่ายตวันออกภาษี ๑ เกบตามหัวเมืองฝ่ายตวันตกภาษี ๑ จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตำรัสว่าชอบแล้ว ให้ปฤกษาสนายกันให้พร้อมกันจึ่งจะออกเปนสามเจ้าภาษีได้ ฯ สมเดจ์เจ้าพระยาจึ่งปฤกษาสนายกันเหนพร้อมกันแล้ว จึ่งได้นำคำปฤกษาขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาอีกครั้งหนึ่ง จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งจันลิน เปนที่พิสุทธสันติภาษีเจ้าภาษีเกบตามลำน้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ปากคลองสมุทปราการ เปนต้นขึ้นมาจนจันโท้ยป

จนถึง เมืองพิไชย เมืองสวรรคโลก เมืองทำนพระพรหม ๑๙ หัวเมือง ตั้งจีนเถางหยูเป็นขุนภักดีสินยากรเจ้าภาษี เกบตามหัวเมืองฝ่ายตวันออก คือ เมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครนายก เมืองบ้านจีนบุรี เมืองพนัสนิคม เมืองชลบุรี เมืองบางละมุง เมืองระยอง เมืองตราย เมืองจันทบุรี รวมกัน ๙ หัวเมือง เปนเจ้าภาษีหนึ่ง ตั้งจีนเลก เปนขุนสุนทรสินีพิทักษเจ้าภาษี เกบตามหัวเมืองฝ่ายตวันตก เมืองสาครบุรี เมืองนครไชยศรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองสมุทสงคราม เมืองราชบุรี เมืองกาญจนบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองปรานบุรี รวมกันแปดหัวเมือง เจ้าภาษีทั้งสามคนนี้ จะรับพระราชทานทำสองปี ถึงจะเกบภาษีขาดก็ไม่ฟ้องขาดจะส่งเงินให้ครบทั้งสองปี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานยกเตือนอิกมาตหนึ่งในจำนวนปีมเมียสำเรทธิศกนี้ให้ดังนี้ เจ้าภาษีทั้งสามคนนี้ได้รับทำภาษีตั้งแต่วันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมเสงนพศกต่อไป ถึงวันอาทิตย เดือนสิบสอง แรมสิบห้าค่ำ ปีมเมียสำเรทธิศก ก็ครบงวดปีหนึ่ง แล้วจะได้ทำต่อไปอิกงวดหนึ่ง ตั้งแต่วันจันทร เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่งปีมเมียสำเรทธิศก ไปจนวันพฤหัศ เดือนสิบสอง แรมสิบห้าค่ำ ปีมแมเอกศก จึ่งครบอิกงวดหนึ่ง ตามสัญญากรมท่า เปนทั้งสองงวดเท่ากันเพราะเดือนอธิกมาศได้ โปรดเกล้า ฯ ยกพระราชทานเสียแล้ว แลตั้งแต่วันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมเสงนพศก ไปจนวันพฤหัศ เดือนสิบสอง แรมสิบห้าค่ำ ปีมแมเอกศกนั้น ห้ามมิให้ผู้ใดประมูลชิงทำภาษีน้ำตาลทรายเลย ต่อตั้งแต่วันสกร เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมแมเอกศกไป จึ่งจะมีช่องถ้าใครจะประมูลชิงภาษีก็ได้ ฤๅถ้าไม่มีใครยื่นเรื่องเข้าประมูลชิงเจ้าภาษี ๓ คนจะร้องขาดบ้างก็ได้ แต่ในกลยในสองปีซึ่งกำหนดไว้แล้วนั้น เจ้าภาษีน้ำตาลทรายทั้ง ๓ คน จะร้องขาดไม่ได้ ตามได้สัญญาไว้ในเรื่องราวแล้ว ประกาศมา ณวันพฤหัศ เดือนห้า แรมสามค่ำ ปีมเมียยังเปนนพศก เปนวันที่ ๒๕ ๑๓ ในราชการประจุบันนี้ พระยาวรวงษมิไมตรีมหาอำมาตยเสนาบดีเปนผู้รับสั่ง ฯ ๐ แจ้งความมาที่ ๔ ฯ

พระยามหาอัมรินทรพระยาสมุทบุรานุรักษ ยอกขึ้นมาว่า เรือศุลกากรณยาวสี่วาสองศอกเสาไม้ไผ่ใบผ้าแล่นเข้ามาถึงเมืองสมุทปราการ จีนชัวไตกงจังว่าจีนอกเถ้าแก่อยู่โรงปูน แต่งเรือยาวเก้าวาสองศอกรับข้างพระยาพิสาลสุภผลลำเลิงเข้าสาร ห้าสิบสี่เกวียน ออกไปถายขึ้นกำปั่นนอกสันดอน จึ่นฮกให้เงินตราน้อยสามสิบบาท เงินเหรียนสิบสองเหรียนว่าส่งลำเลียงแล้วให้เลยไปซื้อกะทาหอยที่บ้านอ่างศิลาเข้ามาด้วย ครั่นเดือนหกขึ้นสิบสี่ค่ำ ใช้ใบเรือออกจากเมืองสมุทปราการ ถึงร้วแขวนเวลาเช้าสามโมง เรือศุลกากรณยาวสี่วาสองศอก แล่นเทียบเข้ามาที่เรือจีนชัวจีนซัวไม่สำคัญว่าเปนเรือผู้ร้าย ผู้ร้ายประมาณยี่สิบห้าคน ยี่สิบหกคนถือปืนบ้าง ถือดาบบ้าง ถือมีดบ้าง ถือหอกบ้าง ทุกคนกรูกันขึ้นไปบนเรือจีนชัว จีนลูกเรือกลัวโดดน้ำไปบ้าง อ้ายจีนผู้ร้ายแจวเรือของอ้ายผู้ร้ายไปเทียบรับเอาขึ้นมาบนเรือ แล้วอ้ายจีนผู้ร้ายจับพวกจีนชัวทั้งสิบคน ใส่ตากผ้าขังไว้ข้างน่าเรือ อ้ายจีนผู้ร้ายถือดาบยืนรักษาประตูอยู่ แล้วอ้ายจีนผู้ร้าย เอาเรือของอ้ายจีนผู้ร้ายผูกกับเรือลำเลียง ใช้ใบไปถึงเขาสามร้อยยอดแล่นออกไปทุก ณวันพุท เดือนห้าแรมสองค่ำเวลาบ่ายโมง ๑ อ้ายจีนผู้ร้ายให้พวกจีนชัวลงเรืออ้ายจีนผู้ร้าย อ้ายจีนผู้ร้ายถอนสมอกะเชื่อกกับใบขึ้นสิ้นแล้ว อ้ายจีนผู้ร้ายให้แจวสองเล่มกับเข้าสารเล่นเสบียงถึง ๑ ปล่อยให้มาอ้ายจีนผู้ร้ายแล่นเรือตัดน่าไปข้างตวันออก พวกจีนชัวแจวเรือเข้ามาวันหนึ่งถึงคลองปราน แวะเข้าที่โรงกาษ์ข้างของไม้ไผ่ทำเสาเพลาใบ เอาผ้าทำใบแล่นเข้ามาสองวัน ณวันเสาร์ เดือนห้าแรมห้าค่ำ ถึงเมืองสมุทปราการ ๐ วันอาทิตย เดือนห้า แรมหกค่ำ มีใบบอกเมืองสมุทปราการขึ้นมาถึงกรุงความว่าในใบบอกนั้นพระยาพิพัทธโกษา ได้นำจีนกราบบังคมทูลพระกรุณา จึ่งมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ว่าที่สมุหพระกลาโหม ให้จัดแจงเรือกำปั่นเปนเรือรบรีบส่งออกไปตีตามจับเรือ ที่จีนสลัดตีไปได้นั้น ในฝั่งทะเลตวันตก ตวันออกโดยเรวให้ทันด้วยทรงพระราชดำริห์เหนว่าอ้ายจีนผู้ร้าย ได้เรือสำเภานั้นบันทุกเข้าไปถึงหัสิบสี่เกวียน คงจะแวะเข้าซื้อเข้าสิ่งแห่งใดแห่งหนึ่ง ข้าอยู่ภ ะตามจับได้ทันระมัง จึ่งเร้ ระยะ

ศรีบุญเรือง รับพระราชโองการแล้วไปรับเอา หลวงเสริมภักดีสมุหพระราชวัง วิสุทธิเดชยุติธรรมอิสราพาม ๒ นาย กับขุนหมื่นแลไพร่หลวงกรมอาษาจามเปนคนจงอัยโยธา ลงเรือกำปั่นศรีรัตนโกสินลำหนึ่ง ให้หลวงชุมพลภักดีผู้ช่วยราชการเมืองชุมพรกับขุนหมื่นแลไพร่ เมืองชุมพรสี่สิบคน ลงเรือกำปั่นกระแซนสำรับหนึ่งลงชุมพรอีกลำหนึ่ง เรือทั้งสองลำนั้นพร้อมด้วยเสบียงอาหารปืนใหญ่น้อยดินดำเครื่องสาตราวุธ จะได้ล่วงจากดีรุ่งเกษ ณวันจันเดือนห้ารุ่มเจดค่ำ ตัวจีนคี่เรือต้องสลักคิยางคนที่จะจำตัวจำหน้าข้ายจีนสลักได้ ก็ให้ลงเรือสองลำนั้นไปด้วย ฯ

๏ เตือนสะติมาที่ ๒ ฯ

ไตร ๆ คือพระภิกษุในสงฆฤนิกายราช แลกฎุไช้หนังสือแลข้าราชการผู้จะครรยาทลงทรายแน่เถิด ว่าคำนิยกชากนี้ว่าสพนั้นถูกต้องแล้วให้ไช้เขียนหนังสือแลกรายทูลว่าสพอยู่นั้นแล ไตรอย่าอุตริคิดตามชาววัดคิดสันไป เขียนบ้างกรายทูลบ้างว่า อสุภ อสภ อาสภ อยากไดอย่างหนึ่งเลย ถ้าใครขืนว่า อสภ อาสภดังนั้น ในหลวงทรงเช่งไว้วงให้ศีศะคนนั้นล้นเหมือนหลวงตาในวันโกนเปนนิจนิรันกรไป ถ้าใครเขียนแลกรายทูลว่าสพตาย ๆ แล้ว ทรงพระอธิฐานอวยพรผู้นั้นว่าถ้าศีศะล้าน ให้ผมงอกดกถ้าไม่ล้านอย่าได้ล้านเลย ฯ คำว่าสพนี้นอกจากคำมะนุษว่าฉโวเปนแท้ไช่ดิ้น ฯ

๏ แจ้งความไม่แนะทางมาที่ ๔ ฯ

ท่านทั้งปวงที่ควนจะทรายทราย อัญชัญยุตรพระยาเวียงในฤบาลแต่ก่อนเปนนี่อยู่มากมีเกี่ยวข้องเงินทองอยู่ในพระบรมมหาราชวัง แลที่อื่น ๆ เปนหลายร้ายด้วยกันชิดค้างอยู่มาก บัดนี้อัญชัญได้ขุนรุทธยักษรเสมียนกรากรมพระเกษตรการค็อกรมนาเปนผัวแล้ว ขุนรุทธยักษรเรียไช้นี่อัญชัญทั้งสิ้นยันตาที่ควนจะไช้ ไครเกยี่วข้องอยู่อย่างไรให้ไปต่อว่นสิยให้เปนเสรจแล้วกันครั้นนี่ไช้จะล่วงกาล เก้าเปนความจะหาพยานไม่ได้ จะต่องตัดสินปันลิก ฯ

๏ ต่อว่ามา ฯ บัดนี้ข้าราชการแทบทุกตำแหน่ง จะแต่งหนังสืออะไรอะไรก็ภอใจที่จะว่าทะแกล้วทหาน คำนี้พระบาทสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังไม่ทรงทรายเนในพระราชหฤทัยเลยว่าจะไรเปนทะแกล้วทรงทราย แต่เหตุทานฤๅทาน ว่าเมื่อแผ่นดินเกิดจลาจลเครียมทัวจะสู้ข้าศึกนั้นแล้วนั้นไม่ทรายว่าเปนคนอย่างไรเลย คนที่ไม่กลัวโทษนั้นควรจะเรียกทะแกล้วก็ดี คนกล้าหานก็ดี คนเกลัวหาบาปที่ไม่ได้ แต่ทะแกล้วนั้นกลัวบาปกลัวโทษ ฯ

๏ ตั้งตำแหน่ง ฯ ๏ ปีมเมียยังเปนพศก วันสุกเดือนห้าแรมสี่ค่ำ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งนายพลอยบุตรข้าหลวงเดิมเปนสรีสองรักษณักให้เปนที่นายสุจินดา หุ้มแพรนายยามมหาดเลกเวรสิทธิ์ พนักงานสาตราคม ฯ ๏ วันสุกเดือนห้าแรมสิบเอดค่ำ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งนักองค์ดีครูสวัศดิบุตรองค์พระหริรักษรามมหาอิศรานิยดิให้เปนองค์พระหริราชดไนยโดมแก้วฟ้า ตามองค์พระหริรักษรามมหาอิศรานิยดิบอกให้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอเข้ามา พระราชทานพานถมเครื่องในทองคำ ๔ สิ่ง เต้าน้ำทองกะโถนทองเปนเครื่องยศ ฯ ตั้งนายน้อยแผนฟ้าบุตรพระยามาขบุตรเมืองเชียงใหม่ ให้เปนเจ้าราชวงษเมืองเชียงใหม่ พระราชทานพานถมเครื่องในทองคำ ๔ สิ่ง เต้าน้ำทองกะโถนทองเปนเครื่องยศ ฯ ตั้งนายน้อยแผนฟ้าบุตรพระยามาขบุตรเมืองเชียงใหม่ ให้เปนเจ้าราชภคินีในเมืองเชียงใหม่ พระราชทานถาดหมากทำให้ล่าง คนโทกาไหล่ทอง เปนเครื่องยศ ฯ ตั้งเจ้าอินทวิชยบุตรเจ้าราชบาลำพูนาก เปนเจ้าราชบุตรเมืองจำปาสัก พระราชทานถาดหมากเงิน เต้าน้ำโถงน กโถนเงิน เปนเครื่องยศ แลให้เลื่อนตามบุเพ็ทักษยกระยัตศักรุงเก่า เปนพระนครศรีบริรักษยาระบัดกรุงเก่า ถือศักดินา ๘๐๐ ฯ

๏ เกิดพลิง ฯ วันอังคาร เดือนหก ขึ้นค่ำหนึ่ง เวลาเพลิงไหม้ขึ้นที่ริมฉางเข้าหลวง ในพระบรมราชวัง แลบ้านพญาพิไชยบูรินทราธิบดี เวลาบ่ายห้าโมง ไหม้บ้านเรือนนอกกำแพง ๔๑ หลังคาเรือน ไหม้สิ่งของช้างไต่เพียงปากคลองโรงใหม่ ช้างขนเพียงบ้านหลวงที่รับแขกเมืองลาว เพลิงก็หยุด ฯ

๏ น้ำฝน ฯ ในปีกะไดช้างแรมเดือนห้าปีนี้ ฝนตก ๒ วัน วันแรมเก้าค่ำฝนตกรองได้น้ำสองศอกหนึ่ง วันแรมสิบสองค่ำตกวันหนึ่งตั้งแต่เวลายังรุ่งจน ๒ โมงเช้ารองได้น้ำ ๓ ศอกคืบ ฯ

๏ ประกาศที่ ๙ ฯะ

พระบาทสมเดจ์บรมนารถบพิตรพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระเมตตากรุณาพวกราษฎรอยู่ในพระราชอาณาจักร์นี้ ทรงเหนว่าทุกวันนี้เพราะโปรดให้ลูกค้าต่างประเทศซื้อเข้าออกไปต่างเมืองบ้าง ราคาเข้าก็ขึ้นแพงขึ้นกว่าแต่ก่อน เมื่อเปนอย่างนั้นถึงเปนผลประโยชนแก่ชาวนาแลพ่อค้าวานิชซึ่งค้าขายเข้าเจริญมากก็ดี ข้าราชการราษฎรที่ไม่ได้ทำนาค้าขายเปนแต่ซื้อเข้ากิน ต้องเสียเงินราคาเข้าแพงเมื่อซื้อกินมากไปกว่าแต่ก่อน จะได้ความร้อนใจ จึงทรงพระราชดำริห์ จะให้ผู้ทำนาโค่นสร้างถางพงทำต่อ ๆ ออกไปให้ได้ผลเมตเข้ามากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทั้งนาทุ่งแลนาสวนราคาเข้าจะค่อยลดหย่อนผ่อนลงผลประโยชนแก่ผู้ทำนาแลลูกค้าขายเข้าก็คงจะมี ราษฎรที่ซื้อเข้ากินก็จะไม่เสียเงินมาก เพราะราคาเข้าแพงไปกว่าประดินั้น จึง

๏ ราชกิจจานุเบกษาวิเสศ ฯะ

๏ คือหนังสือประกาศการพระราชประสงค์ ฤๅประสงค์ท่านเสนาบดีชี้แจงเปนการด่วนการสำคัญ ฤๅแจ้งข่าวแจ้งความที่ควรจะให้รู้ด้วยกันมากในเวร ๆ ก่อนแต่กำหนดในปักษนั้น ๆ ฉบับนี้มาใน วันพฤหัศ เดือนหก ขึ้นสามคำ่ ปีมเมียสำเรทธิศก เปนปีที่ ๙ ในราชกาลประจุบันนี้ ฯะ

ได้ทรงปฤกษาท่านเสนาบดีเหนพร้อมตามกระแสพระราชดำริห์แล้ว โปรดให้มีประกาศนี้มาให้ผู้สำเรจ์ราชการเมืองกรมการ แลกำนันแลราษฎรทุกหัวเมืองทุกแขวงทุกอำเพอ แลข้าหลวงเสนาผู้ที่เจ้าพนักงานกรมนาตั้งแต่งไปเรียกหางเข้ค่านาทั้งปวงให้ทราบทั่วกัน แล้วแลทำตามพระราชบัญญัตินี้ว่าตั้งแต่ปีมเมียสำเรทธิศกไปทุกปี ๆ ในภายน่า ในที่นาลุ่มน้ำหว่าน ถ้าราษฎรโค่นสร้างถางพงทำนาขึ้นใหม่ในปีมเมียสำเรทธิศกนี้ แลปีอื่น ๆ ต่อไปภายน่า ปีแรกทำอย่าให้ข้าหลวงเสนาเรียกค่านาแก่ราษฎรเลยด้วยผู้ทำนาโค่นสร้างถางพงลงใหม่ ได้ความลำบากยากเหนื่อยมากแล้วในปีแรกทำ เมื่อต่อไปปีเปนที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ นั้นผู้โค่นสร้างถางพงจะทำก็ดี ผู้อื่นจะทำต่อไปก็ดี ให้ข้าหลวงเสนาเรียกค่านาแต่ไร่ละเฟื้องตามที่ได้ทำ ถ้าที่นั้นเปนนายืนอยู่ครบ ๓ ปีแล้วเจ้าของนั้นทำก็ดี ผู้อื่นทำก็ดีให้เรียกไรละสลึงบวกเปนนาคู่โค ถ้าเจ้าของจะทิ้งนาเสียก็ให้ว่านแก่ผู้สำเรจ์ราชการเมืองแลกรมการตามอย่างนาคู่โค แต่ฝ่ายนาสวนนาปักถ้าราษฎรโค่นสร้างถางพงทำ ปีแรกทำตั้งแต่ปีมเมียสำเรทธิศกไป ก็โปรดยกค่านาพระราชทานให้เหมือนกัน อย่าให้ข้าหลวงเสนาเรียกค่านาแก่ราษฎรในปีนั้นเลย เมื่อต่อไปปีที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ จึงให้ข้าหลวงเสนาเรียกค่านาแต่ไร่ละสลึงตามที่ได้ทำ ถ้าที่นั้นเปนนาเสมอไปสี่ปีอย่างนี้แล้วจึงเรียกไร่ละสลึงเฟื้องตามธรรมเนียม นาปักนั้นเถิด ถ้านานั้นเปนนาเก่านาร้างคันนาเก่ายังปรากฎอยู่ จะมาดูเอาว่าเปนนาโค่นสร้างถางพงนั้นไม่ได้

ให้คงเรียกค่านาตามเคยอย่างแต่ก่อนนั้นเทอญ ฯ อนึ่งเมื่อแรกจะโค่นสร้างรางพงลงนั้น ให้บอกกล่าวกับผู้สำเร็จราชการเมืองแลกรมการให้รู้มีบาญชีไว้ให้แน่นอน อย่าให้เป็นที่วิวาทขุ่นเคืองกับเสนาข้าหลวงแลกำนันไปในภายน่าได้ ประกาศมาณวันเสาร์เดือนห้าแรมห้าค่ำ ปีมะเมียยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๕๑๕ ในราชกาลประจุบันนี้ ฯ ขุนสารประเสริฐเป็นผู้รับสั่ง ประกาศมานี้ด้วยการนา ขอให้เข้าในนาอย่าเป็นเช่นผมผู้รับสั่งให้เข้าในนางอกงามทุกแห่งทุกตำบล ทั่วไปในพระราชอาณาเขตร เทอญ ฯะ

---

๑ ประกาศที่ ๙ ฯ

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแต่บันดาไพร่หลวงที่ได้รับพระราชทานตราภูมคุ้มห้ามให้รู้จงทั่วกัน ด้วยทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ แก่หมู่ไพร่หลวงทั้งปวง ทรงแคลงพระราชหฤทัยอยู่ว่า เจ้าพนักงานและเจ้าหมู่พู่ไสยจะเรียกค่าธรรมเนียมเหลือเกินไป จึ่งโปรดให้ประกาศให้ทราบทั่วกันเป็นแน่ปนแบบเดียวว่าไพร่หลวงที่จะไปรับตราภูมนั้น ต้องเสียค่าธรรมเนียมคนหนึ่ง ๕ ค่ากระดาษสลึงหนึ่ง ค่าพิมพ์เพื่องหนึ่ง อาลักษณลงชื่อสองไพ ฯ ค่าตราพระคชสีหสองไพ ตราพระราชสีหสองไพ ตราพระคลังมหาสมบัติสองไพ ฯ ค่าตรวจแม่กองสองไพ มหาดไทยสองไพ กลาโหมสองไพ มหาดเลกสองไพ แถว ๕ ค่าหางว่าวแม่กองสลึง อาลักษณสลึง กลาโหมเสมียรตราสลึง มหาดไทยพระราชเสนาสลึง คลังมหาสมบัติเสมียรตราสลึง มหาดเลกเจ้าหมื่นศรีสรรักษสลึง รวมกันตราภูมใบหนึ่งต้องเสียเงินเก้าสลึงเพื่อง ฯ ถ้าเจ้าหมู่มูลนายแลเจ้าพนักงาน จะเรียกเอาเงินค่าธรรมเนียมเกินพิกัดนี้มากขึ้นไป อย่าให้หมู่ไพร่หลวงยอมให้ ถ้ามีฟ้องก็ให้ไปร้องทุกข์ณวังพระเจ้าพี่ยาเธอกรมสมเด็จพระเดชาดิศรซึ่งเป็นแม่กอง ถ้าการมิดลอดไปก็ให้มาร้องถวายฎีกาในหลวงเทอญ จะโปรดให้ชำระเงินเกินคืนให้ ประกาษมาณวันจันทร เดือนห้า แรมเจดค่ำ ปีมะเมียยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๕๑๙ ในราชกาลประจุบันนี้ ฯ ขุนสารประเสริฐเป็นผู้รับสั่ง ฯ

๑ ประกาศที่ ๙ ฯะ

มีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาษแต่บันดาขุนหมื่นในกรุงขุนหมื่นกรมการ ถือผู้ซึ่งได้รับพระราชทานหนังสือคุ้มศัก ๑๐ ยก ๑๒ ยา ๑๕ ยก ให้รู้จงทั่วกัน ด้วยทรงพระมหากรุณาแก่พวกขุนหมื่นแลผู้ซึ่งได้หนังสือคุ้มศัก ๑๐ ยก ๑๒ ยก ๑๕ ยก ทั้งปวง ทรงแคลงว่าเจ้าหมู่มูลนาย เจ้าพนักงานจะเรียกค่าธรรมเนียมเหลือเกินไป จึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาษให้ทร่าบทั่วกันว่า ขุนหมื่นในกรุงคนหนึ่งต้องเสีย ๕ ค่าหางว่าว ๖ หาง ๆ ละสลึง เป็นเงิน ๖ สลึง ฯ ค่าตรา ๒ ดวง ๆ ละสลึง ค่าสอบเพื่อง ๑ ค่ากระดาษ สลึง ๑ ค่าพิมพ์เพื่อง ๑ รวมเงิน ๑๐ สลึง ฯ ขุนหมื่นกรมการคนหนึ่งต้องเสีย ๕ ค่าหางว่าว ๖ หาง ๆ ละสลึง ฯ ค่าตรา ๒ ดวง ๆ ละสลึง ฯ ค่าสอบหางว่าวยื่นเพื่อง ๑ ค่ากระดาษ ๒ สลึง ค่าพิมพ์ เพื่อง ๑ รวมเงิน ๑๑ สลึง ฯ คนที่ ๑๐ ยก ๑๒ ยก ๑๕ ยกคนหนึ่งต้องเสีย ๕ ค่าหางว่าว ๖ หาง ๆ ละสลึง เป็นเงิน ๖ สลึง ฯ ค่าตรา ๒ ดวง ๆ ละสลึง ค่าตรวจเพื่อง ๑ ค่ากระดาษ ๒ สลึง ค่าพิมพ์ เพื่อง ๑ เป็นเงิน ๕ สลึง ฯ รวมเงิน ๑๑ สลึง ฯ รวมกันหนังสือคุ้มศักใบหนึ่งต้องเสียค่าธรรมเนียมต่างกันอย่างนี้ ถ้าเจ้าหมู่มูลนายเจ้าพนักงานจะเรียกค่าธรรมเนียมมากขึ้นไปกว่านี้ อย่าให้พวกขุนหมื่น แลผู้ซึ่งจะได้หนังสือคุ้มศัก ๑๐ ยก ๑๒ ยก ๑๕ ยก ยอมให้ ถ้ามีฟ้องให้มาฟ้องกล่าวโทษ ยื่นฟ้องแก่พระยาราชสุภาวดี ณะหอพระสุรัสดี ถ้าการมิดลอดไปไม่มีผู้ชำระเงินคืนให้ ก็ให้มาร้องถวายฎีกาในหลวง เทอญ ฯ ประกาษมาณวันจันทร เดือนห้า แรมเจดค่ำ ปีมะเมียยังเป็นนพศก เป็นวันที่ ๒๕๑๙ ในราชกาลประจุบันนี้ ฯ ขุนสารประเสริฐเป็นผู้รับสั่ง ฯะ

๏ ประกาศที่ ๑๐ ฯ

ออข้าราชการแลราษฎรในกรุงนอกกรุงทั้งปวงจงทราบ ว่าพระบาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมมหาราชวัง ทรงพระเมตตาการุณาแก่ไพร่บ้านพลเมืองทั้งปวงอยู่เปนนิตย ใคร ๆ มีคดีขัดขวางในโรงสาลใด ๆ ก็ให้ทำเรื่องราวเขียนใส่ในกระดาศพับเปนใบใบอย่าให้ม้วนยาวหักทรงยากต้องคลี่ยืดยาวไป แลเขียนแต่ร้อความที่จริง อย่าเอาเทจ์ใส่ให้ต้องชำระลำบากไป แลอย่าว่าเปนสำนวนแง่งอนคัดย้อมคัดย้อมแลอย่าว่าคำยายบ้าตาผู้มีบันดาศักดิตามโทโส แลถ้าพ้องว่าคำคำอย่างไรอย่าเขียนลง ให้ว่าแต่ว่าคำทอยายข้าต่าง ๆ ก็ถอเข้าใจ เมื่อเรื่องราวเขียนแล้วถ้ามีตำแหน่งเฝ้าก็ให้กราบทูล ฤๅยกชูถวายเองน่าพระที่นั่ง ถ้าไม่มีตำแหน่งเฝ้าก็จงฝากเรื่องราวนั้นแก่ข้าราชการฝ่ายน่าฝ่ายในผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเปนญาดิพี่น้องเจ้าขุนมูลนาย เปนนายน่านำเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวาย ในที่ใดที่หนึ่งเวลาใดเวลาหนึ่งก็ได้ไม่ห้าม ผู้นำเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวาย ถ้าส่งตัวเจ้าของเรื่องราวได้แล้วก็ไม่มีความผิดดอกของเอาธุระแก่ญาดิพี่น้องบ่าวไพร่ด้วย ช่วยรับเรื่องราวมาทูลเกล้า ฯ ถวาย เถิด วันใดเมื่อใดไม่ว่าไม่ห้าม ฯ ถ้าไพร่ไม่มีใครจะอนุเคราะห์ถวายเรื่องราวให้ก็ให้คอยที่น่าพระที่นั่งสุทไธสวริย์ ในวันใกล้เปนเบ็ญน่าวันพระวันศีล คือขึ้นเจดค่ำแรมเจดค่ำแลวันที่เรียกว่าวันโกนคือขึ้นสิบสี่แลแรมสิบสี่ค่ำในเดือนถ้วน ฤๅสิบห้าค่ำในเดือนขาดเวลาบ่ายเอย็น ถ้าไม่มีราชการอื่นสำคัญแลฝนไม่ตก พระบาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสดจ์ออกบนพระที่นั่งสุทไธสวริย์บ้าง ทีแท่นเบญจน่าพระที่นั่งสุทไธสวริย์บ้าง แล้วจะให้ตีกลองวินิจนัยเภรีเรียกคนมาถวายฎีกา เมื่อนั้นให้ผู้ที่จะใคร่ถวายฎีกาถือเรื่องราวเข้ามาชูถวายเทอญ ฯ ถ้าบางวันใกล้วันพระไม่ได้เสดจ์ออกก็จะโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นมเหศวรศิริวิลาศเสดจ์ไปครอบรับเรื่องราวมาทูลเกล้า ฯ ถวาย แลให้ตีกลองวินิจนัยเภรีเรียกคนถวายฎีกามา เมื่อนั้นจงยื่นเรื่องราวถวายแก่พระเจ้าลูกยาเธอเทอญ ตัวคนถวายฎีกาน่าพระที่นั่งให้กรมพระตำรวจรับตัวไว้ คนที่มายื่นถวายเรื่องราวร้องฎีกาแก่พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นมเหศวรศิริวิลาศที่น่าพระที่นั่งสุทไธสวริยนั้น ให้กรมล้อมพระราชวังรับตัวไว้ อย่าให้ขุนโรงขุนศาลเติมแลเจ้าหมู่มูลนายซึ่งเปนฝักฝ่ายจำเลยในความฎีกาที่ร้องแล้วนั้น เกาะตองเอาไปเปลี่ยนตีจำของได้ กว่าจะได้ทรงเรื่องราวแล้วจะโปรดเกล้า ฯ ประการใด โดยสมควรแก่เหตุแลการซึ่งมีในเรื่องราว ฯ ถ้าผู้ถวายเรื่องราวเลอะเทอะฟั่นเฟือน อ่านเข้าใจยาก จะต้องคืนเรื่องราวให้ไปแต่งใหม่ ถ้าผู้จะแต่งเรื่องราวให้ไม่มีก็ให้ ผู้จะร้องฎีกามา ให้การแก่กรมล้อมพระราชวังจงให้ช่วยเขียนให้แล้วรับไปตรวจอ่านดู ถ้าชอบใจเหนว่าถูกความแล้ว ก็จงนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย ฤๅให้ผู้ใดทูลเกล้า ฯ ถวาย ห้ามอย่าให้กรมล้อมพระราชวัง เรียกค่าธรรมเนียมค่าจ้างเขียนมากไปกว่าสองสลึง อนึ่งอย่าให้กักความไว้ไม่เขียนให้นานกว่า ๑๕ วัน ถ้ากักไว้ช้าฤๅเรียกค่าธรรมเนียมเขียนมากไป ให้ผู้ร้องฎีการ้องกล่าวโทษกรมล้อมพระราชวังเอง ถ้าทำดังนั้นจริงจะต้องมีเปลี่ยปรับไหมทำขวัญแก่ผู้ต้องกักความ แลต้องเสียค่าธรรมเนียมเกินกำหนดนั้นโดยโทษานุโทษ ฯ ผู้ที่ถวายฎีกาน่าพระที่นั่งนั้น ก็ทรงพระราชทานเงินคนละสองสลึงทุกคนเปนค่ากะดาษดินสอแลค่าจ้างเขียน ฯ แต่คดีซึ่งร้องนั้นถ้าควรจะชำระก็จะโปรดทรงเลือกตระลาการ ที่สมควรแก่ความเรื่องนั้น แลสั่งให้ชำระให้ แต่บางเรื่องไม่ควรจะชำระคือเปนเรื่องราวของคนเสียจริต ฤๅอย่างไรก็จะต้องคืนเสียบ้าง ฯ ถ้าจำเลยความฎีกานั้น เปนข้าหลวงในพระบวรราชวัง ก็จะต้องส่งไปถวายในพระบวรราชวัง ฤๅจะคืนเรื่องราวให้ไปร้องเอาเองในพระบวรราชวังบ้าง จะว่าให้ได้ก็จะว่าให้บ้างโดยสมควร ประกาศมาณวันอังคารเดือนห้าแรมแปดค่ำ ปีมเมียยังเปนนพศก เปนวันที่ ๒๕๑๘ ในราชกาลปะจุบันนี้ พระศิริสุนทรโวหารเปนผู้รับสั่ง พระคนนี้กลัวเมียนักเหมือนอย่างกลัวนาย แต่ได้ยินว่าลักสมคบทาษหญิงของเมีย ๆ ร้ำเอาหน้าตำนักเข้าไม่ใครสบาย ฯ

๏ หมายประกาศที่ ๓ ฯ

ด้วย ออกญาพระยาราชสุภาวดีศรีสัจเทพนารายณ์สมุหมาตยาธิบดี ศีรสุเรนทราเมศวร จางวางกรมพระสุรัสวดีกลาง รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าใส่กระหม่อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง ๓ พระองค์ ก็ทรงพระราชดำริห์การซึ่งจะรักษาพระราชอาณาจักร ด้วยจะเกณฑ์เอาจำนวนพลสกรรมเพิ่งจะได้ทราบว่า จะมีไพร่พลอยู่ในกรุงเทพมหานคร แลหัวเมืองซึ่งขึ้นกับกรุงเทพมหานคร จะเป็นจำนวนคนสกรรควรใช้ราชการได้มากน้อยเนืองสะเท่าใด จึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้สักเลขไพร่หลวงสมกำลังณกรุงเทพมหานคร แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้แต่งข้าหลวงกับกันออกไปสักเลข ณหัวเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เมืองจัตวา บ้างได้ฝ่ายเหนือซึ่งเป็นเมืองขึ้นขอบขัณฑเสมาตามอย่างธรรมเนียม การแผ่นดินสยามมาแต่เดิมแต่ก่อน เมื่อการสักเลขเป็นไปดั่งนี้ มีคนบางจำพวกที่เป็นคนใจเบาเกียจคร้านในราชการ ไม่ภอใจให้ก้องสักสักท้องมือสักหลังมือกลัวมีบาญชีย์เกณใช้ราชการ จึ่งคบคิดกันปลอมสักกันแลกัน หวังจะมิให้ใช้ราชการ ครั้นจะไม่สักก็กลัวจะจับกุมมาทำโทษ ครั้นมีผู้ร้องฟ้องว่ากล่าวพิจารณาเป็นสัจว่าคบคิดกันปลอมสักจริง จึ่งให้ลงพระราชอาญาเฆี่ยนตีส่งไปจำไว้ณคุกบ้าง เป็นทพ่นหญ้าช้างบ้างมือย่างมาแต่ก่อน ฯ ครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสดจ์เถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเศก แล้วจึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้สักเลขไพร่หลวงสมกำลังณกรุงเทพมหานคร แลหัวเมืองขึ้นกับกรุงเทพมหานคร เหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๓ พระองค์แต่ก่อน ฯ ครั้งนี้มีอ้ายมีชื่อนายไพร่พวกกลาวไพร่หลวงอยาเมืองสุพรรณบุรี ๑๐๒ คน คบคิดกันปลอมสักเอนองหาให้กองสักสักไม่ ครั้นมีโจทร้องฟ้องว่ากล่าวท่านเสนาบดีส่งมาให้กรมพระสุรัสวดีชำระก็รับเป็นสัจ จึ่งนำข้อความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา จึ่งทรงพระราชดำริห์ว่าจะให้ลงพระราชอาญาเฆี่ยนตีส่งไปจำไว้ณคุกแลสักเป็นทพ่นหญ้าช้างทุกคนเหมือนอย่างแต่ก่อน ก็ทรงพระมหากรุณาแก่ไพร่พลที่เป็นคนโฉดเขลา พลอยผู้อื่นยอมให้ปลอมสักไปนั้นจะได้ความยากเข็นเดือดร้อนมากนัก จึ่งโปรดให้อาแต่ที่เป็นต้นเหตุต้นคิด ๙ คน ไปสักเป็นไพร่หลวงทพ่นหญ้าช้าง ไพร่นอกนั้นโปรดให้สักแปลงเป็นไพร่หลวงคงกรมตามเดิม ให้เข้าเดือนหนึ่งออกสองเดือน ถึงสามปีจึ่งให้เข้าเดือนหนึ่งออกสามเดือนเหมือนไพร่หลวงทั้งปวง ฯ แล้วจึ่งทรงพระราชดำริห์ต่อไปว่าไพร่หลวงไทลาวสมข้าเจ้าบ่าวข้าราชการในกรุงเทพมหานคร แลหัวเมืองทั้งปวง จะคบคิดกันปลอมศักหลังมือเหมือนไพร่หลวงลาวอยาเมืองสุพรรณบุรีก็คงจะมีอยู่ยังหาสิ้นเชิงไม่ เพราะฉนั้นจึ่งให้หมายประกาศมา แต่นี้สืบไปให้ข้าหลวง แลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการนายบ้านนายอำเภอค่านคอยทุกตำบลแลราษฎรที่จงรักภักดีในแผ่นดิน ตรวจตราสืบสวนดู ถ้ารู้ว่าไพร่หลวงสมกำลังพวกใดณะบ้านเมืองใดคบคิดกันปลอมศักหลังมือตามอำเภอใจไม่เข้ามาศักณะกรุงเทพมหานครแลหัวเมืองที่มีกองศักออก ไปศักดั่งนี้ ก็ให้นำข้อความมาร้องฟ้องต่อข้าหลวง แลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการนายบ้านนายอำเภอ แลให้บอกลงเข้ามาณะกรุงเทพมหานคร ถ้าชำระเป็นสัจจะเป็นคนมากน้อยเท่าใด จะให้ลงพระราชอาญาแก่ผู้กระทำผิดตามพิทยานุโทษ แต่โจทนั้นจะได้พระราชทานเงินตราเป็นบำเหน็จรางวัล ไม่น้อยกว่าชั่งหนึ่งไม่มากกว่าสองชั่ง ตามมีความชอบมากแลน้อย คนที่เป็นต้นเหตุแลคนที่ยอมตัวให้ศักจะให้รับพระราชอาญาแลปรับไหมตามโทษานุโทษ คล้ายกับตัวอย่างซึ่งเป็นไปแล้วนั้นได้มีหนังสือพิมพ์ประกาศออกมาแต่ณวันพุทธเดือนหกขึ้นสองค่ำปีมเมียสำเรทธิศก เป็นวันที่ ๒๕๒๖ ในราชกาลประจุบันนี้ ฯ

๏ แจ้งความมาที่ ๖ ฯ

บัดนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหากรุณาแก่ราษฎรที่ยากจนขายของเลกน้อย ที่เป็นของจะเหน้าบูดในวันนั้น ต้องเสียค่าตลาดเป็นเบี้ยรายวัน โปรดยกพระราชทานให้ จะไม่ให้ราษฎรพวกนั้น ต้องเสียเบี้ยค่าตลาดรายวันต่อไป ให้ราษฎรคอยฟังความหมายประกาศวิตการซึ่งจะประกาศมาภายหลังเทอญ ฯ

๑ แจ้งความมาที่ ๙ ฯ

ว่า ญวนซึ่งได้ข่าวว่าเข้ามาที่เมืองจันทบุรี ดังข่าวที่ได้แจ้งความมาแต่ก่อน ในแผ่นที่ ๑ นั้น ได้เข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ ณวันพุทธเดือนห้าขึ้นสามค่ำ ปีมเมียยังเป็นนพศก ญวนตัวนายชื่อองจุดอย แจ้งความว่า เจ้าเมืองไล่ง่วน มีหนังสือให้ถือมาส่งยังเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ ฯ ว่าที่สมุหพระกลาโหม ความในหนังสือนั้นอ้างความว่า แต่ก่อนเจ้าพระยาบดินทรเดชาแม่ทัพได้พูดจาสัญญาไว้กับญวน ว่าเมื่อเลิกทัพกลับเข้ามาแล้ว จะกราบทูลพระบาทสมเดจพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอให้จักแจงส่งไพร่ญวนที่กองทัพจับได้มาไว้ในเมืองไทย ส่งคืนออกไปฝ่ายญวนก็รับจะคืนเครื่องสาตราวุธของกองทัพไทยซึ่งญวนเกบไว้ได้นั้นมาให้ กาลก็นานมาถึงสิบปีแล้วหาได้ข่าวคราวไม่ ครั้งนี้พวกญวนเรือต้องพยุหชัดมาในเขตรแดนกรุงเทพมหานคร ผู้ครองเมืองค้อ หนังสือประกาศการเลกน้อยต่าง ๆ แต่ผู้ครองแผ่นดินสยามมาในวันพุทธ เดือนหก แรมค่ำหนึ่ง ยีมเมียสัมฤทธิศก เปนปีที่ ๘ ในรัชกาลปะจุบันนี้ ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งในกรุงนอกกรุง แลราษฎรทั้งปวงทราบทั่วกันแลทำตาม ประพฤติการรู้ความตามโดยสมควรเพื่อจะมิให้ทำ แลประพฤติผิดพระราชดำริพระราชประสงค์ แลเล่าฦๅถือการแลเข้าใจความผิด ๆ ไป ฯ

ฝ่ายกรุงเทพ ฯ ได้ทนุบำรุงส่งคืนออกไป เจ้าเมืองไล่ง่วนได้บอกขึ้นไปเมืองเว้ เจ้าเวียดนามก็มีความยินดี จึ่งสั่งให้ส่งปืนของกองทัพไทยซึ่งญวนเกบไว้ได้ ๓๐ บอกเข้ามาแลจะขอทวงเอาญวนเชลยคืนตามที่ว่า เจ้าพระยาบดินทรเดชาสัญญาไว้นั้น ฯ จึ่งท่านเสนาบดีปฤกษาเหนพร้อมกันว่า ความซึ่งญวนกล่าวว่าเจ้าพระยาบดินทรเดชาได้สัญญาไว้ดังนี้นั้น ความอันนี้พระบาทสมเดจพระเจ้าแผ่นดินแลเสนาบดีในกรุงไม่ได้ทราบด้วยเลย เจ้าพระยาบดินทรเดชานั้น พระบาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เปนแม่ทับคุมกองทัพออกไปช่วยเขมรครั้งเมื่อเมืองเขมรทำศึกรบพุ่งกับญวนอยู่หลายปี ภายหลังเจ้าพระยาบดินทรเดชาบอกเข้ามากราบทูลพระกรุณาว่า ญวนกับเขมรยอมกันทั้งสองฝ่ายว่าจะเปนไมตรีต่อกัน ไม่รบพุ่งกันสืบไปแล้ว เขมรขอรับพระราชทานให้ทรงพระกรุณาโปรดอนุญาตให้เขมรมื่อถึงปีที่สามให้แต่งบรรณาการไปคำนับเมืองญวนครั้งหนึ่งตามอย่างแต่ก่อน ฯ จึ่งพระบาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบดังนี้ จึ่งให้มีท้องตราโปรดออกไป ว่าซึ่งเขมรจะตีกับญวนไม่รบพุ่งกันดังนั้น ก็ตามแต่ใจผู้ครองฝ่ายข้างเขมรเถิด ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาเลิกกองทัพไทยกลับเข้ามาเสียเถิด ฯ เมื่อเจ้าพระยาบดินทรเดชากลับเข้ามาถึงกรุงแล้ว ก็หาได้กราบทูลพระกรุณาแลแจ้งความกับเสนาบดีอื่นไม่ ว่าด้วยท่านได้ไปทำสัญญากับญวนดังนี้ บัดนี้เจ้าพระยาบดินทรเดชาก็ถึงแก่อาสัญญกรรม นานถึง

เก้าปีมาแล้ว ถึงว่าเจ้าพระยาบดินทรเดชจะยังมีชีวิตรอยู่ จะมาร่วมสมัยกับคำญวนว่าได้สัญญาไว้กับญวนจริง ตัวเจ้าพระยาบดินทรเดชก็ไม่พ้นผิดเพราะที่ไปทำสัญญานั้น ด้วยตัวเจ้าพระยาบดินทรเดชพระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นแต่โปรดให้เป็นแม่ทับคุมกองทับออกไปช่วยเขมรรบกับญวนอย่างเดียว ไม่ได้พระราชทานอำนาจให้ไปทำสัญญากับญวนด้วยการเอาเขมรเข้ามาในกรุง ฯ เมื่อไปพูดเกินไปก็ไม่พ้นความผิด ถึงจะได้ทำสัญญาดังนั้นจริง ญวนจะมาทึกเอาเป็นสัญญาก็ไม่ได้ ครั้งนั้นแผ่นดินไทยเป็นของพระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ใช่ของเจ้าพระยาบดินทรเดช สัญญานั้นก็ไม่ได้เป็นหนังสือลงบัญชีของผู้รับสั่ง และผู้ครองทั้งสองฝ่ายมั่นคงแสวะกษัตริย์ที่ถือกัน ดังสัญญากรุงเทพมหานครซึ่งได้ทำกับอังกฤษ ๒ ครั้ง อเมริกัน ๒ ครั้ง ฝรั่งเศสครั้งหนึ่ง เป็นห้าครั้งนั้นไซร้ เพราะฉนั้นให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ ฯ พยากรณ์ของจุ้ตือแล้วว่ากล่าวได้ตอบโดยสมควรกับเหตุผลนั้นเถิด ฯะ

ครั้นณวันอาทิตย์เดือนห้าขึ้นห้าค่ำ เจ้าพระยาศรีสุริยวงษหาตัวองจุ้ตือไปที่หอนั่งสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงษวรรตมพงษนายกสยามดิลกโลกานุบาลนารถ แล้วเจ้าพระยาศรีสุริยวงษพูดกับองจุ้ตือว่า เมื่อไทยกับญวนทำศึกสู้รบกันอยู่นั้น ไทยและญวนได้ผูกขี่ช้างม้าเครื่องสาตราวุธของกันและกันไว้ทั้งสองฝ่าย แต่ฝ่ายกรุงไทยได้ญวนมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่คนซึ่งมีชีวิตรอยู่ โปรดให้เลี้ยงดูทนุบำรุงไว้ ได้มีที่ทำกินเรี่ยงชีวิตรเป็นไปและได้รับราชการอยู่โดยสมควรแล้ว ฝ่ายญวนก็ได้คนไทยไปบ้าง แต่ไม่ได้ยินว่าเอาไปเลี้ยงดูทนุบำรุงไว้ที่แห่งใด และยืนอาวุธซึ่งเจ้าเวียดนามสั่งให้เจ้าเมืองไล่ง่อนส่งเข้ามานั้น ของอันนี้ฝ่ายเมืองญวนเกบไว้ได้นานแล้วก็เป็นลิทธิของญวนหาต้องการที่จะรับไว้ไม่ ให้องจุ้ตือคุมกลับไปเสียเถิด ถ้าญวนจะเป็นไมตรีกับไทยต่อไปแต่นี้ก็จะรับ แต่อย่าให้เอาความเก่า ๆ แต่หลังมาพูดเลย ที่กรุงเทพ ฯ ทุกวันนี้ โปรดเกล้า ฯ ให้ลดหย่อนผ่อนเบาบำรุงการค้าขาย เรือสินค้าทั้งปวงคนนา ๆ ประเทศเข้ามาค้าขายโดยมาก ไม่ได้กีดกันห้ามปรามคนต่างประเทศต่างภาษาไม่ให้เข้ามาค้าขาย ถ้าญวนจะมาค้าขายบ้างก็มาเถิด เจ้าพระยาศรีสุริยวงษได้พูดจากับองจุ้ตือไปดังนี้ ฯ

แลยืนยาวุธที่ญวนมาส่งก็ไม่รับไว้คืนส่งกลับไป เจ้าพระยาศรีสุริยวงษได้แต่งหนังสือตอบจะให้ไปถึงเจ้าเมืองไล่ง่อน จะมอบหนังสือองจุ้ตือไป องจุ้ตือก็ไม่รับไป องจุ้ตือคุมยืนกลับออกไปจากกรุงเทพ ฯ แล้วแต่ณวันพุทธเดือนห้า ขึ้นสิบค่ำ แต่หนังสือนั้นจะให้คนถือออกไปส่ง ณเมืองสิงคโปราผ่ากส่งไปให้ถึงเจ้าเมืองไล่ง่อนต่อครั้งหลัง ฯะ

๏ เดือนสิบมาที่ ๓ ฯะ คำว่าบิดตราบ้าง บิดราบ้าง เดียวนี้ภากันพูดและใช้เขียนมากนักแทบทุกแห่งทุกพนักงาน คำนั้นไม่ถูกเลย ไม่ดีเลย เพราะว่าถ้าตราเขาคิไว้แล้วที่กระดาษฤๅที่ใหน ๆ ใครอยากจะไม่ให้คนอื่นเหนตรานั้นตัดกระดาษไปทาบผนึกลงเสียนั้นแลควรจะเรียกว่าบิดตรา ถ้าทำตราให้ปรากฏเป็นสำคัญ ควรจะว่า,,ติดตรา,,ก็ดี ,,ประทับตรา,,ก็ดี ไม่ควรจะว่าบิดตราเลย ฯ อนึ่งคำว่าบิดราคำนี้เขียนไว้ก็ชุมแต่อ่านยังไม่เข้าใจ คำว่าบิดรานั้นจะเหมือนว่าแจะตราฤๅเพราะเอาตราไปแจะเข้าฤๅ ฯะ

๏ ประกาศมาที่ ๑๑ ฯะ

ประกาศมาให้ทราบทั่วกันทั้งหัวเมืองแลในกรุง ว่าการพระราชพิธีจบพระองคัลแรกนา ได้ทำแล้วณกรุงเทพมหานครณวันพฤหัศเดือนหกขึ้นสิบค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก เจ้าพระยายมราชเป็นแทนพี่เจ้าพระยากระเษตราธิบดีผู้สูงไล เจ้าจอมเก่าแก่ ๔ คน เจ้าจอมหม่อมบุตรเจ้าพระยารัตนาธิเบศ ๑ เจ้าจอมสลิบบุตรพระศรีวิโรจนราชเสรฐีย์ ๑ เจ้าจอมเอมบุตรหมื่นวิสุทธิสมบัติเรือง ๑ เจ้าจอมอยู่นบุตรหลวงภักดีอากรสังข์ ๑ เป็นนางเทพีหาบเข้าปลูกทั้ง ๔ นาง เจ้าพระยายมราชรับผ้าได้สำรับอย่างกลาง พระโคกินเข้าเปลือก ๑ ถั่ว ๑ หญ้า ๑ น้ำ ๑ การก็เป็นดังปีหลัง ๒ ปี ๓ ปีมาแล้ว ให้ราษฎรเริ่มการนาในพระราชาณาเขตร ตั้งแต่ณวันสุกร เดือนหก ขึ้นสิบเอดค่ำ ไปเถิด ฯะ

ทอดพระราชพิธีอินทรกนาเลย ประกาศมาวันพฤหัศ เดือนหก ขึ้นสิบค่ำ
มเมียสัมฤทธิศก เปนวันที่ ๒ ๕ ๓ ๕ ในราชกาลประจุบันนี้
ระครีสุนทรโวหารเปนผู้รับสั่ง ฯะ

---

๑ เล่าความเก่ามาให้แจ้งที่ ๘ ฯะ
เมื่อครั้งแผ่นดิน พระบาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าเมืองแสนหวี่ฟ้า
ลเจ้ามหาอุปราชาเมืองเชียงรุ้ง แลมหาไชยเมืองพงในสิบสองพันนาซึ่งเปน
เมืองขึ้นเมืองหัวเสียส่วยแก่เมืองจีน แลต้องส่งบรรณาการแก่เมืองอังวะด้วย
ถึงวิวาทรบกับนายหน่อคำมหาไชยงาคำ เจ้าแสนหวี่ฟ้าแตกหนี
ไปอยู่เมืองพม่า แต่เจ้ามหาอุปราชาภาคหลังมาอยู่เมืองหลวงพระบาง มหาไชยภา
วัมาพึ่งเมืองน่าน เจ้านครหลวงพระบางแลพระยาน่านส่งตัวเจ้ามหาอุปราชา
ลมหาไชยท้าวพระยานายครัวลงมาค้างอยู่ณกรุงเทพ ฯ จำนานมา จนถึงแผ่น
นพระบาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งนี้ บ้านเมือง ๑๒ พัน
กสงบราบคาบ เจ้าเมืองแสนหวี่ฟ้า ได้กลับมาครั้งอยู่เมืองเชียงรุ้งแล้ว
งแต่งให้นายพิศณุวงษ์ท้าวพระยาถือคุมต้นไม้ทอง ต้นไม้เงิน เครื่องราชบรร
ณาการลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ขอเจ้ามหาอุปราชากับมาดา แลมหาไชย
ลูกเขยครัวซึ่งตกอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง เมืองน่าน กลับคืนไปแล้วได้รับ
พระราชทานเสนาบดีว่าในปีที่สาม จะขุดต้นไม้ทองต้นไม้เงินเครื่องราชบรรณาการ
งมาทูลเกล้า ฯ ถวายครั้งหนึ่ง พระบาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง
ทรงพระราชดำริหารือมกับความคิดท่านเสนาบดีว่า จะกักขังหวงกันเจ้ามหา
ปราชาแลมหาไชยทั้งครอบครัวไว้ ก็ไม่มีคุณสิ่งใดแก่แผ่นดินบ้านเมืองฝ่าย
ใต้นี้ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระราชทานเครื่องยศบันดาศักดิเจ้ามหาอุปราชา
ตามอย่างเจ้าประเทศราชใหญ่ แลพระราชทานเงินตรา สื่อผ้าแก่นางปิ่นแก้วผู้
มารดานางสุนทรีผู้น้องของเจ้ามหาอุปราชาแลท้าวพระยานายครัว แลทูลซึ่ง
ต้องลงมาโดยสมควรแล้วให้มีเมืองหลวงพระบาง เมืองน่าน ส่งเจ้ามหาอุปราชา
แลมหาไชยนางปิ่นแก้วมารดานางสุนทรีน้องเจ้ามหาอุปราชาแลท้าวพระยานาย
ครัวกับพวกครัวกลับคืนไปอยู่พร้อมญาติพี่น้องตามเดิม ฯะ

๒ แจ้งความมาที่ ๙ ฯะ ณวันจันทรเดือนสี่ขึ้นสามค่ำ ปีมะเส็งนพศกมีศุภอักษร
เจ้านครหลวงพระยางลงมาถึงพระยาน่านเหนือถือมา ความในศุภอักษรว่าเจ้านคร
หลวงพระบางได้ผ่อให้พระยาน่านเหนือพระยาศรีวิไชย ขึ้นไปสืบข่าวการบ้านเมือง
ถึงเมืองเชียงรุ้งกับเจ้าเมืองแสนหวี่ฟ้า เจ้ามหาอุปราชากับมารดาญาติพี่น้องอยู่
พร้อมมูลกันมีช้างแลพม่าแลเงินแลเงี้ยวมาปฏิกิริยาราชการเปนอันมาก พระยาน่าน
เหนือถามถึงเครื่องบรรณาการ เจ้าเมืองแสนหวี่ฟ้าได้ให้ทำหนังสือสัญญาให้ช้าง
แลพม่าแลเงิน แลเจ้าเมืองแสนหวี่ฟ้าพระยาน่านเหนือ ยึดไว้คนละฉบับ
ว่าถึงกำหนดปีที่สาม คือปีมะแมเอกศก ปีขอจัตวาศก ปีฉลูสัปตศกแลต่อ ๆ ไป
จะจัดดอกไม้ทองดอกไม้เงิน เครื่องราชบรรณาการลงมาทูลเกล้า ฯ ถวายณกรุง
เทพ ฯ เมื่อพระยาน่านเหนือจะกลับมา เจ้าเมืองแสนหวี่ฟ้าแลท้าวพระยาเมือง
เชียงรุ้งบอกกล่าวโทษมหาไชยมายังเมืองหลวงพระบาง ว่ามหาไชยเมืองพงเปน
คนประทุศร้ายต่อบ้านเมืองเปนสัตรูใหญ่แก่เจ้าเมืองแสนหวี่ฟ้า ถ้ามหาไชย
ลงมาเมืองหลวงพระบางก็ให้จับตัวส่งขึ้นไปเมืองเชียงรุ้ง ถ้ามหาไชย
ขัดแขงขอให้ฆ่าเสีย ฝ่ายมหาไชยก็มีหนังสือลงมายังเมืองหลวงพระบาง
ว่าเงินส่วยเจ้าฟ้าวองคือเจ้ากรุงปักกิ่งค้างอยู่ ขอให้เมืองหลวง
พระบางจัดทองทับขึ้นไปช่วยชำระแลจัดแขงช้าศึกให้เรียบร้อย กับว่าครอบ
ครัวสิบสองพันนาซึ่งตกค้างอยู่ในบ้านในเมือง ขอให้ได้ปล่อยขึ้นไปโดยเรว
๑ จึงทรงพระราชดำริห์ว่า เจ้าเมืองแสนหวี่ฟ้าเจ้ามหาอุปราชา กับมหา
ไชยเมืองพงก็เปนพี่น้องกัน วิวาทบาดหมางกันมาแต่ก่อนก็หลายครั้ง ครั้งนี้
ทรงฟังถ้อยคำเจ้าเมืองแสนหวี่ฟ้า เหนอาญาฐพยาบาทมหาไชยฆ่า
มหาไชยก็เปนใหญ่อยู่ในเมืองพงที่ไหนจะนิ่ง คงจะคิดสู้รบไปต่าง ๆ
เมืองสิบสองพันนาเหนจะไม่ เปนปรกติ ฯ
๑ ได้มีศุภอักษรกำชับขึ้นไปถึงเจ้านครหลวงพระบาง เจ้าอนันตวรฤทธิเดช
เจ้าเมืองน่าน ให้แต่งแสนท้าวคุมไพร่ขึ้นไปฟังราชการอยู่ที่ปลายเขตรแดน
ถ้าเจ้าแสนหวี่ฟ้าเจ้ามหาอุปราชาสู้รบกับมหาไชยข้างไหนจะแพ้ชนะครอบครัว
เมืองใดจะแตกหนีมา ให้เจ้านครหลวงพระบาง เจ้าอนันตวรฤทธิเดชเจ้าเมือง
ทั้งสองนี้ เตรียมกล่อมรับครอบครัวไว้กับบ้านกับเมือง ให้สองเมืองเปน
ที่พึ่งแก่ครอบครัวเมืองอื่นที่วุ่นวายไม่สบาย มาขอพึ่งเมืองซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพ
มหานครนี้ ท้องตราดังนี้ได้มีไปแล้ว ในเดือนห้า ข้างขึ้นปีมะเมียยังเปนนพศก

๏ วันพฤหัศเดือนหกเพ็ญสิบค่ำ มีศุภอักษรเมืองเชียงใหม่มาถึง ท้าวอินท เปนผู้ถือมา ความในศุภอักษรนั้นว่า พระยารัตนอาณาเชตรเจ้าเมืองเชียงรายมีหนังสือลงมาว่าเสาเยลูกค้าห้อลงมาค้าขาย ถามข้อราชการ ได้ความว่ามหาไชยยกครอบครัวไปตั้งอยู่ลองเหียดแขวงเมืองภูคา เมื่อเดือนสิบปีมเสงนพศก มหาไชยก็ไปตีได้ เมืองแวน เมืองเหียม เมืองวิง ห้อเจ้าเมืองล่าจึ่งแต่งอุนนางหัวชื่อภูตาเสาเยคุมไพร่ ๕๐ คน ลงมาห้ามมหาไชย ๆ ก็ไม่ฟังมหาไชยยกไปตีเมืองรำ แตกกระจัดกระจาย พระยาน้อยเจ้าเมืองรำหนีไปพึ่งพระจันทเมืองหลวง มหาไชยจับได้อุปราช ๆ หนีว่าจะมาเมืองหลวงพระบาง มหาไชยแต่งคนตามจับได้ถึงสามครั้ง มหาไชยริบเอาครอบครัวเสียสิ้น แล้วฆ่าอุปราชเสียที่เมืองรำ มหาไชยยกขึ้นไปตีเมืองเชียงรุ้งแตกกระจัดกระจายไป เจ้าเมืองเชียงรุ้ง พระยาจันท พระยาน้อยเจ้าเมืองรำ พระยาแสนเชียงลอ หนีไปพึ่งเมืองเชียงตุง มหาไชยยกค่ามแม่น้ำของไปตั้งอยู่เมืองถ้ำพ้อ มีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองเชียงตุงให้ส่งตัวเจ้าเมืองเชียงรุ้ง พระยาจันท พระยาน้อยเจ้าเมืองรำ พระยาแสนเชียงลอ ถ้าไม่ส่งมา จะลงมาขอกองทับเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เมืองแพร่ เมืองน่าน ขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง

ฝ่ายว่าพระยาเชียงราย พระยาอุปราช พระยาราชวงษแต่งให้พระยาเชื่อนเพชร ท้าวสุริย คุมไพร่ ๑๖ คน ขึ้นไปลาดตระเวนประจำด่าน ถึงโป่งขุงแขวงเมืองเผน ครั้นเมื่อณวันพุทธ เดือนสาม ขึ้นสิบสามค่ำ ปีมเสงนพศก พบพวกกองกระเวนเมืองเชียงตุงนายไพร่ ๙ คน พระยาเชื่อนเพชร ท้าวสุริย ยกขึ้นขึ่นจะยิง พวกเมืองเชียงตุงห้ามว่าอย่าเพ่อยิงจงพูดกันก่อน พวกเมืองเชียงตุงจึงบอกชื่อว่า ท้าวเก่นจัน ท้าวคำแก่น เจ้านายเมืองเชียงตุงใช้มาว่าถ้าภบปะพวกเมืองเชียงราย ให้พูดจาเปนทางไมตรีไปมาหากัน อย่าได้รบพุ่งกัน ขอให้เอาคำไปบอกเจ้าเมืองเชียงราย ขอให้เปนทางไมตรีกัน ถ้าเมืองเชียงรายจะตอบประการใด ขอให้มาพูดจากันที่โป่งขุง ในเดือนห้าวันเพญปีมเมียยังเปนนพศก กับบอกความว่ามหาขนานเจ้าเมืองเชียงตุงตายแล้ว ทุกวันนี้เจ้าเมืองคากบุตรมหาขนาน ได้เปนที่เจ้าเมืองแทน ฯ

๏ ประกาศที่ ๑๒ ฯ ๏ ว่าคำสำเรจ สุ เสรจ นี้ถ้าเขียนสังโยคกับตัว ๙ ฯ เหน่าจะเปนคำเขมรแปลว่าแล้วว่าจบว่าสุดการ ฯ แต่คนวัดคนนักบวชศึกออกมาชักสงไสยว่าจะเปนคำมาแต่ มคธ ที่เรียกกิริยาบาฬีนั้นว่า สมิทธิ จึ่งมักเขียนว่า สำเรทธิบ้าง สำเรทธบ้าง เสรทธิบ้าง เสรท บ้าง ครั้นพิเคราะห์ดูก็เปนอันน่ารังเกียจ ว่าเปนอุตริวจวัตฤๅนักบวชศึกไป หนังสือฉบับโบราณมีเขียนว่า สัมฤทธิเหมือนกับชื่อทองสัมฤทธิ์ก็มี คำนั้นแลเหนจะมาแต่ศัพว่าสมิทธิแท้ แปลว่าเตมว่าพร้อมว่าได้การว่าครบถ้วน เพราะฉนั้นตั้งแต่นี้ไปเนื้อความที่ว่าแล้ว ให้เขียนว่า ๙ สำเรจ แล เสรจ ดังนี้ ทุกแห่ง คำที่ว่าเตมว่าพร้อมว่าครบถ้วนดังคำว่าผู้สัมเรทธิราชการ แล สัมเรทธิศก ให้ใช้ว่าสมเรทธ ดังนี้เทอญ สัม ใน สัมเรทธิ ให้เขียนเปนสัม ดังนี้จึ่งจะถูก เหมือนกับคำว่าสัมภาร ถ้าเขียนว่าสำ ใน สำเรทธิ ก็จะไม่งามเปนที่รังเกียจเหมือน ว่าคำ ที่สางคนเขียนในคำว่า คำภีรนั้น ฯ ก็ผิ ย คำว่าสำเรจที่แปลว่าแล้วว่าสุดว่าจบนั้น คงให้เขียนว่า สำเรจ อย่าหลงเขียนว่า สัมเรจเลย ประกาศมาวันพฤหัศเดือนหกขึ้นสิบสองค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก ในวันที่ ๒๕๓๗ ในราชกาลประจุบันนี้ ขุนปฏิภาณพิจิตรเปนผู้รับสั่ง ฯ

๏ ตั่งตำแหน่ง ฯ ๏ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั่งให้จีนเฉียนปนขุนพิพัทมัทยากร ถือศักดินา ๔๐๐ รับทำอากรเตาสุรากรุงเก่าขึ้นในพระอุลงมหาสมบัติตั่งแต่ ณวันจันทรเดือนหก ขึ้นเจดค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก เปนวันที่ ๑ ๒๕๓๒ ในราชกาลประจุบันนี้ ฯ

๏ น้ำฝน ฯ ปีมเมียสัมฤทธิศก ฝนตกเดือนหกขึ้นสี่ค่ำเวลาบ่ายสองโมง ได้น้ำสองทสางค์ ในกลางคืนเวลาห้าทุ่ม ได้น้ำแปดทสางค์ ฯ วันขึ้นสิบเอดเวลาบ่ายสองโมง ได้น้ำทสางค์หนึ่ง ฯ วันขึ้นสิบสองค่ำเวลาทุ่มหนึ่ง ได้น้ำสางค์หนึ่ง ฯ วันขึ้นสิบสามค่ำเวลาเจดทุ่มได้น้ำทสางค์หนึ่ง ฯ วันขึ้นสิบสี่ค่ำเวลาย่ำเที่ยงฝนตกมาก ได้น้ำสี่สิบหกทสางค์ ฯ วันนั้น ฟ้าลงที่บ้านพระยมนตรีสุริยวงษแห่งหนึ่ง ฟ้าลงที่ กงสูในพลับพลาประทุมวันแห่งหนึ่ง ฯ

๏ ฆ่าควาย ฯ

วันพุทเดือนหกขึ้นสองค่ำพระพลัศดาวัด[illegible] ปลัดขวางวังมหาดเลกถึงแก่กรรม ด้วยเปนโรคลบิดมากึ่งเดือน ฯ ที่ตำแหน่งนั้นจะไม่ทรงตั้งแล้ว ฯ มหาดเลกซึ่งซึ่งพระพลัศดานุรักษ์ได้ว่าอยู่ จะโปรดให้หลวงหักกิจโกสลได้ว่าสับไป ฯ

๏ ประกาษที่ ๑๓ ๛ะ

ว่าอากรเตาสุรากรุงเก่า ขุนโสภณเพชร์รัตนทำมาเป็นจำนวนเงินปีละสองร้อยชั่งในปีมเสงนพศักที่ล่วงไปแล้วนั้น คนขายกรุงเก่าขายเข้าได้มาก ก็ซื้อสุรากินมากขึ้น อากรเตาสุรามีกำไรจึงมีผู้คิดอ่านจะประมูลอากร ฝ่ายขุนโสภณเพชร์รัตนรู้ตัวว่าจะมีผู้ชิงจึ่งรีบลงมาก่อนเอาเงินสิบชั่งมาบวกทูลเกล้า ฯ ถวายว่าทำอากรมีกำไรถวายได้แต่เท่านี้นอกจำนวน ส่วนในทางว่าวหาชอบวกลักหลังตราไม่ภายหลังจึ่งเฉลี่ยมาทำเรื่องราว ยื่นประมูลเงินขึ้นในพระคลังมหาสมบัติสี่สิบเจดชั่งขึ้นในเจ้าต่างกรมเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรมต่าง ๆ สี่สิบสามชั่งเป็นเงินขึ้นถึงเก้าสิบชั่งรวมกับเงินเดิมสองร้อยชั่งเป็นเงินสองร้อยเก้าสิบชั่ง จึ่งเฉลี่ยรับเผาเงินล่วงน่าทั้งสองร้อยเก้าสิบชั่ง แต่แรกจะรับตราตั้งเป็นนายอากรไปที่เดียว จึ่งทรงพระราชดำริห์เห็นว่าซึ่งขุนโสภณเพชร์รัตนมากล่าวก่อนว่าอากรมีภาษีเพียงสิบชั่ง เท่านั้นก็เป็นอันคัดขาดรับแพ้แก่คนใหม่ผู้ประมูลอยู่แล้ว แลเงินเผาล่วงน่าก่อนงวดของคนใหม่นั้นถึงสองร้อยเก้าสิบชั่ง ถ้าจะคิดค่าป่วยการเงินเป็นตังคอกเบี้ยชั่งละบาท นับตามเดือนกว่าจะถึงงวดซึ่งจะได้ส่ง ถ้าจะคิดแต่ชั่งละบาททุกเดือนปีหนึ่งก็จะมากกว่าเงินสิบชั่งซึ่งขุนโสภณเพชร์รัตนบวกนั้นอีก ก็ภาษีอากรต่าง ๆ ซึ่งประมูลช่วงชิงกันอยู่ทั้งปวงนั้นที่จะขึ้นในศกเดียวครั้งเดียวนั้น ถึงแปดสิบชั่งเก้าสิบชั่งร้อยชั่งดังนี้ก็ห่าง ๆ นัก โดยถ้าขุนโสภณเพชร์รัตนนายอากรคนเก่าจะรับประมูลทำเท่านั้นก็ดี ฤๅมากไปเลกน้อยเพียงสิบชั่งยี่สิบชั่งก็ดี ความชอบในที่อากรเจริญขึ้นมากดังนี้ ก็หาเป็นความชอบของขุนโสภณเพชร์รัตนไม่ เป็นความชอบของผู้มาประมูลขึ้นใหม่ทั้งสิ้น ถ้าจะให้ขุนโสภณเพชร์รัตนทำไป ก็เป็นเหตุจะให้ผู้มาประมูลขึ้นใหม่นั้นคิดเดียนได้ ว่าใครมีความชอบเหนกับแผ่นดินผู้นั้นไม่ได้เป็นนายอากร ผู้ที่เมื่ออากรมีภาษีคิดเบียดบังเอาเป็นอานาประโยชน์นั้นกลับได้เป็นนายอากร ก็จะเป็นที่ให้เล่าฦๅไปว่าขุนโสภณเพชร์รัตน มีผู้แข็งแรงอุตหนุนอากรวายนี้ ใครจะช่วงจะชิงเหนจะไม่ได้ เพราะเหตุนั้นจึ่งได้ โปรดส่งให้ตั้งจันเฉียเป็นนายอากรใหม่ มีชื่อตำแหน่งตั้งว่าขุนพิพัทมัทยากรทำอากรเตาสุรากรุงเก่า ตั้งแต่ปีมเมียสัมฤทธิศักนี้ไป ขุนโสภณเพชร์รัตนเป็นคนมีความชอบมาแต่ก่อน โปรดให้ยกเอาไปตั้งรับเบี้ยหวัดอยู่ในพวกกรมการกรุงเก่าเป็นพนักงานสำรับช่วยว่าความจันเงินสิบชั่งที่ขุนโสภณเพชร์รัตนมาบวกทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น ก็โปรด

พระราชทานต้นให้ไปปลูกไว้ ก็มีผลอากรเกาสุรามาแลเป็นอันมาก ทุกแห่งทุกตำบลไม่ยิ่งหย่อนกันกว่ากันมากน้อยประการใดๆ ขึ้นแล้วขาดสูญเปลี่ยนกันมาเปลี่ยนกันไป ส่วนในรายที่ขึ้นในหลวงได้ก็ได้ผลอันใช้ส่วนในรายที่ขึ้นอยู่ในจำนวนรวมแจกเบี้ยหวัดนั้นทุกปี ไม่มีกำไรแก่ในหลวงไปนักดอก ก็เมื่อขุนพิพัฒมัทยากรทำอากรไปนานล่วงกาลแล้วก็เหมือนจะรู้จักลงก็เมื่อขุนพิพัฒมัทยากรรู้จักเมื่อใด ขุนโสภณเพชร์รัตน์จะรับเข้าทำใหม่ให้สูงกว่าจำนวนซึ่งขุนพิพัฒมัทยากรจะรับในกายหลังนั้นแต่สักเล็กน้อย ก็จะโปรดให้ขุนโสภณเพชร์รัตน์นั้นทำอากรเกาสุรากรุงเก่าต่อไปดอก เพราะขุนโสภณเพชร์รัตน์ทำมาได้ปีใดเสียเงินอากรนั้นได้เกี่ยวค้าง ให้คนทั้งปวงทราบว่าจีนเนียร * เช่นขุนพิพัฒมัทยากรนายอากรเกาสุรากรุงเก่า ได้โปรดสั่งให้ตั้งไปแล้วแต่ปีนี้ยังค้าง เดือนห้า ขึ้นเก้าค่ำปีมะเมียยังเป็นนพศกเป็นวันที่ ๒๕๐๕ ในราชกาลปัจจุบันนี้ ประกาศนี้ก็มาในวันนั้น ขุนปฏิภาณพิจิตรเป็นผู้รับสั่ง ฯ

๑ อนึ่งได้ยินว่าขุนโสภณเพชร์รัตน์กล่าวอยู่ว่า นายอากรใหม่ที่เปลี่ยนขุนพิพัฒมัทยากรขึ้นเงินในประมูลครั้งนี้ก็มากนักหนอก น้อยกว่ากึ่งที่ว่าขึ้นนั้นอีก ในหลวงถูกลวงว่ามากจึงทรงยินดีตั้งไป เพราะเมื่อขุนโสภณเพชร์รัตน์ยังอยู่นั้นได้ลวายเงินนอกหางว่าว แก่เจ้าต่างกรมมากกว่ากึ่งที่ประมูลอีก เงินขึ้นของคนใหม่น้อยกว่าจำนวนที่ลดในหางว่าวว่าขึ้น คำซึ่งว่าดังนี้ก็ไม่ชอบเลย เพราะเงินนอกหางว่าวไม่ได้ยินให้เจ้าพนักงานรู้เห็น ไม่ได้กราบทูลในหลวงนั้น แลไม่ได้จำนวนในตราตั้งแล้ว ก็ชื่อว่าให้กันเองตามใจไม่ชื่อว่าเงินขึ้นเลย เงินอย่างนี้ถึงสักกันไม่ขาดค้างเลยไปสักปีหนึ่งก็จะนับว่าเงินขึ้นไม่ได้ ผิดกันกับเงินขึ้นต่างกรมที่มีในหางว่าว ด้วยเหตุหลายสถาน

[๑] ด้วยเงินขึ้นนอกจำนวนอย่างนี้ ถ้าค้างก็เกี่ยงก่อสู้ก็ได้ เจ้าต่างกรมรับฎุขุนนางที่ได้รับนั้นจะเกาะครองน่าอากรอย่างรัดไม่ได้ ถ้าเกาะครองเร่งรัดนายอากรร้องฟ้องว่าฉ่อเหง ก็ต้องตัดสินให้นายอากรชนะผู้เกาะต้องเสียเบี้ยปรับ แลเบี้ยทำขวัญโดยสถานเลศ เพราะไม่ใช่ที่ลินเกี่ยวค้าง เป็นแต่เมื่อมีเขาก็ให้กันเอง

[๒] ถ้าเจ้าต่างกรมแลขุนนางที่ได้เงินขึ้นอย่างนี้เป็นนี่หลวงจะเอาเงินข้างนอกหางว่าวมาคืนให้ก็ยังเงินลูกนี้ ถ้านายอากรไม่ยอมเลยก็ไม่ได้ ถึงเมื่อนี้หลวงไม่ได้ค้างเลย แต่มิยอมเรี่ยงเองไม่ได้เป็นจะลวายราชการนั้นเป็นหลวงก็ดี ของพระยามิให้ช่วยเร่งให้ก็ดี เร่งได้ทั้งนั้นทั้งเส้น ๗

[๓] เงินจำนวนนอกท้องตราเช่นนี้ เมื่ออากรร้างในหลวงจะคิดเฉลี่ยให้ลดด้วยช่วยแผ่นดินก็ไม่ได้ ๑

[๔] เมื่อนายอากรอันเปลี่ยนไปนายอากรจะให้ต่อไปก็ได้จะให้เด็ดขาดก็ไม่ให้เลยก็ได้ ด้วยนายอากรเก่าให้กันเองนอกท้องตราจำนวน

[๕] เมื่อเจ้าต่างกรมแลยังไม่ได้ตั้งกรม ฤๅขุนนางนั้นไม่มีตัวแจำนวนนั้นก็สูญไปไม่ได้เข้ามาในหลวง ๗+ เพราะฉนั้นเงินนายอากรไซึ่งเป็นที่ขุนพิพัฒมัทยากรนายอากรเกาสุรากรุงเก่า ได้โปรดสั่งให้ตั้งไปแล้วแต่ปีนี้ยังค้าง เดือนห้า ขึ้นเก้าค่ำปีมะเมียยังเป็นนพศกเป็นวันที่ ๒๕๐๕ ในราชกาลปัจจุบันนี้ ประกาศนี้ก็มาในวันนั้น ขุนปฏิภาณพิจิตรเป็นผู้รับสั่ง ฯ

๑ อนึ่งได้ยินว่าขุนโสภณเพชร์รัตน์กล่าวอยู่ว่า นายอากรใหม่ที่เปลี่ยนขุนพิพัฒมัทยากรขึ้นเงินในประมูลครั้งนี้ก็มากนักหนอก น้อยกว่ากึ่งที่ว่าขึ้นนั้นอีก ในหลวงถูกลวงว่ามากจึงทรงยินดีตั้งไป เพราะเมื่อขุนโสภณเพชร์รัตน์ยังอยู่นั้นได้ลวายเงินนอกหางว่าว แก่เจ้าต่างกรมมากกว่ากึ่งที่ประมูลอีก เงินขึ้นของคนใหม่น้อยกว่าจำนวนที่ลดในหางว่าวว่าขึ้น คำซึ่งว่าดังนี้ก็ไม่ชอบเลย เพราะเงินนอกหางว่าวไม่ได้ยินให้เจ้าพนักงานรู้เห็น ไม่ได้กราบทูลในหลวงนั้น แลไม่ได้จำนวนในตราตั้งแล้ว ก็ชื่อว่าให้กันเองตามใจไม่ชื่อว่าเงินขึ้นเลย เงินอย่างนี้ถึงสักกันไม่ขาดค้างเลยไปสักปีหนึ่งก็จะนับว่าเงินขึ้นไม่ได้ ผิดกันกับเงินขึ้นต่างกรมที่มีในหางว่าว ด้วยเหตุหลายสถาน

[๑] ด้วยเงินขึ้นนอกจำนวนอย่างนี้ ถ้าค้างก็เกี่ยงก่อสู้ก็ได้ เจ้าต่างกรมรับฎุขุนนางที่ได้รับนั้นจะเกาะครองน่าอากรอย่างรัดไม่ได้ ถ้าเกาะครองเร่งรัดนายอากรร้องฟ้องว่าฉ่อเหง ก็ต้องตัดสินให้นายอากรชนะผู้เกาะต้องเสียเบี้ยปรับ แลเบี้ยทำขวัญโดยสถานเลศ เพราะไม่ใช่ที่ลินเกี่ยวค้าง เป็นแต่เมื่อมีเขาก็ให้กันเอง

[๒] ถ้าเจ้าต่างกรมแลขุนนางที่ได้เงินขึ้นอย่างนี้เป็นนี่หลวงจะเอาเงินข้างนอกหางว่าวมาคืนให้ก็ยังเงินลูกนี้ ถ้านายอากรไม่ยอมเลยก็ไม่ได้ ถึงเมื่อนี้หลวงไม่ได้ค้างเลย แต่มิยอมเรี่ยงเองไม่ได้เป็นจะลวายราชการนั้นเป็นหลวงก็ดี ของพระยามิให้ช่วยเร่งให้ก็ดี เร่งได้ทั้งนั้นทั้งเส้น ๗

[๓] เงินจำนวนนอกท้องตราเช่นนี้ เมื่ออากรร้างในหลวงจะคิดเฉลี่ยให้ลดด้วยช่วยแผ่นดินก็ไม่ได้ ๑

[๔] เมื่อนายอากรอันเปลี่ยนไปนายอากรจะให้ต่อไปก็ได้จะให้เด็ดขาดก็ไม่ให้เลยก็ได้ ด้วยนายอากรเก่าให้กันเองนอกท้องตราจำนวน

[๕] เมื่อเจ้าต่างกรมแลยังไม่ได้ตั้งกรม ฤๅขุนนางนั้นไม่มีตัวแจำนวนนั้นก็สูญไปไม่ได้เข้ามาในหลวง ๗+ เพราะฉนั้นเงินนายอากรไซึ่งเป็นที่ขุนพิพัฒมัทยากร

ทูตโปรตุเกสเข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าขายครั้งก่อนแล้วมานั้น จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ๑ เจ้าพระยาศิริธรรมธิเบศร์ผู้ว่าที่สมุหพระกระลาโหม ๑ เจ้าพระยาระวีวงษมหาโกษาธิบดีว่าที่พระคลัง ๑ เจ้าพระยายมราช ๑ พระยาวรพงษพิพัฒนวงษมหาเสนา ๑ ท่านทั้ง ๕ นี้เป็นประธานจัดการทำสัญญาว่ากล่าวกับออนยาเวอิศเกวร์ผู้รับสั่งเข้าไปยังกรุงลิสบอน ท่านทั้ง ๕ ได้จัดการปฏิญาณกันแล้วในวันอังคาร เดือนหก แรมสิบสี่ค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก การก็จะเป็นเสร็จกันแล้วในเวลา ๆ จะได้ลงตราพร้อมกันในข้างขึ้นเดือนนี้เลย ฯ

◎ แจ้งความมาที่ ๙ ฯ

วันอาทิตย์ เดือนหก ขึ้นหกค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๕๓๑ ในราชกาลปัจจุบันนี้ มีขอกเมืองนครราชสีมาลงมาถึงหนังสือบอกนั้น หลวงมหาดไทยนอกราชการเมืองภูเขียวถึงมามีความในใบบอกว่านายพรมนายจันเมืองภูเขียวไปร่อนทองที่คลองนางอิงแขวงเมืองวัฒนานคร ร่อนได้ทองคำก้อนหนึ่งหนักชั่งเจ็ดตำลึงกึ่ง ให้หลวงมหาดไทยนอกราชการกับนายพรมนายจันนำไปส่งทองคุมลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย กับขอหลวงมหาดไทยเมืองภูเขียวเป็นที่นายกอง ควบคุมขุนหมื่นไสยเสนา ทนาย เลกสักเลขญาติพี่น้องทำส่วยทองทูลเกล้า ฯ ถวายต่อไป ทองก้อนใหญ่นั้นก็สูงลงมาด้วย ฯ แลทองก้อนใหญ่นี้น้ำหนักมากกว่าทองก้อนทั้งปวง ซึ่งเคยมีมาแต่ก่อนชิดได้เนื้อ ๗ น้ำแต่ปนอยู่ด้วยเนื้อทรายและศิลาบ้าง ถ้าเอาถลุงออกก็ประมาณการเหนว่าจะได้เนื้อประมาณชั่งหนึ่ง ฤๅจะย่นลดน้อย จึงพระราชทานเสื้อผ้าและเงินตราสิบชั่ง แก่ผู้ร่อนได้มาทูลเกล้า ฯ ถวาย ฯ

◎ ประสูตร ฯ วันพุทธ เดือนหก แรมแปดค่ำ พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูตรใหม่อีกพระองค์หนึ่งเป็นพระราชธิดานับโดยลำดับพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งประสูตรในพระราชวังตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมานั้น พระองค์นี้เป็นที่ ๓๘ แต่เป็นที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดานี้ เจ้าจอมมารดาเป็นพระสนมโท เป็นบุตรพระยาราชสงครามอินมีเครื่องทองคำอย่างน้อยเป็นเครื่องยศเป็นสามัญ ฯ

ครั้นวันจันทร เดือนหก แรมสิบสามค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูตรใหม่อีกพระองค์หนึ่งเวลาเช้า ๕ โมง ๘ บาท เป็นพระราชบุตรเป็นที่พระเจ้าลูกเธอที่ ๓๙ นับตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมา แลเป็นที่สามในเจ้าจอมมารดาเดียวกัน คือเป็นพระน้องยางพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวิลัยลักษณ เจ้าจอมมารดาเป็นพระสนมเอกบาทเจ้าพระยายมราช ได้รับพระราชทานเครื่องทองคำอย่างใหญ่เป็นเครื่องยศอันดับศักดิ์ ฯ

◎ ตั้งตำแหน่ง ฯ ณวันพฤหัศบดีเดือนหก แรมสองค่ำปีมะเมียสัมฤทธิศก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้หลวงภักดีสงครามนายกองส่วยทองเมืองพนัสนิคม เป็นพระอินทราสาผู้สัมเรทธราชการเมืองพนัสนิคม ถือศักดินา ๓๐๐๐ พระราชทานถาดหมากคนโทกาไหล่ทองจำประดำทองคำ กระบี่บั้งเงิน สัปทนปิ่ตตู เสื้อมวกการงประภาศ เป็นเครื่องยศ ฯ ตั้งให้หุ้นมหาดไทย เป็นหลวงณรงฤทธิไกรปลัดเมืองพนัสนิคม ถือศักดินา ๖๐๐ พระราชทานถาดหมากคนโทเงิน เสื้อเข้มขาบริวารยก สัปทนแพร เป็นเครื่องยศ ฯ ตั้งให้หลวงสุนทรโกษากรมท่ากลาง เป็นพระสมุทสาครานุรักษ ผู้สัมเรทธราชการเมืองสาครบุรี ถือศักดินา ๓๐๐๐ พระราชทานถาดหมากคนโทกาไหล่ทองคำ ประดำทองคำ กระบี่บั้งเงิน สัปทนปิ่ตตู เสื้อมวกการงประภาศ เป็นเครื่องยศ ฯ ตั้งให้นายถาดมหาดเลกบุตรพระสาครบรานุรักษ เป็นขุนอภัยสุนทรผู้ช่วยราชการเมืองสาครบุรี ถือศักดินา ๖๐๐ พระราชทานเสื้อยกดอกดอกเลก แพรหงอนไก่ลายผ้าเชิงปุม เป็นรางวัล ฯ วันศุกรแรมสามค่ำ ตั้งให้พระแก้วโกรพยผู้สัมเรทธราชการเมืองกระ เป็นพระยายัษฎงค์ภิรมย์รักษา ผู้สัมเรทธราชการเมืองกระ ถือศักดินา ๓๐๐๐ พระราชทานประดำทองกาไหล่ถาดหมากคนโทกาไหล่ เป็นเครื่องยศ ฯ ตั้งให้พระปราณบุรี เป็นพระสงคีคุณอดุลยสุพรรณภูมานุรักษ ผู้สัมเรทธราชการเมืองกำเนิดนพคุณ ถือศักดินา ๓๐๐๐ พระราชทานถาดหมากคนโทกาไหล่ สัปทนแพร เป็นเครื่องยศ ฯ ตั้งให้หลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิเจ้ากรมในพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ เป็นพระพิชิตชาญณรงค์

ผู้สัมเทธราชการเมืองปราณบุรี ถือศักดินา ๓๐๐๐ พระราชทาน (ถาดหมาก คนโทกาไหล่ สัปทนแพร ประคำทองคำ เป็นเครื่องยศ ฯ๑ นายรองสนองราชบรรหารแช่มเป็นโทษเพราะโปรดเกล้า ฯ ใช้ให้ไปเอาราชการพระยาราชสุภาวดีก็ไปเชื่องแชเสีย จึ่งต้องรับพระราชอาญาให้ถอดเสียจากที่ โปรดตั้งให้นายจุ้ยบุตรพระศิริสมบัติเลี้ยงเป็นที่นายรองสนองราชบรรหาร ฯ๒ ตั้งตำแหน่ง ฯ ณวันพุทธเดือนหกแรมแปดค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก โปรดตั้งพระครูศรีสุนทรภาษวิจิตรวัดนากลาง เป็นพระศรีสมโพธิ ที่พระราชาคณะในอรัญวัดพระยาธรรม มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๓ ตำลึง พระราชทานตาลิปัตรแฉกเป็นเครื่องยศ ฯ ให้พระครูพฤฒิสาราจารย์วัดทองธรรมชาติ เป็นพระครูศรีสุนทรภาษวิจิตร มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๑๐ บาท พระราชทานตาลิปัตรพุดตานเป็นเครื่องยศ ฯ ให้พระปลัดสรวัดปทุมคงคา เป็นพระครูธรรมจริยาภิรมย์ มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๖ บาท พระราชทานตาลิปัตรพุดตานเป็นเครื่องยศ ฯ ให้เจ้าอธิการวัดวัดสี่จีนบางยี่ขัน เป็นพระครูพฤฒิสีลาจารย์ มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๖ บาท พระราชทานตาลิปัตรพุดตานเป็นเครื่องยศ ฯ ให้มหานุดวัดดาวดึงษ เป็นพระครูสีลสารสุนทร มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๖ บาท พระราชทานตาลิปัตรพุดตานเป็นเครื่องยศ ฯ๑ น้ำฝน ฯ ท่านทั้งปวงจงทราบเกิดว่าเมื่อเดือนอ้าย ปีมเสงนพศก เธอรอเบิคสจอมเบิคกงสุลอังกฤษคนใหม่ สมเดจพระนางกวินวิกตอเรียพระเจ้ากรุงลอนดอน ตั้งให้เข้ามากำกับลูกค้าฝ่ายอังกฤษอยู่ในกรุงเทพ ฯ นี้ เมื่อกงสุลคนนั้นมานั้น กวินวิกตอเรียพระเจ้ากรุงลอนดอนได้มอบให้คุมพระราชสาสนและเครื่องมงคลราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้า ฯ แดพระบาทสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย ในเครื่องราชบรรณาการจำพวกนี้มีเครื่องรองน้ำฝนวัดประมาณรู้ว่าน้ำฝนตกลงจะมากน้อยเท่าใด จะรู้ได้โดยเลอียดกว่าเครื่องมือที่จัดแจงไว้ใช้มาแต่ก่อนคือนิ้วอย่างอังกฤษนิ้วหนึ่งแบ่งผ่อนปรนให้หนได้ถึงร้อยส่วนเครื่องมือนี้ดีมาก แต่ว่าคนที่วองน้ำฝนแต่ก่อนสันดานไพร่อยากอยากเลวนักรู้จักแต่จะทุ่งเข้าต้มแกงตำน้ำพริก กินเข้าแล้วเกี่ยวคร้านที่จะล้างมือแลหาผ้าเช็ดมือเอามือเช็ดหัวตัวเองจนหัวล้านไปหมด ไม่รู้จักดูแลใช้ของดี ๆ เลยไกลนักหนาแต่ความรู้เลอียด เพราะฉนั้นก่อนนี้ไป ด้วยเครื่องมือนั้นหาได้ความเป็นแน่ไม่ พระบาทสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังไม่ได้ทรงพิจรณาสังเกตทราบโดยถนัด พึ่งได้ทรงตั้งแต่วันจันทเดือนหกแรมหกค่ำมาได้ความเป็นแน่ถนัดแล้ว แต่ครั้นจะโปรดให้พิมพ์หนังสือข่าวบอกมาโดยกำหนดนิ้วอย่างอังกฤษตามเครื่องมือ คนไททั้งปวงเคยสังเกตแต่นิ้วอย่างไทย ก็จะไม่เข้าใจจึงทรงคำนวนเป็นขนาดนิ้วอย่างไทย คือเขตเมตเข้าเปลื่อกตแคงเป็นนิ้วหนึ่ง แต่จะแบ่งเป็นสี่กระเบียด ฤาแปดกระเบียดอย่างนิ้วไทยนั้นอยากนัก ฝนตกน้อยไม่ถึงกระเบียดก็ไม่มีจำนวนจดบาญชีไว้ ก็เสียเสดไปทุกเวลาฝนตก อย่างเก่าจึงได้แบ่งนิ้วหนึ่งเป็นสิบกระเบียด เรียกว่าสางถึงกระนั้นก็ลางเวลาฝนตกน้อยกว่าสางก็ยังว่าไม่ได้น้ำ ฯ เครื่องมือที่มาแต่เมืองอังกฤษใหม่นี้แบ่งนิ้วหนึ่งได้ถึง ๑๐๐ ส่วน เรียกว่าสตางค์ สิบสตางค์ จึ่งเป็นสางค์ สิบสางค์ จึ่งเป็นนิ้วให้รู้ตั้งเกดจำชัดไว้ให้แน่ ฯ ในปีมเมียแรมเดือนหกนี้ ได้ทรงสังเกตน้ำฝนมาแต่วันจันทรเดือนหกแรมหกค่ำจนสิ้นเดือน ฝนตกหกวัน คือวันแรมหกค่ำเจดค่ำแปดค่ำสิบค่ำสิบเอดค่ำสิบสองค่ำ รวมน้ำฝนได้แปดนิ้วสิบสี่สตางค์ในวันทั้งหกวันนั้น วันอาทิตย์เดือนหกแรมสิบสองค่ำฝนตกมากกว่าทุกวัน รองน้ำได้ถึงสี่นิ้วกับห้าสิบสองสตางค์ วันอื่น ๆ นั้นตกเลกน้อย เมื่อขณะฝนตกลมพัดมาแต่ทิศอุดรวันตก ฯ นิ้วแลสตางค์ที่ว่านั้นพึ่งรู้ว่าคิดเป็นนิ้วไทยแล้ว ฯ ในวันพฤหัศเดือนเจดขึ้นค่ำหนึ่งนั้น เวลาบ่ายสามโมงฝนตกมากรองน้ำได้สี่นิ้วกับเก้าสิบห้าสตางค์ว่าห้านิ้วก็ได้เพราะอย่างเลกน้อย ฟ้าร้องดังมากหลายครั้งอสนีบาตลงที่เสาทองในที่ประทับริมฝั่งน้ำแห่งหนึ่ง ยังจะลงที่ไหนอีกบ้างยังไม่ทราบเลย ฯ๑ ข่าวตาย ฯ วันพฤหัศ เดือนหก แรมสองค่ำ หม่อมเจ้าสัตบุต ในพระองค์เจ้าพงษอิศวเรศ ถึงชีพิตักษัย ประชวรเป็นโรคเหนบชามาสามปีแล้ว ชนมายุได้สามสิบหกปี ฯ วันเสาร์ เดือนหกแรมสี่ค่ำ หลวงธรรมสาตรลูกขุนถึงแก่กรรม ป่วยเป็นโรคมเรงกรามช้างแลเป็นไข้ปิดด้วย อาการยังไม่หนักนัก แต่เป็นคนชราอายุใกล้เจดสิบปี เป็นขึ้นมาก็ถึงแก่กรรมโดยเร็ว ฯ ที่หลวงธรรมสาตรนั้นเมื่อสพเผาแล้วจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงธรณีบาลพี่ชายพระยาเพชรชฎาเป็นต่อไป ฯ

๏ ประกาศที่ ๑๔ ๚

พระบรมราชโองการตำรัสว่ามีผู้มีชื่อต่าง ๆ ต่างน่าบ้างต่างในบ้าง รับเอาเรื่องราวของจีนเปนพ่วกพ้องมายื่น ให้กราบทูลพระกรุณารับอาษาว่า จะทำภาษีพลูสดพลูแห้งพลูนาบ วาไปด้วยความคิดต่าง ๆ อย่าให้เล่าเลย คัดความเข้าก็คือเปนเหตุจะให้ไพพลูแพงมีราคาขึ้นมากไปกว่าแต่ก่อนทั้งสิ้น ทรงพระราชดำริห์เหนว่าพลูเปนของต้องการกินอยู่ ก็แต่คนที่เปนข้าขอบขันธสีมาทั้งสิ้น คนนอกประเทศคือฝรั่งอังกฤษแขกเทศ แลจีนแม้นซึ่งเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ นี้ก็ไม่มีใครกินแลใช้พลู มิได้เปนสินค้าออกไปนอกพระราชอาณาเขตรเลย ไม่ควรที่จะก่อเหตุให้พลูแพงยิ่งกว่าแต่ก่อน แลให้ลำบากแก่จอวสวนพลูด้วยดังจีนหลายคนคิดนั้นเลย การที่เกบสมพักษรสวนพลูตามพิกัดอย่างเดิมนั้นดีอยู่แล้ว เพราะทรงพระราชดำริห์เหนดังนี้ จึ่งทรงพระกรุณาภาพนิ่งอยู่ มิได้สั่งให้ตั้งไปไม่ ก็ยังมีผู้กราบทูลถวายเรื่องราวขอทำภาษีพลูเล่า ๆ นับมาก็กว่า ๗ ครั้งฤๅ ๘ ครั้งมาแล้ว เพราะฉนั้นบัดนี้จึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกัน ว่าอย่าให้จีนผู้ใดผู้หนึ่งคิดอ่านว่าจะทำภาษีพลู ว่ากล่าวก่อเหตุให้จอวสวนพลูแลราษฎรซึ่งอดพลูไม่ได้ต้องซื้อพลูกิน ได้ความสดุ้งเสดื้องไปเลย แลอย่าให้ข้าราชการฝ่ายน่าฝ่ายในนำเรื่องราวขอทำภาษีพลู ยิ่งกว่าสมพักษรตามอย่างเก่าขึ้นกราบทูลขอจทรากต่อไปเลย ไม่โปรดแล้ว ให้มีแต่สมพักษรอยู่ตามเดิมเทอญ ประกาศมาวันอาทิตย เดือนหกแรมห้าค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก ขุนมหาสิทธิโวหารผู้กินเดนพระยามหาเทพปาล แล้วพระยาราชสงครามอินเล่าเปนผู้รับสั่ง ๚

๏ แจ้งความมาที่ ๑๐ ๚

ณวันอังคารเดือนหกขึ้นค่ำหนึ่งปีมเมียยังเปนนพศก มีหนังสือพระยาพิพิธฤทธิเดชวิเสศสิหนาทผู้สำเรจราชการ แลกรมการเมืองตรายลงวันว่า วันจันทรเดือนห้า ขึ้นเก้าค่ำ ปีมเมียยังเปนนพศก ยอกเข้ามาถึงฉบับหนึ่ง ความว่าอ้ายจีนแต๋จิ๋วจีนหกเกี้ยนแซวงเมืองตรายเมืองจันทบุรี หนีลงไปสมทบกับจีนแต๋จิ๋วจีนหกเกี้ยนเมืองกำปอด เมืองกพงโสมเข้าเปนพวกเดียวกันกับจีนไหหลำ จีนมเกาตั้งอยู่ที่สิลาขาวปากอ่าวเมืองกพงโสม คนประมาณพันเสศเปนกองโจรคอยตีเรือลูกค้าในท้องทเลนี้ ฯ ณวันหนึ่งในเดือนยี่ปีมีเสงนพศก อ้ายจีนผู้ร้ายพวกนั้นตีเรือจีนโกลูกค้าเมืองตราย ที่ตำบลสิลาขาวปากอ่าวเมืองกะพงโสมลำหนึ่ง แล้วอ้ายจีนผู้ร้ายให้เรือยวนยาว ๔ วากับจีนโกนายเรือลูกเรือ

กลับมาเมืองตรัง ฯ ณวันหนึ่งในเดือนสามปีมเสงนพศก อ้ายจีนผู้ร้าย พวกนั้นคิเรือชุนเทพอากรเตาสุราเมืองตรัง ที่ตำบลสิลาขาวปากอ่าวเมืองกะพงโสมลำหนึ่ง แล้วอ้ายจีนผู้ร้ายให้เรือกระเชียงอย่างยุโรบยาว ๓ วา กับนายเรือลูกเรือกลับมาเมืองตรัง ฯ ต้นณวันหนึ่งในเดือนสี่ปีมเสงนพศก อ้ายจีนผู้ร้ายพวกนั้นคิเรือจีนเฉียนลูกค้ากรุงเทพ ฯ ที่ช่องตองหมึงลำหนึ่ง ฯ อ้ายจีนผู้ร้ายพวกนั้นคิเรือชุนพรพิทักษนายกองส่วยเมืองตรัง ที่ปากคลองบางกระสอบแขวงเมืองปะจันตคิรีเขตรลำหนึ่ง ฯ คิเรือจีนชิลูกค้าเมืองตรัง ที่น่าเมืองปะจันตคิรีเขตรลำหนึ่ง แต่นายเรือลูกเรือนั้น อ้ายจีนผู้ร้ายปล่อยส่งขึ้นบกมา แลว่าจีนพวกเรือจีนชิแจ้งความว่า อ้ายจีนผู้ร้ายพวกนั้นจับตัวจีนซื่นายเรือผูกมัดซักถามว่า แต่ก่อนอ้ายจีนพวกนั้นได้รู้ความว่า จีนเลกน้องจีนชีซื้อทองคำมาแต่กรุงเทพ ฯ หนักห้าสิบบาทจะไปจำหน่ายณเมืองกำปอดให้ทันในตรุษจีน จึ่งได้มาคอยสกัดอยู่ที่เกาะหมากเกาะกระดาษ ก็ไม่เห็นเรือออกไป ทองคำที่ซื้อมาแต่กรุงเทพ ฯ หนักห้าสิบบาทหายไปไหนสามสิบบาท จึ่งได้ทองคำมาแต่ยี่สิบบาทเล่า จีนชีว่าได้มาเท่านี้ อ้ายจีนผู้ร้ายไม่เชื่อ จีนชีจึ่งเขาบาญชีออกมาคิดให้ดู แล้วอ้ายจีนผู้ร้ายบอกกับจีนชีว่าเรือของอ้ายจีนผู้ร้ายใหญ่ยาว ๙ วาบ้าง ๑๐ วาบ้าง มีปืนใหญ่น้อยกระสุนดินดำเครื่องสาตราวุธพร้อมทุกสิ่ง แล้วก็ปล่อยจีนชีไป ฯ [ข้อหนึ่ง] ว่าอ้ายจีนผู้ร้ายคิเรือลูกค้าได้ทรัพย์สิ่งของแล้ว เอาไปจำหน่ายให้ขาวเมืองกำปอดทุกครั้ง เข้าเมืองกำปอดหาชื่อระว่ากล่าวปรายปรามอ้ายจีนผู้ร้ายไม่ กลับเป็นใจกับอ้ายจีนผู้ร้าย ฯ จึ่งกำเริบคุมสมัคพรรคพวกเป็นกองโจรเที่ยวคิเรือลูกค้ามากขึ้น แล้วอ้ายจีนผู้ร้ายสั่งเจ้าของเรือว่า ใครจะไล่เรือก็ให้ไปไล่ที่เมืองกำปอดเถิด ฯ เมื่อได้ความฟ้าดังนี้ความก็สมกับคำนายขันหุ้มแพรมหาดเลก ซึ่งพระยาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้คุมเรือโฉนเผ่นทเลออกไปลาดกระเวนถึงเกาะช้าง แต่ในเดือนห้านั้นทุกข้อ บัดนี้จึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาราชวังสรรขางวาง หลวงศรีมหาราชเจ้ากรม ขุนวิสุทธเดชปลัดกรมอาษาจาม สามนายคุมกำปั่นคชสีห์เพิ่มเติมออกไปลาดกระเวน แลลับสวนเอาตัวอ้ายจีนผู้ร้ายซึ่งได้คิเรือแล้วได้ให้มีท้องตราถึงพระมหาโกษาธิบดี ออกไปถึงองค์พระหริรักษราม มหาอิศราธิบดี ผู้เป็นทรงราษฎเมืองอุดงมีไชยให้ว่ากล่าวชำระต่อว่าเจ้าเมืองกำปอดฉบับหนึ่งด้วย ฯ

๑ แจ้งความมาที่ ๑๑ ฯ

วันอาทิตย์ เดือนหก แรมห้าค่ำ มีใบบอกเมืองสมุทปราการขึ้นมาใจความว่า ณวันเสาร์ เดือนหก แรมสี่ค่ำ เรือคีศะญวนใช้ใบเข้ามาถึงเมืองสมุทปราการลำหนึ่ง จีนเท้งนายเรือแจ้งว่าเป็นลูกค้าอยู่เมืองตรัง บันทุกสินค้าเข้ามาค้าขายณกรุงใช้ใบมาถึงช่องแสมสาน เมื่อณวันอังคาร เดือนหก ขึ้นสิบห้าค่ำเวลา ๕ โมงเช้า ภยเรือจ้ายจีนผู้ร้ายลำหนึ่งยาวประมาณ ๙ วา จีนในลำเรือ ๑๐ คนอ้ายจีนผู้ร้ายยิงปืนมาที่เรือจีนเท้งนัด ๑ แล้วแล่นทันเรือจีนเท้ง อ้ายจีนผู้ร้ายถือดาบถือกริชครบมือกันขึ้นบนเรือจีนเท้ง อ้ายจีนผู้ร้ายถามจีนเท้งว่า ทรัพย์สิ่งของอยู่ที่ไหนให้บอกโดยดี ถ้าไม่บอกจะมัดมือชักรอกขึ้นบนเสากระโดง จีนเท้งจึ่งบอกสิ่งของในเรือ อ้ายจีนผู้ร้ายเกบเอาไปเงินตราสองตำลึงกึ่ง เสื่อคลำ ๒ ผืน เนื้อไม้ ๒ กระสอบ ปืนคายลิลา ๒ บอก ม้าล่อ ๑ เข้าสารกระสอบ ๑ อ้ายจีนผู้ร้ายบอกจีนเท้งว่า เรือพวกของอ้ายจีนผู้ร้ายมีอยู่ที่ร่องกำปั่นนอกช่องแสมสาน ๒ ลำ อ้ายจีนผู้ร้ายปล่อยเรือจีนเท้งแล้ว แล่นไปข้างนอกช่องแสมสาน จีนเท้งใช้ใบมาภยเรือบดขุนหมื่นพระยาราชวังสรรที่เกลดแก้ว ขุนหมื่นพระยาราชวังสรรว่า พระยาราชวังส.งแล่นออกข้างนอกระไปหยุดที่เกาะช้าง ฯ หมื่นพระยาราชวังสรรจะรีบตามไปบอกพระยาราชวังสรร จีนเท้งมาเรือยาวห้าวา จีนนายเรือจีนลูกเรือ ๔ คนมาจากช่องแสมสาน วันอังคารเดือนหก ขึ้นสิบห้าค่ำ สี่วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา เรืออ้ายจีนสลัดลำนี้ ท่านเสนาบดีก็คเนว่า เหนจะเป็นเรือพวกอ้ายจีนที่ได้ข่าวมา ว่ามั่วสุมประชุมกันตั้งอยู่ที่ภายสลาขาวนั้นเอง ถ้าเรือบดขุนหมื่นในพระยาราชวังสรร ได้ไปบอกพระยาราชวังสรรว่า ถ้าพระยาราชวังสรรซื้อสัตย์เหนแก่ราชการ จึ่งออกสาหัสสืบสาวตามกาซึ่งได้รับพระบรมราชโองการ แลบัญชาท่านเสนาบดีออกไป ความเรื่องนี้เหนจะไม่ความด้วยกระมัง บัดนี้เจ้าพระยาวิวงษมหาโกษาธิบดีว่าที่พระคลัง ก็ได้หลังตราสั่งเมืองบางละมุง เมืองบ่อง แต่งเรือออกลาดกระเวนให้กวดขันเข้า ฯ

๑ แจ้งความมาที่ ๑๒ ๆ

วันพุทธ เดือนหก แรมค่ำหนึ่ง ปีมะเมียสัมฤทธิศก มีใบบอกเมืองจันทบุรี เข้ามาถึงฉบับหนึ่ง ลงวันพุทธ เดือนหก ขึ้นเก้าค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก ในท้ายหนังสือบอก ความในหนังสือว่า ณวันพฤหัศ เดือนสี่ แรมห้าค่ำ ปีมะเส็งนพศก พระวิเสศสงครามขางวางทหารปืนปากน้ำแหลมสิง บอกส่งตัวจีนกิจเฉียงไปยังเมืองจันทบุรี จีนกิจเฉียงแจ้งว่าจีนเล่าแซ่ซึ่งอยู่กรุงเทพ ๆ แต่งให้จีนกิจเฉียงคุมเรือคิศะญวนยาว ๙ วา บ้าก ๙ ศอกบันทุกใบจากแลเกลือกไปจำหน่ายณเมืองซลุง จีนนายเรือลูกเรือ ๑๓ คน จีนโดยสาร ๒ คน รวม ๑๕ คนออกจากกรุงเทพ ๆ แต่ณวันสุกร เดือนสาม แรมเจดค่ำ ไปในทเลได้ ๒๖ วันแล้ว ครั้นวันพุทธ เดือนสี่ แรมสี่ค่ำ เวลาบ่ายประมาณ ๕ โมงเสศ จีนกิจเฉียงใช้ใบเรือไปถึงน่าเกาะบิดเกาะเปิดน่าเมืองจันทบุรี แลเหนเรือคิศะญวนยาวประมาณ ๗ วา คนประมาณ ๑๔ คน ๑๕ คนลำหนึ่ง เรือชลอมยาวประมาณ ๖ วา คนประมาณ ๙ คน ๙ คนลำหนึ่ง ใช้ใบมาแต่ข้างเกาะช้างแขวงเมืองตราย ข้ายจีนผู้ร้ายเอาปืนคาบสิลายิงมาที่เรือจีนกิจเฉียงสองนัด จีนลูกเรือก็ยิงปืนสู้กันข้ายจีนผู้ร้าย ปืนในลำเรือจีนกิจเฉียงแตกดินในถังลูกชิ้น แล้วข้ายจีนผู้ร้ายเอาม่อดินทิ้งลงถูกจีนลูกเรือโดดน้ำไป ๒ คน ป่วยอยู่ในเรือ ๔ คน ข้ายจีนผู้ร้ายร้องให้ลดใบทอดสมอจีนลูกเรือกลัวก็ลดใบทอดสมองลง ภอลมลำเภาพัดกลับเรือข้ายจีนผู้ร้ายแล่นเลยไป แล้วข้ายจีนผู้ร้ายจึ่งลงเรือช่วงคืกันเชียงข้ามา จีนกิจเฉียงยุดได้ไม่กว้านโดดน้ำว่ายมา ภยกำปั่นพระที่นั่งพระบาทสมเดจ์พระปั่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๆ ทรัศถามกระบวนความเหตุซึ่งยังเกิด จึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้เอาเรือบดมาส่งที่เรือจีนกิจเฉียง ๆ ก็เข้าปากน้ำเมืองจันทบุรี พระยาวิไชยาธิบดี กรมการจึ่งได้แต่งให้พระกำแหงฤทธิรงผู้ช่วยกับไพร่ ๑๒ คน คุมเรือยาว ๙ วาลำ ๑ พระวิเสศสงครามขางวางทหารปืนกับไพร่ ๑๒ คน คุมเรือยาว ๙ วาลำ ๑ ออกไปช่วยกันติดตามเรือข้ายจีนผู้ร้ายถึงเกาะเสมดเกาะช้าง ไม่ภยกลับเข้ามาเมืองจันทบุรี พระยาวิไชยาธิบดีจึ่งจัดให้หลวงไชยกระเวนกับไพร่ ๙ คน คุมเรือคิศะญวน ยาว ๕ วา ไปเที่ยวติดตามอยู่ยังไม่กลับมา ถ้ากลับมาได้ความประการใดจะบอกเข้ามาให้ทรายครั้งหลัง ฯ ความเรื่องนี้ในหนังสือราชกิจรายุเบกษาในแผ่นที่สาม แจ้งความเปนที่สุดได้มีเข้ามาแล้ว แต่ผู้ลูมเรทของราชการเมืองจันทบุรีแลกรมการบอกมา ครั้งเปนอันที่นักเลงเล่นโยนน้ำเรียกว่าหม่าโหร่นัก เพราะทรายความนานแล้ว หาใบบอกแจ้งความเข้ามาในเวลาอันควรไม่ รอไว้ถึงสองเดือนจึ่งบอกเข้ามาดังนี้ จะเปนเหตุไฉนจะถือสัทธิเปนอย่างเก่าด้วยเข้าใจว่าจะแต่งเรือไปคิดตามสับให้ได้ความเสียก่อน ฤาจับตัวข้ายจีนสลัดให้ได้แล้ว จึ่งจะบอกเข้ามาทีเดียวให้ได้ความถ้วนถี่ แลจะได้ราชการเปนจบสิ้น จะได้มีความชอบมาก ตกอยู่กับพวกผู้รักษาเมืองจันทบุรีพวกเดียว ถ้าริบบอกเข้ามาเสียก่อนกลัวในกรุงจะคิดว่า บอกเข้ามาไม่ได้ความถ้วนถี่จะเปนดังนี้ฤา ฤาจะกลัวว่าถ้าในกรุงทรายเหตุนั้นแต่แรกในเวลาใกล้ ๆ สลัดคืเรือก็จะแต่งเรือลาดกระเวนให้ข้าหลวงคุมออกไปไล่คิดตามสลัด ฝ่ายข้าหลวงคุมเรือลาดกระเวนออกไปนั้นเล่า เมื่อแล่นเรือออกไปถึงจะทันเรือข้ายสลัด แลเหนลำกันอยู่ก็คื ได้ยินเสียงปืนข้ายสลัดยิงคืเรือลูกค้าอยู่ก็คิถึงว่าปืนใหญ่น้อยสาดราวุทธแลทหาร ในเรือลาดกระเวนจะมีพร้อมมากกว่าคิกว่าของข้ายสลัดจะว่าเหมือนกำลังพิศงูเห่าก็โดไป ว่าเพียงคชาบเดิดเมื่ออำนาทในเรือลาดกระเวนซึ่งจะไปภบสลัด เหมือนกับคชาบจะไปสู้กับมดตะนอยดังนั้นก็คื ข้าหลวงนายเรือลางคนเปนแต่ว่าปากกล้าอวดเขาแต่ใจนั้นยังขลาดอยู่ ถ้าไม่ขวนขนขวนตัวจะต้องจำคืแล้ว ก็จะไม่ใคร่เข้าสู้สลัดจะเลี่ยงเลี่ยวไว้เว้โลเลไป ด้วยเข้าใจว่าเมื่อรบสู้กับข้ายสลัด ถึงปืนใหญ่ในเรือลาดกระเวนจะยิงไป ๆ หลายนัด ควรที่จะถูกเรือข้ายสลัดเข้าได้นั้นก็น้อย ปืนของข้ายสลัดจะมีอยู่สักบอกหนึ่งสองบอกนั้น ก็เปนมดตะนอยถ้ามันจะยิงคอยโต้มา ด้วยเปนเวลาขวนคนขนตัวจำคีของมัน ถ้าเคราห์หามยามร้ายมาถูกตัวเข้าที่สำคัญก็จะต้องตายเสีย จะหาได้กลับมาหนหน้าลูกเมียไม่ ถ้ามีเมียสาวหลายคนก็จะยิ่งวิตกหนักเข้า ด้วยกลัวว่าจะถึงคราวที่เมียสาว ๆ ของตัวจะต้องแยกย้ายกระจายกระจัดไป เพราะเปนดังนี้ก็จะคิดเหนว่า ถ้าจะไล่คิดตามคีข้ายสลัดนั้น ถึงจะตามทันจับตัวได้ ถึงจะได้แต่เกียรติยศหน้าตา ก็เปนเรื่องคิ

ยศน้อยเหลือนักขายถนนตนอย เมื่อพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินรางวัล ก็จะเปนแต่สิ่งผ้าสองผืนสามผืนไม่ภอ ที่จะเอาไปแจกนางเลก ๆ ให้ตกแต่งนุ่งห่ม ถ้าแม้นอย่าคิดตามอย่างสลัดเลย ถึงแขวงเมืองไก ๆ แวะออกะเลกซอเกนน้อย ผู้สัมเวทธราชการเมืองแลกรมการบ้าง แลแย่งชาวบ้านเอาบ้าง ด้วยตัวเปนข้าหลวงไปเรื่อราชการ ก็จะได้สิ่งเลกของน้อย รวบรวมกลับเข้ามาแจกนางเลก ๆ สาว ๆ ดีกว่าไปจับอย่างสลัดอีก เมื่อข้าหลวงผู้ไปเรื่อสาดกระเวนทำดังนี้เนือง ๆ ผู้สัมเวทธราชการเมือง แลกรมการหัวเมืองในฝั่งทเลเหนจะเคยเขดมา แลเมืองจันทบุรีนี้เมื่อในเวว ๆ ก็เคยจำนนพวกข้าหลวงไปสักเสช แลไปช่วยจะความเมืองปราจันคีรีบุรีเขตร แม้นไปทางบกก็ภาเบียดออกไปหลายคนจนหมดบ้าน แล้วมิหนำซ้ำจำนนรับเลคย์ครั้งหนึ่ง แล้วอีกครั้งหนึ่งเล่าบอบเตมที่ มาครั้งนี้เหนจะกลัวเรื่อสาดกระเวนจะออกไป ถ้าจะมีข้าหลวงผู้ใหญ่คุมเรื่อสาดกระเวนออกไป จะเปนดังเช่นว่ามาแต่ก่อนนั้น ก็จะถูกเข้าอีกครั้งหนึ่งฤาจะเปนสองครั้ง จะกลัวดังนี้กระมังจึงกดความไว้ไม่บอกเข้ามาสองเดือนแล้วจึ่งบอกข้ามา เพื่อจะให้ในกรุงเหนว่าถึงจะให้ไปตามจับก็เหนจะไม่ทันเปนแท้ แต่ถ้าจะมีท้องตราต่อว่าออกไปก็เหนจะแก้ตัว ว่าคิดจะคิดตามสืบให้ได้ความ ฤาจับตัวอ้ายสลัดให้ได้จึ่งจะบอกเข้ามา ฤาอย่างหนึ่งก็จะว่าเพราะวุ่นวายที่รับญวนส่งญวนอยู่ในปลายเดือนสี่ขึ้นเดือนห้า จึ่งหาได้ช่องทำใบบอกส่งเข้ามาไม่ เมื่อจะแก้ตัวไปดังนี้ไม่พ้นจากที่จะแวงราชการเลย ฯ

◎ เดือนสคิมาที่ ๔ ฯ

คนอยากวัด ๆ หาเพื่องหาสลึงที่วัด ได้เลกน้อยก็สำคันตัวว่ามีทรัพย์ภอเปนทุน ศึกออกหากินค่างบ้านด้วยการแต่งแลเขียนหนังสือ มักโง่เคยะไม่รู้ ศึกจนบธรรมเนียมในราชการแผ่นดิน ว่าผิด ๆ ถูก ๆ ท่านทั้งปวงอย่าเชื่อถือนัก ฯ หนังสือทั้งปวงที่ดำเนินพระราชโองการไปจากกรุงยังหัวเมืองต่าง ๆ ถ้าเมืองเปนประเทศราช หนังสือดำเนินพระราชโองการนั้น เรียกว่าศุภอักษรบ้าง ท้องตราบ้าง ตามเมืองเจ้า แลเมืองท้าวพระยา ถ้าเมืองน้ำพระพิพัฒสัตยาก็เรียกแต่ว่าท้องตรา ฯ ถ้าหนังสือเสนาบดีก็เรียกแต่ว่าตราข้าง หนังสือข้าง ถ้าหนังสือขุนนางต่ำ ๆ ลงมา ก็เรียกแต่ว่าหนังสือ บัดหาหนังสือซึ่งออกไปจากกรุงเทพ ฯ ยังหัวเมืองทั้งปวงแล้ว จะเรียกว่าใบบอกก็ดี หนังสือบอกก็ดี ไม่ได้เลยเปนอันขาดทีเดียว ถ้าว่าอย่างนี้ก็เหมือนกับว่ากรุงเทพ ๆ เปนเมืองขึ้นแก่หัวเมือง หนังสือเสนาบดีไปจากกรุง จะว่าอย่างนั้นได้ ต่อเมื่อพระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัวเสดจพระราชดำเนินไปอย่นอกกรุง หนังสือเสนาบดีส่งออกไปวางเวนกรมท่าให้กราบทูลพระกรุณานั้น จะเรียกว่าใบบอกก็ได้ หนังสือบอกก็ได้ หนังสือซึ่งมาแต่หัวเมืองประเทศราชใหญ่วางเววมหาดไทย เรียกว่าศุภอักษร หนังสือถึงเสนาบดีด้วยเหตุนอกตำแหน่งใหญ่เรียกหนังสือบอก ถ้ามาแต่ประเทราชน้อย ๆ ฤาหัวเมืองน้ำพระพิพัฒสัตยาทั้งปวง ฤาหนังสือมาแต่แม่ทัพนายกองซึ่งออกไปจากกรุงเทพ ฯ จะเรียกว่าใบบอกก็ได้ หนังสือบอกก็ได้ ควรหมแต่จะเรียกว่าท้องตราก็ดีตราก็ดี ไม่ได้เลยเปนอันขาดถ้าใครมาเรียกผิดเขียนถวายก็ดี กราบทูลก็ดี จะต้องปรับให้กวาดขจนหมากล้างน้ำหมาทั้งในทั้งนอกท้องพระโรงพระบรมมหาราชวัง ให้ท่านทั้งปวงรังวังบ่ำกอย่าเชื่อคนวัด ๆ เถร ๆ นักไม่รู้ขนบราชการอะไร ฯ

◎ น้ำฝน ฯ ในปีกษนี้ฝนตกมาก ในข้างขึ้นเดือนเจด ๑๕ วันนั้นเปนวันฝนตกถึง ๑๐ วัน คือขึ้นค่ำ ๑ แล ๒ ค่ำ ๕ ค่ำ ๖ ค่ำ ๗ ค่ำ ๙ ค่ำ ๑๐ ค่ำ ๑๑ ค่ำ ๑๓ ค่ำ ๑๔ ค่ำ ตกน้อยอยู่เก่วันขึ้น ๒ ค่ำ วัน เดียวเพียง ๒๓ สตางค์ วันขึ้น ๑ ค่ำ ๑ แลขึ้น ๑๔ ค่ำ ตกมากถึง ๔ นิ้วเกี่ยบ ๕ นิ้ว วันนอกนั้นตกวันละนิ้วบ้างสองนิ้วบ้างผสมเข้าทั้งปักษ เปนน้ำฝนได้ถึง ๒๓ นิ้ว กับ ๑๒ สตางค์ ด้วยคิดอย่างนิ้วไม้ไทย น้ำฝนถ้าจะตั้งอยู่หมด ไม่แห้งไปไม่ไหลไป จะได้น้ำถึงสอกหนึ่งย่อม ๒ นิ้วอย่อน ๆ ฝนเขตรนี้เรียกว่าฝนต้นมือมีกำหนด ๕๘ วัน ล่วงไปได้ ๓๔ วันแล้ว ถึงวันสุกร เดือนเจด แรมค่ำหนึ่งนี้ยังอีก ๒๔ วัน เหนฝนจะค้ายกันไป ต่อนั้นไปเปนกำหนดฝน กลางมือ ๕๘ วัน กลัวจะน้อยไปกระมัง ฯ

๑ ประกาศมาให้แจ้งที่ ๑๕ ๚ะ

ว่าด้วยชื่อพระที่นั่ง ชลังคณพิมาน เรียกได้แต่องค์เดียวนอกนั้นองค์ใหญ่ด้านเหนือ แลองค์ใหญ่ด้านใต้ องค์สูงยังไม่มีชื่อซึ่งจะเรียกว่า ชลังคณพิมานทั่วไปทุกหลัง ทั้งจังหวัดพระตำหนักน้ำนั้นไม่ได้ เปรียบเหมือนในจังหวัดท้องพระโรง ก็มีชื่อพระที่นั่งต่าง ๆ พระที่นั่งสนามจันทร ก็เป็นชื่อพระที่นั่งองค์เดียวหลังเดียว ไม่ได้เป็นชื่อทั่วไปทั้งจังหวัดท้องพระโรงฉันใด พระที่นั่งชลังคณพิมาน ก็เป็นชื่อพระที่นั่งองค์เดียวเหมือนกัน ๚ะ

๑ อนึ่งพระที่นั่งสร้างขึ้นใหม่ ยกกำแพงรอบน่าพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ชื่อพระที่นั่ง ไชยชุมพล ๆ พระที่นั่งตึกหอสูงสำรับทอดพระเนตรเหนือไปใกล้นั้น ชื่อพระที่นั่ง ภูวดลทัศไนย ๆ พระมหาปราสาทยกกำแพงด้านตะวันออก ชื่อพระที่นั่ง สุทไธยสวรีย์ ๆ พระที่นั่งท้องพระโรงใหม่ในสวน ชื่อพระที่นั่ง อนันตสมาคม ๆ พระที่นั่งองค์สูงด้านหลังพระที่นั่งอนันตสมาคม ชื่อพระที่นั่งบรมพิมาน ๆ พระที่นั่งองค์ด้านตะวันตกต่อมาข้างใน ชื่อพระที่นั่ง นงคราญสโมสร ๆ พระที่นั่งองค์ด้านใต้ ชื่อพระที่นั่ง จันทรทิพโพภาส ๆ พระที่นั่งองค์ด้านเหนือ ชื่อพระที่นั่ง ภาณุมาศจำรูญ ๆ พระที่นั่งแฝดซึ่งเป็นพระตำหนักเดิมอยู่ด้านเหนือ ชื่อพระที่นั่ง มูลมณเฑียร ๆ ท้องพระปริต อยู่ด้านเหนือพระที่นั่ง อนันตสมาคม ชื่อท้องเสถียรธรรมปริต ๚ะ ประกาศมา ณวันพุทธ เดือนเจด ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๕๖๒ ในราชกาลปัจจุบันนี้ พระศรีสุนทรโวหาร สันดานมากด้วยวิตกเกือบยอกหัก เป็นผู้รับสั่ง ๚ะ

๑ เดือนสตมีที่ ๕ ๚ะ

ว่าด้วยเจ้าพระยาผู้ใหญ่ ในกรมมหาดไทยในพระยวรราชวัง ชื่อเจ้าพระยาภูธรมนตรี ไม่มีตัว ภ นำน่า อย่าให้เรียกว่าเจ้าพระยาภูธรมนตรี กับตำแหน่งทางวางกรมมหาดเล็กในพระบรมมหาราชวัง ชื่อหลวงมลโยธานุโยค ไม่มีตัว พ ฤ ว นำน่าเหมือนกัน อย่าให้เรียกว่าหลวงพิมลโยธานุโยค ฤ วิมลโยธานุโยค เป็นอันขาด สองชื่อนี้ให้จำไว้ให้แน่นอน ๚ะ เลขไพ่หลวง ที่ขึ้นกับพระยาเพชร์พิไชย มูลเลขไพ่หลวง ที่ใช้ใน

กันพระยาเพชร์รัตน ให้เรียกว่า เลขไพร่หลวงกรมล้อมวัง กรมล้อมพระราชวัง เหมือนกันเป็นอย่างเดียว อย่าชุดริเรียกอย่างอื่นให้มากไป ถ้าจะใคร่ว่าให้ชัก ให้ว่าเลขไพร่หลวงกรมล้อมวัง ในพระบวรมหาราชวัง ไพร่หลวงล้อมวังในพระบวรราชวัง ดังนี้เทอญ ฯ

๑ เตือนสติมาที่ ๖ ฯ

ว่าข้าราชการทุกวันนี้ ควรจะเพทุลฤาจะเรียกจะไว ด้วยสำคัญว่าจะให้ถูก จะให้ควร ก็กลับว่าผิดไปหลายสิ่งมากนัก ครั้นเตือนสติว่าชี้แจงยาวไปก็ไม่ใคร่จะเอาใจใส่ จึงจะขอรวบรวมว่ามาชั้น ๆ บ้าง อย่าคิดว่าข้าทรกไป ฯ ว่าด้วยทุ่มโมง กลางวันเรียกว่า โมง กลางคืนเรียกว่า ทุ่ม แต่เช้านับ โมงหนึ่ง ๒ โมง ไปจน ๕ โมง เรียกว่า โมง ๑ เช้า ๒ โมงเช้า ๓ โมงเช้า ๔ โมงเช้า ๕ โมงเช้า แต่ ๖ โมงไม่มี มีแต่ย่ำเที่ยง ใครอย่าเรียก ๖ โมงเช้าเลยเป็นอันขาด ฯ ตั้งแต่เที่ยงแล้วนับ ๑ ไปใหม่จน ๕ ให้เรียกว่า บ่ายโมง ๑ บ่าย ๒ โมง บ่าย ๓ โมง บ่าย ๔ โมง บ่าย ๕ โมง ฤาเรียกว่า โมง ๑ บ่าย ๒ โมงบ่าย ๓ โมงบ่าย ๔ โมงบ่าย ๕ โมงบ่าย ก็ได้ แต่ ๖ โมงไม่มี มีแต่ย่ำค่ำ ค่ำแล้วนับเป็นลำดับไปว่า ทุ่มหนึ่ง ๒ ทุ่ม ยามหนึ่ง ๔ ทุ่ม ๕ ทุ่ม สองยาม ๗ ทุ่ม ๘ ทุ่ม สามยาม ๑๐ ทุ่ม ๑๑ ทุ่ม ฤาที่ ๑๑ แล้วก็ย่ำรุ่งจงแน่ใจ ว่าในกลางคืนตามธรรมเนียมไทย ๓ ทุ่ม ๖ ทุ่ม ๙ ทุ่ม ๑๒ ทุ่ม ไม่มีเลย ใครอย่าเรียกใครอย่าเขียนเป็นอันขาด ฯ อนึ่งโมง ๑ ตามอย่างไทยแบ่ง ๑๐ ส่วนเรียกว่าบาท นับว่าบาทที่ ๑ บาทที่ ๒ บาทที่ ๓ บาทที่ ๔ บาทที่ ๕ บาทที่ ๖ บาทที่ ๗ บาทที่ ๘ บาทที่ ๙ ดังนี้ก็ได้ ถ้าพูดคราวทบเข้ากับโมง คือว่าโมง ๑ กับบาท ๑ ก็คือ กับ ๓ บาท ๔ บาท ๕ บาท จนถึง ๙ บาทก็ว่าได้ แต่คำว่า ๒ บาทนั้น แต่โบราณสมมติกันว่าเป็นคำอยายไป ทั้งคำใช้นับบาทนาฬิกา แลบาทเงิน เพราะฉนั้น ในนับบาทนาฬิกา ให้ว่า โมง ๑ มีเสศถึงทุติยบาทแล้วก็ดี โมง ๑ มีเสศถึงบาทที่ ๒ แล้วก็ดี ฤาการไม่สู้ละเอียดนัก ก็ว่าโมง ๑ เกินบาทหนึ่งไปน่อย ฤาหย่อน ๓ บาทอยู่น่อย อย่าให้ว่า ๒ บาทก็คือ แปดสลึงก็คือ ในที่นับบาทโมงหนึ่งเมื่อนับบาทเงิน จึ่งว่าแปดสลึงก็ได้ กึ่งตำลึงก็ได้ อย่าให้ว่า ๒ บาทเป็นอันขาดที่เดียว ฯ

๑ คำว่าช้างไม่ใช่คำอยาย จะกราบทูลพระกรุณาว่าช้างไม่ผิดอะไรเลย ถึงจะทูลในหลวง ทูลเจ้าช้างน่าช้างในก็ได้ แต่ข้าราชการทุกวันนี้เอาคำงอนของผู้หญิงมาใช้ เพททูลว่าสัตโต เมื่อว่าอย่างนั้นเป็นอยายไปอีก เพราะเหตุที่พวกผู้หญิง เมื่อด่ากันแล้วก็ให้ช้างกัน เพราะนึกเพ่งเล็งหมายว่า ฤทธิของช้างที่ใดจึ่งเอามาด่ากัน ก็ผู้ที่เรียกว่า สัตโตนั้น ก็ใช่นึกถึงสิ่งนั้นขึ้นจึ่งว่าอย่างนั้น เมื่อว่าสัตโตก็เหมือนว่ามีอะไรโต เหมือนกัน เพราะฉนั้นห้ามอย่าให้ใครกราบทูลพระกรุณาว่า สัตโตเลยเป็นอันขาด ให้คงทูลว่าช้างทุกเมื่อ ฯ

๒ ที่ว่า ด้วยทรากสพนั้น อย่าให้ใครกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า อาศภ อศภ อาศุภ เลยเป็นอันขาด ฯ

ตราทาชอดแล้ว ติดลงที่กะดาษ ให้เรียกว่า ติดตรา ประทับตรา อย่าเรียกว่ายีดตรา เรียกว่ายีดตรา ไม่ถูกเลย ยีดเสียแล้วก็ไม่เหน ฯ

๑ คำว่าต้นแผ่นดินนั้น ใช้ได้แต่แผ่นดินที่เหนปลายแล้วจึ่งว่าได้ ถ้ายังไม่เหนปลายแล้วว่าไม่ได้ จะถือว่าเหนปลายตามคำแม่มดคนทรงผีแลหมอดูไม่ได้ ด้วยคนเซ่นนั้นเทียวยอคนผยองเผยอสอพลอหากินเป็นธรรมดา มีมาแต่หลังมากแล้วตายโหงไม่รู้ตัว ทั้งคนพึ่งคนทายเอาไม่ได้เลย เพราะฉนั้นคำว่าเมื่อต้นแผ่นดินนั้นจะใช้ได้แต่แผ่นดินที่ล่วงแล้ว จะใช้ในแผ่นดินประจุบันไม่ได้เลยเป็นอัประมงคล ฤาอย่างหนึ่งถ้าจะใช้ในแผ่นดินประจุบันได้ ก็ต่อเมื่อแผ่นดินประจุบันนั้นล่วง ๒๐ ปีไปแล้ว จึ่งจะใช้ได้บ้างก็เหไม่เพราะเลย ในที่อย่างนั้นให้ว่าเมื่อแรกตั้งแผ่นดินนี้ เมื่อเริ่มแรกแผ่นดินประจุบันนี้ ว่าได้ ตั้งแต่นี้ไปถ้าใครเขียนว่าต้นแผ่นดิน ด้วยเฉพาะแผ่นดินประจุบันนี้ จะปรับไหม ๕ ตำลึง ถ้าเป็นแต่พูดเพททูลจะปรับไหม ๓ ตำลึงทำขวัญแผ่นดิน ฯ

๏ ประกาศมาที่ ๑๖ ฯะ

๏ ประกาศมาทุกวังเจ้าบันดาที่มีพระองค์เจ้าหม่อมเจ้า ฯะประสูตรออกมาแล้วจะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดในปีนั้น แลบ้านขุนนางที่จะมีบุตรจะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดทั้งปวงนั้นให้ทราบ ว่าตั้งแต่นี้ไป ถ้าพระองค์เจ้าแลหม่อมเจ้าประสูตรใหม่ ฤๅหม่อมราชวงษราชนิกุลเกิดใหม่เกิดในปีกษัยขึ้นแรมใดก็ให้มาแจ้งความที่สาลาท้าวศรีสัจจาในพระบรมมหาราชวัง ในปีกษัยนั้นอย่าให้ล่วงปีกษัยไป ถ้าทำบิดๆ งำๆ อ้อมๆ แอ้มๆ ตามวิไสยใจอย่างเก่าจะมาบอกเอาต่อถึงเบี้ยหวัดนั้นไม่ได้ ถ้าเมื่อน่าเบี้ยหวัดจึงมาบอกเข้าบาญชีอย่างเก่าก็จะให้คนไปสอบดู ถ้าเหนว่าบุตรนั้นโตกว่าเกิดในปีกษัยนั้นก็จะยกเสียไม่ให้เบี้ยหวัดเลย เพราะถ้าเปนเจ้าก็เปนเหมือนเจ้ามีกไปแล้วลงตกเปนบุตรบิดาไม่นับถือ จึงไม่มาบอกบาญชีแต่แรก ฯ อนึ่งพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าที่ประสูตรใหม่ แลหม่อมราชวงษราชนิกุลที่เกิดใหม่ ได้บอกบาญชีแล้วยังไม่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดก็ดี พระองค์เจ้าหม่อมเจ้าหม่อมราชวงษราชนิกุลที่มีบาญชีแล้วในเบี้ยหวัดก็ดี มีอันตรายชีวิตรลงในปีกษัยใดก็ให้มีผู้มาแจ้งความที่สาลาท้าวศรีสัจจาในปีกษัยนั้น ถ้าสพเกยไว้แลฝังไว้ก็ให้แจ้งความก่อนสพยังไม่ให้เผาด้วย เพราะพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าหม่อมราชวงษราชนิกุลเหล่านี้ ก็เนื่องในพระราชวงษานุวงษมีพระราชประสงค์จะให้ทรงสงเคราห์ ในการที่เปนมงคลแลการที่เปนอุบัทว โดยสมควรแลธรรมเนียมทั่วไป ก็ซึ่งเจ้านายไม่ยอกนั้น ก็ด้วยรังเกียจด้วยชื่อมลทา ฤๅกะไวแลถ้ารังเกียจ ก็อย่าให้เอาชื่อมารดามาบอกเลย ถ้ามารดามีบันดาศักดิ์ เปนกระกูลเจ้านายฤๅบุตรหลานขุนนาง ในหลวงทรงทราบก็จะพลอยยินดีด้วย เพราะลางคนมีบันดาศักดิ์เพราะเมีย เหมือนตาพักเปนแต่เจ้าวัดเขาว่ามีภาคนาช้างวัดมาขอบพลัดชอบผลู ไปได้หลานพระยาศรีสหเทพเพงเปนเมีย เดียวนี้ก็ได้ตัวเหมือนพระยาวรพงษพิพัท แลเจ้าหมื่นเสมอใจราช ว่าเปนพวกเดียวกัน ประกาศมาวันศุกร เดือนแปดบุรพาสาท ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมเมีย สัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๒๐ เปนวันที่ ๒๕๙๕ ในราชกาลปัจจุบันนี้ ฯะ

๏ ประกาศมาที่ ๑๗ ฯะ

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศไว้ แก่มุนนายในมหาดเลกตั้งแต่จางวางจนหุ้มแพรเปนต้นสุด ว่าถ้าบุตรแลหลานตรง ๆ คือบุตรของบุตรเจ้าพระยาแลพระยาพระหลวง แลบุตรจหมื่นปลัดกรมคำรวจนลดลั่นก็ดี แลบุตรจางวางหัวหมื่นหลวงนายเวรจำหุ้มแพรแลสมุหบาญชีในมหาดเลกก็ดี บุตรแลหลานตรง ๆ บุตรของบุตรเจ้าพระยาแลพระยาแลพระซึ่งเปนผู้สำเรจราชการ แลบุตรพระยาพระปลัดยกรบัตร แลผู้ช่วยราชการหัวเมืองเอกเมืองโทเมืองตรี แลบุตรหม่อมเจ้าที่มีประกันว่ามิใช่คนชั่วคนพาลคนเช่นว่ามานี้มาขอให้ถวายตัวก็ถวายให้ได้ ถ้าว่าคนนอกนี้ คือบุตรขุนบุตรหมื่นแลกรมการผู้น้อยในหัวเมือง แลบุตรข้าหลวงเดิม แลข้าราชการฝ่ายในแลใคร ๆ นอกจากกำหนดนี้ ฤๅคนที่ว่าเปนหลานค่าง ๆ เคียง ๆ ของขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย มิใช่หลานตรง ๆ ซึ่งเปนบุตรของบุตรก็ดีคนแปลกอย่างยังคั่งมาแต่ก่อนทั้งปวงนี้ ใครจะถวายตัวก็ให้หานายฝ่ายฝ่ายในกราบทูลฉลองก่อน ถ้าได้พระกระแสโปรดเสร็จจึงถวายตัวได้ ถ้ามิได้กราบทูลฉลองก่อนย่าเพ่งภาคัวถวายเลย แต่บุตรมหาดเลกนั้นเปนหมู่อยู่แล้ว เอาตัวมาใช้ตามหมู่ถึงไม่ถวายตัวก็เคยใช้มา แต่เมื่อพิเคราห์ไปโดยเลอียดก็ไม่ควร เพราะคนที่ในหลวงไม่รู้จักเสียจะเปนมหาดเลกใช้สอยใกล้ ๆ อย่างไร เพราะฉนั้นให้ภาถวายตัวเสียก่อนจึงเอาเข้าตั้งเบี้ยหวัดรับราชการ ถึงบิดาไม่ใช่ผู้มีบันดาศักดิ์ดังว่ามาแล้วนั้นก็ถวายตัวได้เพราะบิดาเปนมหาดเลกมาแล้ว ฯะ

๏ ตั้งค่าเหน่ง ฯะ วันศุกรเดือนเจดขึ้นสองค่ำ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ยกพระยาศรีธรรมศุกราชาคิบดินทรสุรินทรฤๅไชยอภัยพิริยพาหุ ผู้สำเรจราชการเมืองศุโขทัย ไปเปนพระยาศรีสุริยวาชวานุวัตรพิพัทพิไชยอภัยพิริยพาหุ ผู้สำเรจราชการเมืองพิไชย โปรดพระราชทานให้คงถือศักดินา ๑๐๐๐๐ ตามเดิม แลให้ยกเมืองพิไชยเปนเมืองโทเหมือนเมืองศุโขทัยด้วย เพราะได้ว่าการต่อกับเมืองประเทศราชถึงสามเมืองคือเมืองหลวงพระบาง เมืองน่าน เมืองแพร่ มีเกลหมากทองคำ ๑ คนโททองคำ ๑ ประคำทองสาย ๑ กระบี่ปั้งทอง ๕ ปั้งเล่ม ๑ สัปทนปักดูแดงกัน ๑ เส้งทรงประภาษ ๑ หมวกตุ่มปี่ ๑ เปนเครื่องยศ ฯะ โปรดตั้งให้พระยาเทพาธิบดีศรีณรงฤๅไชยอภัยพิริยพาหุ ผู้สำเรจราชการ

เมืองพิจิตร์ เปนพระยาศรีธรรมศุกราชชาลิบดินทรสุรินทรฤาไชยอภัยพิริยพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองศุโขทัย ถือศักดินา ๑๐๐๐๐ มีภาคหมากทองคำ ๑ คนโททองคำ ๑ ประคำทองสาย ๑ กระบี่ปั้งทอง ๕ ปั้งเล่ม ๑ สัปทนบัศตูแดงคัน ๑ เสื้อทรงประภาย ๑ หมวกตุ้มปี่ ๑ เปนเครื่องยศ ฯ

๑ วันอาทิตย เดือนเจด แรมสิบค่ำ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมฉันให้นาอภิมหาดเลกเวนศักดิ์ นองพระยาศรีธรรมศุกราชชาลิบดินทรสุรินทรฤาไชยอภัยพิริยพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองศุโขทัย เปนพระเทพาธิบดีศรีวณวงศ์ฤาไชยอภัยพิริยพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองพิจิตร์ ถือศักดินา ๕๐๐๐ มีภาคหมากกาไหล่ทองคำ ๑ คนโทกาไหล่ทองคำ ๑ ประคำทองสาย ๑ กระบี่ปั้งเงินเล่ม ๑ สัปทนแพรคัน ๑ เสื้อทรงประภาย ๑ หมวกตุ้มปี่ ๑ เปนเครื่องยศ ฯ ตั้งหลวงวิเสศภักดีผู้ช่วยราชการเมืองพิจิตร์ ให้เปนพระพรหมสงครามพระพลกรมการเมืองศุโขทัยถือศักดินา ๑๐๐๐ แลตั้งหลวงนาให้เปนพระภักดีภูธรยกระบัตรเมืองศุโขทัยถือศักดินา ๑๐๐๐ มีภาคหมากเงิน ๑ คนโทเงิน ๑ เปนเครื่องยศ เสมอกันทั้งสองคน ฯ ตั้งให้ขุนกลางพี่พระยาเพชร์ชฎา ให้เปนหลวงธรรมสาตราชโหราธิบดีพระมหาราชครูมหิธรถือศักดินา ๓๐๐๐ มีสมปักเชิงปูมเปนเครื่องยศ ฯ

◎ ประสูตร ฯ

๑ วันพฤหัศบดี เดือนเจด ขึ้นค่ำหนึ่ง พระราชบุตรีในพระบาทสมเดจพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบวรราชวัง ประสูตรใหม่พระองค์หนึ่ง เจ้าจอมมารดาเปนพระสนมเอก บุตรีพระบวรราชประสิทธิยกรบัตรฝ่ายพระบวรราชวังณะเมืองนครราชสีมา แลเปนหลาน เจ้าพระยานครราชสีมาทองอิน ฯ

๑ วันจันทร เดือนเจด แรมสี่ค่ำ หม่อมเจ้าหญิงในพระราชวรวงษเธอกรมหมื่นอมเรนทรบดินทรประสูตรใหม่องค์หนึ่ง ฯ ถึงหม่อมเจ้าสถาวร เปนเจ้าหญิงใหญ่ในกรมนั้น เมื่อปีเถาะสัปตศกมีความขัดเคือง กับพระราชวรวงษเธอ กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร หนีเข้ามาอาไศรยอยู่ที่ตำหนักพระราชวรวงษเธอ พระองค์เจ้าดวงเดือน ในพระบรมมหาราชวังได้สองปีเศศ บัดนี้กลับเข้าดีกับพระราชวงษเธอกรมหมื่นอมเรนทรบดินทร ๆ ให้มารับกลับคืนไปอยู่วังตามเดิมแล้ว การก็ไม่มีเกี่ยวข้องอะไรกับราชการหลวงดอก การควรอย่างไรก็ไปตามเหตุ ฯ

๑ วันจันทร เดือนเจด ขึ้นห้าค่ำ หม่อมเจ้าจรยในพระวรวงษเธอ เจ้าฟ้าอิศวราพงษ ประสูตรใหม่องค์หนึ่ง ฯ

๑ น้ำฝน ฯ ฝนตกในปีกษนี้น้อย มีวันฝนตกอยู่แต่ ๙ วัน คือวันแรมค่าหนึ่ง แล ๔ ค่า ๕ ค่า ๖ ค่า ๗ ค่า ๘ ค่า ๑๒ ค่า ๑๓ ค่า ๑๔ ค่า ผสมน้ำฝนที่ตกใน ๙ วันนี้ รวมได้น้ำฝนทั้งปีกษเพียง ๓ นิ้วกับ ๒๔ สตางค์กึ่งเท่านั้น ด้วยคิดเปนขนาดนิ้ว อย่างนิ้วไม้วัดอย่างไทย แต่ซึ่งกำหนดน้ำฝนมานี้ ตามที่ฝนตกในพระบรมมหาราชวังแห่งเดียว ที่อื่น ๆ ในพระราชอาณาเขตนี้ ฝนก็จะตกมากไปบ้างน้อยไปบ้างไม่ใคร่จะเสมอกัน ฯ ในปีกษแรมนี้ ฝนตกมากอยู่สองวันเท่านั้น คือวันแรม ๗ ค่า วันหนึ่ง ได้น้ำถึงนิ้วหนึ่ง กับ ๒๕ สตางค์ วันแรม ๑๔ ค่า อีกวันหนึ่ง ได้น้ำถึงนิ้วหนึ่งกับ ๔๑ สตางค์ วันอื่นอีกเจดวันนั้น ตกวันละเลกน้อยผสมน้ำได้เพียง ๖๒ สตางค์กึ่งเท่านั้น ไม่ถึงนิ้ว ลมเปนตวันตกโดยมาก เกรงฝนจะน้อยไป ราษฎรเอยนร้อนก็เปนกลาง ๆ ไม่ร้อนนัก กลางวันปรอดขึ้น ๘๗ บ้าง ๘๖ บ้าง กลางคืนถอยลงมา ๘๔ บ้าง ๘๓ บ้าง ๘๒ บ้าง ฯ

๑ ข่าวตาย ฯ วันอังคาร เดือนเจด ขึ้นหกค่ำ พระราชบุตรีในพระบาทสมเดจพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประสูตรใหม่ได้ ๖ วันนั้น เปนพระโรคตพื้นเพลิงสิ้นพระชนม ฯ

๑ วันอาทิตย เดือนเจด แรมสิบค่ำ เวลากลางคืน พระมหาราชครูมหิธร ถึงแก่กรรมป่วยเปนโรคบิด อายุได้ ๖๗ ปี ฯ

๑ วันจันทร เดือนเจด แรมสิบเอดค่ำ หม่อมเจ้าหญิงอำพันในพระสัมพันธวงษเธอกรมขุนอิศรานุรักษ์นั้น ประชวรเปนโรคสันนิบาตมานานแล้ว ถึงชีพิตักษัย ชนมายุได้หกสิบเอดปี ฯ

◎ ประกาศที่ ๑๘ ๚

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศ แก่ผู้คิดแลไพร่ทั้งปวงที่กู้นี่ยืมสินแลขายตัวแล้ว แลจะกู้นี่ยืมสินขายตัวไปในภายน่า ทำตัวเปนทาษเปนลูกนี่ท่านผู้ใดผู้หนึ่งในพระบรมมหาราชวังก็ดี ใคร ๆ เปนผู้ขายทาษเหล่านั้นก็ดี จะมาเปนนายประกันแก่ทาษแลลูกนี่เหล่านั้นก็ดี ห้ามเปนอันขาดอย่าให้หลบหลีกหนีไปแอบแฝงในที่ขกขวางอยู่ในพระบวรราชวัง แลวังเจ้าต่างกรมแลบ้านเสนาบดีผู้ใหญ่ ที่เจ้าเบี้ยนายเงินแลเจ้าพนักงานเจ้ากระทรวงทะบวงการรั้วแซวงนายอำเภอจะไปติดตามค้นคว้าหาตัวยากนั้น ที่เช่นนี้อย่าให้ตัวทาษแลลูกนี่แลผู้ขายนายประกัน หลบหลีกไปแอบแฝงอยู่เลยเปนอันขาด ถ้าแม้นผู้ใดมิฟังคำประกาศนี้ ขืนไปแอบแฝงในที่แซงขัดขวางตามหาตัวยากดังว่าแล้วนั้น จนความต้องกราบทูลพระกรุณาแล้ว ก็คงจะทรงพระราชดำริห์ลับสาวเลียดินบนผู้นำจับตัวให้จงได้ ถ้าจับตัวได้มาคือ หนังสือประกาศการเลกน้อยต่าง ๆ แก่ผู้ครองแผ่นดินสยามมาในวันเสาร เดือนแปดบุรพาสาท แรมค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศก เปนปีที่ ๙ ในราชกาลประจุบันนี้ ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งในกรุงนอกกรุง แลราษฎรทั้งปวงทราบทั่วกันแลทำตาม ประพฤติตามรู้ความตามโทษสมควร เพื่องจะมิให้ทำแลประพฤติผิดพระราชดำริห์ พระราชประสงค์ แลเล่าฦๅถือการแลเข้าใจความผิด ๆ ไป ๚

ชำระได้ความว่าเข้าไปแอบแฝงขัดขวาง ในที่ซึ่งเจ้ากระทรวงทบวงการรั้วแซวงนายอำเภอปรกดีจะตามตัวยากดังนั้นจริง เงินสินบนในหลวงท้องเสียสิ้นบนจับเท่าไร ตั้งแต่ ๓ ชั่งลงมา ๑๐ ตำลึงขึ้นไป จะให้เจ้าของวังเจ้าของบ้านฤๅเจ้าพนักงานสำหรับวัง ซึ่งทาษแลลูกนี่แลผู้ขายนายประกัน หลบหลีกหนีเข้าไปแอบแฝงอยู่นั้นใช้จนครบ ตัวผู้หนีเข้าไปแอบแฝงนั้น ค่าตัวเท่าใดเงินที่ประกันนั้นเท่าใด ในหลวงจะรับใช้ให้นายเงิน ถ้าลูกนี่มีนายประกันจะให้เตม ถ้าไม่มีนายประกันจะให้แต่ ๒ ส่วน อ้ายอี ผู้หนีไปแอบแฝงในที่ขัดขวางตามตัวยากนั้น จะเอาไปประหารชีวิตรเสีย เพราะมันเปนผู้คิดอ่านก่อเยี่ยงอย่าง จะให้เกิดช่องขึ้นในบ้านในเมือง อนึ่งเพราะมันวิ่งเข้าไปเปนมงคิดใต้รองท้าวมันมิบุญไม่รู้ตัว แล้วจะเสียมเขาควายให้ขวิดกัน แลเมื่อเหตุมีขึ้นถ้าอ้ายอี ผู้ใดผู้ซึ่งหนีอย่างนี้ ต้องรับพระราชอาญาถึงประหารชีวิตรจริง ท่านเสนาบดีแลท่านที่รู้พระราชกำหนดกดหมายจะคำนิดเดียน ว่าพระราชอาญาเกินโทษไปไม่ได้ ด้วยได้มีคำประกาศชี้แจงมาดังนี้แล้ว เหตุบังเกิดภายหลังคำประกาศนี้ไปแล้วจะติเตียนไม่ได้ ประกาศมาณวันอาทิตย์ เดือนแปดบุรพาสาทขึ้นสามค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก เปนวันที่ ๒๕๘๙ ในราชกาลประจุบันนี้ ๚

◎ ประกาศ ที่ ๑๙ ๚

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศ แก่ท่านทั้งปวงทั้งผู้คิดแลไพร่ ในพระบรมมหาราชวัง ว่าใคร ๆ จะช่วยค่นแลให้กู้ยืม อย่าให้เชื่อคนที่มาหาเงินง่าย ๆ แล้วแลช่วยเลือนลอย ให้มีนายประกันมั่นคง ถ้าแต่ท่านผู้ใดได้ช่วย ฤๅให้กู้นี่ยืมสินไปไม่มีนายประกันมั่นคง ก็ให้เร่ง

ตัวทาษเลลูกนี่ ให้หานายประกันให้เสียในเดือนแปดบุรพาสาทนี้ อย่าให้คนไม่มีประกันเลื่อนลอย มีในพระบรมมหาราชวังนี้ได้เลยเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าพ้นเดือนแปดบุรพาสาทนี้ไป บ่าวไพร่แลลูกนี่ของผู้ใดไม่มีประกันเลื่อนลอยหลบหลีกหนีหายไปอยู่ที่ขัดขวาง ต้องว่าความยากเพราะไม่มีประกัน ในหลวงต้องลำบากแล้ว เงินที่ได้มานั้นจะหักถวายในวัดพระศรีรัตนสาสดารามส่วน ๑ จะให้แก่เจ้าเบี้ยนายเงินไปแต่ ๒ ส่วน ส่วนที่ถวายวัดพระศรีรัตนสาสดารามนั้น ให้เจ้าเบี้ยนายเงินอนุโมทนาเอาแต่ส่วนบุญเถิด ประกาศมาณวันอาทิตย เดือนแปดบุรพาสาท ขึ้นสามค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๕๘๗ ในราชกาลประจุบันนี้ จะ

๑ ประกาศมาที่ ๒๐ ฯ

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศ แก่เจ้าต่างกรมแลยังไม่ได้ตั้งกรม และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ให้ทราบทั่วกันตลอดลงไปจนข้าเจ้าบ่าวนายแลราษฎรทั้งปวง ว่าทุกวันนี้มีที่หลายแห่ง คือวังเจ้าบ้านขุนนางใหญ่ ๆ ที่คนเข้าฦๅเป็นที่ยำเยงเกรงขาม เมื่อผู้คนบ่าวไพร่ทาษลูกนี่ของคนบัดดาศักดิน้อย แลราษฎรสามัญหนีเข้าไปแอบอิงอาไศรยอยู่ เจ้าหมู่มูลนายถึงรู้จะไปลิดตามไม่ได้ จะว่าเป็นดังที่ซ่องที่เซาวงก็คล้ายกัน ฯ บัดนี้มีพระราชบัญญัติห้ามอย่าให้คนข้างน่าข้างใน ที่อยู่ในสถานที่เช่นว่านั้น ถึงว่าเจ้าวังแจ้งเจ้าบ้านแรง แล้วแลกำเริบมารับรอง ฤๅแต่งคนมาเกลี้ยกล่อมเอาคนหลวงแลคนของเจ้านายแลผู้มีบันดาศักดิ์ ที่อยู่ในพระบรมมหาราชวังไปแอบแฝงขัดขวางไว้ในที่ดังว่านั้นเป็นอันขาดทีเดียว ถ้ามีผู้ร้าวขึ้นว่าไปอยู่ที่นั้น ๆ เช่นว่ามานี้ จะต้องให้ไปต่อว่าขอระเอาตัวมาให้ได้ ขอท่านผู้เป็นเจ้าของวัง เจ้าของบ้าน อย่าคิดหาเกียรติยศนอกรีตไปโดยใจอย่างเก่า ๆ ด้วยคิดเสียใจ ว่าซื้อบ้านซื้อตัวต้องถึงกรายเพทกรายทูลอายเขาผู้พ้องร้องกรายทูลไม่เกรงหน้าเกรงใจอะไร ๆ อย่างเก่า ๆ นั้นก็ดี ในหลวงาทรงทรายแล้วในหลวงไม่ทรงเกรงใจเกรงหน้า ต่อว่าให้ชื่อขึ้นเป็นความอัปรยศก็ดี เรื่องอย่างเก่า ๆ อย่างนี้ขอเสียอย่าวิตกเลยให้ลำบากใจ ในหลวงทรงเหนแล้วว่าจะทำอันใดให้บ้านใหญ่วังโตคนเป็นอันมากคนใจดีก็มีใจฟ้าลำเริบต่าง ๆ บ้างก็คงมีบ้างเล็กน้อยบ้างก็คงมี เจ้าวังเจ้าบ้านที่ไหนจะรู้ทั่วไป ในหลวงไม่ขัดเคืองรังเกียจอะไรแก่เจ้าวังเจ้าบ้านดอก เมื่อผู้คนบ่าวไพร่ทาษลูกนี่หนีเข้าไปซัดซวางอยู่ เจ้าหมู่มูลนายเจ้าเบี้ยนายเงิน เมื่อเกรงบุญบ้านนั้นวังนั้นอยู่เข้าไปติดตามไม่ได้ ก็คงจะไปเที่ยวป่นแล้ว ๆ เล่า ๆ ร่ำไปในที่นั้น ๆ อันนั้นก็ไม่เป็นเกียรติยศแก่เจ้าวังเจ้าบ้าน ซึ่งผู้ร้ายผู้ผิดเข้าไปอาไศรยนั้นเลย ก็จะเป็นเหตุให้ผู้ที่ได้ยินคำเกรงนั้นครหาต่อไป แลให้เป็นที่หวาดหวั่นพรั่นพรึงซึ่งคนเป็นอันมาก ที่เป็นคนสุภาพรายเรียบร้อยซื่อตรง ที่มีทาษมีลูกนี่อยู่บ้างนั้นไป แลบัดนี้ท่านเจ้าวังเจ้าบ้านเช่นนี้ คนทั้งปวงก็รู้ว่าเป็นที่ใหญ่ที่โตแล้วบ้าง จะยิ่งใหญ่โตขึ้นไปอีกกว่านี้บ้าง ถึงตัวบ่าวไพร่ทาษลูกนี่ผู้ที่หนีเข้าไปแอบอิงอาไศรย จะสรเสิญบุญคุณว่าเข้ามาพึ่งพ้นไภยเจ้าหมู่มูลนายเจ้าเบี้ยนายเงินได้ ใครจะได้ยินไปก็จะไม่สรเสิญเป็นเกียรติยศอันใดนัก เพราะคนพวกนั้นเป็นผู้ผิด บางคนเป็นโจรผู้ร้ายลักสิ่งของของมุลนาย เจ้าเบี้ยนายเงินหนีไปก็มีเป็นอันมาก ใครได้ยินได้ก็คงเข้าใจว่า ผู้ใหญ่สมคบผู้ร้ายผู้ผิดไม่เป็นเกียรติยศ เหมือนหนึ่งว่า ถ้ามีสัสะไม้คนเมาไล่ที่ไล่พื้นใครมาก็ดีมีผู้ร้ายไล่ผู้ใดผู้หนึ่ง จะฉกชิงวิ่งราวเอาทรัพยสิ่งอันใดตัวในมือผู้ใดก็ดี ผู้ที่กลัวสัสะไม้เลยผู้ร้าย วิ่งเข้าไปในบ้านใหญ่วังโต พ้นจากมือคนสัสะไม้แลผู้ร้ายไปได้ดังนี้ ซึ่งเป็นเกียรติยศแก่เจ้าบ้านเจ้าวังนั้นได้ วิไสยคนที่เป็นใหญ่แล้วฦๅจักเป็นใหญ่ต่อไปในกาลภักนี้ ควรจะต้องรักษาเกียรติยศให้มีกิตติสัพท์เล่าฦๅว่า เมตตาปรานีแก่คนทั้งปวงไม่เข้าแก่บ่าวไพร่ของตน แลไม่เข้าแก่คนผิด แลคิดอนุเคราห์แก่คนหาผิดมิได้ ไม่เลือกหน้าว่าผู้ใดจึงจะสมควร จะแลวงหาเกียรติยศให้เล่าฦๅ แต่ว่ากลัวว่าหาวทั้งข้าทั้งเจ้าทั้งบ่าวทั้งนาย ไม่มีผู้อื่นก้าเกินกล้ากลายได้ดังตำราเก่า ๆ นั้น ไม่ต้องกลับการบ้านเมืองทุกวันนี้เลย คิดดูเถิด เพราะบ้านเมืองทุกวันนี้เปิดแก่ชาวเล ไม่ชิดอยู่แต่กันเองเหมือนอย่างแต่ก่อน ถ้าผู้ใหญ่ในแผ่นดินเป็นแต่เป็นงอนถือเขาถือเราต่อกัน ไม่มีสโมสรสามัคคีต่อกันมั่นคงยังยืนแล้ว ก็จะเป็นที่หมิ่นประมาทได้โดยเร็วที่เดียว ฯ ก็แลเจ้านายเลผู้มีบันดาศักดิ์ใหญ่น้อยฝ่ายใน ในพระบรมมหาราชวังนี้ทั้งสิ้น ก็เป็นของในหลวงโดยสนิทชิดชมวิเสศ เหมือนกับพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าเลก ๆ เจ้าจอมหม่อมห้ามบุตรภรรยาญาติวงษเหลนหลานว่านเครือ

ที่อยู่ในวังในบ้านนั้น ๆ เป็นของเจ้านายแลขุนนางใหญ่ ๆ ซึ่งเป็นเจ้าวังเจ้าบ้าน เป็นที่สนิทของเจ้าวังเจ้าบ้านเจ้าครอบนายครัวนั้น ๆ เหมือนกัน เพราะเหตุดังนั้น เมื่อทายแลลูกนี่ของผู้ใด ๆ ที่อยู่ในพระบรมมหาราชวังนี้ จะหลบหลีกหนีไป ขัดขวางอยู่ที่วังเจ้าบ้านขุนนาง ที่เจ้าเบี้ยนายเงินจะไปติดตามต่อว่าไม่ได้แล้ว เจ้าเบี้ยนายเงินจะรู้ที่ไปร้องให้ใครช่วย ด้วยตัวไม่ได้อยู่ที่อื่นก็ต้องมาร้องให้ในหลวงช่วย ก็ด้วยเหตุนั้นท่านเจ้าวังเจ้าบ้านที่มีชื่อชั้นดังนี้ จะมีความโกรธาพยาบาทหาอาญาแผ่นแก่ผู้กราบทูลนั้นก็ไม่ต้องที่เลย ในหลวงเมื่อทรายเหตุดังนี้ ก็จำต้องช่วยผู้อยู่ในพระบรมมหาราชวังให้มากกว่าการร้อนของราษฎรสามัญ เพราะคนที่อยู่ในพระบรมมหาราชวังนั้น ไม่มีที่พึ่งอื่นนอกจากในหลวงเลย ตั้งแต่นี้สืบไป ถ้ามีผู้ใดในพระบรมมหาราชวังนี้มากล่าวว่าทายแลลูกนี่หนีเข้าไปแอบอิงอาไศรยอยู่ที่หญิงชายในวังใดบ้านใด ให้ความเป็นแน่แล้วในหลวงก็จะทรงจดหมายให้ผู้รับส่งเป็นข้าราชการฝ่ายในฤๅฝ่ายนำโดยสมควร ไปต่อว่าแพทูลแก่เจ้าวัง ว่ากล่าวเป็นแก่เจ้าบ้านโดยดี ขอให้ชำระส่งตัวให้ ก็ถ้าหากว่าท่านเจ้าวังเจ้าบ้านแห่งใดจะมีใจมานะทิฐิกระด้างกระเดื่องไม่ยอมแพ้หันแต่แก่ชนะ ด้วยหวังว่าจะหาเจียวติยะอย่างเก่า ๆ ตามวิไสยใจคนที่พังเสียงแต่บ่าวไพร่ของตัวเฮาม้วไปไม่ฟังเสียงใคร ๆ ช้างขัดช้างงาจะเลือกไสตัวทายลูกนี่ ให้หนีต่อไปฤๅจะยักยอกซ่อนเร้นไว้ที่ไหนแล้วจะปฏิเสธเสียว่าไม่มีไม่รู้ก็ดี ฤๅแม้นเป็นคนซึ่งรวงอยู่ ถูกลูกหลอกเมียลวงบ่าวไพร่ใส่ไคล้ฟ้องให้หลงกลเชื่อถือไปว่าความไม่จริงปฏิเสธเสียว่าไม่มีไม่รู้ก็ดี ถ้าว่าปฏิเสธมาดังนี้ ในหลวงจะบนผู้มีชื่อด้วยสินบนแรง ๆ ตั้งแต่ชั่งหนึ่งขึ้นไป ห้าชั่งลงมา โดยสมควรให้ลัดสาวนำจับตัวให้จงได้ ถ้าเทวดาเก่า ๆ ที่เคยรักษาแผ่นดินโดยธรรมเมตตาเห็นแก่คนชอบธรรมยังไม่ขุดเสียหมด ถ้าด้วยฤทธิเทวดาฤๅอย่างไรก็ดีจะจับตัวได้สักราวหนึ่งสองราย ถ้าได้ตัวแล้วในหลวงจะออกเงินหลวงให้สินบนแก่ผู้จับโดยเร็ว แล้วจะชำระตัวทายแลลูกนี่ซึ่งหนีนั้น ว่าหนีไปอยู่ที่ไหนบ้าง ๆ ถ้ามีซัดทอดว่าได้ไปอาไศรยอยู่กี่แห่งกี่ตำบล ผู้ที่ต้องซัดแม้นไม่รับต่อสู้ ก็จะสืบเพยานวังวัดเอาความจริง ถ้าสมว่าคนนั้นหนีไปอาไศรยอยู่กี่แห่งกี่ตำบล เจ้าบ้านเจ้าวังแลผู้เจ้าสำนักที่อาไศรยจะต้องแนะเรี่ยไรกันเสียเงินใช้สินบน ตั้งแต่ชั่งหนึ่งขึ้นไป ห้าชั่งลงมา โดยสมควรเท่ากับที่ในหลวงเสียไป ไม่คิดเอากับตัวทายแลลูกนี่ ซึ่งประกาศว่ามาทั้งนี้ ว่าด้วยทายแลลูกนี่ของเจ้านายแลผู้มีนามตำแหน่งใหญ่น้อย ที่อยู่ในพระบรมมหาราชวังนี้อย่างเดียว ๆ ก็ถ้าแม้นทายแลลูกนี่ของผู้ซึ่งอยู่ในที่นอกพระบรมมหาราชวังนี้ ฤๅของราษฎรสามัญแห่งใดตำบลใดก็ดี หลบหลีกลี้หนีเข้ามาแอบอิงอาไศรยผู้ใดผู้หนึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ก็อย่าให้เจ้าเบี้ยนายเงินมีความกริ่งเกรงกลัวความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งเลย ให้รีบทำเรื่องราวมายื่นแก่พระยาเพชรพิไชยราชวางวางกรมล้อมพระราชวัง ให้ชำระเรียกตัวส่งให้โดยเร็ว ถ้าแม้นพระยาเพชรพิไชยชักช้าอยู่กว่า ๗ วัน ก็ให้มีร้องถวายฎีกาเมื่อเวลาเสด็จออกพระที่นั่งสุทไธสวริย ฤๅจะให้ญาติพี่น้องพวกพ้องเป็นข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ผู้ใดผู้หนึ่งถวายเรื่องราวให้ที่ใดที่หนึ่งเมื่อใดเมื่อหนึ่งก็ได้ ไม่ห้าม ถ้าแม้นในหลวงทรงทราบความแล้ว ก็จะทรงชำระให้โดยสุจริตไม่คิดเข้าแก่ผู้ใด ว่ามานี้โดยสุจริต เทวดาเก่า ๆ จงเป็นพยานเทอญ ฯ ก็ถ้าแม้นทายแลลูกนี่ของผู้ใดหลบหลีกหนีไปแอบอิงอาไศรยอยู่ที่อื่น ๆ นอกจากพระบรมมหาราชวังนี้ แต่ที่วังเจ้าบ้านขุนนางเป็นที่ยำเยงเกรงขาม เจ้าเบี้ยนายเงินจะไปติดตามเอาตัวไม่ได้ แลพันวิไสยกำนันนายอำเภอเข้ากระทรวงทบวงการ จะติดตามค้นคว้าหาตัว ฤๅต่อว่าได้แล้วก็ให้เจ้าเบี้ยนายเงินทำเรื่องราวมายื่นแก่พระยาเพชรพิไชย ราชวางวางกรมล้อมพระราชวังเหมือนกัน ถ้าเกี่ยวข้องในพระบวรราชวัง เจ้าเบี้ยนายเงินจะสมักไปยื่นเรื่องราวแก่พระยามณเฑียรบาลเองก็ตาม ถ้ามายื่นกับพระยาเพชรพิไชยก็ให้พระยาเพชรพิไชยทอดฉโนดบาทหมายไป ให้พระยามณเฑียรบาลส่ง ถ้าเกี่ยวข้องในวังเจ้าบ้านขุนนางอื่น ๆ ก็ให้พระยาเพชรพิไชยทอดฉโนดบาทหมายไป ฤๅจะเพทูลร่ำเรียนต่อว่าด้วยบ้างได้ ก็จงจัดแจงเอาตัวทายแลลูกนี่ฤๅต้นเงินแลดอกเบี้ยมาคืนให้เจ้าเบี้ยนายเงินเสียจงได้ ถ้าแม้นพระยาเพชรพิไชยลอำนาณแก่ฉันทาโทสาภยาคติไป ไม่ชำระให้รวดไว้ ให้เนิ่นช้าเกินกว่า ๗ วัน ก็ให้ร้องถวายฎีกาเมื่อเวลาเสด็จออกพระที่นั่งสุทไธสวริย ฤๅจะให้ญาติพี่น้องพวกพ้องเป็นข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในผู้ใดผู้หนึ่ง ถวายเรื่องราวให้ที่ใดที่หนึ่งเมื่อใดเมื่อหนึ่งก็ได้ ไม่ห้าม ฯ ถ้าในหลวงทรงทราบแล้วก็จะทรงจัดการ

ก็ถ้าถึงที่โจทกล่าวว่า ทาษแลลูกนี่หนีไปแอบอิงอาไศรยนั้น เปนพระบรมราชวังฤๅวังเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ ฤๅบ้านท่านเสนาบดีผู้ใญ่ที่ท่านเจ้าวังเจ้าบ้านควรจะเปนตระลาการเปนที่พึ่งแก่ราษฎรได้ ในหลวงก็จะทรงมอบเรื่องราวกับตัวโจทไปให้ท่านเจ้าวังเจ้าบ้านชำระให้เปนแล้วแก่กัน โดยสมควรแก่สติปัญญาแลยศบันดาศักดิ์ ของท่านที่เปนเจ้าวงเจ้าบ้านนั้น ๆ เจ้าเบี้ยนายเงินจะแพ้ฤๅชนะจะได้ตัวทาษลูกนี่ไปฤๅไม่ได้ จะได้ค่าเงินแลดอกเบี้ยครบฤๅลดหย่อนประการใด ก็สุดแต่บุญแลวาศนาแลสติปัญญาของท่านเจ้าวังเจ้าบ้านซึ่งเปนตระลาการ แลตัวโจทตัวจำเลยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งนั้นเถิด ไม่เอาเปนกังวลแล้ว ถ้ามิชอบด้วยยุติธรรม สุกก็จะหอมงอมก็จะหล่นไปเอง เมื่อโจทไม่ชอบใจจะมาร้องถวายฎีกาอีก ก็จะส่งเรื่องราวไปอีก ในหลวงไม่เอาเปนกิจกังวลยิ่งกว่านั้น ว่าทั้งนี้จะให้เหนว่าท่านที่เปนเจ้าใหญ่นายโต ก็ควรจะเปนที่พึ่งแก่ราษฎรได้ เหมือนกับในหลวง แต่ถ้าแม้นไปเกี่ยวข้องวังเจ้าเลกบ้านขุนนางน้อยมีสติปัญญาวาศนาไม่ควรจะเปนตระลาการได้ เปนที่โจทจะสงไสยว่าว่าความลำเอียงเข้ากับปุตรภรรยาข้าบ่าวของตัวไป แล้วในหลวงก็จะให้หาเข้ากรมปลัดกรมวางวางนายเวรของเจ้า แลเรียกทนายของขุนนางมาให้มีตระลาการเกาะกุมเร่งรัดชำระว่ากล่าวโดยสมควรแก่ความแผ่นดินเมือง แต่ถ้าทาษแลลูกนี่หลบหลีกหนีไปอาไศรยในที่อื่น ๆ มิใช่วังเจ้าบ้านขุนนางใหญ่ ๆ เปนที่เปนวิไสยที่กำนันนายอำเพอเข้ากระทรวงทบวงการ จะติดตามเกาะคองหาตัวได้ตามธรรมเนียมแล้ว ความเรื่องนั้นไม่ใช่กระทรวงกรมล้อมพระราชวังจะเอามาชำระเลยจงให้เจ้าเบี้ยนายเงินนำกำนันนายอำเพอไปจับกุมเอาตัวให้ ฤๅจะฟ้องร้องณโรงศาลตามธรรมเนียมก็ตาม เมื่อขัดขวางประการใด ก็อย่าให้มายื่นเรื่องราวแก่พระยาเพชรพิไชยเลย แลอย่าให้กรมล้อมพระราชวังไปเกบเอาคดีอย่างนี้มาว่าก่อน เจ้าหมู่มูลนายเจ้าเบี้ยนายเงินจงเขียนเรื่องราวมาฤๅมาที่กรมล้อมพระราชวัง ให้เขียนเรื่องราวให้มาร้องถวายฎีกาเทอญ ในหลวงจะโปรดให้ชำระตามอย่างความฎีกา ถ้าคดีไม่ต้องอย่างที่จะมาร้องกรมล้อมพระราชวัง ผู้ใดสมคบคนในกรมล้อมพระราชวัง ให้เอาคดีนั้นมาชำระผู้สมคบก็ดีตระลาการผู้ชำระก็ดี จะมีโทษตามโทษานุโทษ

ประกาศมาณวันอังคาร เดือนแปดบุรพาสาท ขึ้นห้าค่ำ ปีมเสียสัมฤทธิศก เปนวันที่ ๒๕๘๙ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ฯ

๑ ตั้งตำแหน่ง ฯ วันพุทธ เดือนแปดบุรพาสาท ขึ้นหกค่ำ โปรดเกล้า ฯ ตั้งนายทองคำมหาดเล็ก บุตรพระยาวิชิตชลธี ผู้สำเร็จราชการเมืองตาก เปนหลวงอภัยพิทักษ ผู้ช่วยราชการเมืองตาก ฯ โปรดเกล้า ฯ ตั้งหลวงไชยราช เปนพระทิพรักษยกรบัตรเมืองตาก พระราชทานภาคหมากเงิน คนโทเงิน สัปทนแพร เปนเครื่องยศ ฯ โปรดเกล้า ฯ ตั้งหลวงสุนทรบริรักษ เปนพระสุนทรบริรักษ ผู้ช่วยราชการเมืองตาก ฯ

๑ อากาศน้ำฝน ฯ ในปีกษขึ้นเดือนแปดบุรพาสาทนี้ ฝนตกน้อยนัก ฝนตกประปรายเลกน้อยในที่ต่าง ๆ ไม่สมอกัน แต่ในพระบรมมหาราชวังนั้น มีฝนปรากฎว่าตกฤๅสักว่าลงเมด ๔ วัน คือวัน ขึ้นค่ำหนึ่งฝนตก ๒๓ สตางค์ วันขึ้น ๙ ค่ำ ฝนลงเมดบ้างได้แต่ ๓ สตางค์ วันขึ้น ๑๐ ค่ำ ฝนตก ๑๖ สตางค์ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ ฝนตก ๔ สตางค์ ผสมทั้งปีกษฝนตกเพียง ๕๖ สตางค์ คือกึ่งนิ้วเสศเท่านั้น ถมพัดเปนตวันตก แลสลาตันโดยมาก ดูน่ากลัวจะแล้งไปนาน พระอาทิตยเที่ยงถึงที่สุดทางเหนือแล้วในวันจันทรเดือนแปดบุรพาสาท ขึ้นสิบเอดค่ำ ตั้งแต่วันนั้นมา พระอาทิตยเที่ยงต่ำมาช้างได้ทุกวันจนถึงวันอาทิตยเดือนเก้าแรมห้าค่ำ พระอาทิตยเที่ยงจะตรงสูญปลายไม้หลักปักตรงที่กรุงเทพ ฯ คาดการดูว่าต่อถึงเวลานั้นฝนจึ่งจะชุก แต่เพราะในกลางเดือนเก้าจะมีจันทรุปราคา เพราะอุปราคามีเหนฝนก็จะตกชุกเวาเข้าในขึ้นเดือนเก้า กระมัง ใคร ๆ เหนว่าฝนจะแล้งกลัวเข้าจะแพง ก็จงคิดอ่านหาเข้าเปลือกเข้ากล้าเกบไว้ ใช้ให้ภอปีหนึ่ง ถ้าไม่แล้งเข้าใหม่มีบริบูรณก็ขายเสียก็จะไม่ขาดทุนน่าดอก ฯ แต่กอ่นฝนแล้งไม่ตกคงตั้งพระราชพิธีพิรุณสาตร แต่เดี๋ยวนี้ยังไม่ถึงเดือน ๙ จึ่งยังไม่ได้ตั้งพระราชพิธี เปนแต่ให้พราหมณบูชาเทวดาแลพระสงฆสวดมนต์ เมื่อถึงเดือน ๙ ถ้าฝนไม่ตกจริง จะได้ตั้งพระราชพิธีใหญ่ ตามเคยเหมือนอย่างแต่ก่อน ฯ

๑ ข่าวตาย ฯ วันพฤหัศ เดือนแปดบุรพาสาท ขึ้นสิบสี่ค่ำ หม่อมเจ้าชายวัลภาในพระสนมพันธวงษเธอ เจ้าพักกรมขุนอิศรานุรักษ เปนโรคกระไลยกล่อนมานานแล้ว ถึงชีพิตักษัย ชนมายุได้สามสิบแปดปี ฯ

๑ หมายประกาศที่ ๔ ฯ

ดวัย ออกยาพระยาราชสุภาวดีศรีสัจเทพนารายน์สมุหมาตยาธิบดีศรีสุเรนทรามาเมศวรางวางกรมพระสุรัศวดีกลาง รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าใส่กระหม่อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า แต่ก่อนใช้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้สมเดจ์เจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาตินรเนตรนารถราชสุริยวงษ เปนผู้สำเร็จราชการในการสักเลข ดูแลตัดสินเลขชาพิการแจกหนังสือพิมพ์คุมสัก สมเดจ์เจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาตินรเนตรนารถราชสุริยวงษ ได้ประทับตราจันทรมณฑลหนังสือพิมพ์คุมสัก แจกให้ขุนหมื่นในกรุงเทพมหานคร แลหัวเมืองไปก็มาก ครั้นณวันอาทิตย์ เดือนสาม แรมเก้าค่ำ ปีมเสงนพศก สมเดจ์เจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาตินรเนตรนารถราชสุริยวงษ ถึงพิราไลยแล้ว การสักเลขแลแจกหนังสือพิมพ์ยังไม่สำเร็จ จึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้เจ้าพระยานิกรบดินทร

คือ หนังสือประกาศการเลกนอยต่าง ๆ แต่ผู้ครองแผ่นดินสยามมาในวันอาทิตย์ เดือนแปดอุตราสาท ขึ้นค่ำหนึ่ง ยี่มเมียสัมฤทธิศก เปนปีที่ ๙ ในราชกาลประจุบันนี้ ให้ข้าราชการทุกกรมในกรุงนอกกรุง แลราษฎรทั้งปวงทราบทั่วกันแลทำตาม ประพฤติตามรู้ความตามโดยสมควร เพื่อจะมิให้ทำแลประพฤติผิดพระราชดำริห์พระราชประสงค์แลเล่าฦๅถือการแลเข้าใจความผิด ๆ ใช ฯ

มหินทรมหากัลยาณมิตรที่สมุหนายก เปนผู้สำเร็จราชการในการสักเลขแจกหนังสือพิมพ์คุมสักต่อไป จึ่งพระราชทานตราวิมานลอยล้อมด้วยเมฆ ให้สำรับประทับหนังสือพิมพ์คุมสักเปนสำคัญ ฝ่ายข้าหลวงกองสักผู้สำเร็จราชการเมือง แลกรมการแขวงกำนันผันผู้ใหญ่บ้านต่างคอยซึ่งคอยรับเลข เหนตราวิมานลอยล้อมด้วยเมฆ ฉบับตราอย่างพระสุรัศวดีในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวังประทับกำกับกันมาฉบับใด ก็ให้เชื่อถือดังหนังสือคุมสักฉบับประทับตราจันทรมณฑลเหมือนกัน แล้วปล่อยผู้ได้รับพระราชทานหนังสือพิมพ์คุมสักไปมาโดยสดวก ให้กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมพระสุรัศวดี หมายบอกเข้าต่างกรมเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือน ในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง ให้รู้จงทั่ว แล้วให้กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า มิตรายอกผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการหัวเมืองซึ่งคุมเลขเข้ามาสัก แลขุนหมื่นเข้ามารับหนังสือพิมพ์คุมสักณกรุงเทพมหานคร ให้สิ้นเชิงอย่าให้ชาดได้ตามรับสั่ง หมายประกาศมาณวันพฤหัส เดือนแปดบุรพาสาท ขึ้นเจดค่ำ ยี่มเมียสัมฤทธิศก ฯ

๒ ประกาศที่ ๒๑ ฯ

ประกาศแก่คนทั้งปวงทั้งไพร่ทั้งผู้ดีนอกกรุงในกรุง ว่าอ้ายคนสามคนนี้ เช่นคนไม่ดี คือ อ้ายอยู่พันสุกหัวประจบหม่อมไกรสร ซึ่งเปนโทษครั้งหม่อมไกรสรคนหนึ่ง อ้ายนิ่นซึ่งเดิมเปนหมื่นย่ายทลวงพันกรมมหาดไทย แล้วพระยาราชวรานุกูลเลยมาตั้งเปนหลวงศักดิ์เสนี พระยาราชวรานุกูลแต่งให้เปนข้าหลวงขึ้นไปเมืองนครจำปาศักดิ์ ไปชะลาวทำชั่วมีเหงลาวได้ความเดือดร้อน

ต้องรับพระราชอาญาอยู่ที่สุด เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์กราบทูลขอให้พันโทพระยกกระบัตรนึ่ง อ้ายคล้ายเป็นที่เมืองเทพราชธานีคนก่อน เป็นนักเลงสุบผิ่นลวดสติปัญญาช่างตริกช่างตรองเจ้าสำนวนอ้ายความมากคนหนึ่ง คนสามคนนี้มักมีชื่อเสียงเกิดขึ้นเนือง ๆ แต่ในหลวงจับไม่ถนัด ก็จึ่งยังทรงนิ่งอยู่อย่าให้เจ้าต่างกรมแลยังไม่ได้ตั้งกรม แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยหลงเชื่อถือนัก จะภาให้ได้ความผิด อนึ่งเมื่อไปว่ากล่าวอ้ายความ ฤๅอ้างบังคับบัญชาการที่ใดที่หนึ่ง คือย่าให้ใครเชื่อถือ ถ้าไปกดขี่ข่มเหงใครประการใดก็ดี ก็ให้มาร้องฎวายฎีกาโดยเร็วอย่าไปฟ้องร้องที่โรงศาลให้ช้าไปเลย อ้ายคนสามคนนี้เป็นคนไม่ดีแน่แล้ว ถึงเจ้านายขุนนางผู้ใดถือท้ายถือหางก็อย่านับถือเลย ยังอีก ๔ คนก็มักได้ยินชื่อขึ้นเนือง ๆ คืออ้ายพลับหลวงเทพราชธานอกราชการหนึ่ง อ้ายเอี่ยมที่เป็นนายศริภักดินอกราชการหนึ่ง อ้ายสุดเป็นหลวงธรรมสาตรนอกราชการหนึ่ง อ้ายใจเป็นหลวงภูเบศรบรรยงนอกราชการหนึ่ง อ้าย ๔ คนนี้ ก็เป็นผู้มีความผิดครั้งอยู่เก่า แต่ความผิดนั้นเบาก็ไม่ให้เข้าคุกจนตาย โปรดให้พ้นโทษไว้ เมื่อเข้าฝากตัวทำนุ้ใครให้ใช้สอย ท่านผู้นั้นก็ระวังให้ดี ตัวมันเองที่ระวังตัวให้ดี ถ้าเกิดความขึ้นอีกก็ล้มเวรที่เดียว ผู้ที่ถือท้ายถือหางที่จะพลอยเสียไปด้วย ขอเตือนสติมา ฯ

● ประกาศที่ ๒๑ ฯ

ว่าพระยาวิชิตภักดีศรีพิไชยสงคราม ผู้สัมเรทธ์ราชการเมืองไชยา คนเก่าชื่อตัวชื่อนายกลับ เดิมเป็นพระบริรักษ์ผู้ธรเมืองพังงา เป็นโทษแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๆ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หาตัวเข้ามาขังไว้ในกรุงถึง ๓ ปี มาจนถึงพระบาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสดจ์เถลิงถวัลราชสมบัติแล้ว มีผู้ฟ้องกล่าวโทษพระบริรักษ์ผู้ธรกลับคนนี้ ว่าเจรจายบยับต่อพระบาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความที่ว่านั้นพระบาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงจำได้ ว่าเป็นโวหารถ้อยคำอย่างอ้ายวาดมาหม่อมไกรษร ซึ่งเป็นข้าคิเวรต่อพระเดชพระคุณ มาแต่ก่อนเป็นแน่ เพราะคำนั้นไม่เป็นวิสัยคนไพร่ผู้เป็นโจทย แลพระบริรักษ์ภูธรกลับคนนี้แต่ก่อนก็ไปประจบประแจงอยู่กับหม่อมไกรษร แลสมคบกับข้าราชการ เมื่อกำลังฝักตัวเข้าเป็นราดานสนิท ของหม่อมไกรษรอยู่นั้น เพราะฉนั้น เหนพระบริรักษ์ภูธรกลับว่าคำอย่างอ้ายนั้น ด้วยได้มาแต่บ้านหม่อมไกรษร ฤๅเจ้าฟ้าอาภรณ์แล้วก็มาพูดต่อไปเป็นแน่ ด้วยเป็นความวัด ๆ วา ๆ พระ ๆ สง ๆ ตามวิสัยพวกนั้น ไม่เป็นวิสัยแก่เจ้านายขุนนาง ข้าราชการหมู่อื่นกรมอื่นนอกจากหม่อมไกรษร แลเจ้าฟ้าอาภรณ์ ที่ถนัดหาถ้อยคำอย่างวัด ๆ วา ๆ มานั้นเลย ฯ แต่เพราะความอยากชังทั่วปวง พระบาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ยกเสีย พระบาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเหนชอบด้วย ทรงอนุโมทนาด้วย จึ่งได้โปรดให้ยกความนั้นเสียที่เดียวไม่ให้ซักระ ถึงพระบริรักษ์ภูธรกลับ กราบทูลขอมซอให้ซักระก็ไม่ทรงซักระเลย แลทรงพระมหากรุณาโปรดตั้งให้พระบริรักษ์ภูธรกลับ ไปเป็นที่พระยาไชยาได้ว่าราชการเมืองไชยามาได้ ๔ ปี ภายหลังมีผู้ฟ้องกล่าวโทษพระยาไชยาหลายข้อ จึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พระยาเทพวรชุนหลวงนายสิทธิ นายช่างเขมงลัดริยาวุธออกไปซักระ ก็มีผู้มาฟ้องกล่าวโทษพระยาไชยาเข้าอีกมากมายหลายเรื่องนัก นับกว่า ๖๐ เรื่อง ๗๐ เรื่อง ซักระไปก็แพ้โจทย์ทุกเรื่อง แต่พระยาไชยาไม่ออ่นน้อมกระด้างกระเดื่องต่อตระลาการ ๆ จึ่งได้มีใบบอกกล่าวโทษเข้ามาอีก จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้มีตราสั่งให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชขึ้นมาช่วยซักระ เพราะพี่สาวพระยาไชยาได้เป็นภรรยาเก่าของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชมาแต่ก่อน แต่ตัวพระยาไชยานั้นให้มีท้องตราออกไป ถอดถอนเสียจากที่แล้วให้จำตรวนไว้ แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ตั้งพระยาสิงคิคุณเดชสุรภูมานุรักษ์ ผู้สัมเรทธ์ราชการเมืองกำเนิดขึ้นเป็นพระยาไชยาว่าราชการต่อไป ครั้นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ขึ้นมาซักระความอยู่ณะเมืองไชยา ป่วยลงกราบถวายบังคมลากลับลงไปเมืองนครศรีธรรมราช ความ ๖๐ ฤๅ ๗๐ เรื่อง ซึ่งราษฎรฟ้องกล่าวโทษพระยาไชยานั้น ได้ความจริงเป็นสัตยเป็นแน่แล้ว ๒๘ ฤๅ ๒๙ เรื่องแล้ว ยังค้างอยู่เป็นอันมาก ท่านเสนาบดีปฤกษาเหนพร้อมกันกราบทูลพระกรุณาว่าพระยาไชยาคนนี้ ครั้งในแผ่นดินพระบาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเป็นพระบริรักษ์ภูธรอยู่เมืองพังงาก็มีความผิดเป็นอันมาก พระบาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเหนว่า

จะให้อยู่ในเมืองพังงาไม่ได้ จึ่งโปรดให้หาตัวมากักขังไว้ ในกรุงเทพมหานครนี้ ไม่โปรดให้กลับออกไป ครั้งนี้ทรงพระมหากรุณาจะชุบเลี้ยงให้มียันตาศักดิ์สมควรแก่ชาติตระกูล ได้โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ เอาปฏิญญาทานบนแล้วจึ่งโปรดให้ไปเป็นที่พระยาไชยา พระยาไชยากลับมีใจฮึกเหิมนักไป คิดว่าได้ลพระเนตรพระกรรณ์ เมื่อได้ยศศักดิ์เป็นผู้สัมเรทธราชการเมืองแล้ว ก็เหนเป็นช่องที่จะหาลาภหาผล จึ่งทำการคุมเหงราษฎรทำให้เดือดร้อนมากมายหลายเรื่อง ไม่ควรจะเอาไว้ขอรับพระราชทานให้ประหารชีวิตรเสีย อย่าให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ผู้ซึ่งจะทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยง ให้เป็นผู้สัมเรทธราชการหัวเมืองไกล ๆ ต่อไป แลอ้ายกลับพระยาไชยาทำความคุมเหงราษฎรมากมายหลายเรื่องนัก ถ้าจะช่ำระไปก็จะไม่รู้สิ้นรู้สุดลง เหมือนกับครั้งความหม่อมไกรษร ทำคุมเหงคนเป็นอันมากมาช้านาน พระยาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ช่ำระความก็เกิดทับ ๆ มาหลายร้อยเรื่องต่อ ๆ ไป ไม่สุดลงจนต้องโปรดให้ลูกขุนณสาลาแลลูกขุนสาลหลวงปรึกษา ก็ต้องพร้อมกันขอรับพระราชทานไปให้สำเรจ์โทษ ใช้ทุกขราษฎรทั้งปวงเสียเป็นตัวอย่างที่สูง ถ้าจะว่าโดยตัวอย่างที่ต่ำก็เหมือนอ้ายม่วงอ้ายเมือง ที่เป็นขุนช้านานแลหมื่นรามกองกระบือ ของสมเดจเจ้าพระยาองค์น้อยอยู่บ้านนาเวิง แลอ้ายบ้านซึ่งเป็นที่หมื่นรักษพลกองนอกขึ้นในกรมพระกระลาโหม อยู่แขวงเมืองราชบุรี คนสามคนนั้นได้ฉ้อฉกลักของแลโคกระบือปล้นกลางทางเปลี่ยว แลสมคบฆ่าศลกนี่หนีเจ้าเบี้ยหายเงินไปเป็นอันมากนับเรื่องไม่ถ้วน จะช่ำระไปไม่สุดสิ้น จึ่งต้องพร้อมกันขอรับพระราชทานให้ประหารชีวิตร ให้เป็นอันใช้ทุกขแก่ราษฎรเสีย ในปีเถาะสัปตศกนั้นเป็นอย่างมาแล้ว ครั้งนี้อ้ายกลับพระยาไชยาคนนี้ก็ขอรับพระราชทาน ให้ทรงพระอนุญาตให้เสนาบดีมีท้องตราบังคับส่งให้ประหารชีวิตร ใช้ทุกขแก่ราษฎรซึ่งได้ทุกขเพราะอ้ายกลับพระยาไชยาทำนั้นเสีย ตามแบบอย่างทั้งอย่างสูงอย่างต่ำนั้นเทอญ จึ่งทรงพระราชดำริห์ว่าความคิดของท่านเสนาบดี ว่าดังนี้ก็ชอบด้วยราชการหนักหนาแล้ว แต่ทรงพระราชดำริห์ว่าจะให้มีท้องตราออกไป ให้ประหารชีวิตรเลียตามคำท่านเสนาบดี ญาติพี่น้องของอ้ายกลับพระยาไชยาที่มีอยู่ในกรุงบ้าง ก็จะไปอ้อนวอนพระสงฆ์ให้มาทูลขอ ครั้นจะไม่พระราชทานพระสงฆ์ก็จะคิดเห็นว่าไม่ทรงทำตามธรรมวินัยโอวาทของสมณพราหมณ์ จะพระราชทานเล่าบุญคุณความดีก็จะตกอยู่กับพระสงฆ์ฝ่ายเดียว ดูเหมือนพระเจ้าแผ่นดินไม่มีพระราชหฤทัยเมตากรุณาแก่สัตวเลย ถ้าจะตัรสตอบพระสงฆ์ว่าการเรื่องนี้สุดแต่ท่านเสนาบดีเถิด เพราะเป็นความคิดท่านเสนาบดีตัดสิน พวกพ้องอ้ายกลับพระยาไชยาก็จะรบกวนพระสงฆ์ให้ไปขอแต่ท่านเสนาบดีมิให้ประหารชีวิตร์ ท่านเสนาบดีก็จะอ้างรับสั่งในหลวงเล่า การก็จะโย ๆ เย ๆ เป็นอ้อเลื่อนกันไปไม่เป็นราชการแผ่นดิน ยัดนี้จึ่งทรงพระราชดำริห์ตัดสิน การที่ควรให้เหนพร้อมกันว่าอ้ายกลับพระยาไชยา เมื่อออกไปเป็นพระยาไชยาก็มีความชอบอยู่ด้วย เมื่อผู้ใดผู้หนึ่งจะล่วงบังคับการงานสิ่งไรที่ขัดต่อการแผ่นดิน นอกจากท้องตราพระคชสิหไหญ่ที่ออกไปจากกรมพระกระลาโหมแล้ว อ้ายกลับพระยาไชยาก็ไม่เชื่อฟังเลย เชื่อฟังแต่ท้องตราพระคชสิห ซึ่งไปแต่กรมพระกระลาโหมอย่างเดียว อันนี้เป็นความชอบต่อราชการแผ่นดินมากอยู่ ครั้นจะให้ประหารชีวิตรอ้ายกลับพระยาไชยา ตามที่ท่านเสนาบดีพร้อมกันกราบทูลพระกรุณา ใช้ทุกขของราษฎรที่ได้ความเดือดร้อนเพราะอ้ายกลับนั้นเล่า คนทั้งปวงจะไม่รู้ว่าประหารชีวิตรด้วยเรื่องไร ก็จะเป็นเหตุให้เล่าฦๅกันไปผิด ๆ ถูก ๆ ต่าง ๆ จึ่งทรงพระกรุณาโปรดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ที่สมุหพระกระลาโหม ออกไปลงพระราชอาญาเฉลี่ยนอ้ายกลับพระยาไชยาสามยก แล้วให้คเวนยกสามวันคเวนเรื่อสามวันแล้ว เอาขึ้นชาอย่างประจานว่าเป็นโทศเพราะได้ทำราษฎรให้ได้ความเดือดร้อน จึ่งต้องรับพระราชอาญาอย่างนี้ แล้วให้รับราชบาทว์อ้ายกลับพระยาไชยาให้สิ้นชิงแล้ว รวบรวมเอาทรัพยสินเงินทองบันดามี แลสิ่งของมีราคาควรจะขายได้ก็ให้ขายเอาเงินเพิ่มเข้าแล้ว จึ่งเฉลี่ยแจกใช้ให้แก่ราษฎรทุกเรื่องความที่อ้ายกลับได้คุมเหงนั้นโดยสมควร แต่บุตรภรรยาทาษชายญิงของอ้ายกลับนั้น จงเกบเข้ามาเป็นหลวง ที่มีค่าตัวจะพระราชทานเงินหลวงตามค่าตัว ที่ไม่มีค่าตัวจะพระราชทานตามกระเสียรอายุ เอาไปรวมแรกให้ราษฎรจนสิ้น เพื่อจะมิให้ใครดูเยี่ยงอย่างต่อไป พระราชดำริห์ดังนี้ เมื่อท่านเสนาบดีผู้ใดไม่เหนชอบด้วย ก็ให้กราบทูลพระกรุณาขอให้ยักย้ายอย่างใดจงตาม เมื่อทรงเหนชอบด้วยก็จะทรงประพฤติตาม

ประกาศมา ณวันศุกร เดือนแปดบุรพาสาท อันแปดค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก เปนวันที่ ๒ ๕ ๙ ๒ ในราชกาลประจุบันนี้ ฯ

๏ ประกาศที่ ๒๓ ฯ

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแก่ข้าทูลอองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรในกรุงนอกกรุงให้ทราบทั่วกันว่า ณะเดือนเจดข้างขึ้น มาถึงเดือนแปดบุรพาสาทข้างแรม ปีมเมียสัมฤทธิศก รวมวันตกพักตกล้าฝนงด ๔ วัน ๕ วันตก ตกก็แต่ประปราย แลปีนี้ก็มีอธิกมาศดูทีฝนจะแล้งอยู่สัก ๖๐ วัน ต่ำถึงเดือน ๙ พระอาทิตยดำเนินทรงสี่สะ ที่กรุงเทพ ฯ เมื่อเวลาเที่ยงจึ่งจะมีฝนมาก แต่ครั้นจะปิดเข้าเสียไม่ให้ลูกค้าจำหน่าย ออกไปนอกประเทศเล่า ก็ยังไม่แน่ว่าฝนจะแล้งมาก ฤๅจะเปนแต่เลกน้อย แลคิดเหนว่าถ้าเข้าจะมีราคาขึ้นมากไป ลูกค้าต่างประเทศก็จะไม่ซื้อเข้าจะอยุดไปเองไม่ต้องห้ามดอก เพราะฉนั้นโปรดให้ลูกค้าได้ซื้อขายโดยปรกติอยู่ เมื่อข้าราชการแลราษฎรคนใดมีข้าวไพร่ใช้สอยมาก กลัวเข้าจะมีราคาแพงมากไป ก็ให้เร่งซื้อขึ้นไว้ให้รอกินไปตลอดปี อย่าให้ภากันบ่นว่า ในหลวงไม่ทรงพระมหากรุณาดำรัสสั่งให้ ปิดเข้า เข้าจึ่งได้มีราคาแพงไป อนึ่งอย่าให้พระสงฆสามเณรคนเถน ๆ วัด ๆ ป่า ๆ เถื่อน ๆ เล่าฦๅกันว่าฝรั่งอังกฤษมาลวงซื้อเอาเข้าไปเทน้ำทเลเสีย ที่ว่าอย่างนี้เกอะนักโงนัก ด้วยเงินที่เอาเข้ามาซื้อเข้านั้นฝรั่งก็ไม่หาได้ง่ายดังกวดทรายในทเล อย่าฦๅว่าฝรั่งอังกฤษลวงเอาไปให้ญวนเมื่อดังนี้ก็ดีอยู่ เงินจะได้มากขึ้นในบ้านในเมืองของไทย ดีกว่าเข้าเกบไว้เหลือเฉลี่ยแล้วผุเสีย ฤๅคนทำนาน้อยไปจนที่นารกเสียเปล่า อ้ายญวนได้เข้าไปมันจะมาทำไมกับไทยก็ให้มันมา ฤๅฦๅกันว่าอังกฤษกับญวนกลมเกลียวเปนอันเดียวกันนั้น ญวนเปนพ่ออังกฤษเมื่อไร ทำบุญคุณกับฝรั่งอังกฤษเมื่อไรอย่าฦๅดังนั้นไม่ถูกเลย เหมือนเมื่อครั้งราชทูตไปเมืองอังกฤษ พระสงฆ สามเณรคนเถน ๆ วัด ๆ แลคนป่า ๆ ฦๅกันว่าอังกฤษเอาทูตไทยไปฆ่าให้ตายเสียบ้างว่าเอาไปขายให้ญวนบ้าง การนั้นจริงดังฦๅฦๅ ถ้าจริงทำไมทูตจึ่งได้กลับมาโดยศุขสวัสดิเล่า เพราะฉนั้นการเช่นนี้อย่าให้ฦๅกันผิด ๆ ไป อย่าถือว่าเขาว่ากันมาก ประกาศมาณวันเสาร เดือนแปดบุรพาสาท แรมแปดค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก เปนวันที่ ๒๖๖๗ ในราชกาลประจุบันนี้ พระศรีสุนทรโวหารเปนผู้รับสั่ง ฯ

๑ ครั้งตำแหน่ง ฯ เมืองสมิงสิงหบุรี ๑ เมืองลุ่มสุ่ม ๑ เมืองท่ากว้า เมืองไทรโยค ๑ เมืองท่าขนุน ๑ เมืองทองผาภูม ๑ เมืองท่ากะดาน ๑ ทั้งเจ็ดหัวเมืองเหล่านี้ แต่เดิมก็ไม่เปนเมือง เปนแต่ที่ตั้งค่ายที่ด่านตั้งอยู่เท่านั้น แต่พระยาทสมเดชพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ทรงพระราชดำริห์ว่า จะไม่มีเกียรติสืบดังออกไปต่างเมืองพม่าว่า มีหัวเมืองแน่นหนาหลายชั้น จึ่งโปรดตั้งให้เปนหัวเมืองขึ้นมีกรมการอยู่รักษาทุกเมือง ฯ แลซื้อผู้สำเร็จราชการเมืองทั้งเจดนั้นแต่เดิมก็ไม่มี เปนแต่ชี้เรียกตามตำบลที่ตั้งอยู่นั้นเอง ฯ บัดนี้ทรงพระราชดำริห์ว่าผู้สำเร็จราชการเมือง ไม่มีชื่อตั้งไม่สมควร ฯ ณวันพฤหัศ เดือนแปดบุรพาสาท แรมหกค่ำ จึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานชื่อ เปนภาสาสังสกฤฎแก่ผู้สำเร็จราชการเมืองเหล่านั้นดังนี้ พระสมิงสิงห์บุรี เปนพระสมิงสิงหบุรินทร์ ผู้สำเร็จราชการเมืองสมิงสิงหบุรี พระลุ่มสุ่ม เปนพระนินนะภูมิบดี ผู้สำเร็จราชการเมืองลุ่มสุ่ม พระท่ากว้า เปนพระชินคีรีบดี ผู้สำเร็จราชการเมืองท่ากว้า พระไทรโยค เปนพระนิโครธาภิโยค ผู้สำเร็จราชการเมืองไทรโยค พระท่าขนุน เปนพระปนัศคิรีบดี ผู้สำเร็จราชการเมืองท่าขนุน พระทองผาภูม เปนพระเสลภูมิบดี ผู้สำเร็จราชการเมืองทองผาภูม พระท่ากะดาน เปนพระผลกคิรีบดี ผู้สำเร็จราชการเมืองท่ากะดาน แล้วพระราชทานเลื่อนขุมขาบคนละตัว ๆ เปนของขวัญ ฯ หัวเมืองทั้ง ๗ นั้น ขึ้นแก่เมืองกาญจนบุรีทั้งสิ้น แต่ผู้สำเร็จราชการกรมการเมืองแยกย้ายกันมาตั้งอยู่ในแขวงเมืองราชบุรีบ้าง ฯ ให้จีนเอ้งเปนขุนราชภัคการช่างวางจีนช่างกวาหลาว พระราชทานให้ถือศักดินา ๕๐๐ ทำราชการตั้งแต่ณวันจันทร เดือนแปดบุรพาสาท แรมสิบค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก ฯ

๏ ข่าวน้ำฝน ฯ ในปีกษแรมเดือนแปดบุรพาสาทนี้ มีฝนค่อยมากกว่าปีกษหลัง มีวันฝนตก ๙ วัน คือ แรมค่ำหนึ่ง แรม ๖ ค่ำ ๗ ค่ำ ๙ ค่ำ ๑๑ ค่ำ ๑๒ ค่ำ ๑๔ ค่ำ ฯ วัน ๖ ค่ำ ฝนตกมากถึงนิ้ว ๑ กับ ๔ ๙ สตางค์ อีกวัน ๙ ค่ำตก ๕๐ สตางค์ ถึงนิ้ววัน ๑๒ ค่ำ ฝนตกนิ้ว ๑ กับ ๒ สตางค์ วันอื่นอีก ๔ วันนั้นตกแต่เลกน้อย ผสมน้ำทั้งปีกษได้ถึง ๓ นิ้วกับ ๔ ๙ สตางค์ ฯ แต่ยังเปนที่จะแล้งไปอีกสัก ๔๐ วันเสศ ระมีฝนแต่เลกน้อยไม่มาก ฯ

◎ แจ้งความมาให้ทราบที่ ๑๓ ๘๕

๑๓ อธิการเกษตลาดกรุงเทพมหานคร แลเมืองนนทบุรี เปนนายอุทเทียวกันมาแต่ก่อนแต่ครั้งท้าวเทพหากรท้าวเงินทำมา ครั้นท้าวเทพหากรท้าวเงินถึงแก่กรรมลงในปลายแผ่นดิน พระบาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึ่งพระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโสมนัศวัฒนาวดี กราบบังคูลโนพระบาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอให้นิมยุตรพระพิทักษทศกรทำต่อมาได้สองปี ครั้นล่วงแผ่นดินพระบาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในมาแผ่นดินพระบาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโสมนัศวัฒนาวดีนั้นได้สมมัตยาภิเศก เปนสมเดจ์พระนางเธอเปนใหญ่ในฝ่ายข้างใน สมเดจ์พระนางเธอทรงชักเครื่องแก่นิ่มว่าตั้งแต่พระบาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว นิ่มหานับถือในพระเดชพระคุณไม่ จึ่งได้กราบทูลขอถอดนิ่มออกเสียจากที่กำนันตลาดแล้ว ทูลขอตั้งท่านจันภรรยาคือ หนังสือประกาศการพระราชประสงค์ ราชประสงค์ท่านเสนาบดีซึ่งเปนการด่วนกา สำคัญ ฤาแจ้งข่าวแจ้งความที่ควรจะให้รู้ด้วยกันมาในเรว ๆ ก่อนแต่กำหนดในบัญชีนั้น ๆ ฉบับนี้มาใน วันพฤหัศ เดือนแปดอุตราสาท ขึ้นสิบค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก เปนปีที่ ๘ ในรัชกาลประยุบันนี้ ๘๕

พระศรีไชยบาลเปนที่กำนันตลาดต่อมา ทำจำนวนเงินจากรตลาดกรุงเทพมหานคร และจากรตลาดเมืองนนทบุรี ตามจำนวนซึ่งท้าวเทพหากรท้าวเงินทำมาแต่ก่อนนั้น ไม่มีจำนวนประมูลเลยทั้งสองครั้ง ท่านจันภรรยาพระศรีไชยบาลทำจากรมาตั้งแต่ปีชวดจัตวาศกจนปีมเสงฉนพศกนี้ เงินจากรค้างทับจวดทับปีมาเปนอันมาก จึ่งพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นวิศณุนารถนิกาธรพระยาราชภักดีศรีรัตนราชสมบัก พระยาพิพิธโภไคยสวรัย์ เจ้าหมื่นศรีสวรักษ แลเจ้าพนักงานกรมสรรพากรปฤกษาเหนพร้อมกัน เหนว่าจะให้ท่านจันทำต่อไปมิได้ จึ่งได้ไปคิดอ่านกับพระยาพิศาลสุภผลให้เต่ง ให้หญิงคนหนึ่งชื่อเชียนเปนกำนันตลาด หลวงบริบูณสุจากรเปนผู้เข้าส่วนทำตามจำนวนเดิมทั้งกรุงเทพมหานครและเมืองนนท์สองจวด ครั้นจัดแจงกันแล้วเจ้าพนักงานทั้งปวงจึ่งได้นำความขึ้นกราบทูลพระกรุณา ขอพระราชทานตั้งเชียนเปนตัวกำนันตลาด ตั้งแต่ปีมเมียสัมฤทธิศกนี้ไป ๆ เมื่อเวลานั้นจะทรงพระราชดำริห์จัดแจงการเสียใหม่ ก็ยังไม่ทันจะได้ทรงปฤกษากับผู้ใหญ่ที่ [illegible] ษา จึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้ตั้งเชียนเปนกำนันตลาดไป [illegible] ตามเนียมเก่า แต่ณวันจันทร เดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมเมียยังเปนนพศก [illegible] นั้นจึ่งมีพระบรมราชโองการดำรัสว่า ได้ทรงพระราชดำริห์คาดใจคิดถึงใจรายฎรอยู่ทุกหน้ามานานแล้ว ก็เหนว่าไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินซึ่งเปนคนยากจนโดยมาก เลี้ยงชีวิตรด้วยลงทุนหาของเลกน้อยมาขาย [illegible] หากำไรได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ได้กำไรบ้างขาดทุนบ้าง ไม่ภอใจจะเสียค่าตลาดทุกคนด้วยกัน เพราะฉนั้นพระราชหฤไทยก็ทรงพระเมตากรุณาสงสาร อยากจะให้เลิกการ

เกษตลาดเสียทั้งสิ้น ให้ราษฎรที่ยากจนได้หากินสบาย แต่เป็น
ธรรมเนียมแต่โปราณเงินรายการตลาด ที่ส่งเข้ามาในท้องพระคลังนั้น
ก็เป็นเงินรวมสำรับแจกเบี้ยหวัดข้าราชการสาธารณทั่วไป เหมือนของสงฆ
ของกลาง จะได้ปันพระราชทรัพย์ส่วนที่จะทรงใช้สอยตามพระราชประสงค์
อย่างอื่นก็หามิได้ บางส่วนเป็นเอกเทศแทนท่าส่วนที่สิ่ เป็นเงิน
ขึ้นในพระบวรราชวัง แลเจ้าต่างกรมแลเจ้ายังไม่มีกรม เป็
ตลายแห่งด้วยกัน เพราะฉนั้นเมื่อจะเลิกรายการตลาดเสียทั้งสิ้น ทั้งในกรุ
แลหัวเมืองทั้งปวง จะเป็นเงินสักเท่าใดตกไปทุกปี เงินขึ้นในพระบว
ราชวัง แลเจ้านา อื่น ๆ ก็จะต้องเลิกไปหมด ก็จำนวนเงินขึ้นพระคลัง
มหาสมบัติ แลเงินขึ้นในพระบวรราชวัง แลต่างกรมทั้งปวงก็ตก
ไปอย่างนั้น ก็ยังไม่มีเงินที่อื่นจะมาใช้แจกเบี้ยหวัด แลเงินขึ้นพระบวรราชวัง
แลเจ้าต่างกรมทั้งปวงได้ จะต้องทรงปฤษฎางหาค่าพระยาทสมเดจ์จะ
ขึ้นแต่ในเจ้าอยู่หัวในพระบวรราชวัง แลพระบรมราชวงษานุวงษเจ้านาย
บันดาที่มีเงินรายการตลาดขึ้นอยู่ แลท่านเสนาบดีให้เหนพร้อมกัน ตกลง
กันว่าจะเลิกเพื่องใดอย่างใดจะควร แลจะตั้งพิกัดอัตราผ่อนปรนเสียใหม่
อย่างใดจึ่งจะเป็นไปเพื่อจะให้ความสุขสบายแก่ราษฎรที่ยากจน [redacted]
ซื้อของเลกน้อยมาวางขายในท้องถนนเนืองๆ แลกระเทียกเบาเค็น
เร่ขายฤๅใส่ในเรือน้อยเที่ยวพายไปมาขายอยู่ในแม่น้ำลำคลอง แลของ
ซึ่งขายนี้เป็นของเน่าเสียเวลาเสีย ก็จะเอาไปบูดเสียไปเกบไว้ไม่ได้ เป็นเหตุ
ให้ขายได้ทีละมากๆ ไม่หมดได้ จะต้องขายเป็นๆ จะจัดเองในการราษฎรก็ขัด
สนจนดังนี้ จึงจะไปตั้งสำหรับด้วยเสียค่าตลาดแก่ในหลวง ต้อง
ขัดความมักเสียเงินเพราะเหตุดังนี้ ๆ ให้พระยาราชภักดีพระยาพิพิธ
ไกรภักดิ์ เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ ไปพิจารณาดูกับเสนาบดี
ให้เหนพร้อมกันทั้งพิกัดตลาดเสียใหม่ ยกการเกบเบี้ยเสียให้
ขายของลอยๆ แลงขายในบกแลร้านเล็กน้อยทั้งปวงเสีย ถึงการจะ
ตกลงมากน้อยใกล้เคียงกันอย่างไรก็ตาม เงินขึ้นในพระบวรราชวังแลขึ้นต่างกรม จะยก
ลงต่อใช้จ่ายอันเงินขึ้นในท้องพระคลังราชอื่นใช้ให้ อย่าให้ร้านขาย
ของเร่ขายของเล็กน้อยเดือดร้อนเสียเลี้ยงชีพตลาดได้ แลการนี้นั้นก็

อย่าให้มีคนเสียใจแก่ข้าราชการทั้งปวงจึงจะไม่ขัดขวางพระราชดำริห์ ในการนี้นั้น
เมื่อปฤกษากันตกลงแล้วอย่างไร ก็ให้ไปหาตัวพระยาพิไชยสุรินทร์ เชิญ
กำนั้นตลาดแจ้งหลวงเบริบุรินทรฤๅรู้เข้าส่วน มาปฤกษาว่าตามให้ตก
กันแล้ว จึ่งทำพิกัดอัตราตั้ง เสียใหม่ตามพิกัดใหม่นั้นเทอญ ๆ ครั้นวันจันทร์
เดือนห้า ขึ้นสิบสองค่ำ พระยาทสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เส
พระราชดำเนินไปทรงเรือกอและในพระฤดูที่พระปฐมเจดีย์ พร้อมกั
พระบรมราชวงษานุวงษแลท่านเสนาบดีแลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย จึ่ง
ทรงปฤกษาพระราชหารือให้ในการที่จะให้เลิกเบี้ยตลาด แต่รายฎรที่ยากจ
ขายของเลกน้อยทั้งปวงเสียนั้น กับพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิ
เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ เจ้าพระยาวิชาวงษมหาโกษาธิบดี เจ้าพระยายมร
ท่าน ทั้งปวงนั้นก็มีความชื่นชมโมทนาชอบด้วยกระแสพระราชดำริห์ ครั้นเสด
พระราชดำเนินกลับแต่พระปฐมเจดีย์แล้ว วันหนึ่งเวลาบ่ายเสด็จ
ประพาสลงไปถึงตลาดประตูท้ายพระ ทอดพระเน
เห็นตลาดยังขายของอยู่ มีพระบรมราชโองการตรัสถามว่าว่า
ขายของเลกน้อยอยู่ในที่นั้น ว่าเสียค่าตลาดอยู่เท่าใด เสียเป็นเ
เดือนฤๅรายวัน ชาวตลาดก็ทูลว่าเสียวันละสองร้อยเบี้ย จึ่งท
ราบทรงตรวจดูตามพิกัดในท้องพระราชวังที่ทำนั้นตลาด ก็ให้คิดดูว่าเมื่อลง
เช่นนั้นราษฎรจะเสียแต่เพียงร้อยเบี้ย กำนั้นตลาดเกบเก็งพิกัดในสองเท่า
กำไม่มากเกินอยู่ จึ่งมีพระบรมราชโองการตรัสประกาศแก่ชาวตลาดในที่
ว่าจะโปรดให้ขายของผ่อนผันไปตามเก่าสัก ๑ ให้ข้าราชการตลาดเสียทั้ง
แต่เมื่อถึงวันพระเปลี่ยนหัวเดือน ต้องพระราชประสงค์จะให้ชาวตลาดงดขาย
ของกินไม่ได้อยู่เทียนไปนมัสการพระพุทธปฏิมากรแก้ว ณวัดพระศรีรัตนศา
ดารามทุกวันพระจะได้ฤๅงได้ ชาวตลาดก็ขายของรับว่าได้ จึ่งทรงพ
ระมากรุณาโปรดเกล้า ๑ รับเก็บรายฎรชาวตลาดมาจะให้เลิกรายการตล
เสียในเวลา ๆ เมื่อปฤกษาเสร็จพิกัดตลาดแล้วนั้น ราษฎรก็ค่อยทยอย
กันไป ก็มีช่างผู้ชำนาญทำพระพุทธรัตนปฏิมากรแก้ว ณวัดพระศรีรัต
ตลาดตามความกำหนดวันพระ ๑ ค่ำ ๑๕ ค่ำ เป็นอันมากจนทุกวันนี้
เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับมาพระราชวังแล้ว จึ่งมีพระบรมราชโองการตำ

เดือนพระยาราชภักดี พระยาพิพิธโกษาธิบดีวิจิ ให้คิดอ่านปฤกษาให้ตกลงกันในเรว ๆ จึงพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นวิศณุนารถนิพาธร แลท่านเสนาบดีทั้งปวงแลเจ้าพนักงาน เจ้าจำนวนกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ปฤกษากันตั้งพิกัดภาษีโรงร้านเรือแพที่ขายของ แต่เจ้าของผู้ค้าขายของรายใหญ่ ๆ แลตั้งไว้ให้มีผู้เช่า คิดตามคำเช่าแลตั้งค่าเช่า ๑๒ ชักหนึ่งเดือนที่อากรเกยตลาด แล้วประกาศให้ยกอากรเกยตลาดในของเล็กน้อย ในราคาทุนต่ำลึงลงมาทั้งปวงเสียทั้งยกทั้งเรือ แลคิดให้เกยภาษีเรือค้าขายนั้งต้องเสียแต่แห่งเดียวคราวเดียว ไม่ต้องเสียหลายแห่งตามกำนันตลาดในท่วงเมืองต่าง ๆ พิกัดภาษีโรงร้านเรือแพทั้งแลยกอากรตลาดนั้น ได้ให้เป็นไปแต่วันศุกร เดือนแปดบุรพาสาท ขึ้นค่ำหนึ่งปีมะเมียสัมฤทธิศกแล้ว ความผักนั้นอย่างไร ก็จงฟังคำประกาศที่ต่อนี้ลงไปนั้นเทอญ จึงดูอันให้เข้าใจถ้วนถี่แล้วบอกกันต่าง ๆ ไปทั้งในกรุงนอกกรุงเทญ

๏ ประกาศที่ ๒๑

มีพระบรมราชโองการพระบรมบพิตรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่พระราชวงษานุวงษ แลข้าทูลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งฝ่ายน่าฝ่ายในอาณาประชาชีวิต ทั้งปวงให้รู้จงทั่วกัน ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งท่านเสนาบดีว่า เป็นธรรมเนียมแต่โบราณมาให้เรียกเป็นค่าที่แต่ผู้ที่ลูกค้านั่งเกินเที่ยวค้าขายของต่าง ๆ ในแผ่นดินนั้นแต่แผ่นดินก่อน ๆ ซื้อเรียกกันว่าเสียค่าเกยตลาดนั้น มิได้จ่ายใช้การบ้านเมืองทุกวันนี้มาแต่ก่อนเลย แต่กาลบัดนี้ราษฎรที่ทุนรอนน้อยต้องเสียค่าตลาดแต่นัก เพราะกำนันตลาดมีทุกบ้านทุกเมือง ราษฎรลูกค้าเร่ค้าขายถึงบ้านใกล้เมืองใด ก็เรียกค่าตลาดตลอดทุกบ้านทุกเมือง ทรงพระมหากรุณาโปรดสงสารแก่ราษฎรที่มีทุนรอนน้อย จะให้เลิกการเกยตลาดเล็กน้อย แต่ราษฎรที่ขายของซึ่งทำขึ้นแล้วหามาแล้วเสียต้องขาดทุนเปล่า เพราะของเกบไว้นานไม่ได้ทั้งปวงนั้นเสีย จะคิดฝ่อนผันนั้นไหนได้ จะให้ราษฎรที่ยากจนนั้นต้องเสียเงินอากรแต่น้อย ให้ท่านเสนาบดีปฤกษาหารือกัน ท่านเสนาบดีปฤกษาพร้อมกันนี้ให้เลิกอากรค่าตลาดนั้นเสียเปลี่ยนเป็นภาษีที่ซื้อขาย เพราะเหนว่าผู้ที่มีทรัพย์ทั้งโรงร้านไว้ใส่สินค้าของตัวบ้างให้เช่าบ้าง หาเรือไปขนทุกสินค้าบ้างรับจ้างบ้าง มีผลประโยชน์มากไม่ต้องเสียค่าที่ จะให้เรียกภาษีเป็นค่าที่ แต่พวกเจ้าของโรงร้านเรือนเรือซึ่งเป็นที่ขายแลให้เช่าทั้งปวงนั้นโดยสมควร แลจะยกเว้นรายฎรที่มีทุนรอนค้าขายเลกน้อยในแผงลอยแลเร่ขาย แลเรือเรขายของราคาต่ำกว่าต่ำลึงลงมาทั้งปวงไม่ให้ต้องเสียเงินอากรเลย แลราษฎรที่มีทุนรอนมากจะบันทุกสินค้าใหญ่ ๆ มาก ๆ ราคาแต่ต่ำลึงขึ้นไป เข้าน่าขายโดยลงจะต้องเสียอากรอย่างแต่แห่งเดียว ไม่ต้องเสียหลายแห่งตามกำนันตลาดในท่วงเมืองต่าง ๆ พิกัดภาษีโรงร้านเรือแพทั้งแลยกอากรตลาดนั้น ได้ให้เป็นไปแต่วันศุกร เดือนแปดบุรพาสาท ขึ้นค่ำหนึ่งปีมะเมียสัมฤทธิศกแล้ว ความผักนั้นอย่างไร ก็จงฟังคำประกาศที่ต่อนี้ลงไปนั้นเทอญ จึงดูอันให้เข้าใจถ้วนถี่แล้วบอกกันต่าง ๆ ไปทั้งในกรุงนอกกรุงเทญ

๏ ประกาศที่ ๒๑

มีพระบรมราชโองการพระบรมบพิตรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่พระราชวงษานุวงษ แลข้าทูลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งฝ่ายน่าฝ่ายในอาณาประชาชีวิต ทั้งปวงให้รู้จงทั่วกัน ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งท่านเสนาบดีว่า เป็นธรรมเนียมแต่โบราณมาให้เรียกเป็นค่าที่แต่ผู้ที่ลูกค้านั่งเกินเที่ยวค้าขายของต่าง ๆ ในแผ่นดินนั้นแต่แผ่นดินก่อน ๆ ซื้อเรียกกันว่าเสียค่าเกยตลาดนั้น มิได้จ่ายใช้การบ้านเมืองทุกวันนี้มาแต่ก่อนเลย แต่กาลบัดนี้ราษฎรที่ทุนรอนน้อยต้องเสียค่าตลาดแต่นัก เพราะกำนันตลาดมีทุกบ้านทุกเมือง ราษฎรลูกค้าเร่ค้าขายถึงบ้านใกล้เมืองใด ก็เรียกค่าตลาดตลอดทุกบ้านทุกเมือง ทรงพระมหากรุณาโปรดสงสารแก่ราษฎรที่มีทุนรอนน้อย จะให้เลิกการเกยตลาดเล็กน้อย แต่ราษฎรที่ขายของซึ่งทำขึ้นแล้วหามาแล้วเสียต้องขาดทุนเปล่า เพราะของเกบไว้นานไม่ได้ทั้งปวงนั้นเสีย จะคิดฝ่อนผันนั้นไหนได้ จะให้ราษฎรที่ยากจนนั้นต้องเสียเงินอากรแต่น้อย ให้ท่านเสนาบดีปฤกษาหารือกัน ท่านเสนาบดีปฤกษาพร้อมกันนี้ให้เลิกอากรค่าตลาด

เพราะคงมีผู้ได้ซื้อหามาไว้เพื่อประโยชน จะเป็นสินค้าขายให้แก่ผู้อื่น
เอาค่าไว้อีกต่อหนึ่ง ฤๅพระเจ้าแผ่นดินจะทรงรับซื้อไว้บ้างเป็นทุนเรือของตัวที่จะไปค้าต่าง ๆ ประเทศ
ก็ไม่ต้องเสียภาษีที่ไว้ จะต้องเสียแต่ภาษีบำรุงเรือขาออกตามธรรมเนียม ถ้า
ซื้อไว้เพื่อประโยชน์จะขายเอากำไรอีกต่อหนึ่ง จึงต้องเสียภาษีโรงเรือนค้ากที่ใส่ของ
นั้น ๆ แลที่บ้านเรือนโรงร้านค้ากแพเจ้าของทำไว้สำรับให้ช่าง ลูกค้าไม่ได้เช่า
เจ้าของไม่ได้ใส่สินค้าไม่ต้องเสียภาษี เรื่องที่เกี่ยวข้องขาย ถ้ามีสินค้าอยู่ใน
ตาเรือนั้นราคาสินค้าตั้งแต่ตำลึงลงมาไม่ต้องเสียภาษี ๆ
อนึ่งเลกไพร่หลวงที่ได้รับพระราชทานตราภูม แต่ก่อนได้ทรงพระกรุณาโปรด
ให้ยกอากรตลาดสมภักษ์ต่ำ ๓ ประการ ให้แก่ไพร่หลวงมีกำหนดในตรา
ภูมคนละ ๙ บาทบ้าง ๗ บาทบ้าง ๖ บาทบ้าง ๕ บาทบ้าง ๔ บาทบ้าง
ต่าง ๆ กันตามหมู่ตามกรม ซึ่งมีราชการหนักแรงเบาแรงต่าง ๆ
ครั้นบัดนี้โปรดให้เลิกอากรนั้น เลขไพร่หลวงสังกัดพันที่เคยเสียค่าตลาดแล
ไม่เคยเสียค่าตลาดก็ลงแบ่งไม่ต้องเสียเสมอกัน แต่ตราภูมของเลขไพร่หลวง
นั้นคุ้มภาษีอื่น ๆ ก็ไม่ได้ เพราะไพร่หลวงต้องเสียภาษีอื่น ๆ เหมือน
คนทั้งปวงอยู่ เมื่อเป็นดังนี้ถึงว่าตราภูมคุ้มค่าตลาด ก็เป็นของประโยชน์
ไม่ต้องการไป ครั้งนี้โปรดตั้งภาษีที่บ้านเรือนโรงร้านค้ากแพเรือขึ้นใหม่ แล้วจึ่ง
ทรงพระมหากรุณาโปรดให้ยกลดส่วนภาษีรายนี้ พระราชทานให้แก่ไพร่หลาง
ตามกำหนดในตราภูมที่เคยคุ้มค่าตลาดมาแต่ก่อนแทนเข้า ถ้าเจ้าภาษี
ไปเรียกภาษี ถ้าไพร่หลวงเป็นเจ้าของเรือนโรงร้านค้ากเรือแพซึ่งจะต้อง
เสียภาษีรายนี้ แล้วก็ให้ไพร่หลวงเชิญตราภูมมาให้เจ้าภาษีดู ในตราภูม
ว่าคุ้มค่าตลาดได้เท่าใด ก็ให้ยกภาษีที่บ้านเรือนโรงร้านค้ากแพเรือ ให้ตาม
ในตราภูมกำหนดว่าคุ้มค่าตลาดนั้น ถ้าภาษีมากกว่าตราภูมที่คุ้มได้ ก็ให้
คิดลดยกให้แก่ไพร่หลวงเสียแต่ตามกำหนด เงินเหลือเท่าใดให้เสียภาษี
ให้แก่เจ้าภาษีตามมากแลน้อย แลถ้าซึ่งโปรดยกล้ำโปรดกระหม่อม
ให้เลิกอากรตลาดเสียดังนี้ เพราะทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่ราษฎร
ว่าต้องเสียตลาดมาก ๆ น้อย ๆ ไม่เสมอกัน ถ้าเจ้าภาษีเรียกเอาภาษี
เหลือเกินจากพิกัดที่ประกาศมานี้ ก็ให้มาร้องต่อพระยาราชภักดี พระยา
พิพิธโภไคยสวริย เจ้าจำนวนพระคลังมหาสมบัติ ถ้าพระยาราชภักดี
พระยาพิพิธโภไคยสวริย เจ้าจำนวนมิได้ว่ากล่าวชำระให้ ฤๅชำระให้เรียก
เหลือเกินไป ก็ให้ทำเรื่องราวขึ้นทูลเกล้า ๆ ถวายเป็นความฎีกา จะ
พระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้ตระลาการชำระ ถ้าได้ความจริงว่าเจ้าภาษี
เรียกเหลือเกินจากพิกัดนี้ ก็จะปรับไหมเจ้าภาษีตามผลแลโทษ
แลทำโทษแก่ผู้ไปเกณฑ์ภาษีให้ตามสมควร ประกาศมา ณ วันที่
เดือนแปดขึ้นสามค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๒๐ ตรงกับ
วันที่ ๒๖ ๐๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ชนสารประเสริฐเป็นผู้รับสั่ง

๑ วันอังคารเดือนเก้าขึ้นสิบห้าค่ำปีมะเมียสัมฤทธิศก จะมีจันทรุปราคา
ที่เรียกว่าจันทรังคราช แรกจับจะเห็นพระจันทรมีของขาวข้างทิศอีสาน หมด
เข้าตั้งแต่เวลาย่ำค่ำแล้ว ๖ บาทไปจนเวลานับแต่พระอาทิตย์ตกไปได้เจ็ดนาฬิ
กับ ๔๔ นาที คือเป็นเวลาทุ่ม ๑ กับ ๓ บาท จึ่งจะจับขาดของขาว
จันทรเข้าไปข้างทิศอีสานตลอดทั่ว แล้วจะแหว่งมากขึ้นหันไปข้างอุดรจนเวา
นับแต่เที่ยง ๙ นาฬิกากับ ๓๙ วินาที คือเป็นทุ่มย่างไทย เป็นเวลายาม
จะเป็นสุดที่ใหญ่ของคราช คือเป็นอัมพคราชจับเพียงกึ่งดวง แหว่งข้างทิศตะ
วันตกข้างพายัพแล้วก็คลายออกจนเวลานับแต่เวลาตะวันเที่ยงไปได้ ๑๐ นาฬิ
กับ ๑๗ นาทีกับ ๙ วินาที คือเป็นเวลาตีทุ่ม อย่างไทย ๔ ทุ่ม ๓ บ
จึ่งจะหลุดข้างทิศพายัพตลอดปัจจิม แต่ขอบของพระจันทรยังจะหมองไป
เวลา ๔ ทุ่ม ๙ บาท จึ่งจะบริสุทธิ์สอาดทั่วเที่ยว ๑ อนึ่งในวันจันทร
เดือนเก้าขึ้นเจ็ดค่ำเวลาเที่ยง พระอาทิตย์เที่ยงจะตรงสูญไม่ย้อนตรงดิ่งกรุงเท
มหานครนี้ เงาไม้หลักจะกลมเสมอต้นหลักในวันเดียวนั้น เที่ยงก่อนวัน
ขึ้นมาเงาหลักเมื่อเที่ยงออกไปข้างใต้ เที่ยงในวันถัดหลังหลังวันนั้น
เงาหลักจะเหไปข้างเหนือจำเริญขึ้นทุกวัน ๆ ถ้าว่ามาทั้งนี้คงถูกแน่
ลองดูเถิดจะเห็นจริง ๆ แต่โมงซึ่งจะดูทายจันทรุปราคานั้น ไสยมีนาฬิกา
วันนั้น จงเอามาตั้งถ่ายไปแต่ในพระบรมมหาราชวัง ฤๅพระบรรจงฯ
จึ่งจะถูกต้องกับที่ทายมา ๆ วิทยานี้มีแต่แก่ในหลวงทั้งสองพระองค์
แลเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ ทำต้องกันไม่คลาดกันเลยเชื่อกันได้ วิทยานี้
เป็นวิสัยแก่มดถ่อหมอดูสัพเพเหระอะไรเลย ถึงเขาจะเล่าฦๅว่าดูแม่น ดูเร็ว
ไม่มีใครรู้จักอย่าเชื่อเลย

แจ้งตามมาที่ ๑๔ ฯ

ว่า วันอาทิตย์ เดือนเจดขึ้นสิบสามค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก หลวงอินทร เรื่องเกลี้ยกรมการเมืองนครราชสีมา ถือหนังสือออกเจ้าพระยานครราชสีมา พระยาปลัดกรมการลงมาสองฉบับ ฉบับหนึ่งว่าได้พร้อมกับข้าหลวง ลงมือศักเลขเมืองนครราชสีมากับทั้งเมืองขึ้น แลเมืองวิเชียรกับทั้งเมืองขึ้น แต่ณวันอาทิตย์ เดือนห้า สิบสี่ค่ำ มาถึงวันพุทธเบ็ญจเพ็ญ แรมค่ำหนึ่ง ได้เลขเมืองนครราชสีมา เข้าเมืองกรมการ ๒๓๑๒ เมืองขึ้น ๑๖๑ ส่วยทอง ๑๔๔ กองโค ๖๐ กองช้าง ๙๒ รวมเป็น ๒๗๓๙ คน ฯ ส่วยในพระบวรราชวัง ๒๓๘ ข้าเจ้าบ่าวข้าราชการ ๙๔ รวมทั้งรายก่อนเป็น ๓,๐๖๑ คน ฯ เมืองวิเชียรกับทั้งเมืองขึ้น ๕๒ คน ฯ รวมทั้งสามรายเป็น ๓๔๘๙ คน ฯ

ฉบับหนึ่งว่ามีกราโปรดเกล้า ฯ ขึ้นไป ให้เจ้าพระยานครราชสีมาคิดอ่านดูเลขเมืองลาว เมืองเขมร การจะสักหมายหมู่เสียใหม่ ฤาจะผูกปีทำบาญชีก็ควรรู้

คือ หนังสือประกาศการเลกน้อยต่าง ๆ แต่ผู้ครองแผ่นดินสยาม มาในวันพุธ เดือน ๙ แรมค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศก เป็นปีที่ ๔ ในรัชกาลประจุบันนี้ ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งในกรุงนอกกรุง แลราษฎรทั้งปวงรายทั่วกันแลทำตาม ประพฤติตามโดยสมควร เพื่อจะมิให้ทำแลประพฤติผิดพระราชดำริห์พระราชประสงค์เลยฤาถือการ แลเข้าใจความผิด ๆ ไป ฯ

จำนวนไว้ ให้ยกลงมาให้แจ้ง เจ้าพระยานครราชสีมาคิดด้วยเกล้า ฯ เหนว่าเมื่อครั้งเจ้าพระยาบดินทรเดชยกขึ้นไปตั้งอยู่ณแขวงเมืองสุรินทร ได้ให้เจ้ากรมปลัดกรมทำบาญชีผู้ชายใหญ่ขึ้นมาเลขลาวฝ่ายตวันออก แลเขมรป่าดงได้จำนวนคนมาก ด้วยผู้ที่กำกับทำบาญชีทำรำเกงไม่อาจจะเหนแก่ผลประโยชน์ทั้งเจ้าเมืองกรมการก็ไม่อาจบิดบังตัวเลขไว้ ครั้นจะให้ผูกปีเหมือนเมื่อครั้งเจ้าพระยาบดินทรเดชา เหนจะหาได้คนสิ้นจำนวนไม่ ด้วยเมืองลาวเมืองเขมรแขวงไกลกัน ตัวเลขสับสนปนกันอยู่มาก เจ้าเมืองกรมการก็จะตั้งบาญชีจำหน่ายเหนว่าเลขก็จะต่ำลง ฯ แลลาวเขมรป่าดงทุกวันนี้ก็พาบุตรภรรยา เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในแขวงเมืองนครราชสีมาแลเมืองขึ้นเปนอันมาก ก็ได้ให้เจ้าหมื่นายกองทำหางว่านำศักหลังมือนาม ฝังไว้ทุกเมืองแล้ว เลขเมืองลาวเมืองเขมรที่ย่อยคงบ้านคงเมือง ครั้นจะให้ผูกปีทำบาญชีก็จะฟั่นเฟือนไป เจ้าพระยานครราชสีมาได้ปรึกษากรมการพร้อมกัน เหนว่าศักหลังมือนามเมืองไว้ ได้เปนลำคัญตัวเลขจะไม่ผิดสนกัน อนึ่งเลขเมืองลาวเมืองเขมรไปมีภรรยาอยู่ณเมืองลาวฝ่ายตวันออก เจ้าหมู่นายหมวดไปสืบเสาะคิดตามจะเอาลูกหมู่ขึ้นมารวบรวมไว้คงหมู่คงกอง เจ้าเมืองกรมการท้าวเพี้ยไม่ยอมให้ จะเอาตัวไว้ตามแม่หมู่ทั้งสิ้น ครั้นจะให้ลูกหมู่ไปฉุดแม่หมู่ฝ่ายเดียวข้างฝ่ายพ่อหมู่ก็จะสูญจากหมวดจากกองไป ถ้าจะโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าหลวงกองศักขึ้นไปศักเลขเมืองลาวฝ่ายตวันออกเมืองเขมรป่าดง ขอรับพระราชทานพระราชกำหนดปันหมู่ ให้ข้าหลวงเชิญขึ้นไปจะได้ศักสิ้นแบ่งลูกหมู่จึ่งจะไม่มีความเกี่ยวข้องต่อไป ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด ฯ

ยกสองฉบับนี้รออยู่ หาได้กราบบังคมทูลพระกรุณาไม่ เพราะมีการพระราชกุศลฉลองพระพุทธชินศรี ณวัดบวรนิเวศอยู่ในวันใบบอกมาถึง แล้วก็มีราชการด้วยราชทูตไปเมืองอังกฤษกลับมาถึง แลราชทูตเมืองเดนมารคเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท แลการอื่นก็คั่งค้างมามาก หาได้ช่องที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาไม่ เดือนวันอาทิตย์ เดือนแปดบุรพาสาท ขึ้นสามค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก พระยาราชเสนาจึงได้นำเอาใบบอกสองฉบับนั้น ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา แลความคิดเห็นพระยานครราชสีมา ซึ่งว่ามาในฉบับหลังนั้น ทรงพระกรุณาโปรดให้พระราชเสนานำไปแจ้งแก่พระยาราชสุภาวดี ให้พระยาราชสุภาวดี พระยาประมวนประมาณพลกรมพระสัสดี ให้พระยาราชสุภาวดี พระยาประมวนประมาณพล นำข้อความไปปฤกษาหารือ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เจ้าพระยานิกรบดินทร์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ เจ้าพระยาพระคลังมหาอำมาตยาธิบดี พระยามหาอำมาตยาธิบดี พระยาราชวรานุกูล จะเห็นควรประการใด ก็ให้จัดแจงพระราชบัญญัติขึ้นหมู่นั้น ปฤกษาตกลงแล้ว ให้พระยาราชสุภาวดี นำเข้ามากราบบังคมทูลพระกรุณาต่อภายหลัง จะ

๑ แจ้งความมาที่ ๑๕ ข

วันอาทิตย์ เดือนแปดบุรพาสาท ขึ้นสามค่ำ หลวงสักษณมานาเจ้ากรมอุณาโลมเชิญปลัดกรม นำหนังสือบอกฉบับหนึ่งมาถึงกรุงเทพมหานคร ได้นำขึ้นกราบเรียน ๆ พณ ๆ โกษาธิบดีทราบแล้ว ความว่าพระยาราชวังสรรได้กักขังพระยาบังคมสลางเรือกลไฟออกไป จากย่ำค่ำเข้าพระยานอกลูกขุนณวันอังคาร เดือนหก ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก ใช้ใบกำปั่นไปสองวันสองคืนถึงเกาะช้าง พบกำปั่นคิงดัดนโกสินท์เกาะลิวกลางสมุทพร้อมกัน ณวันพฤหัสเดือนหกแรมสองค่ำ ทอดกำปั่นคอยเรือกำปั่นการะเมืองขันทบุรีเมืองตราดอยู่ที่เกาะช้างห้าวัน ณวันพุธเดือนหกแรมแปดค่ำ ออกจากเกาะช้างใช้ใบไปถึงเกาะกูด ณวันพฤหัสเดือนหกแรมเก้าค่ำเวลาสองโมงเช้า เรือสลิสะยวนทอดอยู่ที่ท้องอ่าวเกาะกูดลำหนึ่ง กำปั่นแกลิวกลางสมุทหลวงสักษณมานาใช้ใบเข้าไปใกล้ลงเรือโยทไป ภาเรือกับจีนยวนนายเรือลูกเรือมาที่กำปั่นพระยาราชวังสรร ได้เสียงได้ความจีนยวนนายเรือลูกเรือเจ้าว่า เดิมอยู่เมืองกำปอดบันทุกเครื่องเข้าของจำหน่ายณกรุงเทพ ๆ เสร็จแล้ว บันทุกย่องเข้าปูนแดง จะกลับออกไปเมืองกำปอด หนี่ด่านแล่นออกนอกเกาะเข้าไปที่เกาะกูด พระยาราชวังสรรเหนคนในลำเรือเปนจีนบ้างยวนบ้าง แล้วหามีหนังสือสำรับลำไม่ พระยาราชวังสรรกักเอาเรือกับคนในลำเรือไว้ แล้วได้ถามแจ้งอยู่ในคำให้การอ้ายจีนช่าง อ้ายจีนหมั่น อ้ายหลำยวน อ้ายหลิ่ยวน นายเรือลูกเรือนั้นแล้ว ทอดกำปั่นอยู่ที่เกาะกูดสามวัน ณวันอาทิตย์เดือนหกแรมสิบสองค่ำเวลาห้าโมงเช้า เหนเรือสลิสะประมงมาหัวสองสอกลำหนึ่ง มาจะเข้าเกาะกูด เหนกำปั่นแล้วเรือสลิสะยวนแล่นเลียบไปข้างท้ายเกาะกูดจะหนีเข้าฝั่ง พระยาราชวังสรรใช้ให้ขุนรามฤทธิไกรหมื่นภักดีคงคา ลงเรือโยทออกไปกวักสกัดจับเอาเรือเข้ามาณกำปั่น ได้เสียงได้ความว่ามาแต่เมืองกำปอด จึงให้ลงไปตรวจในลำเรือ ม่เตกตายเงินกายทองกายพ้าง สิ่งละเลกน้อยหามีสินค้าสิ่งใดไม่ ให้คันตรวจในลำเรือพบตายสามเล่ม กับกลองใส่ดินดำส่วนหนึ่ง ไว้สำรับทั้งเรือยอกหนึ่ง ซ่อนไว้ในใต้ท้องเรือผิดปลาดกับเรือสินค้าทั้งปวง พระยาราชวังสรรจีนลูกเรือนายเรือภาษาไทยณเกาะรงน่าบ้านศรีเหงา ณวันพฤหัส เดือนเจด ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมียสัมฤทธิศก เวลาสามโมงเช้า พระยาราชวังสรรเชิญสุภาษิตลงเรือโยท ให้ขุนรามฤทธิไกรหมื่นภักดีคงคา แล้วใช้ให้กำปั่นแกลิวกลางสมุท หลวงสักษณมานาพาลูกเรือกำปั่นไปเมืองกพงโสม ให้เจ้าเมืองกพงโสมจัดช้าง แลกรมการผู้ใหญ่เมืองกพงโสม ขึ้นไปยังพระราชวิรักษรามมหาอัศราธิบดีณกรุงมีใจยั แล้วให้หาเจ้าเมืองกพงโสมมาคิดราชการสืบจับอ้ายจีนตันเหียสลัด ที่เข้าอยู่ที่สลิสะบ้านศรีเหงา พระยาราชวังสรรทอดกำปั่นคอยสลิส คอยเจ้าเมืองกพงโสมอยู่ถึงเก้าวันสิบวัน ณวันพฤหัสเดือนเจด ขึ้นสิบค่ำ เวลาบ่ายโมงเศษ ขุนรามฤทธิไกรหมื่นภักดีคงคาภาษาเมืองกพงโสมมาที่กำปั่น เหนรู้จักกับอ้ายจีนเมียนนายเรือ อ้ายจีนเตียว อ้ายจีนซอง อ้ายจีนโหลูกเรือสลิสะยะสม ซึ่งจับได้ที่เกาะกูดนั้นว่าเปนพวกอ้ายจีนตันเหียว สลัดซึ่งตั้งอยู่ณสลิสาบ้านสลิเหงา พระยาราชวังสรรจึงถามให้การรับเปนสัตย์ว่าได้คบคิดกับอ้ายจีนเมียน อ้ายซอง อ้ายเตียว อ้ายจีนโห มากลมให้การรับเปนสัตย์ว่าได้คบคิดกับอ้ายจีนตันเหียงจริง อ้ายจีนอาวพวกจีนอยู่เซอึ่งได้หงวันล้วย อ้ายจีนเก้าแก่เก่าบ้านสลิสาบาว อ้ายจีนชีชิงเหียกับจีนพักพวกประมาณ ๕๐ เสศ ณวันอังคาร เดือนแปดขึ้นสิบสองค่ำ ไล่เลียงได้ความว่าเรือสำเภาลูกเรือทั้งปวงนี้ เดิมเกาะรงอยู่ด้วยกันเมื่อเดือนสิบสองปีกุนโทศก ได้ลงสำเภาลำหนึ่งออกไปค้าขายเมืองจีน ครั้นเดือนสิบสองปีชวดจัตวาศก ได้ลงสำเภาอีกลำหนึ่งออกไปค้าขายเมืองจีน ครั้นเดือนสิบสองปีชวดจัตวาศก ได้ลงสำเภาอีกลำหนึ่งออกไปค้าขายเมืองจีน ครั้นเดือนสิบสองปีชวดจัตวาศก ได้ลงสำเภาอีกลำหนึ่งออกไปค้าขายเมืองจีน

ใส่เสื้อแล้วถอดเสื้อมีชายเสียข้างหนึ่ง จุดขุนจันทร์ออกสามารถตัวเป็นหนึ่งเดียว แล้วเสพสุราที่ใส่เสื้อตกไก่ทุกคนเสร็จแล้ว พร้อมกันตั้งให้จีนของเป็นตัวเหี้ย จีนอาวเป็นยี่เหี้ย จีนเก้าแก่เต่าเป็นซาเหี้ย จีนซิเป่นซิเหี้ย แล้วแยกย้ายกันไปเป็นสลัดเที่ยวตีเรือสลัดค้า แลตีปล้นโรงจีนมีชื่อบ้านเกาะกระบือ แขวงเมืองกำปอดด้วยแห่งหนึ่ง แลอ้ายจีนตัวเหี้ยอย่าจีนเช่ ๆ เหี้ย จัดเรือออกเที่ยวตีเรือยังหากลับมาที่สีลาซาวไม่ แรจีนเต่าซาเหี้ยนั้นเองไม่ได้ไปเที่ยวตีเรือ ตั้งโรงอยู่ที่สีลาซาวแจ้งอยู่ในคำให้การว่าจีนมีชื่อ ๔ คน นั้นแล้ว ให้ออกญาที่เยศสงครามเจ้าเมืองกพงโสม ไปเอาตัวลงมาที่กำปั่น ถามตามคำอ้ายจีนมีชื่อให้การชัด อ้ายจีนเก้าแก่เต่าซาเหี้ยให้การรับแน่ล้วน สมคำอ้ายจีนมีชื่อ ๔ คนซัดนั้นแล้ว ณวันพุทธ เดือนเจด แรมสิบสี่ค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก พระยาราชวังสรวงทอดกำปั่นอยู่ที่เกาะรงเวลาสามโมงเช้าแล่นไปเหนือเรือใช้ใบมาช้างอ่าวกพงโสม ท้ายเกาะรงห่างเกาะค้างคาวลำหนึ่ง แล

ไปจนถึงเดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ระดูเปนเดือน ๕ ๆ ตั้งแต่เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ ไปจนถึงเดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ ระดูเปนเดือน ๖ ๆ ตั้งแต่เดือน ๗ แรม ๕ ค่ำ ไปจนถึงเดือน ๘ บุรพาสาทแรม ๔ ค่ำ ระดูเปนเดือน ๗ ๆ ตั้งแต่เดือน ๘ บุรพาสาทแรม ๖ ค่ำ ไปจนถึงเดือน ๘ อุตราสาทแรม ๒ ค่ำ ระดูเปนเดือน ๘ ๆ ตั้งแต่เดือน ๘ อุตราสาทแรม ๓ ค่ำ ไปจนถึงเดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ระดูเปนเดือน ๘ ๆ ตั้งแต่เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ไปจนถึงเดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำ ระดูเปนเดือน ๑๐ ๆ ตั้งแต่เดือน ๑๐ แรม ๕ ค่ำ ไปจนถึงเดือน ๑๑ แรม ๕ ค่ำ ระดูเปนเดือน ๑๑ ๆ ตั้งแต่เดือน ๑๑ แรม ๑๔ ค่ำ ไปจนถึงเดือน ๑๒ แรม ๑๐ ค่ำ ระดูเปนเดือน ๑๒ ๆ ตั้งแต่เดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ ไปจนถึงเดือนอ้ายแรม ๓ ค่ำ ระดูเปนเดือนอ้าย ๆ ตั้งแต่เดือนอ้ายแรม ๑๒ ค่ำ ไปจนถึงเดือนยี่แรม ๓๒ ค่ำ ระดูเปนเดือนยี่ ๆ ตั้งแต่เดือนยี่แรม ๑๓ ค่ำ ไปจนถึงเดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ระดูเปนเดือน ๓ ๆ ตั้งแต่เดือน ๓ แรม ๑๒ ค่ำ ไปจนถึงเดือน ๔ แรม ๑๓ ค่ำ ระดูเปนเดือน ๔ ฯ

๑ วันศุกร์เดือนแปดอุตราสาทแรม ๑๓ ค่ำ มีเรือรบยี่สิบกฤษมาถึงปากน้ำเจ้าพระยาลำหนึ่ง เปนเรือกลไฟใหญ่กินน้ำลึก ๙ ศอก นายเรือชื่อกัปตันเรือชื่อนิเคอ กัปตันชื่อ มากลกรอล เข้ามาเยี่ยมกรมสุรสิงหนาทเรือชื่นชมเจ้าพระยาพระคลัง ถวายพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ โดยทางไมตรีไม่มีเหตุอะไร อย่าต้นเรื่องจำนงทูล ๆ ไปเลย ฯ

๒ ตั้งแต่เดือนหก ฯ ตั้งแต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พระราชวงษานุวงษและเสนาบดี แลข้าทูลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง จนถึงราษฎรเข้าเฝ้าให้เลือกตำแหน่งที่พระมหาอุปราชครั้งสอง วาสุโกสมควรจะเปนที่พระมหาอุปโยคีตาจารย์ แลที่พระมหาราชครูนั้นเองได้ เพราะว่าตำแหน่งทั้งสองนี้ เปนที่สำรับพิพากษาชำระคดีความแผ่นดินอันมากทั่วทั้งพระนครโปรดให้เลือกมาตั้งแต่วันนั้นมา จนเข้าค่ำเดือนแปดบุรพาสาท จนถึงวันขึ้นสิบค่ำเดือนแปดอุตราสาท พระราชวงษานุวงษและเสนาบดี แลข้าทูลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ในพระบรมมหาราชวัง แลในพระบวรราชวัง ที่ต้องปฏิญาณนั้น ๓๙๑ คน ถือน้ำพระพิพัฒสัตยา ๆ กันไป แต่ที่ร่วมสาบานมากกว่าคนอื่น ๆ นั้น พระโกษาธิบดี พระกระเษียร สองคนนี้มีผู้เข้ามากกว่าร้อยไป แต่นอกกว่านั้นก็พระราชครูวามเทพ พระพฤฒมาธิบดี พระสุธรรมไมตรี พระเยมะธิบดี หลวงฉลาดพิพากษา ก็มีผู้เลือกมากกว่าหัวละร้อยไป ทรงพระราชดำริห์เห็นพระไกรศรีเปนคนสูงอายุ แลได้ทรงคุ้นเคยมาแต่ก่อน ครั้นถึงวันพฤหัสเดือนแปดอุตราสาทแรม ๔ ค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้พระไกรศรีเปนพระมหาราชครูปโรหิตาจารย์ มนสาวฤษีประจิตราชวรกิจจานุสาสนสาตร พราหมพิลาศราชสภาวรักดี ศรียมหษดำรงศีลสุจริต พิพิธเพทางคานุกูลการ ยุติธรรมสารบริรักษ อัคคิศาย่าโมกษโลกเมนิตนโรคม ประชุมมหาพุทธมังคาริย ถือศักดินา ๑๐๐๐๐ พระราชทานสมปักปูนดอกใหญ่เปนเครื่องยศ ฯ ให้พระเทพมุเปนพระมหาราชครูมหิงษ มนุปาณโกสลคุณสุกสนสารวินิจฉัยปริชาญาณ ศีลสารสุจริตานุรักษยรมยัสราชวโรประสกัมก์ ยุติธรรมจิตักษทิศาย่าโมกษโลกมานิตมหาพุฒาจารีย์ ถือศักดินา ๑๐๐๐๐ พระราชทานสมปักปูนดอกใหญ่เปนเครื่องยศ ให้เลื่อนพระราชครูพิเชฐ เปนพระยามนูนกติยรรหาร เปนพนักงานใหญ่ในพระบรมมหาราชวัง สำรับรักษากฎหมายโบราณราชธรรมสาตร แลพระราชกฤษฎีกาพระราชบัญญัติในพระอัยการทั้งปวง เปนที่ปรึกษาผู้รักษากฎหมายในการพิจารณาโจทย์ แลพิพากษาคดีทั้งปวง ตามที่ท่านเสนาบดี ผู้ที่โปรดให้เปนประธานในการพิพากษาคดีด้วย พระราชทานให้ถือศักดินา ๖๐๐๐ พระราชทานสมปักปูนดอกใหญ่เปนเครื่องยศ ฯ ให้พระเมตจิรบดี เปนพระยามนูสุรสาตรบรรชา เปนเจ้าพนักงานในพระบวรราชวัง สำรับรักษากฎหมายโบราณราชธรรมสาตร แลพระราชกฤษฎีกาพระราชบัญญัติในพระอัยการทั้งปวงเปนที่ปรึกษาผู้รักษากฎหมาย ช่วยกรมลูกขุนเมื่อปฤกษาคดีใหญ่ ๆ แลถือบันดาศักดิ์มีโทษจำเลยชั้นสองฝ่ายฤาฝ่ายหนึ่ง เปนคนชั้นในพระบวรราชวัง แลเปนผู้ตรวจตราเอาใจใส่โรงศาลทุกกระทรวงในพระบวรราชวังด้วย พระราชทานให้ถือศักดินา ๓๐๐ พระราชทานสมปักปูนดอกใหญ่เปนเครื่องยศ ให้พระพฤฒมาธิบดี เปนพระยาพฤฒมาธิบดีศรีสัตยานุการ พนักงานสำรับรับหมายว่ากล่าวกำกับถือน้ำเปนการปี แลรับหมายว่ากล่าวกำกับถือน้ำประจำตัว

● เครื่องสดิมภที่ ๗ ๘

ข้าราชการทหารพลเรือนในกรมนั้น ๆ จะสิ้นทำ เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ชุบเลี้ยงแต่งตั้งผู้ใด ๆ ไว้ในตำแหน่งพนักงานนั้น ๆ แล้ว ผู้นั้น ๆ ก็ตั้งทำตามพนักงานของตัวไม่ตั้งตั้งตอยรับสั่งเลย ควรต้องทำทุกประการ ถ้าขาดไปก็มีความผิด แต่ผู้ใดเป็นขุนนางทำแหน่งพนักงานอื่น ถึงจะมีความสามารถก็ตาม จะมาช่วยทำการนอกพนักงานของตัวก็ไม่ได้ เหมือนอย่างกรมวังแลสนมพลเรือนสนมทำราช เป็นพนักงานสำรับกับข้างในไปที่ใดที่หนึ่งนอกพระราชวัง ผู้ที่เป็นพนักงานอื่นจะมาพลอยแซกแซงกำกับไปด้วยก็ไม่ได้ ถ้ามีราชการฤดูที่เกี่ยวข้องกับข้างใน กรมวังก็เป็นพนักงานสำรับทอดโถนมตบาทหมายเข้าไป พนักงานอื่นจะทอดโถนมตบาทหมายเข้าไปก็ไม่ได้ แต่บางทีผู้ที่เป็นพนักงานอื่น มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ๆ สั่งให้ว่าให้ทำการของพนักงานอื่นเป็นครั้งเป็นคราว ฤาบางสิ่งบางอย่าง ก็ไม่ได้

จ้อ หนังสือประกาศว่า, ตกน้อยต่าง ๆ แต่ผู้ว่างแล่งเดินสยาม
มาในวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรมค่ำหนึ่ง ปีมะเมียสัปตศก
เป็นปีที่ ๗ ในราชการแผ่นดินนี้ ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งในกรุง
นอกกรุง แลราษฎรทั้งปวงทราบทั่วกันแต่ทำการ ประพฤติตาม
รู้ความตามโดยสมควร เพื่อจะมิได้ขัดแย้งประพฤติผิดพระราชกำหนดกฎหมาย
ประโยชน์เจ้าฤาไม่ชอบการ แลจำโทษตามผิด ๆ ไป

ทำได้เป็นความ ๆ แต่ในสิ่งหนึ่งอย่างยิ่งโปรดให้ว่านั้นตามบรรดาผู้ที่เป็นข้าของพนักงานอยู่ในกรมนั้น จะขัดขวางไว้ไม่ให้ผู้นั้นว่าไม่ให้ผู้นั้นทำการนั้นก็ไม่ได้ เหมือนหนึ่งมาตรแต่เดิมก็มีอยู่ในกฎหมาย แต่ยังมีทางพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้ออกไปอีกชั้นหนึ่งเป็นกฎหมายสำหรับรัชกาลปัจจุบันนี้ ถ้าแลกรมวังจะไปตามว่าหน้าที่การยังขัดข้องปัญหาก็ไม่ได้ จะตั้งศาลพิพากษาว่าต่างหากก็ไม่ได้ อนึ่งความมีมาแลความฎีกาแลความอื่น ๆ ยังเรื่องทำเนียมประเพณีโปรดเกล้า ๆ ให้มีพระราชกำหนดสำหรับรัชกาลปัจจุบันนี้ นอกจากโรงศาลตามพระธรรมนูญ ความเหล่านี้ก็ตกอยู่แก่ผู้รับสั่งนั้น ๆ ถึงผู้ที่เป็นพนักงานโรงศาลตามพระธรรมนูญจะตามแย่งชิงมาว่ากล่าวก็ไม่ได้ เรื่องราวทานฎีกานี้หนีเข้าไปเลยแปรชักชวนอยู่ในพระราชวัง เติมเป็นพนักงานของกรมวังก็จริง บัดนี้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ๆ ให้ประกาศแล้วว่าให้เป็นพนักงานของพระยาเพชรพิไชย ช่วยตามตัวว่าช่วยทำการแลลูกนี้ ฤาเงินค่าตัวค่าป่วยการแต่อื่น ๆ นั้นให้เก็บมาแบ่งปันกันเข้าในเมื่อการจะเกี่ยวข้องใน พระยาเพชรพิไชยก็ต้องทอดโถนมตบาทหมายไปจึงจะชอบ เมื่อนายอินแลข้านี้ไม่ว่าที่พระยาเพชรพิไชย กลับยกว่าที่กรมวัง ๆ จะรับความนั้นก็ไม่ควร เพราะได้มีประกาศแล้วในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ๙ ประกาศที่ ๒๑ แล้ว ความควรส่งให้พระยาเพชรพิไชย ๆ ก็ส่งให้ พระยาเพชรพิไชยไม่ช้าให้ชำระให้แล้วภายใน ๗ วัน ถ้าความนั้นข้างฝ่ายกรมวังเป็นโจทย์ ฤาจะนำฎีกาขอลง ให้ก็ได้ ซึ่งจะมาขอรับรองรับรองว่าเป็นพนักงานเดิมนั้นก็ควร

๏ แจ้งเหตุมาที่ ๒๒ ๒๒

วันจันทร์เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ ในพระบรมมหาราชวังพระที่นั่งเกษตรัตนโกสินทร์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเทพวรคุณ ว่าที่สมุหนายก ถือพระราชสาส์นตราตั้งขึ้นไปประพาสเมืองสระบุรี โดยเรือพระที่นั่งกิ่งไชย เสด็จพระราชดำเนินถึงบ้านสองคอน แขวงเมืองสระบุรี วันอังคาร เดือน ๙ แรม ๑๔ ค่ำ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเทพวรคุณ มีรายการน้ำฝนวัดได้ตกมากตั้งแต่กลางคืนวันอังคาร เดือน ๙ แรม ๑๔ ค่ำ มาถึงวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๔ ค่ำ ได้น้ำฝนลงในที่รองตกกว่า ๒๐ นิ้ว เสด็จประทับแรมอยู่ ณ

ตั้งให้ตุลาวันยกกองน้องคุณวันปลา เป็นพระยาวังยมผู้ช่วยราชการเมืองราชบุรี
โปรดเลื่อนหลวงวิเสดวังษ บุตรพระยาบริหารธนู ผู้รักษาคลังสินค้าร่วม
ให้เป็นพระวิเสดวังษผู้ช่วยราชการเมืองยวิง ทั้งสองคนนี้ ได้รับพระราช
ทาน กลดหมายหนึ่งกับไหล่ ๑ คนโทเงินกาไหล่ ๑ สัปทนแพรหลิน
แดง ๑ คนสะลำโปยเป็นเครื่องยศ ๒ ตั้งให้นายทัดบุตรพระยาวิเชียร
คิรีครีสมุทวิสุทธิคักดา มหาศิโยสุงความงามภักดิศิริยพาห เป็นหลวง
อนุรักษภูเบศผู้ช่วยราชการเมืองสงขล ถือศักดินา ๑๐๐๐ พระราชทานกลด
หมายเงินกาไหล่สำรับ ๑ คนโทเงินกาไหล่ ๑ กะโถนรม ๑ สัปทนแพร
หลินแดง ๑ ประคำทองสาย ๑ เป็นเครื่องยศ ๑

๏ น้ำฝน ๑ ในปีกุญเบญจเกล็น ๑๑ นี้ฝนตกน้อย ตั้งแต่แรม
ค่ำหนึ่ง มาจนวันแรม ๖ ค่ำ ฝนไม่ตกเลย มีวันฝนตกอยู่ ๖ วัน
คือวัน ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ ๙ ค่ำ ๑๐ ค่ำ ๑๑ ค่ำ ๑๒ ค่ำ รวมน้ำฝนได้แค่
นิ้ว ๑ กับ ๙๗ สตางค์ เท่านั้น วัน ๑๓ ค่ำ และ ๑๔ ค่ำ ฝนตกปรอย ๆ
น้อยนัก มีวันฝนตกมากวันเดียว คือวัน ๙ ค่ำ ฝนตกนิ้ว ๑ กับ ๙ สตางค์

๏ ประกาศมาที่ ๒๕ [illegible]

๏ มีพระบรมราช[illegible]ความเวทพระบัณฑูลสุวสิทธาทูลให้ประกาศ[illegible]ให้รู้ทั่วกันว่า วันเสาร์ [illegible] แรมสิบค่ำ นายขบศรีสปราบราชาชาติ ได้ทำ
เกวียนกลางนี้ [illegible] เดือนสิบ แรมสิบห้าค่ำ เข้าขายเลขข้า
ราชการจึงได้หมดด้วยกันมาก ในพระบาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้
ทรงทราบพระเนตรแล้วทรงพระราชดำริว่าทางควรนี้ยังจะได้ [illegible] ว่าไว้โดยเดิมมาแต่ในแผ่นดิน พระบาทสมเดจ์พระพุทธเลิศหล้านภาไลครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อปีมะเมีย
ไทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ ได้ ๕๘ ปีมานี้แล้ว ความนั้นก็มาในเดือน
สิบเอกในที่ประชุมในท้องพระโรงวันนี้ ฉันไม่มีเหตุประโยชน์ที่จะแก่งความ
ใช่ทางพิศแลกระบี่กระบันมาก แลฝนนี้ก็ได้พระราชทานยกขึ้นมา
ในพระบรมราชศักดินี้ ถึงคนมีอายุมากได้เหมือนแล้วแต่ไม่ได้ลังเลเท่าใดนัก
คนอายุน้อยก็ไม่ได้เลยเหมือน ในพระบาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
จำได้แน่ แลพระบรมโหราธิบดีก็จำได้ แต่ชาวประเทศยุโรปได้เห็นในพระนครยุโรปมานานหลายปีแล้ว ได้ลงในหนังสือพิมพ์ตั้งแต่เดือนหกมา
แลการฝนนี้มีคติแลทางที่จำเนียนมาไว้ในท้องที่ [illegible] เหมือนกฎหมายราชการ
ชั้นแต่ชาวท้องนาทั้งปวง เป็นของสัญจรไปมานานหลายปีแล้วก็ยังสืบมาได้ในประเทศอันมีชีวิต เพราะเหตุนี้จะว่าให้รายบอกทั้งปวงนั้นก็ยาก วิตกเล่าภายไปต่าง ๆ ด้วยจำมิได้จำได้แต่คนแต่ในพระนครนี้ แลเมืองที่ใกล้เคียงเท่านั้นหามิได้ ย่อมได้แก่คนทุกบ้านทุกเมืองทั่วพิภพอย่างได้เหมือนนี้แล
ประกาศมาณวันอาทิตย์ เดือนสิบเอก ขึ้นสิบเก้า ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็น
วันที่ ๒๙๑๑ ในราชกาลประจุบันนี้ ๆ

๏ ประกาศมาที่ ๒๖ ๆ

๏ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ๆ ให้ประกาศแก่พระราชวงษานุวงษ
แลข้าทูลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือน ในพระบรม
มหาราชวังบวรราชวังให้ทราบทั่วกันว่า ด้วยเมื่อก่อนแต่นี้ไปถึงกาลนานเรื่อง
ลูกขุนปฤกษายืด ๆ ไปข้างมีผู้รู้อยู่กระจัดกระจาย มีพระบรมราชโองการให้
เรียกตำปฤกษามาทางทอดพระเนตร ครั้นบางทีทางพระราชกำหนดกฎหมายก็มีแล้ว ลูกขุนบางพวกยังตัวว่าไม่ทราบตัวบ้างอยู่บ้าง มีกิริยาจะไม่ให้
มารับราชการก็มี ลูกขุนผู้เรียงลักษาชื่อไส่ลงคย จึงมีพระบรม
ราชโองการกำหนดสั่งว่า ตั้งแต่กาลนี้นับไป ลูกขุนผู้ใดจะลงชื่อ
ในตำปฤกษาพระยุติกันก็ดี จะลงในคำแย้งก็ดีในคดีเรื่องใด ๆ ให้ลง
ราชทินนามชื่อตัวของ ถ้าว่าให้คนอื่นเขียนก็ให้เขียนลงในกระดาษนอกสำนวน
ประทับตราตามตำแหน่งของตัว แล้วจึงจะถือว่ากับสมคบในคำปฤกษา ถ้าจะ
ชื่อแล้วประทับตราตามตำแหน่งในใบลัคย์ ก็ยากยังลัคยแสดงฟ้อง. ถ้าจะ
ในคดีทุกเรื่องบันดาที่ตัวได้ปฤกษา ตั้งแต่นั้นมา ถ้าลูกขุน
ลูกขุนได้ปฤกษานั้น เมื่อลูกขุนผู้ที่ประชุมปฤกษาในเรื่องนั้น ๆ ก็ลงชื่อ
พร้อมกันเรียงความลงแล้ว ก็ลงชื่อลงบางให้ผู้อื่นเขียนแทนบ้างแล้ว
ประทับตราตำแหน่งโดยสำคัญ ทุกเรื่องตามพระราชโองการดำรัส
สั่งนั้นมานานแล้ว ครั้นหัวราษฎรมีมาร้องความขึ้นใหม่ ด้วยเหตุที่จะ
เกิดมีมาข้างมาให้การกล่าวโทษพนักงานเรียนเรื่องที่ความต้องพิพากษาชำระ
เรื่องว่ากล่าวแล้ว ครั้นได้ทรงทอดพระเนตรเรื่องราว ทางเรื่องพระราชดำริ
ให้ผู้ถวายฎีกาเสียเปรียบไปตามความในข่าวของผู้นั้นเอง ข้าง

ชักเอาเงินเข้าผู้ถวายผู้ถวายลับไปเสียก่อน ตัวไม่รู้หนังสือเขียนไม่ได้เข้าพนักงานฤๅผู้รับเรียนแต่งความผิดไป ไม่ต้องความจริงบ้าง เขียนเกิน ๆ ขาด ๆ บ้าง เป็นที่ทุ่มเถียงกันเนือง ๆ หลายเรื่อง เพราะฉนั้น แต่นี้สืบไป มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศทั่วไปทุกตำแหน่ง ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ผู้ใดจะทำเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวาย ว่าด้วยเหตุสิ่งใดก็ดี ก็ให้ลงชื่อเป็นลายมือของตัวในที่ ที่ว่าข้าพระพุทธเจ้า [ชื่อ] ดังนี้ เป็นสำคัญทุกฉบับ ถ้ามาตรแต่เรื่องราวมิได้ทูลเกล้า ฯ ถวาย ด้วยไปให้เจ้าพนักงานกราบทูลพระกรุณาเรื่องความแลเขียนเรื่องราวให้ เมื่อเรื่องราวเสร็จแล้ว ให้ผู้แต่งอ่านให้เจ้าของเรื่องราวฟังแล้ว ให้เจ้าของเรื่องรับไป อ่านให้ผู้อื่นอ่านให้ฟัง ให้หลายครั้งแล้ว จงชื่อเป็นลายมือของตัวประจำปุนสำคัญ ฤๅวานผู้อื่นที่ตัวเชื่อถือลงชื่อหมายลายมือแทนในเรื่องราวนั้น จงทุกฉบับ ว่าข้าพระพุทธเจ้า ชื่อผู้ขอยไปแล้ว จึงนำมากราบให้เป็นที่เชื่อฟังได้เถียงไม่ได้ อนึ่ง บางทีทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระราชวงษานุวงษ แลขุนนางผู้ใหญ่ แต่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ ๆ ปฤกษาด้วยข้อราชการใด ๆ ฤๅเรื่องราวซึ่งผู้ใหญ่ผู้น้อย เป็นอันมากจะเข้าชื่อกัน จะกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าด้วยเหตุสิ่งใด ๆ ก็ให้ลงชื่อด้วยลายมือของท่านผู้นั้น ๆ ฤๅประทับตราผนึกสำคัญของทุกครั้ง อย่าให้เป็นที่ทรงรังเกียจว่าผู้อื่นเอาแต่ชื่อท่านบางองค์บางคน ไม่ได้หนไม่ได้ดั่ง ดำปฤกษาแลเรื่องราวนั้นเลย จงทำมาใส่ตามยังคำนี้มาให้ทั่วกัน ประกาศมาณวันพฤหัสเดือนสิบเอด ขึ้นสิบสี่ค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๓๗๑ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ฯ

๏ ตั้งตำแหน่ง ฯ วันจันทร เดือนสิบเอด ขึ้นสี่ค่ำ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้จ่าศาลยุทธกิจนอกราชการ เป็นจ่าพุทธยานบริรักษ ผู้กำกับรวมอยู่ในกรมอาลักษณ์ถือศักดินา ๖๐๐ ฯ ให้ขุนไม้ เป็นขุนราชยุทธบริหารนายทองทามกลาง ในพระเจ้าลูกยาเธอ ถือศักดินา ๓๐๐ ฯ วันพุธ เดือนสิบเอด ขึ้นหกค่ำ โปรดตั้งให้พระยากำแหงสงครามภักดีศรีสุริยวงษยงค์สมุหพระกลาโหม ว่าราชการบ้านเมืองฝ่ายขวา เป็นพระยาเสนาบดีศรีสุริยวงษยงค์สมุหพระกลาโหม ถือศักดินา ๕๐๐๐ ฯ

๏ วันพฤหัศ เดือนสิบเอด ขึ้นสิบสี่ค่ำ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ทั้งให้นายหนุมหาดเล็กบุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เป็นพระเสนหามนตรีผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช พระราชทานให้ถือศักดินา ๑๐๐๐ พระราชทานถาษหม่ากทองคำสำรับหนึ่ง คนโททองคำสำรับหนึ่ง เป็นเครื่องยศ ฯ โปรดตั้งให้นายพุ่มมหาดเล็กน้องเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เป็นพระกาญจนคีรีชูยคีผู้ช่วยราชการเมืองท่าทอง ให้ชื่อเมืองกาญจนคีรี ขึ้นแก่เมืองนครศรีธรรมราช พระราชทานให้ถือศักดินา ๒๐๐๐ พระราชทานถาษหมากเงินทองไหล่สำรับหนึ่ง คนโททองไหล่ทองคำสำรับหนึ่ง เป็นเครื่องยศ ฯ โปรดตั้งให้นายเสมมหาดเล็กน้องเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เป็นหลวงศรีสุพรรณคีรีบดีเมืองกาญจนคีรี พระราชทานให้ถือศักดินา ๙๐๐ พระราชทานถาษหมากเงินสำรับหนึ่ง คนโทเงินสำรับหนึ่ง เป็นเครื่องยศ ฯ โปรดตั้งให้หลวงราชภักดีศรีสงครามปลัดเมืองรายอง เป็นพระนัครโรประกาวาง ฯ ที่ปฤกษาราชการเมืองรายอง เป็นผู้ใหญ่ที่ปฤกษาของผู้ว่าราชการเมือง แลกรมการเมืองรายอง พระราชทานให้ถือศักดินา ๙๐๐ พระราชทานถาษหมากเงินสำรับหนึ่ง คนโทเงินสำ[illegible] เครื่องยศ ฯ โปรดตั้งให้หลวงยันเทพทูตชายภูมเมืองรายอง เป็น[illegible] ที่ศรีสงครามปลัดเมืองรายอง ถือศักดินา ๖๐๐ พระราชทาน[illegible] สำรับหนึ่ง คนโทเงินสำรับหนึ่งเป็นเครื่องยศ ฯ

๏ น้ำฝน ฯ ในปีกัดขึ้นเดือน ๑๐ น้ำ มีวันฝนตก ๖ วัน คือ ๗ ค่ำ ได้น้ำ ๒๐ สตางค์ ๘ ค่ำ ได้น้ำ ๒ สตางค์ ๙ ค่ำ ฝนตกเวลาทุ่มเสศ ได้น้ำ ๔ สตางค์ ตก ๒ ยามเสศ ได้น้ำ ๒ สตางค์ ตกเวลา ๔ ทุ่มเสศ ได้น้ำสตางค์หนึ่ง ๑๐ ค่ำ ฝนตกเวลาย่ายโมงเสศ ได้น้ำ ๔ สตางค์ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ฝนตกเวลาย่าย ๔ โมงเสศ ได้น้ำสตางค์หนึ่ง ตกเวลาย่าย ๕ โมงเสศ ได้น้ำ ๕ สตางค์ ตกเวลา ๔ ทุ่มเสศ ได้น้ำ ๑๖ สตางค์ ขึ้น ๑๓ ค่ำฝนตกเวลาย่ำรุ่งแล้ว ได้น้ำ ๒ สตางค์ ตกเวลาย่ายโมงเสศ ได้น้ำ ๒ สตางค์ ตกเวลาทุ่มเสศ ได้น้ำ ๔ สตางค์ รวมน้ำฝนในปีกัดขึ้นเดือน ๑๐ นี้ ได้น้ำ ๖ ทสางค์ กับเสศ ๖ สตางค์

ประกาศที่ ๒๗ ๗๔

...กาศแก่ข้าราชการ แลราษฎรให้ทราบทั่วกัน

ใต้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้มีพระราชบัญญัติห้าม
ประเทศ คนนอกประเทศ อย่าให้ผู้ใดยิงปืนใหญ่น้อย ที่บ้านที่เรือน
เรือ ถ้าจะทำการสิ่งหนึ่งสิ่งใด จะยิงปืนใหญ่น้อย ให้ผู้นั้นมาบอก
ข้างให้ทราบก่อนจึงยิงได้ ถ้าไม่บอก ข้าพนักงานให้ทราบก่อน แล
ให้ผู้นั้นต้องเสียค่าปรับไหมเป็นเงินสองชั่ง แลบัดนี้
หาเอาใจใส่ห้ามปรามไม่ เพราะมีเหตุขึ้นด้วยนายกล่อมยุก
ให้กรมฝรั่งขึ้นใหญ่
ให้หมื่นนิพนธอักษรมิใช่เจ้างาน
ว่าจะยิงปืนเอย หมื่นนิพนธอักษรมิใช่เจ้างาน

คือ หนังสือประกาศการเลกน้อยต่าง ๆ แล
มาในวันจันทร เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่ง
เถลิงศก ๗ ในราชกาลปัจจุบันนี้ ให้ข้าราชการ
นอกกรุง ๆ แลราษฎรทั้งปวงทราบทั่วกันแลทำตาม
รู้ความตามโดยสมควร เพื่อจะมิให้ทำแลประพฤติผิดพระราช
บรรดาที่แลเล่าฦๅถือการ แลข้อไรความผิด ๆ ไป

การบุญต่างฝรั่งมาทำ ...หมายอ้างชื่อนายกล่อมนั้นมายื่นต่อ
กรมมหาดไทย กระลาโหม กรมวัง สามฉบับ แล้วนายก
ที่วัดประจำปากคลองผดุงกรุงเกษมข้างใต้ ในวันนั้นเสียงปืนดังหลาย
ตำรวจกรมเจ้าพนักงาน ๆ กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ไม่มีผู้
การยิงปืนมีแต่จุดหมายหมื่นนิพนธอักษร มายื่นต่อกรมมหาดไทย
กล่อมฝรั่งจะขอขุดดอกไม้เพลิง จึงมีพระบรมราชโองการตำรัสสั่งพระยา
ราชมลเทียร ให้เอาตัวนายกล่อมกับหมื่นนิพนธอักษรข่างดอกไม้
ไล่เลียงได้ความการยังค้างอยู่ ในวันอาทิตย์ เดือนสิบ แรมสิบเอกค่ำ แล
ได้มีพระบรมราชโองการตำรัสสั่ง พระนครบาล ให้ให้นายอำเภอป่าก
อย่าให้ผู้ใดยิงปืนใหญ่น้อย ...พังไม่ได้ยินกลสาลากอ่นเลยเป็นอัน
อำเภอ แลในวันอาทิตย์ เดือนสิบ แรมสิบเอกค่ำนั้น เวล
ทรงได้ยินเสียงปืนใหญ่อีกครั้งหนึ่ง มีพระบรมราชโองการ
พระนครบาลไปสืบถามพระอินทราธิบดีศรีราชของเมือง ได้
มาถามได้ความว่า อ้ายไช อ้ายแท้ง อ้ายเหยม อ้าย
คับพลุ ใส่ในกระบอกไม้ไผ่จุดไฟยิงเล่นแทนปืน
ทรงพระราชดำริห์ว่าบัดนี้ชาวยุโรป
มาสยามยิงปืนเล่น

ชั้นนอก ทั้งปวง วัน
ทุกกำนหนึ่งแล ๆ

เกิดขึ้นจริง ๆ และพระราชดำรัสนั้นเป็นความจริงความตรง ให้ถือ
ปัจจุบันนี้ไว้เป็นสำคัญ ถ้าภายในข้างหน้าไม่เป็นจริงดังนี้ ก็ควร
ปรับแลเทพยดาในชุดระดาหาดิเดียนอยู่แล้ว อนึ่งเจ้าของมารดาพระองค์
ฝันดินลงในแล้วมา ถ้ายังมีพระองค์เจ้าอยู่ท่านย่าให้มีผัว ถ้าอยากจะมีผัวให้
ให้มากราบทูลพระกรุณาว่าตัวรอนพระองค์เจ้าให้อายุเสียก่อน อย่าให้มีอายุ
มาตายเลย ถ้าพระองค์เจ้าอายุสิบปีไม่นับเรือนแล้วจะโปรดให้มีผัวตาม
ถ้าไม่ได้กราบทูลพระกรุณาขึ้นนี้ผัว ถ้าผัวเป็นพระองค์เจ้าก็จะโปรดลด
เสียกึ่งหนึ่ง ถ้าผัวเป็นหม่อมเจ้า เป็นข้าราชการ มีบันดาศักดิ์ก็ดีจะ
ตัดเสียแล้วจะให้เสียภาษีร้อยละ ๑๒ ตำลึง ถ้ามีผัวเป็นข้าราชการมีบัน
ดาศักดิ์แต่ไม่ทรงจะให้ลงพระราชอาญาแล้ว ผัวจะให้ริบราชบาทแล้วเอาตัวส่งญา
ติให้ลงพระราชอาญาจำไว้จนตาย ถ้าพระองค์เจ้าลงสารกราบทูลขอที่จะ
ให้ไปอยู่กับพระองค์เจ้า รับพระราชทานเบี้ยหวัดเหมือนอย่างนางนมให้
ตามไม่ให้ใส่คำนำเรียกว่าเจ้าของ อนึ่งบันดามารดาหม่อมเจ้าในพระ
ราชวงศ์แล้วแลยังไม่ได้ตั้งงานมหาปางถึงสิ้นพระชนม์แล้ว เมื่อหม่อมเจ้า

ถ้าไม่มีผัวก็ให้รับพระราชทานเบี้ยหวัด ๖ ตำลึงบางยิ่งกว่านั้นบ้าง
เบี้ยหวัดเสีย ให้ผัวที่เป็นไพร่มิให้เข้าเสียภาษีร้อยละ ๖ ตำลึง เป็นเบื้อ
หม่อมเจ้าไปคุณเดือนว่าหม่อมเจ้าจะไม่มีผัว ภายหน้าใครอย่าคิดว่าแรงเพราะ
เป็นพระองค์เดียวสักพันหนึ่ง ๑ พระราชทานให้หม่อมเจ้าผู้บุตรทั้งสิ้น เป็น
ที่เป็นผัวมารดาหม่อมเจ้าให้ปรึกษาหม่อมเจ้าไป อนึ่งเมื่อมารดาหม่อม
พระราชทานเบี้ยหวัดด้วย ก็เพื่อจะให้เป็นกำลังเลี้ยงหม่อมเจ้าไปก็เมื่อ
หม่อมเจ้าไปมีผัว ก็ควรให้คนผู้เป็นผัวเสียภาษีให้แก่หม่อมเจ้า เท่า
พระราชทานเบี้ยไม่มีผัวซึ่งชอบ ถ้ามารดาหม่อมเจ้าที่มีผัวโกรธกับ
ข้างฝ่ายผัวเลิกกัน ถ้าสายานใครลงข้าง อย่ากันแต่เดือนใด
ต่อเดือนนั้นไป โกรธกันเลิกนานถึงว่าไม่ได้อยู่ด้วยกัน ถ้าสายาน
ถ้าหยากจะไม่เสียภาษีมาตามสายานแล้วกลับไปดี
จะบังให้ใช้ภาษีสองต่อจนเดือนที่ชำระความ
เป็นแต่โปรดให้

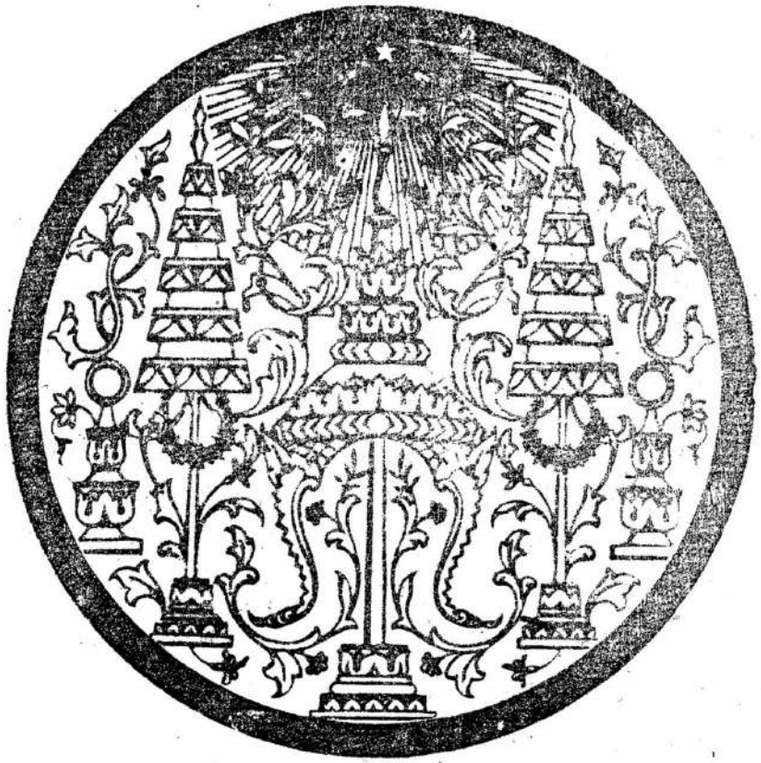
พระองค์เจ้าที่เป็นผัวใหม่ ถ้ามารดาหม่อมเจ้าไปได้ผัวใหม่เป็นหม่อม
เจ้าผู้บุตรยอมยินดีเขาเป็นบิดาเลี้ยงก็มีผัวไป ถ้าหม่อมเจ้าผู้บุตรมิย
ก็จะทรงพระกรุณาโปรดจัดเอาเบี้ยหวัดของหม่อมเจ้าที่เข้ามาเป็นผัว
ส่วนยกเอาส่วนหนึ่งให้แก่หม่อมเจ้าผู้บุตรเป็นภาษีดุกยี่ เพราะทำ
ผู้บุตรได้ความอัปยศ ลักษณพระราชกำหนดนี้ โปรดเกล้า ฯ ให้ปร
ท่านทั้งปวงทราบด้วยทั่วกัน] ประกาษมาณวันอาทิตย เดือนสิบสอง
ขึ้นเดือนสัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒ ๗ ๓ ๔ ในรัชกาลปัจจุบันนี้
๑ ตั้งตำแหน่ง ฯ ะ วันพฤหัศเดือน ๑๒ ขึ้นหกค่ำโปรดเกล้าโปรดกา
ตั้งให้ หลวงศรสิทธปลัดกรมพระศรยาลขวา เป็นพระกำแพงรามร
ชยศิลมุทพระศรยาลขวา ถือศักดินา ๓๐๐๐ ฯ เจ้าให้หลวงศรศ
พระศรยาลซ้าย เป็นพระราชวังเมืองสุริยจรศิลมหาพร
นา ๓๐๐๐ พระราชทานสมปักเชิงเป็นเครื่องยศทั้ง
ศรสิลปรารยาลขวา เป็นหลวงศรจิตรปลัดกรมพ
นา ๘๐๐ ฯ ตั้งให้นายนักที่กรมม่านายรองท้ายข้
พระศรยาลซ้าย ถือศักดินา ๘๐๐ พระรา
ยศตั้ง ๒ คน ฯ วันสุกร เดือนสิบสอง
ศรีนาวานาถปลัดกรมช่องเวือขวา เป็นขุนพิ
ศักดินา ๓๐๐ ฯ โปรดตั้งให้หมื่นจิตรนาวา
กรมช่องเวือขวา ถือศักดินา ๒๐๐ ฯ โป
ขุนสุรากรรมกิจเจ้ากรมช่องปูน ถือศักดินา
ศักรียาวุธในกรมพระคำรวรสนมหาราชวา
กลาโหม พระราชทานให้ถือศักดินา ๖
นายเวนกรมพระคำรวรขวนอกขวา
ทหารขวา พระราชทานให้
เลกเวนศักดิ
โปรดตั้งให้

...เป็นขุนพิพิธอักษรพรหมญาณในกรมอาลักษณ์ พระ...
...ศักดินา ๖๐๐ ฯ โปรดตั้งให้หมื่นรักษพลนายเวรในกรม...
...ของบิดาของปู่ยายข้า เป็นขุนรักษราชฤดี พระราชทานให้ถือศักดิ...
... ฯ โปรดตั้งให้หลวงวิทยาสมบัติบัญชีราชการในกรมหมอยาขวา เป็น...
...หมอยาขวา ถือศักดินา ๘๐๐ ฯ โปรดตั้งให้หลวงพุทธ...
...รักษาเรือกรมวังพระวิสุทธสุนทรราชวรานุชา เป็นพระพิบูลยภักดีปลัดบัญชีกรมวัง...
...ที่ใหญ่ ถือศักดินา ๑๐๐๐ ฯ

๒ ประกาศที่ ๒๙ ฯ

...ราชโองการ ให้ประกาศแก่ท่านทั้งปวงให้ทราบว่า เพราะได้ทรง...
...โปรดเกล้า ฯ ไว้แต่ก่อนว่าบันดาข้าราชการฝ่ายในแก่สาวบ้านกลาง...
...ไว้แต่เข้าในมหาดามีพระองค์เจ้านอกนั้น ถ้าใครจะใคร่ออกนอก...
...ราชการต่างข้อให้ออกนอกราชการ ก็จะโปรดให้ออก โดย...
...ตามกฎหมายธรรมเนียมเก่าแลที่อื่น ๆ ในบัดนี้...
...ใน ๑๒ คนกราบถวายบังคมลาออกนอกราชการ...
...ก็โปรดเกล้า ฯ ให้ออกโดยสดวก คน ๑๒ คนนั้น...
...ยุประมาณดังนี้ ๑ เผือกบุตรพระยาประชาชีพคด...
...พระยาเพชรชฎาน้อย อายุ ๓๙ ปี ๓ หุน...
...๔ ตาดบุตรนายดีรามหาดเล็ก อายุ ๓๗ ปี...
...พระยากลมเกลี้ยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คนที่ ๑...
...คนที่ ๓ ยังว่างอยู่ คนที่ ๔ เป็นพนักงาน...
...พระยากลมเกลี้ยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบัดนี้ ที่ ๑...
...พนักงานพระสุธาวาส ๒ คน ที่ ๓ ยกขึ้น...
...เป็นพนักงานอยู่ตามเดิม บัดนี้ทั้งสี่คนนี้เหน...
...ออกพระราชวัง จึงกราบถวาย...
...ราชภักดีศรีรักษราชสมบัติ...
อายุ ๑๖ ปี
...วรบุตร

๑๖ ปี ๖ เลี้ยงบุตรหลวงอุรุยนาถิกรณ์ อายุ
๙ ลาวมีบุตรขุนบุรินทรเก่า อายุ ๑๕ ปี ๙ พันบุตร
คดี อายุ ๑๕ ปี แปดคนนี้ถวายตัวในแผ่นดินพระบาท
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ คนที่ ๑ เป็นพนักงานพระแสง
สันคานจึงจะออก ที่ ๒ ที่ ๓ นั้นเข้ามาถวายตัวเมื่อยัง
ทรงเป็นเหตุที่จะต้องมีกฎหมายเพราะมีราชการ ครั้นได้มีกฎแล้วก็จ
๔ ที่ ๕ ที่ ๖ ที่ ๗ ที่ ๘ เป็นลูกมีวิชา
คนที่ ๔ ที่ ๕ นั้นยังไม่ยอมให้ออกยากให้อยู่ตำราชการจะ
พระคุณ แต่มารดาจะขอให้ออกตัวก็หลายออกไปทูลให้ทรง
มารดา ที่ ๖ นั้นว่ากันในพระราชวังว่าหูตานากลัวนัก
ออกเสียยังตามารดาก็เหนชอบด้วย ที่ ๗ นั้นรูปพรรณ
พร้อมจะทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเป็นเจ้าของอยู่ หาน ก็ทรงเหนว่าบิ
สักยศมากเกินกว่าไป ทรงเหนว่าจะเป็นที่ชอบใจของคนที่เลือกมา
มาก จึงโปรดว่าจะออกเสียก็ตามเถิดจึงออกเสีย ที่ ๘ นั้น
ถ้าความเนื่อง ๆ ไม่มีใครรับเลี้ยงไว้ ผู้ใหญ่ในพระราชวังว่า
คนนี้ ๑๒ คนนี้พ้นจากราชการแล้วไม่เกี่ยวข้องในราชการแต่
ถวายตัวในวังเข้าที่ตระบัดไว้ก็ได้ จะเข้าผ้าก็ว่าในบ้านขุนน
ฤาเจ้านายเลขุนนาง ผู้ใดชอบใจคนใดจะเกี้ยวกลอมสู่ขอไปจ
ไปเลี้ยงเป็นนางห้ามเป็นภรรยาก็ตาม ทรงทราบจะทรงยินดีใ
ตากถวายเครื่องเครื่องขัดสอไรเลย เพราะมีพระราชประสงค์จะ
ภรรยาให้ภรรยา และจะให้ผู้ที่ออกไปนั้นชมสมประสงค์ด้วย
พระราชทานมาตามทรงพระราชดำริห์ ก็กลัวจะยากแลหญิงจะ
แลบิดามารดาของหญิงจะไม่ยินดี ก็จะเป็นที่ว่าร้อนรนไป
สงค์จะให้ราชธรรมธรรมเนียมใหม่อันนี้ปรากฏเป็นอย่างไปในภายหน้า
พระเกริยติยศด้วย คนที่ออกไม่ต้องเสียเงินทองอะไร
ก่อน ๆ มาเลย ประกาศมาณวันอังคาร
ปีมเมียสัมฤทธิศก เป็นวันที่
ถวายต่างใหเป็นผู้รับสั่ง

๏ แจ้งความมาที่ ๑๗ ฯ

ณวันอังคาร เดือนสิบเอด แรมสี่ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมงเสศเสด็จพระราชดำเนินจากท่าพระตำหนักน้ำ ทรงเรือกลไฟชื่อเสนินทรประดิฐ ถึงเมืองนครเชื่อนขันธ์ ทรงพระราชทานพระกฐินวัดไพรชยนต์พลเสพ แล้วเสด็จพระราชดำเนินถึงเมืองสมุทปราการ ทรงพระราชทานพระกฐินวัดกลางณเมืองสมุทปราการ แล้วโปรดให้ทอดเรือทรงประทับอยู่นอกสันดอน คั้นเวลา ๑๑ ทุ่มโปรดให้ใช้จักรไปถึงอ่าวเมืองสมุทสงคราม ณวันพุทธเดือนสิบเอดแรมห้าค่ำเวลาเช้า ๕ โมง ๒๕ นาทีแล้วเสด็จพระราชดำเนินถึงพลับพลาที่ประทับณบ้อมเมืองสมุทสงคราม เวลาบ่ายสามโมง ๔๕ นาทีทรงประทับแรมอยู่ ณเรือพระที่นั่งสัญจรพิมาน ณวันพฤหัศ เดือนสิบเอด แรมหกค่ำ เสด็จพระราชดำเนินโดยชบวนพยุหบาตราทางชลมารค ทรงเรือพระที่นั่งศรีประภัศรไชยทรงพระราชทานพระกฐิน แซวงเมืองสมุทสงคราม วัดอัมพวันเจติยารามที่ ๑ วัดปากง่ามที่ ๒ วัดบางแคที่ ๓

คือ หนังสือประกาศการเลกน้อยต่าง ๆ แต่ผู้ครองแผ่นดินสยามมาในวันพฤหัศ เดือนสาม ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศก เปนปีที่ ๘ ในราชกาลประจุบันนี้ ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งในกรุงนอกกรุง แลราษฎรทั้งปวงทราบทั่วกันแลทำตาม ประพฤติตามรู้ความตามโดยสมควร เพื่อจะมิให้ทำแลประพฤติผิดพระราชดำริห์พระราชประสงค์แลเล่าฦๅถือการ แลเข้าใจความผิด ๆ ไป ฯ

แล้วเสด็จทรงประทับแรมอยู่ณเรือพระที่นั่งสัญจรพิมาน น่าวัดบางแคสองราตรี ทรงพระราชทานผ้าจีวรสบงกรายพาะ ๑๐๑ ส่วน แดพระราชาคณะพระครูถานานุกรมอันกับ ๑๐๑ รูป ทรงพระราชอุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสามพระองค์ แลทรงพระราชทานแดพระบรมราชวงษานุวงษแลพระราชาญาติ ณวันเสารเดือนสิบเอดแรม ๘ ค่ำ เสด็จพระราชดำเนินโดยชบวนพยุหบาตราทางชลมารค ทรงเรือพระที่นั่งศรีประภัศรไชย ทรงพระราชทานพระกฐินวัดกลางเหนือแซวงเมืองราชบุรีแล้ว ทรงเรือพระที่นั่งศรีรัตนดิลกเสด็จพระราชดำเนิน ถึงพลับพลาที่ประทับแรมตำบลบ้านโตกม่อเหนือเมืองราชบุรี เวลาย่ำค่ำแล้ว ณวันอาทิตย์เดือนสิบเอดแรม ๙ ค่ำ เสด็จพระราชดำเนินโดยชบวนพยุหบาตราทางชลมารค ทรงเรือพระที่นั่งศรีประภัศรไชย ทรงพระราชทานพระกฐินแซวงเมืองราชบุรี วัดบางตำรุที่ ๑ วัดท้ายเมืองที่ ๒ ณวันอังคารเดือนสิบเอดแรมสิบเอดค่ำเสด็จพระราชดำเนินโดยชลมารค ทรงเรือพระที่นั่งศรีรัตนดิลก ทรงประทับพลับพลากลางน้ำ แล้วเสด็จพระราชดำเนินโดยสถลมารค กำหนดระยะทาง ๔๐ เส้น ทรงม้าพระที่นั่งทรงประพาศเวลาบ่าย ๕ โมงเสด็จกลับ ณวันพุทธเดือนสิบเอดแรมสิบสองค่ำ เสด็จพระราชดำเนินโดยชลมารค ทรงเรือพระที่นั่งศรีบุคบกพิศาล ทรงประทับพลับพลากลางน้ำ แล้วเสด็จพระราชดำเนินโดยสถลมารค กำหนดระยะทาง ๘๙ เส้น ทรงม้าพระที่นั่ง ทรงประพาศทองถ้ำสาลิกาเวลาบ่าย ๕ โมงเสศ เสด็จพระราชดำเนินกลับ ณวันพฤหัศ เดือนสิบเอด แรมสิบสามค่ำ เสด็จพระราชดำเนินโดยชลมารค เปนชบวนพยุหบาตรา ทรงเรือพระที่นั่งมงคลสุบรรณ์ เสด็จทรงประทับวัดพระธาตุ

ทรงนมัศการพระปรางที่พระชาตุเชดีย์ แล้วโปรดให้มีสตรสมโภช พวกเรียงร้อยย่างกเรียงถวายทรงทอดพระเนตรแล้ว เสดจ์พระราชดำเนินกลับทรงพระราชทานพระกฐิน วัดยางนางจีนกลาง แขวงเมืองสมุทสงคราม แล้วเสดจ์พระราชดำเนินถึงพลับพลาที่ประทับ ณปะข้มเมืองสมุทสงคราม ทรงประทับอยู่ณพระที่นั่งสัญจรพิมาน ครั้นเวลาสามยามเสดจ์พระราชดำเนินโดยเรือพระที่นั่งกลไฟสยามรองสุมพล ถึงขลุขุ่นแระนอกอ่าวเมืองสมุทสงคราม จึ่งทรงเรือกลไฟเสนินทรประดิจู โปรดให้ใช้จักรไปทรงทอดพระเนตรแหลมหลวง ณวันศุกร เดือนสิบเอด แรมสิบสี่ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมง เสดจ์พระราชดำเนินกลับถึงท่านเมืองสมุทปราการ เวลาบ่าย ๕ โมง ๓๐ นาที ถึงท่าพระตำหนักน้ำ เวลา ๔ ทุ่มแล้วเสดจ์พระราชดำเนินขึ้นในพระราชวัง ฯ

เมื่อก่อนนี้ยังไม่ได้เสดจ์พระราชดำเนินไปนั้น ราษฎรเล่าฦๅกันว่าจะมีเหตุไม่ได้เรื่องว่าอะไร เหตุนี้เพราะได้หินดาวหางเป็นแปลกตา แลว่าพวกจีนมีหนังสือนัดหมายจะเลี้ยงโต๊ะเป็นตัวเคียเที่ยวเกลี้ยกล่อมชักโยงกัน จึ่งโปรดให้แต่งกองออกสอดแนมลี้ยสวนก็ไม่ได้ความจริง ทรงดำริว่าได้ทรงกำหนดการไว้แน่นอนแล้ว จะไม่เสดจ์พระราชดำเนินตามกำหนดไม่ได้ คนทั้งปวงก็จะเล่าฦๅว่าขลาดกลัวไภยเพราะความเล่าฦๅ จึ่งโปรดให้ท่านเสนาบดีแลข้าทูลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ ตั้งกองรวังรักษาพระนครอย่าให้มีเหตุการขึ้นได้ ท่านเสนาบดีจึ่งได้จัดแจงตั้งกองรักษาพระนครขึ้นนอก (๑) กรมมหาดไทย คือ เจ้าพระยานิกรบดินทร ๑ พระยามหาอำมาตยาธิบดี ๑ พระยาราชพินิจจัย ๑ นายไพร่เป็นอันมาก ตั้งอยู่ณที่ประทับริมน้ำ แลให้กรมฝรั่งแม่นปืนเป็นอันมาก ทอดเรือทุ่นอยู่น่าที่ประทับริมน้ำด้วย กองหนึ่ง ฯ (๒) กรมเมือง คือเจ้าพระยายมราช ๑ พระยาเพชรปาณี ๑ กับนายไพร่เป็นอันมาก ตั้งอยู่น่าวัดพระเชตุพน กองหนึ่ง ฯ (๓) กรมท่ากลาง คือเจ้าพระยาวิวงษมหาโกษาธิบดี ๑ กรมท่าซ้าย คือ พระศิริสมบัติ ๑ กับนายไพร่เป็นอันมาก ตั้งอยู่น่าวัดประยุรวงษาวาศ สำรับตรวจตราท้องน้ำ กองหนึ่ง ฯ (๔) กรมนา คือ เจ้าพระยาพลเทพ ๑ พระยาอาหารบริรักษ ๑ กับพระอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ๑ กับนายไพร่เป็นพันมาก ตั้งอยู่วัดประทุมคงคา กองหนึ่ง ฯ (๕) กรมพระสัศดี คือ พระยาราชสุภาวดี ๑ กับนายไพร่เป็นอันมาก ตั้งอยู่วัดจักรวัตราชาวาศ กองหนึ่ง ฯ (๖) กรมอาษาจาม คือพระยาราชวังสัน ๑ หลวงลักษมานา ๑ กับกรมอาษาใหม่ กับนายไพร่เป็นอันมาก ตั้งอยู่ประตูออกถนนหันตรา กองหนึ่ง ฯ (๗) กรมเขนทองซ้าย คือพระยาวิชิตณรงค ๑ กับกรมป่าขวากรมพระคลังวังไชย นายไพร่เป็นอันมาก ตั้งอยู่ประตูพฤฒิบาศ กองหนึ่ง ฯ (๘) กรมพระกระลาโหม คือ พระพิพิธเดชะ ๑ หลวงศรีสิงหนาท ๑ กับนายไพร่เป็นอันมาก ตั้งอยู่วัดยอดพิมลมังคลาราม กองหนึ่ง ฯ (๙) กรมอาษาใหญ่ขวา พระยาสีหราชเดโช กรมทวนทองซ้าย กรมเขนทองขวา กรมช่องสิบหมู่ กับนายไพร่เป็นอันมาก ตั้งอยู่สนามหลวงเกาะชิงช้า กองหนึ่ง ฯ กองรักษาชั้นใน (๑) กรมช้างหลวงศรีศักดิ์ ๑ กรมม้า พระยามหาสินทพ ๑ กับนายไพร่ภอสมควร ตั้งอยู่สาลาม้าหอยเพลิง กองหนึ่ง ฯ (๒) กรมอาษาจองขวา กรมอาษายี่ปุ่นกรมช่องสิบหมู่ กับนายไพร่ภอสมควร ตั้งอยู่ริมประตูสวัสดิโสภากองหนึ่ง ฯ (๓) กรมอาษายี่ปุ่นขวา กรมช่องสิบหมู่ นายไพร่ภอสมควรตั้งอยู่สาลาเหนือพระที่นั่งสุทไธยสวรียกองหนึ่ง ฯ (๔) กรมกองชนะซ้ายกรมช่องสิบหมู่ นายไพร่ภอสมควรตั้งอยู่สาลาโต๊พระที่นั่งสุทไธยสวรีย กองหนึ่ง ฯ (๕) กรมข้าพระ กรมสรรพากรในกับกองหลวงวิจารโกษา นายไพร่ภอสมควรตั้งอยู่สาลาริมประตูวัดพระเชตุพน กองหนึ่ง ฯ (๖) กรมราชบัณฑิตย กองหลวงพิมานไพชยนกรมอาษาใหม่กรมวัง กรมสนมพลเรือน กรมอาษาวิเสศซ้าย กรมกองกลางซ้าย กรมเรือกันซ้าย นายไพร่ภอสมควรตั้งอยู่ริมประตูพิทักษบวรสถัดใต้ กองหนึ่ง ฯ (๗) กรมอาษาใหม่กรมวัง ไพร่หลวงมหาดเลก กรมพระคลังในขวา กรมรักษาโรงเรือ กรมช่องมุก กรมพระคลังวิเสศ นายไพร่ภอสมควร ตั้งอยู่ประตูสุนทรทิศาสถัดเหนือ กองหนึ่ง ฯ

แลเมื่อเสดจ์พระราชดำเนินไปถึงเมืองราชบุรีแล้ว ได้ทรงฟังข่าวเล่าฦๅออกไปว่าที่กรุงเทพมหานคร ราษฎรผู้ตื่นไพร่ ก็ไม่สงบยังเล่าฦๅกันต่าง ๆ พูดว่าเรือกำปั่นเข้ามาที่ปากน้ำ ๔๐ ลำ ๕๐ ลำ คนนอกประเทศซึ่งเข้ามาตั้งค้าขายอยู่ณกรุงเทพ ฯ ก็แนะนำจะให้พวกจีนเป็นตัวเคียที่แขวงเมืองราชบุรีเก่า ก็ว่าพวกจีนนัดเลี้ยงโต๊ะกันที่บางนกแขวก ครั้นโปรดให้แต่งกองออกสอด

แนมสืบดู ก็ทราบการว่าไม่จริงจินทั้งปวงสงบเป็นปรกติอยู่ไม่มีเหตุอันใด เพราะฉนั้นจะขอเตือนสติท่านทั้งปวงเสียบ้าง ด้วยเมื่อมีการจะเสดจ์พระราชดำเนินครั้งใด ฤามีการสพใหญ่ ๆ แลการฉลองวัดครั้งใด ก็เล่าฦๅกันว่าจะอย่างนั้นจะอย่างนี้ ดังเป็นมาแล้วแต่หลังหลายครั้งแล้ว การก็ไม่มีอะไร อนึ่งท่านทั้งปวงสำคัญว่าพระเจ้าแผ่นดินไม่ใคร่จะทรงทราบอะไร ท่านทั้งปวงถือตัวว่าเป็นคนมีสมิตารู้เลกรู้น้อย ถ้าพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงทราบการอันใดแล้วจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินทรงทนุบำรุงพระบรมราชวงษานุวงษ แลข้าทูลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรทั้งปวงบันดาอยู่ในพระราชอาณาจักรได้ยืดยาวยืนยงอยู่นานอย่างไรได้ คนทั้งปวงเป็นอันมากถือว่าอันใดเขาว่ากันมากแล้วเห็นจะเป็นจริงการนั้นเอาเป็นแน่ไม่ได้ ด้วยข่าวที่คนฦๅกันมากนั้นไม่จริงเป็นอันมาก

๗ ความบังเกิด ฯ วันเสาร เดือนสิบสอง แรมเจดค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก พระราชกุมาร เป็นพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเดจ์พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูตรใหม่ เป็นพระเจ้าลูกเธอ ที่ ๔๐ ตั้งแต่เสดจ์เถลิงถวัลยราชสมบัติมา แลเป็นที่สองในเจ้าจอมมารดาเดียวกันกับพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอุนากรรณ เจ้าจอมมารดาเป็นพระสนมเอก มีทิพยทองคำลงยาราชาวดีแลภาชนทองเครื่องทองอย่างใหญ่เป็นเครื่องยศ ฯ วันอาทิตย เดือนสิบสอง แรมสิบห้าค่ำ หม่อมเจ้าฑจย ในพระวรวงษเธอพระองค์เจ้ารัชนิกร ประสูตรใหม่องค์หนึ่ง ฯ

๑ ตั้งตำแหน่ง ฯ วันพฤหัศ เดือนอ้าย ขึ้นสี่ค่ำ โปรดตั้งให้ขุนยิสานบุริกองกระเวนจวากรมพระนครบาล เป็นขุนภูมิภาคพิสุทธนายกองไพร่หลวงหมู่มหันตไทย ถือศักดินา ๔๐๐ พระราชทานสมปักล่องงวน เป็นเครื่องยศ ฯ โปรดตั้งให้นายชีระภาษมณเฑียรนอกราชการ เป็นนายกิจการกรี ถือศักดินา ๘๐๐ พระราชทานสมปักล่องงวน เป็นเครื่องยศ ฯ โปรดตั้งให้นายโวหารนิพนธ์นายเวนโรงพิมพ์ เป็นหมื่นวิจารณวรรณมาลาปลัดกรมช่องพิมพ์ ถือศักดินา ๔๐๐ พระราชทานสมปักริ้ว เป็นเครื่องยศ ฯ โปรดตั้งให้แสงเจ้าขรัวยายเลี้ยงในพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าโสมวดีศิริรัตนราชธิดา เป็นท้าวมังคีวิเสศนอก พนักงานไปศรี ถือศักดินา ๔๐๐ ฯ วันพฤหัศ เดือนญี่ ขึ้นสามค่ำ โปรดตั้งให้อุปฮาดเมืองหนองคาย เป็นพระประทุมเทวาธิบาลเจ้าเมืองหนองคาย พระราชทานพานเงินกลมกลีบบัวหนึ่ง เครื่องในถมปริกทองคำ ๗ สิ่งสำรับหนึ่ง คนโทเงินถมดทองหนึ่ง กโถนเงินถมดทองหนึ่ง ปัคคำทองคำสายหนึ่ง กบี่บั้งเงินเล่มหนึ่ง สัปทนปิศตูแดงหนึ่ง เป็นเครื่องยศ ฯ และโปรดตั้งให้ราชวงษเมืองหนองคาย เป็นอุปฮาดเมืองหนองคาย พระราชทานถาดหมากหนึ่ง คนโทหนึ่ง สัปทนแพรหลินแดงหนึ่ง เป็นเครื่องยศ ฯ

๑๐ วันอังคาร เดือนยี่ ขึ้นแปดค่ำ โปรดตั้งให้พระครูราชปริตวัตยวรมงคลเป็นพระคุณวงษที่พระราชาคณะ ไปอยู่วัดชนะสงครามมีนิตยภัตร์รำคาเดือนละสามตำลึง มีตาลิปัตแฉกเป็นเครื่องยศ ฯ โปรดตั้งให้พระอุดมฑีปเจ้าอธิการวัดบ้านกะดีแจวงเมืองสาครบุรี เป็นพระครูสาครคุณาธาร เจ้าคณพระสงฆรามัญเมืองสาครบุรี มีนิตยภัตร์รำคาเดือนละหกบาท มีตาลิปัตพุดตาลเป็นเครื่องยศ ฯ

๑ ประกาศมาที่ ๓๑๐ ฯ

มีพระบรมราชโองการมหาพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศให้รู้ทั่วกันทั้งพระนครว่า ผู้ร้ายลอบวางไฟเพื่อจะให้ไหม้บ้านเรือน ย่อมมีโทษมากกว่าผู้ร้ายอื่น ๆ โดยความพระอัยการ ก็เพราะว่าของหลวงคือยุ้งฉางคลังไว้สิ่งของโรงของงาน เรือนสำรับรับแขกเมืองโรงเรือหลวงพระอารามแลอื่น ๆ ย่อมมีอยู่แทบทุกแห่งพุกทิศทุกทาง ถ้าเกิดเพลิงขึ้นแล้วของหลวงนั้น ๆ ก็ไหม้เสียไปด้วย ผู้จุดไฟขึ้นนั้นชื่อว่าประทุษฐร้ายต่อพระเจ้าแผ่นดิน แลว่าโดยยุติธรรมเล่า ถ้าไหม้บ้านข้าราชการแลบ้านราษฎรเข้าของบ้านเรือนเสียทรัพยสิ่งของเป็นอันมาก ถึงคนหนึ่เพลิงไม่พ้นก่ายในเพลิงก็มี ฤๅชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงเพลิงมิได้ไหม้ก็พลอยเสียทรัพยสิ่งของไป ด้วยแตกตื่นตกว่นขนของกระจัดกระจายเสียแลหายเป็นอันมาก แต่ว่าแต่ก่อนนั้นเมื่อมีผู้ลอบวางไฟทิ้งมีผู้จับได้มาฦๅชำระได้ความเป็นสัตยแล้ว บางทีตัดมือบ้างเป็นแต่จำคุกไว้บ้าง เป็นแต่ตัดสินไว้ว่าโทษถึงตายบ้างแล้วก็เลยไปหาได้ประหารชีวิตรไม่ บัดนี้ให้มีประกาศไว้แม่นยำว่าแต่นี้สืบไปเมื่อน่า ถ้าผู้ใดจับตัวผู้ร้ายลอบวางไฟทิ้งเช่นนั้นได้ จะพระราชทานรางวันเป็นอันมากให้แก่ผู้จับ แต่ตัวอ้ายผู้ร้ายลอบวางไฟทิ้งนั้น จะให้ประหารชีวิตรเสียเป็นแน่ที่เดียว ไม่ไว้ชีวิตรเลย ถ้าทายของผู้ใดลอบวางไฟทิ้งที่เรือนนั้นก็ดี เรือนอื่นก็ดี นายเงินจับตัวทายมาส่งโดยสุจริตจะได้ความเป็นสัตย แลนายเงินไม่เป็นใจ

ตั้งเทวาฯ จะโปรดพระราชทานเงินหลวงใช้สอยตัวทายนั้น ให้ถามว่าเงินตามมากแลน้อย ประกาศมาณวันอาทิตย์เดือนญี่ ขึ้นแปดค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๖๕๓ ในราชกาลประจุบันนี้ ฯ

๑ แจ้งความมาให้ทรายไว้ที่ ๑๘ ฯ

๑ ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคำนวนเลขทราบแล้วเป็นแน่ว่า วันพฤหัศ เดือนสาม ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก จะมีจันทรอุปราคาเป็นสุรพระราหูจับสิ้นควง แต่เวลาจับและเวลาสิ้นควงนั้น ในกรุงเทพ ฯ นี้จะไม่เห็นได้ เพราะพระจันทรยังไม่ขึ้น จับมาแต่เวลาบ่าย ๓ โมง ๔ บาทต่อเวลาบ่าย ๕ โมงกับ ๘ บาทพระจันทรจะขึ้น ถึงขึ้นก็จะอยู่ในเงามืด เป็นแต่เงาดวงแดงอยู่ไม่เห็นดวงชัด คนดูต้องขึ้นขึ้นที่สูงที่เดียวจึงจะเห็นได้ ต่อเวลาย่ำค่ำแล้ว ๓ บาท พระจันทรจึงจะออกจากเงามืดค่างทีคยุงพาของเงามืด แล้วคลายออกไปทุกขณะจนถึงเวลาทุ่มหนึ่ง จึงจะหลุดบริสุทธิเต็มดวงพระจันทรในทีคประจันต่อนพายับของพระจันทร ฯ ในวันมีจันทรุปราคานั้น แต่ก่อนคนในราษฎรบางคนที่มีปืนคายสิเรา ก็เอาออกยิงเล่นในเวลาเหนอุปราคา ถ้าใครจะเล่นดังนั้นก็ไม่ห้ามตอก แต่ให้มาบอกนายอำเภอให้ทายแห่งไว้ แต่วันอังคารเดือนสาม ขึ้นสิบสามค่ำแลวันพุทเดือนสาม ขึ้นสิบสี่ค่ำ ว่าเวลานั้นจะยิงปืนที่นั้นที่นั้น แล้วอย่าไปเที่ยวยิงให้ผิดที่ผิดทางไป ฯ

๑ ประกาศมาที่ ๓๑ ฯ

๑ ประกาษให้ส่งต่อ ๆ ไป ในข้าราชการ ในพระบรมมหาราชวังทุกหมู่ทุกกรม ว่ากรมหมื่นถาวรวรยศ กรมหมื่นอลงกฎกิจปริชฯ เมื่อเสดจ์อยู่วังมักทรงเมาอยู่โดยมาก เพราะฉนั้นเว้นเสียแต่คนในกรมผีพาย แลเกณฑาดกวาดสนามซึ่งเป็นกรมขึ้นกรมหมื่นถาวรวรยศได้ทรงบังคับบัญชาอยู่ แลกรมแสงปืนแลช่างในกรมแสง ซึ่งกรมหมื่นอลงกฎกิจปริชฯ ได้ทรงบังคับบัญชาอยู่นั้นแล้ว ห้ามอย่าให้คนอื่นนอกนี้ไปเฝ้าที่วังตวัยธุระใด ๆ ก็ดี ถึงจะมีผู้มายอกว่ารับสั่งให้หาก็อย่าให้ไป ให้คอยเฝ้าเอาเมื่อเสดจ์เข้ามาในพระราชวังนี้เถิดอย่าไปเฝ้าที่วังเลย เพราะไปพบเสดจ์กำลังเมาอยู่เกรือกจะทรงกริ้วตวัยเหตุอันมิได้ควร แล้วจะทรงเตะถีบซกถองทำการเกิน ๆ ถ้าแต่เหตุนั้นเกิดวิวาทกับข้าในกรม แลผู้ใด ๆ ที่วังนั้นขึ้นตวัย ก็จะหาพยานยากผู้ตัดสินก็จะตัดสินยาก เพราะได้ประกาศไว้แต่ก่อนแล้ว ว่าอย่าให้ผู้ใดเข้าไปวิวาทกับเจ้าของบ้าน ถ้าใครเข้าไปวิวาทจะเอาเป็นแพ้เจ้าของบ้านดังนี้ ก็วังเจ้าต่างกรมสองวังนี้พระองค์เจ้าเจ้าวังมิปรองดิมักทรงเมาอยู่ไว้ใจยากมักจะก่อความขึ้นง่าย ๆ เพราะฉนั้นให้ข้าราชการตำแหน่งอื่น นอกจากกรมที่บังคับไว้นั้น เว้นเสียอย่าเข้าไปเสยถึงมีเหตุที่ควรจะเข้าก็ให้คอยเฝ้าในพระราชวังนี้เถิด แลกรมที่ออกชื่อมาก่อน ว่าเป็นกรมขึ้นอยู่ในบังคับพระองค์เจ้าสองกรมนั้น เมื่อมีเหตุในราชการควรไปเฝ้า ฤามีรับสั่งให้หาใช้สั่งราชการก็ต้องไปเฝ้า ถึงกระนั้นก็ให้วางเมื่อเวลาเจ้าทรงเมาอยู่ อย่าเข้าไปเฝ้าแลอย่าถุงเถยิงให้ขัดเขืองขึ้นได้ อนึ่งถ้ามีการด่วนฤาการที่ควรข้าราชการระไปที่วังทั้งสองนั้น คือมีพระบรมราชโองการรับสั่งให้ไปเชิญเสดจ์ก็ดี ทูลถามการงานไต ๆ ก็ดี เชิญพระอาการก็ดี เมื่อไปถึงพบเสดจ์ฤามิพบเสดจ์ ฤาไปพบเมาอยู่อย่างไร เมื่อไม่ได้ราชการตามพระราชประสงค์ให้กลับมากราบทูลพระกรุณาในทันทีอย่าวอไว้ช้า เมื่อเสดจ์ขึ้นแล้วก็ให้จดหมายส่งเข้ามาข้างในตามเหตุนั้น ในการที่มีพระบรมราชโองการรับสั่งใช้ไปถึงมีวิวาทบาดหมางขึ้น จะเอาตามประกาษไว้ก่อนไม่ได้ ชื่อว่าข้าในกรมข่มเหงผู้ถือรับสั่ง อนึ่งใคร ๆ ก็ดี เมื่อเจ้าบ้านเจ้าวังไปเชิญไปหาตัวคนบ้านอื่นมาในวังในบ้านของตัวแล้ว ผู้ที่ต้องเชิญต้องให้หามาเองดี ๆ แต่มาพูดจาขัดคอกับเจ้าของวังเจ้าของบ้าน ซกดิกับเจ้าของวังเจ้าของบ้านขึ้น จะตัดสินเอาเป็นบุกรุกไม่ได้ เพราะเจ้าของวังเจ้าของบ้านไปหามาเองยอมให้เข้าไปเอง ต่อผู้ที่มานั้นคุมสมัครพักพวกก็ดีแต่ตัวก็ดี บุกรุกเข้าไปเองไม่มีความยอมแต่เจ้าของวังเจ้าของบ้านก่อน จึงควรเรียกว่าบุกรุกได้ ประกาษมาณวันเสาร เดือนญี่ ขึ้นสิบสองค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๘๕๗ ในราชกาลประจุบันนี้ พระศรีสุนทรโวหารเป็นผู้รับสั่ง ฯ

๑ ข่าวตาย ฯ วันพุท ขึ้นสิบสามค่ำ เดือนสิบเอด หม่อมเจ้าพิศวงในพระวรวงษเธอพระองค์เจ้าชุมแสงถึงชิพิคักษัย ป่วยเป็นโรคทราง อายุได้ ๒ ปี ฯ วันหนึ่งในเดือนสิบเอด ปีมะโรงอัฐศก หม่อมเจ้าสวาศในพระวรวงษเธอ พระองค์เจ้าชุมแสง ถึงชิพิคักษัยอายุ ๔ ปี ฯ วันอาทิตย แรมสิบสองค่ำ เดือนยี่ มหาดิศเปรียญวัดมหาธาตุถึงแก่มรณภาพ เป็นโรคลมให้แน่น อายุได้ ๕๐ ปี ฯ

๏ ประกาศที่ ๓๒ ฯ

โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรในกรุงนอกกรุงให้รู้ทั่วกันว่า ในปีมแมนักษัตรเอกศก ณวัน ๓ เดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เปนวันมหาสงกรานต์ วัน ๔ เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เปนวันเนา วัน ๕ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำเปนวันเถลิงศก เปนวันนักษัตรฤกษพิเศษเพียงสามวัน ให้ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรในกรุงนอกกรุงทำบุญให้ทาน ในเขตรมหาสงกรานต์นี้ เหมือนอย่างเคยทำมาแต่ก่อน เมื่อวันสุดท้ายสิ้นสงกรานต์สามวันแล้ว มักใคร่ถามกันว่าปีนี้สงกรานต์ชื่ออะไร ถืออะไร นั่งนอนอย่างไร กินอะไร เปนอย่างนี้ จะบอกมาให้แจ้งก็ได้แต่หาเปนประโยชน์ไม่ ถ้าจะใครรู้ ให้มาคอยดูในมหาสงกรานต์ ซึ่งเขียนแขวนไว้ที่น่าพระที่นั่งอมรินทรวินิจไฉย ในวันถือน้ำพระพิพัทสัตยาแล้วนั้นเถิด ปีมแมเอกศกนี้ พุทธศักราช ๒๔๐๒ นับตั้งแต่ ๑๓ เดือน ๖ แรมค่ำหนึ่งไปเปนปีที่ ๙ ในราชกาลประจุบันนี้ มหาศักราช ๑๗๘๑

คือ หนังสือประกาศการเลกน้อยต่าง ๆ แต่ผู้กรองแผ่นดินสยามมาในวันศุกร เดือนสี่ ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมเมียสัมฤทธิศก เปนปีที่ ๙ ในราชกาลประจุบันนี้ ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งในกรุงนอกกรุง แลราษฎรทั้งปวงทราบทั่วกันแลทำตาม ประพฤติตาม รู้ความตามโดยสมควร เพื่อจะมิให้ทำแลประพฤติผิดพระราชดำริห์พระราชประสงค์ แลเล่าฦๅถือการแลเข้าใจความผิด ๆ ไป ฯะ

จุลศักราช ๑๒๒๑ ตั้งแต่วัน ๕ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำไป ปีนี้ไม่มีอธิกมาศ แลอธิกวาร ณวันอังคาร เดือนห้า ขึ้นสามค่ำวันหนึ่ง วันเสาร เดือนสิบแรมสิบสามค่ำวันหนึ่ง เปนวันที่ถือน้ำพระพิพัทสัตยา ประกาษมาณวันศุกร เดือนสี่ ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีมเมียนักษัตรสัมฤทธิศก ฯะ

๏ แจ้งความมาที่ ๑๙ ฯะ

วันศุกร เดือนญี่ แรมสามค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก ทูตโปรตุเกศชื่ออิสิโดโรฝรั่งลิศสโลคิมาเรน กับขุนนางโปรตุเกศ ๑๑ นาย เข้ามาด้วยเรือรบถึงปากน้ำเจ้าพระยา วันจันทรเดือนสามแรมทกค่ำ ได้ขึ้นมาภักอยู่ที่คลังริมแขกเมือง วันพุทธศเดือนญี่ แรมเก้าค่ำ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพนักงานจัดเรือเอกไชยมีเครื่องสูงพร้อมรับพระราชสาสน์เรือคู่ ๑ มีมโหรึกแตรสังข เรือกระบวน ๔ คู่ มีกลองชะนะมีปี่พาท แลเรืออสุรวายุภักลำ ๑ รับราชทูตเรือกันยาข้าราชการแห่ขึ้นมาถึงท่าพระ เจ้าพนักงานรับเชิญพระราชสาสน์ ขึ้นบนพระราชยานกงกั้นพระกลด มีเครื่องสูงพร้อมแลกลองชะนะแตรสังข์ แห่ขึ้นมาถึงในพระบรมมหาราชวัง เวลาบ่ายสามโมงเสศ เสดจ์ออกณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบรมราชวงษานุวงษแลท่านเสนาบดี แลข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย เข้าเฝ้าโดยลำดับยศถานานุศักดิ์ เจ้าพนักงานได้นำราชทูตโปรตุเกศขึ้นเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท ราชทูตโปรตุเกศได้ถวายพระราชสาสน์ แลเครื่องมงคลราชบรรณาการบางสิ่ง ของพระเจ้ากรุงโปรตุคอล ทรงยินดีให้มาขอทำสัญญาเจริญทางพระราชไมตรี แลการค้าขายเพื่อจะให้เปนศุขสวัสดีแก่บ้านเมือง แลพลเมืองทั้งสองฝ่าย ในที่ประชุมพระราชวงษานุวงษ แลท่านเสนาบดีแลข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ได้ทรงปราไศรยด้วย ราชทูตโปรตุเกศครั้งนี้ ขอท่านราชทูตกรุงลิศบอนเมืองโปรตุคอลกับขุนนางโปรตุเกศ ซึ่งมาด้วยนั้นจงฟังคำเรา จะกล่าวความต้นแต่เดิมให้ฟัง ฯ

ในกรุงสยามนั้น เมื่อครั้งกรุงเทพกว่าจะคิดครองอยุทธยาเก่า แลกรุงลพบุรียังเป็นกรุงที่ตั้งพระเจ้าแผ่นดินสยามอยู่นั้น มีคนในเมืองยุโรปหลายชาติ หลายภาษาคือฝรั่งเศสสเปนเนียด แลโปรตุเกสสามพวกที่ไทยให้เรียกแต่ว่า ฝรั่งตามคำเดิมอินเดียน ผู้ชักนำมาเรียกอยู่แต่ก่อน แลอังกฤษกริดฮอลันด์ก็มีบ้าง ตามที่ได้ยินมาแต่พวกโปรตุเกสนี้ ได้มาอยู่ในเมืองไทยก่อนกว่าคนยุโรปเมืองอื่น มีจดหมายเหตุเก่าในวงศานานำข้าสามัญชี้มาแล้วว่าได้มีคนโปรตุเกส เป็นเอนเยเนียช่วยแนะนำพระเจ้าแผ่นดินตัดทางพระพุทธบาท แลตัดทางขุดคลองทางแลการอื่น ๆ ครั้นเมื่อเมืองเดิมของโปรตุเกสมีความวุ่นวายเปลี่ยนเจ้าแผ่นดิน แลอำนาจแผ่นดินโปรตุเกสเปลี่ยนไปด้วยแผ่นดินไหว แลข้าศึกภายนอกเบียดเบียนแลอื่น ๆ คนโปรตุเกส ที่อยู่ในเมืองสยามไม่มีที่พึ่งที่อ้างในเมืองเดิมแล้ว ก็กลับกลายเป็นคนเป็นข้าแผ่นดินสยามไป ครั้นนานมาได้ภรรยาสยาม แลเชื้อวงศ์ญวนต่าง ๆ ในกรุงสยามนี้ก็มีผู้ถือสาสนโรมันคาทอลิกมั่นคงอยู่ แลถือธรรมเนียมว่าเป็นพวกโปรตุเกสที่เรียกว่าฝรั่งนั้นอยู่ บางคนก็ยังรู้ภาษาโปรตุเกสอยู่บ้าง ครั้นเมื่อกรุงเทพมหานครที่ศรีอยุทธยาเก่า มีการศึกใหญ่แล้วเป็นเมืองร้างไป คนยุโรปชาติอื่นภาษาอื่นก็ทิ้งเลิกไปเสียหมด ยังมีอยู่แต่คนซึ่งเป็นตระกูลบุตรหลานโปรตุเกส ยังคงมีอยู่ในกรุงสยามเป็นอันมาก ทำราชการเป็นทหารบ้าง เป็นล่ามบ้าง เป็นหมอบ้าง เป็นต้นหนเดินเรือบ้าง พระเจ้าแผ่นดินจึงโปรดให้ตั้งบ้านเรือนมิวัดโรมันคาทอลิกอยู่หลายตำบลด้วยสืบมา ๆ ครั้นมาเมื่อแผ่นดินพระยาทสมเดจ์พระพุทธเลิศหล้านภาไลย ผู้เป็นพระบรมชนกนาถของเรานั้น เมื่อก่อนปีมโรงโทศก จุลศักราช ๑๑๙๒ ขึ้นไปสองสามปีนั้น เจ้าเมืองโควา แลเจ้าเมืองมเกา แต่งให้คนโปรตุเกสมีชื่อ เข้ามาทำทานเสนาบดีผู้ว่าการต่างประเทศ ในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยาบางกอกนี้ ว่าให้ช่วยกราบทูลพระเจ้าแผ่นดินว่าจะขอรับพระราชทานที่ให้ลูกค้าโปรตุเกส เข้ามาตั้งห้างค้าขายแลซื้อไม้ต่อเรือกำปั่นในกรุงเทพมหานครนี้ ๆ แลครั้งนั้นแผ่นดินกรุงสยามยังกำลังมีศึกสงครามกับพม่าอยู่ ฝ่ายพม่าก็แต่งเรือให้คนเลดลอดสอดไปเมืองยวน เข้าหาผู้ครองฝ่ายยวน เกลี้ยกล่อมจะให้เข้าด้วย ช่วยกันทำร้ายแก่กรุงเทพมหานคร พม่าซึ่งไปทางทะเลนั้นเรือล่มตระบวนบ้าง เรือถูกตีบ้าง ฝ่ายกรุงสยามจับได้มาเป็นหลายราย เพราะฉนั้นเสนาบดีฝ่ายกรุงสยาม จึงมีความรังเกียคนต่างประเทศ แลลงพวกโปรตุเกสซึ่งเข้ามานั้น ว่าเกลือกจะเป็นคนชั่คิดอุบายใช้เข้ามา เพื่อจะให้อยู่สอดแนมการในกรุงเทพมหานครนี้ เพราะทราบอยู่ว่าในเมืองพม่า ก็มีคนเป็นบุตรหลานโปรตุเกสเก่าสืบลงมาตั้งอยู่อันมาก เหมือนกันในกรุงเทพมหานครนี้ เพราะฉนั้นผู้ครองแผ่นดินสยามจึงได้ยอมตามใจให้คนโปรตุเกสพวกนั้นไปที่ทางตั้งอยู่ ในกรุงเทพมหานครนี้ ความที่ขอนั้น เป็นแต่ว่ากล่าวเลื่อกไปให้กลับไปเสียจากกรุงเทพมหานครภายหลังเจ้าเมืองโควา แต่งให้มีศุเตอการโลคมันโนเวลเข้ามาว่ากล่าวขออีก มิศเตอการโลคมันโนเวลเข้ามาในกรุงเทพมหานครแล้ว ได้ว่ากล่าวชี้แจ้งผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นอันมากในกรุงเทพมหานครเข้าใจว่าเมืองโควา แลเมืองมเกาเป็นเมืองของพระเจ้ากรุงโปรตุคอลในยุโรปแต่ต่างหาก ไม่ได้มีการอันใดเกี่ยวกับพม่าแลยวนเลย ๆ ครั้งนั้นคนที่เป็นบุตรหลานโปรตุเกสเก่า พุดโปรตุเกสได้บ้าง ก็เข้ารับประกัน ว่ามิศเตอการโลคมันโนเวลว่านั้นจริงกันกราบทูลแก่พระบาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้พระบรมเชษฐาธิราชซึ่งในเวลานั้น เป็นพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ ยังทรงพระนามว่ากรมพระเสฐาบดินทรรับราชการกำกับกรมท่าอยู่ ให้ทรงทราบถ้วนถี่ในการฝ่ายแลเหนว่าลูกค้าโปรตุเกสไม่เป็นพวกเมืองพม่า พระบาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบการเป็นแน่ไม่ทรงสงไสยแล้ว จึงได้พามิศเตอการโลคมันโนเวลเข้าเฝ้าในพระบาทสมเดจ์พระพุทธเลิศหล้านภาไลย แล้วก็กราบทูลพระกรุณาชี้แจงให้ทรงทราบ ว่ามิศเตอการโลคมันโนเวลนี้เข้าเมืองโควาเข้าเมืองมเกาใช้เข้ามาโดยสุจริต จึงพระบาทสมเดจ์พระพุทธเลิศหล้านภาทรงพระราชดำริห์เหนว่าพวกโปรตุเกส ก็เป็นคนชาติเดียวภาษาเดียวพวกบุตรหลานโปรตุเกสเก่า ที่เรียกว่าฝรั่งอยู่ในกรุงเทพมหานครนี้ คนพอยู่มาก็นานแล้ว ถึงถือสาสนาผิดกับไทยก็ทำได้ประทูษทางกุศลให้ขุ่นเคืองของธุลีพระบาทพระเจ้าแผ่นดินแต่สักครั้งหนึ่งไม่ ควรที่จะยอมให้ลูกค้าโปรตุเกสในยุโรป ซึ่งเป็นชาติภาษาเดียวกันกับพวกบุตรหลานโปรตุเกสเก่า ที่เรียกว่าฝรั่งอยู่ในกรุงเทพมหานครนี้ได้มีที่ตั้งห้างค้าขายอยู่ในกรุงเทพมหานครนี้ แล้วผูกพันธทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงโปรตุคอล ในเมืองลิศบอนให้สมแ

ต้อยไป จึงมีพระราชโองการตำรัสให้เจ้าพระยาสุรวงษมนตรีผู้ว่าที่พระคลังในเวลานั้นมีหนังสือออกไปถึงเจ้าเมืองโคชา เจ้าเมืองพิเกา รับว่าพระเจ้าแผ่นดินสยาม จะพระราชทานที่ให้ลูกค้าโปรตุเกศตั้งห้างค้าขายอยู่ในกรุงเทพมหานครได้ตามปรารถนา เจ้าเมืองโคชาได้ทราบแล้วมีความยินดี จึงได้ตั้งมิศเตอการโลศมันโนเวล ให้เป็นกงสุลเยเนวัลเข้ามารับพระราชทานที่ซึ่งพระราชทานนั้นแลได้ให้มิศเตอการโลศมันโนเวล เข้ามาด้วยเรือยกกรุงโปรตุเกอลลำหนึ่ง แล้วได้จัดแจงเครื่องราชบรรณาการเป็นรูปภาพ เขียนรูปพระเจ้ากรุงโปรตุเกอล และของอื่น ๆ มีราคาหลายสิ่ง เป็นของถวายในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยส่วนหนึ่ง แลทียเครื่องเขียผ้าเครื่องแต่งตัวเครื่องเขียนหนังสือเนื่องเป็นอันเดียวกัน ถวายในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ ซึ่งเป็นพระบรมราชชนนีของเราส่วนหนึ่ง และสิ่งของต่าง ๆ หลายสิ่ง ถวายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในเวลานั้นเป็นพระเจ้าลูกเธอผู้ใหญ่ ปรากฏพระนามว่า กรมหมื่นเจษฎาบดินทรกำกับการในกรมท่าส่วนหนึ่ง ให้เป็นบรรณาการให้ในตัวเราซึ่งเป็นพระเจ้าลูกเธอผู้ใหญ่ อยู่ในพระราชวังนี้อีกส่วนหนึ่ง ฯ และเจ้าเมืองโคชาได้มีหนังสือกล่าวความด้วยการไมตรียืดยาวให้เจ้าพระยาพระคลังฉบับหนึ่ง และมีหนังสือกล่าวการไมตรีโดยสังเขปมาถวายในกรมหมื่นเจษฎาบดินทร คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งกำกับการในกรมท่าในเวลานั้นฉบับหนึ่ง มาถึงตัวเรากล่าวความสังเขปเป็นเค้ามูลให้รู้ว่าคนในประเทศโปรตุเกอล เป็นไมตรีกับกรุงเทพมหานครแล้ว ให้รู้ไว้ด้วยเท่านั้นฉบับหนึ่ง เพราะในเวลานั้นตัวเรายังเยาว์นัก อายุจะอย่างเข้า ๑๖ ปี มิศเตอการโลศมันโนเวล กับอัศนีรันเรือรบโปรตุเกอล ได้คุมหนังสือสามฉบับกับเครื่องราชบรรณาการ ๔ สิ่งนั้น เข้ามาถึงกรุงเทพมหานครในปีมโรงโทศกจุลศักราช ๑๑๙๑ ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงยินดีรับด้วยการให้เป็นยศไทยสมควรกับเราก็ได้รับมิศเตอการโลศมันโนเวล และอัศนีรันณพระที่นั่งที่ประทับริมฝั่งน้ำท่าพระราชวังนี้ ด้วยยศโดยสมควรแก่ตัวเราในเวลานั้น ฯ และหนังสือเจ้าเมืองโคชาให้ถึงเรากับของบางสิ่งในเครื่องราชบรรณาการนั้น ก็ยังอยู่กับตัวเราจนบัดนี้ เป็นที่ระลึกถึงการไมตรีสืบมายังหาสิ้นไม่ ฯ ครั้งนั้นในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย มีพระราชโองการตำรัสให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร คือพระยาคลังสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งกำกับการกรมท่าในเวลานั้น กับเจ้าพระยาสุรวงษมนตรีว่าที่พระคลัง จัดแจงที่ซึ่งบัดนี้เป็นที่กงสุลโปรตุเกศตั้งอยู่นั้น พระราชทานเป็นที่ตั้งห้างของพวกโปรตุเกศ มอบให้มิศเตอการโลศมันโนเวลทั้งที่อยู่สำรับต่อเรือด้วย มิศเตอการโลศมันโนเวล จึงอ้างคำสั่งเจ้าเมืองโคชาว่ากล่าวขอแก่เจ้าพระยาสุรวงษมนตรีว่าที่พระคลัง ให้กรมวยทูลพระกรุณาซ่อมสัญญาด้วยการไมตรีแลการค้าขายเป็นหลายข้อ ครั้นเจ้าพระยาสุรวงษมนตรีว่าที่พระคลังนำความนั้นขึ้นกราบทูลพระกรุณา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ทรงปฤกษาด้วยพระราชวงษานุวงษและเสนาบดี ก็ทรงเห็นพร้อมกันตามความคิดท่านทั้งปวงว่า ในข้อสัญญานั้นควรจะยอมตามได้โดยมาก แต่ไม่ควรจะยอมอยู่สักสองสามข้อ และข้อเหล่านั้นจะว่าอย่างการใดบ้าง เราก็ยังเยาว์นักกำลังล่วงมาถึง ๓๙ ปีแล้วจำไม่ได้ แต่ได้ทราบต่อไปว่ามิศเตอการโลศมันโนเวล ได้จดหมายข้อเหล่านั้นส่งออกไปถึงเจ้าเมืองโคชา เพื่อจะให้ส่งต่อไปกราบทูลพระเจ้ากรุงโปรตุเกอลในเมื่อจบศึกยอน ฯ ภายหลังได้ทราบว่าในเมื่อจบศึกยอนนั้นเกิดการวุ่นวายขึ้นเปลี่ยนเจ้าแผ่นดิน และผู้ครองแผ่นดินใหม่ บ้านเมืองไม่เป็นปรกติ ความคิดที่จะทำสัญญาก็เลยสงบเงียบมา มิศเตอการโลศมันโนเวลก็เป็นแต่อยู่รักษาที่นั้นสืบมาหลายปี ครั้นได้ว่ากล่าวด้วยการสัญญาต่อไปใหม่ ครั้นเมื่อปีวอกฉศก จุลศักราช ๑๑๙๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยเสด็จสวรรคต จึงพระราชวงษานุวงษและเสนาบดี เชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ ปรากฏพระนามว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติทรงพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัววัดพระแผ่นดินสืบมา มิศเตอการโลศมันโนเวลก็อยู่ในที่นั้นสืบมาอีกถึงสิบเอ็ดสิบสองปี นับแต่แรกเข้ามานั้นเมื่อมิศเตอการโลศมันโนเวลอยู่ในกรุงเทพมหานครนี้ ก็ได้คุ้นเคยไปมาหาสู่นายชุ่เนือง ๆ มิได้ขาด ฯ ภายหลังมิศเตอการโลศมันโนเวล กราบถวายบังคมลาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และมาลาตัวเรากับแล้วก็กลับไป เจ้าเมืองมเกาจึงได้ให้มิศเตอมาสลิโนโรซาเป็นกัวกงสุล มิศเตอโยอากิม มักชิมียาเสลิงวาเป็นผู้ช่วยการกงสุลเข้ามาอยู่รักษาที่นั้นต่อมา คนทั้งสองนั้นก็ได้ไปมาหาสู่คุ้นเคยชอบกลสนิทกับตัวเรามานาน ครั้นถึงปีกุนนพศก จุลศักราช ๑๒๐๙

พระยาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เปนพระบรมเชษฐาธิราชแห่งเรานั้นได้ครองศิริราชสมบัติมาครบ ๒๖ ปีแล้วเสดจ์สวรรคต พระราชวงษานุวงษแลเสนาบดีทั้งปวงพร้อมกันได้เชิญเรา ให้เถลิงถวัลยราชสมบัติรักษาแผ่นดินสืบมา เมื่อวันเสาร์ราชาภิเศกขึ้นที่นั่งเสวตรฉัตรนั้น มิศเตอมาศลิโนโรซจากงสุลโปรตุเกศกับมิศเตอโยอากวิม มักซิมิยา เตสิลวาผู้ช่วยกงสุล ก็ได้เข้ามาชุมนุมด้วยแล้วก็ได้เขียนหนังสือยินดี ๑ ฉบับมาให้เราแล้วก็ได้รับหนังสือเจ้าเมืองมเกาซึ่งยินดีในการราชาภิเศกเรามาให้ด้วย ภายหลังมิศเตอมาศลิโนโรซจป่วยมานานอาการหาหายไม่ถึงแก่กรรม เมื่อป่วยอยู่เราก็ได้ให้ไปตามอาการไข้อยู่เนือง ๆ เมื่อถึงแก่กรรมแล้วเราก็ได้ให้ไปช่วยในการฝังศพ ฯ ภายหลังเจ้าเมืองมเกาจึ่งตั้งมิศเตออันตอนิยเดเฟรเตอริกมูรคนนี้เข้ามาเปนกงสุลโปรตุเกศต่อมา กงสุลคนนี้ก็เคยอยู่ในกรุงเทพมหานครนี้มาแต่ก่อนบ้างนานแล้ว ได้ไปมาหาสู่คุ้นเคยกับเรา ฯ แลเมื่อเราได้รักษาแผ่นดินอยู่มาได้สี่ปีเสศ นานาประเทศในยุโรปคือเมืองอังกฤษ เมืองฝรั่งเสศเมืองเดนมาร์ก แลเมืองฮันเซ็ยติกริบับลิก ในแผ่นดินเยอมานี แลยุในดิศเตศอเมริกา แต่งให้ทูตเข้ามาขอทำสัญญาด้วยการไม่ตรีแลการค้าขายเปนหลายเมือง การสัญญาก็ได้ทำไปแล้ว ตั้งแต่ปีเถาะสัปตศกจุลศักราช ๑๒๑๙ มารนปีนี้ การค้าขายในกรุงเทพมหานคร กับคนต่างประเทศก็จำเริญรุ่งเรืองขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า เราจึงได้รำพึงรภึกถึงการเก่าซึ่งว่ามาแต่หลังนั้นยิ่งนัก เพราะพระยาทสมเดจ์พระพุทธเลิศหล้านภาไลย แลสมเดจ์พระศรีสุริเยนทรามาตย์ซึ่งพระบรมชนกนารถพระชนนีของเรา แลพระยาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเปนพระบรมเชษฐาธิราชของเราทั้งสามพระองค์ผู้ได้รับราชบรรณาการจำเริญทางพระราชไมตรีในครั้งนั้น บัดนี้เสดจ์สวรรคตแล้ว ผู้ซึ่งรับไมตรีในครั้งนั้นก็ยังมีแต่ตัวเรา ได้เปนพระเจ้าแผ่นดินผู้ใหญ่ในกรุงสยามอยู่ในบัดนี้ ถึงเจ้าพระยาสุริยวงษมนตรีว่าที่พระคลังซึ่งได้รับหนังสือในเวลานั้น บัดนี้ก็ถึงแก่พิราไลแล้วบุตรผู้ใหญ่ของท่านนั้น บัดนี้เปนเจ้าพระยาศรีสุริยวงษสมันตพงษพิสุทธมหาบุรุษวัดโนรมผู้ว่าที่สมุหพระกลาโหม บุตรที่สองเปนเจ้าพระยาศรีวงษมหาโกษาธิบดีว่าที่พระคลัง ผู้ว่าการต่างประเทศ บุตรที่สามเปนเจ้าพระยาสมันตศรีสุริยวงษ[illegible]ในเวลาโน้น แลได้เปนราชทูตไปกรุงลอนดอนในปีหลังนั้น เราจำพิจารณาการไมตรีของผู้ครองโปรตุเกศ ซึ่งได้รับไว้แต่เดิมดังนี้ แลเหนว่าสัญญาการไมตรีแลการค้าขายที่จะได้เขียนได้เปลี่ยนกันให้มั่นคง กับพระเจ้ากรุงโปรตุเกศ ก็ยังหาได้ทำเหมือนการที่ได้ทำกับเมืองอังกฤษเมืองฝรั่งเสศแลเมืองอื่น ๆ ไม่ ฯ แลได้ฟังทราบตามในหนังสือพิมพ์ ว่าในกรุงโปรตุเกศก็ตั้งพระเจ้าแผ่นดินใหม่ในสองสามปีนี้มา ก็ควรเปนเวลาที่กรุงโปรตุเกศ ได้แต่งทูตถือรับสั่งเข้ามาทำสัญญาเสียให้เรียบร้อยดีเปนเกียรติยศปรากฏไปแก่นานาประเทศ ให้สมควรแก่ความที่พวกโปรตุเกศได้มีไมตรีมากับกรุงสยามก่อนกว่าเมืองอื่นในยุโรป เราจึงได้สั่งเจ้าพระยาวิวงษมหาโกษาธิบดีว่าที่พระคลังให้ว่ากล่าวทักเตือนกงสุลอันดอนิยอเฟรเตอริกมูร ให้มีหนังสือเตือนออกไปให้ถึงกรุงโปรตุเกศ ภายหลังก็ได้ข่าวว่าสมเดจ์พระเจ้ากรุงโปรตุเกศ พระราชทานอำนาจตั้งตัวท่านผู้นี้เปนทูตถือรับสั่งเข้ามาทำหนังสือสัญญาก็มีความยินดีนัก ด้วยคอยมาก็นาน ได้ข่าวว่าจะมาอยู่แล้วก็เงียบไป ฯ บัดนี้ท่านได้เข้ามาถึง เชิญพระราชสาสน์พระเจ้ากรุงโปรตุเกศมาส่งให้แก่เรา เราได้รับครั้งนี้ก็มีความยินดียิ่งนัก ด้วยการครั้งนี้ก็จะได้ต่อได้สมกับการไม่ตรีเก่าที่ได้เริ่มมาดังว่าแล้วนั้น

ฝ่ายข้าพเจ้าก็มีความสดวกสบายใจ ในการที่จะทำสัญญานั้นเถิด เราจะแต่งตั้งผู้รับสั่งฝ่ายเราที่สมควรไปคิดอ่านจัดแจงกับท่านให้สำเร็จโดยเร็ว เมื่อลูกค้าเมืองอื่น ๆ บันดาที่มาทำสัญญาได้ผลประโยชนอนุเคราะห์แต่ผู้ครองฝ่ายสยามอย่างไร เราก็จะยอมให้ลูกค้าโปรตุเกศอย่างนั้นทุกประการ เมื่อสัญญาได้ทำแล้วการก็จะไปเปนพระเกียรติยศแก่พระยาทสมเดจ์พระพุทธเลิศหล้านภาไลย สมเดจ์พระศรีสุริเยนทรามาตย์ผู้พระบรมชนกนารถแลพระราชชนนีของเรา แลพระบาทสมเดจ์พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้พระบรมเชษฐาธิราชของเรา ซึ่งได้ทรงรับไมตรีโปรตุเกศแต่เดิม อนึ่งจะได้เปนเกียรติยศแก่ตัวเรามากกว่าเวลาเมื่อได้ทำสัญญากับเมืองอื่น เพราะตัวเราได้เปนผู้หนึ่งซึ่งได้รับไมตรีผู้ครองโปรตุเกศในเวลาโน้นด้วย แลจะเปนเกียรติยศแก่ตัวท่านซึ่งเปนทูตเข้ามา ด้วยได้เข้ามาพบเราซึ่งเปนคนเก่าในการเริ่มไมตรีมาแต่เดิมยังครองแผ่นดินอยู่ มิใช่ผู้อื่นซึ่งมิได้รู้ได้เห็นในการไมตรีนั้นเลย ฯ ขอท่านจงนำเอาความในคำของเรานี้แปลเปนภาษาโปรตุเกศกำหนดไปให้ถี่ถ้วน แล้วแสแจ้งความแก่ผู้ครองฝ่ายโปรตุเกศในกรุงลิศบอนให้ทราบดังเราว่ามานี้ด้วย เราไว้ใจว่าการพระราชไมตรีของกรุงโปรตุเกศกับกรุงสยาม จะภาวัฒนาการสืบไปภายน่าชั่วฟ้าแลดิน ขอท่านทั้งปวงจงมีความยินดีเทอญ ฯ

◎ ประกาศที่ ๓๓ ๚ะ

ประกาศให้สังต่อ ๆ กันไปว่ายันคาโรงศาลแลทิมแลคุก แลที่จำที่ขังคนโทษฤๅคนเปนนี่หลวงก็ดี ทุกหมู่ทุกกรมในพระบรมมหาราชวัง แลเจ้าหมู่นายหมวดบันดาที่คุมเลขไพร่หลวงจ่ายเดือน ฤๅไพร่หลวงกองส่วยต่าง ๆ ในกรุงนอกกรุงก็ดีให้ทราบทั่วกัน ว่าการทุกวันนี้เข้าเลกนายน้อยก็มักมีที่เลื่องฤๅไปดังได้นั่นอยู่ด้วยกันกลับ ๆ คนทั้งปวงก็มักถือตามคำคนมากกลัวเกรงตามไปเมื่อเปนดังนี้คนโทษในทิมในคุก แลลูกความที่จะแพ้ในศาล แลตัวไพร่หลวงแลลูกหมู่ไพร่หลวงก็เชื่อถือดังนั้น ก็หลบหลีกหนีคุกหนีทิมหนีโรงศาลหนีหมู่หนีกรมไปแอบแฝงซ่อนตัวอาไศรยที่เจ้านายนั้น ๆ ก็มักตื่น ๆ รับเอาตัวไว้จาย ๆ แลเปนที่สำนักอาไศรยของคนพวกนั้นมีมากหลายราย ฝ่ายผู้คุมขุนโรงขุนศาลก็ไปกริ่งเกรงกลัวเลย ไม่คิดตามไปว่ากล่าวทวงถามว่ากเรียนเพดทูลกันทำการให้เปนเหตุให้คนพาลกำเริบทั้งไพร่ทั้งผู้ดี ตั้งแต่นี้ไปถ้านิดความ

ค้อ หนังสือประกาศการเลกน้อยต่าง ๆ แต่ผู้ครองแผ่นดินสยามมาในวันสุกร เดือนแปด แรมค่ำหนึ่ง ปีมแมเอกศก เปนปีที่ ๙ ในราชกาลประจุบันนี้ ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งในกรุงนอกกรุง แลราษฎรทั้งปวงทราบทั่วกันแลทำตาม ประพฤติตาม รู้ความตามโดยสมควร เพื่อจะมิให้ทำแลประพฤติผิดพระราชดำริห์พระราชประสงค์ แลเล่าฦๅถือการแลเข้าใจความผิด ๆ ไป ๚ะ

อันดังที่เปนแล้วนี้ ตีมีผู้มาวิตกถากแยงยิงคนโทษไปแต่ผู้คุม ถ้าในกรมพระนครบาลให้ผู้คุมมาบอกเล่าต่อมุลนายในกรมพระนครบาลทุกคน ถ้าในกรมพระตำรวจให้ผู้คุมมาแจ้งความต่อมุลนายในกรมพระตำรวจของทุกคน ถ้าเปนลูกความอยู่ณโรงศาล ก็ให้ผู้คุมมาบอกเล่าต่อมุลนายตามกระทรวงนั้น ๆ ทุกคนในเจดวันอย่านิ่งไว้ให้ช้า ถ้ามุลนายไม่กราบทูลพระกรุณา ให้ผู้คุมทำเรื่องราวร้องถวายฎีกา อย่านิ่งไว้ให้ช้านานวันไป ถ้าแลทรงทราบมาด้วยเหตุอื่น ฤๅผู้อื่นช้างน่าช้างในกราบทูลพระกรุณา จะปรับไหมให้ผู้คุมแลตัวนายที่ทราบเรื่องความนั้นแล้วนิ่งเสียไม่กราบทูลพระกรุณานั้นให้ใช้แทน ถ้าเปนลูกความให้ใช้ความท่านทั้งเรื่อง ถ้าเปนนี่หลวงให้ใช้นี่หลวงทั้งบ ถ้าเปนไพร่หลวงให้ใช้ตัวไพร่หลวง เมื่อไม่มีตัวไพร่จะใช้ ให้คิดเงินใช้ให้สามสิบตำลึง แก่นไพร่หลวงเทอญ ประกาษมาณวันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้นสิบสามค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก เปนวันที่ ๒๘๕๘ ในราชกาลประจุบันนี้ พระศรีสุนทรโวหารเปนผู้รับสั่ง ๚ะ

◎ แจ้งความมาที่ ๒๐ ๚ะ

วันพฤหัศ เดือนสิบสอง ขึ้นหกค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก องค์พระมหาวิรักษรามมหาอิศราธิบดีมีศุภอักษรเข้ามาฉบับหนึ่ง เปนอักษรเขมรให้ล่ามแปลได้ความว่าศุภอักษรขององค์พระมหาวิรักษรามมหาอิศราธิบดี ของกราบเรียนมายัง ๆ พณ ๆ ลุกขุณณะยาสีให้ทราบด้วย องค์พระมหาวิรักษรามมหาอิศราธิบดีได้ใช้พระยาพระเขมรลงไปตีญวนสกัดสิบขับอ้ายจันตัวเหียตง จันญีเหียเอ่า จันญีซีเหีย แลพวกเจรตัวเหียในเขตรเมืองกงพงโสม เมื่อเดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำปีมเมียสัมฤทธิศก พระยาธิเบดสงครามเข้าเมืองกงพงโสมสืบขับได้จันญีเหียเอ่า ให้คนภาจันไปส่งณเมืองอุดงมีไชย แต่อ้ายจันตัวเหียตง อ้ายจันญีซีเหียนั้นจับยังไม่ได้ ครั้นเดือน ๙

แรม ๙ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก พระยาเสนาอันชิดเจ้าเมืองกำปอด ใช้คน
ราตมีนวิเสศอักขราหมื่นอายาชรินอ้ายนองทายแลอ้ายจีนผู้ร้ายมาส่ง องค์พระ
ครีรักษาราชมหาอิศวาธิบดีให้ซักถาม หมื่นวิเสศอักขราหมื่นอายาชริน ให้การว่า
ฯ พณ ฯ สมเด็จพระบรมโกษให้ออกไปผูกปี้ ณเมืองปรานบุรีเมืองกำเนิดนพคุณ
เมืองประจวบคีรีขันธ์ ได้เงินค่าแรงจีน ๗๘๐ เหรียญแลทองคำหนัก ๕ ตำลึง
สลึง ลงเรือมาถึงเขาตะเกียบแขวงเมืองปรานบุรี อ้ายจีนผู้ร้ายชิงเอาเงินทองสิ่งของไปสิ้นแล้ว
ฆ่าพวกข้าหลวงที่มาด้วยกันตาย ๗ คน ยังเหลือ ๕ คน อ้ายจีนผู้ร้ายแล่นไปหนีไปยังคอยที่คุ้งทะเลแขวงเมืองกำปอด แล้ว
อ้ายจีนผู้ร้าย ๓ คนลงเรือลำนั้นกลับมาชิงเอาตัวที่ตายเมืองกำปอด หมื่น
วิเสศอักขราหมื่นอายาชรินกับอ้ายมองภากันโดดน้ำหนีค่ามมาเมืองกำปอด บอกเนื้อ
ความแก่เจ้าเมืองกำปอด ให้จัดคนไปตามจับอ้ายจีนผู้ร้าย ๓ คน ที่ขึ้นมาชิงเอาตัวนั้น
ได้ทั้ง ๓ คนแล้ว เจ้าเมืองกำปอดได้ใช้ให้คนไปตามจับอ้ายจีนผู้ร้ายที่อยู่เรืออีกลำ
คนใช้กลับมาแจ้งว่าอ้ายจีนผู้ร้ายใช้ไปเรือแล่นหนีไปเสียก่อน แล้วองค์พระมหา
รักษาราชมหาอิศวาธิบดี ให้จัดแจงจำเดิมประเข้าสารให้แก่หมื่นวิเสศอักขราหมื่น
อายาชรินโดยมรรยาท แล้วได้จัดเงินตราเสื้อผ้าให้ทั้ง ๓ คนแล้ว อยู่มาเดือนสิบ
แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เจ้าเมืองกำปอดมีหนังสือบอกไปว่า
มีพระสงฆ์รูปหนึ่งกับอ้ายจีนทั้งหลายคนหนึ่งมาถึงเมืองกำปอด เจ้าเมือง
กำปอดได้ถามพระสงฆ์ ๆ แจ้งความว่า อ้ายผู้ร้ายชิงเอาตัวพระ
สงฆ์ไป กับหมื่นวิเสศอักขราหมื่นอายาชรินแล้ว ปล่อยให้กลับมาแต่พระ
สงฆ์กับจีนทั้งสองคนนั้น ยังหามาถึงเมืองอุดงมีใช่ไม่ ยังนิ่งองค์พระมหา
รักษาราชมหาอิศวาธิบดี ให้ส่งตัวหมื่นวิเสศอักขราหมื่นอายาชรินอ้ายนอง
กับอ้ายจีนญี่เกียเฮา อ้ายจีนผู้ร้าย ๓ คนที่ปล้นหมื่นวิเสศอักขราส่งมาณเมือง
พระตะบอง ให้พระยาภักดีผู้บอกล่าง ๆ เข้ามาณกรุงเทพ ฯ แล้วองค์พระมหา
รักษาราชมหาอิศวาธิบดี ได้ชักตราให้การหมื่นวิเสศอักขราหมื่นอายาชริน แล
ตราให้การอ้ายจีนผู้ร้าย ๔ คนเข้ามาด้วย แต่อ้ายจีนตัวเลียที่หนีไปณเมือง
กำปอดนั้นยังจับได้เมื่อใดจะส่งเข้ามาครั้งหลัง ความก็ความแล้วแต่จะโปรด
ศุภอักษรมาณวัน ๔ เดือน ๑๐ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ฯ
๏ ตั้งคำแหน่ง ฯ วันพฤหัศ เดือนยี่ ขึ้นสิบค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก

ตำรัสว่า ชื่อผู้สำเร็จราชการเมืองนครเขื่อนขันธ เป็นชื่อตั้งตามนามเมืองไ
เมื่อแรกตั้งเมืองนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยได้พระราชทา
แต่นามเมือง ยังไม่ได้พระราชทานนามผู้สำเร็จราชการเมือง การก็เลย
ควรจะมีชื่อผู้สำเร็จราชการเมือง ให้แปลกจากนามเมืองตั้งหนึ่งเมืองประทุมธา
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ได้พระราชทานนามเมือง ว่าเมือง
ประทุมธานี แล้วก็ทรงตั้งผู้สำเร็จราชการเมืองขึ้นแล้ว พระราชทานนามว่า
พระยาพิทักษ์ทวยหาร เป็นชื่อต่างจากนามเมืองนั้น จึงจะสมควรเพราะฉะนั้น
บัดนี้โปรดพระราชทานนามพระยาผู้สำเร็จราชการเมืองนครเขื่อนขันธนั้น ว่า
พระยาดำรงค์ราชพลขันธ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครเขื่อนขันธ ถือ
ศักดินา ๓๐๐๐ ฯ โปรดเลื่อนให้หลวงยศโยธีผู้ช่วยเมืองนครเขื่อนขันธ
เป็นหลวงฤชายันสงครามปลัดเมืองนครเขื่อนขันธถือศักดินา ๖๐๐ ฯ
ตำรัสว่า ชื่อหลวงยกระบัตรเมืองนครเขื่อนขันธว่า หลวงกุกามภักดีนั้น
ไม่ชอบกล เพราะคำว่ากุกามนั้นเป็นคำที่เขื่อนมาแต่คำว่าโปคาม ซึ่งเป็น
ชื่อเมืองมหานครเดิมเก่าของพม่าก่อน เมืองอังวะไม่ใช่ชื่อเมืองมอญ เพราะ
ฉะนั้นบัดนี้ โปรดให้เปลี่ยนชื่อหลวงยกระบัตรเมืองนครเขื่อนขันธ ว่าหลวง
นิตยสกมยวิวัฒ ยกระบัตรเมืองนครเขื่อนขันธ ถือศักดินา ๕๐๐ ฯ
๏ วันพุทธ เดือนสาม ขึ้นเจ็ดค่ำ ให้พระอนันพิไชย บุตรพระยาวรอง
ที่ถึงแก่กรรม เป็นพระภักดีศรีนางงามนรินทร์ ผู้สำเร็จราชการเมืองนางรอง
ถือศักดินา ๑๐๐๐ พระราชทานถาดหมากกาไหล่ทองคำ คนโทกาไหล่ทองคำ
ประคำทองคำสายหนึ่ง กระบี่ปั้นเงิน ๕ ปั้นเล่มหนึ่ง สัปทนปักดูแลงกันหนึ่ง
หมวกทรงประภายหนึ่ง ผ้าโพกเลี่ยมทองผืนหนึ่ง เป็นเครื่องยศ ฯ โปรดตั้ง
ให้นายแจ้งบุตรพระยาอุไทยมนตรี ศรีสุรราชยกกินทรนรามาตยามหาพิไชย
สงครามผู้สำเร็จราชการเมืองปราจีนบุรี เป็นหลวงพิทักษอุไทยทิศผู้ช่วยราชการ
เมืองปราจีนบุรี ถือศักดินา ๖๐๐ ฯ โปรดตั้งให้หลวงศรีไชยาปลัดกรม
ทวนทองขวา เป็นหลวงนาวานุรักษ์เจ้ากรมโรงเรือขึ้นพระคลังในขวา ถือศักดิ
นา ๘๐๐ พระราชทานสองบั้งลองขวนเป็นเครื่องยศ ฯ โปรดตั้งให้หมื่นนาวา
โสนหากรมรักษาพระองค์ขวาข้าหลวงเดิม เป็นหลวงสิทธิสำแดงปลัดกรม
เชนทองขวาถือศักดินา ๘๐๐ พระราชทานสองบั้งลองขวนเป็นเครื่องยศ ฯ

๔ โปรดตั้งให้ หลวงเสนาภักดี เป็นหลวงศรีเสนาปลัดยาญซึกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือถือศักดินา ๕๐๐ พระราชทานสองปักล่องจวนเป็นเครื่องยศ ฯ ๕ โปรดตั้งให้หลวงแม่นพลภักดี เป็นหลวงธรรมนตรีเจ้ากรมไพร่หลวง ขึ้นในกรมมหาดไทย ถือศักดินา ๘๐๐ พระราชทานสองปักชิงปูมเป็นเครื่องยศ ฯ ๖ โปรดตั้งให้ นายพันมหาดเล็ก บุตรเจ้าพระยาภูธร เป็นหลวงอนุชิตพิทักษ์ผู้ช่วยราชการในกรมมหาดไทย ถือศักดินา ๘๐๐ พระราชทานสองปักล่องจวนเป็นเครื่องยศ ฯ โปรดตั้งให้นายรองเสือวาสุบุตรพระศรีสหเทพ เป็นหลวงเสนาภักดี ถือศักดินา ๘๐๐ พระราชทานสองปักล่องจวนเป็นเครื่องยศ ฯ ๘ น้ำฝน ฯ วันเสาร์เดือนสามขึ้น ๓ ค่ำฝนตก เวลา ๑๐ ทุ่มได้น้ำ ๘ สตาง ฯ ๙ ข่าวตาย ฯ วันจันทร เดือนสาม ขึ้นสิบสองค่ำ หม่อมเจ้าหญิงลไม ในพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระพิทักษเทเวศเป็นโรคไข้ผอมแห้ง ป่วยมานานแล้ว ถึงชีพิตักษัย ชันมายุ ได้ ๓๐ ปี ฯ วันพุธ เดือนสี่ ขึ้นสิบสามค่ำ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้พระนครบริรักษยกระบัตรกรุงเก่า เป็นพระพิทักษเทพธานีปลัดขวากรุงเก่า พระราชทานให้ถือศักดินา ๑๒๐๐ พระราชทานถาดหมากกาไหล่ทองคำสำรับหนึ่ง คนโทกาไหล่ทองคำหนึ่ง ประคำทองคำสายหนึ่ง สัปทนแพรหลีนแดงคันหนึ่ง เสื่อเข็มฉายริ้วพื้นแดงหนึ่ง เป็นเครื่องยศ ฯ ๑๐ โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้หลวงบันเทาทุกขราษฎร์กรุงเก่า เป็นหลวงกรุงศรีบริรักษยกระบัตรกรุงเก่า ถือศักดินา ๖๐๐ พระราชทานถาดหมากเงินกาไหล่ทองสำรับหนึ่ง คนโทเงินกาไหล่ทองหนึ่ง เสื่อเข็มฉายริ้วพื้นแดงหนึ่ง เป็นเครื่องยศ ฯ โปรดเกล้า ฯ เลื่อนให้พระบำรุงราชฐาน เป็นพระยาบำรุงราชฐาน จางวางกรมวังนอก พระราชทานให้ถือศักดินา ๑๐๐๐ พระราชทานสองปักปูมเป็นเครื่องยศ ฯ โปรดเกล้า ฯ ให้นายศิริช้างษน้องพระเรืองบุรีเทวเจ้าเมืองเถิน เป็นราชบุตรเมืองเถิน ฯ วันศุกร เดือนสี่ขึ้นสิบค่ำ พระราชทานให้พระอาจารย์วัดบวรนิเวศ เป็นพระสาสนโสภณ ที่พระราชาคณะในวัดบวรนิเวศ มีนิตยภัตรราคา เดือนละสี่ตำลึงกึ่ง พระราชทานคลี่ปี่พาทย์เครื่องสี่เป็นเครื่องยศ ฯ ๑๒ วันพฤหัส เดือนสี่ แรมสิบสามค่ำ โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้นายนุชจ้าหลวงเดิม เป็นหลวงอาสาสำแดงเจ้ากรมเรือกันชัย ถือศักดินา ๘๐๐ พระราชทานสองปักเชิงปูมเป็นเครื่องยศ ฯ โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้หมื่นผลาญพลแม่น เป็นหมื่นราชาภูธรปลัดการพิมายเลือกหอกซัด ถือศักดินา ๔๐๐ พระราชทานสองปักล่องเป็นเครื่องยศ ฯ โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้ขุนชนะทุกทิศเป็นหลวงรุดสงครามเจ้ากรมปืนใหญ่น้อยขวา ถือศักดินา ๔๐๐ ฯ โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้หมื่นแม้นอากาศ เป็นขุนชนะทุกทิศปลัดกรมปืนใหญ่น้อยขวา ถือศักดินา ๒๐๐ ฯ โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้นายกันมอญ เป็นขุนชิดราชการในกรมสังฆการีเป็นพนักงานกำกับพระสงฆ์พรหมจรรย์ พระราชทานให้ถือศักดินา ๓๐๐ พระราชทานสมปักล่องเป็นเครื่องยศ

๑๓ ประกาศที่ ๓๔ ฯ

มีพระบรมราชโองการพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย และราษฎรทั้งปวงให้รู้ทั่วกันว่าบัดนี้ราษฎรซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในกำแพงพระนครเสมอกำแพงพระนครโดยรอบ แลที่วัดทุกพระอารามซึ่งไปมาครอกถึงกันได้ ถ้าญาติพี่น้องบุตรหลานบ่าวทาษของผู้ใด แลลูกวัดคฤหัสถ์สามเณรสึกของพระองค์ใด เสียจริตเป็นบ้าคลั่งฤาคลุ้มคลั่งคลุ้มร้ายเป็นความ ๆ มีอยู่ ก็ให้ผู้นั้นเอาใจใส่รักษาพยาบาลกักขังระวังให้แน่นหนาอย่าปล่อยให้เที่ยวไปมาทำลำพังได้ ถ้าคนเสียจริตพลัดแพลงหลบหนีไปเมื่อใดก็ให้เจ้าของบ้าน เจ้าของเรือนญาติพี่น้อง ฤาผู้ที่รับคนเสียจริตไว้นั้นมาอายัดยอกรูปพรรณสัณฐานลำนักษิยาการ ต่อเวนก็รมวังให้แน่นอน แล้วให้กรมวังจดหมาย ว่าวันนั้นเดือนนั้นปีนั้นคนนั้นชื่อนั้นเป็นเจ้าของบ้านมายอกอายัดประตูต่อเวนกรมวัง เวนนั้นชื่อนั้นเป็นผู้ให้รับอายัดว่าบ้าไว้หน้าไป รูปพรรณสัณฐานวาการกิริยาคำนิ่งหมองอย่างนั้น แล้วให้เขียนหนกฉบับ แล้วมอบให้ฝ่ายประตูวิเสทไชยวิชัยฉบับหนึ่ง ประตูเทวาภิรักษ์ฉบับหนึ่ง ประตูพิทักษ์บวรฉบับหนึ่ง ประตูสุนทรทิศาฉบับหนึ่ง ประตูเทวาภิรมย์ฉบับหนึ่ง เก็บไว้ที่เวนประจำวังฉบับหนึ่ง ให้กับผู้ที่มาอายัดไปฉบับหนึ่ง แล้วให้กรมวังผู้รับอายัดเรียกเอาเงินค่าอายัดแต่คนหนึ่ง แล้วจึงให้เจ้าของบ้านไปยอกต่อกรมพระนครบาลให้ช่วยตามจับ แลให้เจ้าของบ้านว่ากล่าวสั่งสอนให้ดีอย่าให้บ้านจน

ใช่เลย ถ้าญาติพวกพ้องเหล่ากำลังที่จะระวังดูแลรักษา ก็ให้เอาตัวคนเสียจริตนั้น มาส่งหมายส่งให้กรมพระนครบาล ด้วยโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเข้าห้องไว้สำรับหนึ่งให้เลี้ยงคนเสียจริต ถ้าไม่มีผ้านุ่งผ้าห่มให้กรมพระนครบาลไปรับที่โรงทานมาให้ ทรงพระกรุณาโปรดไม่ให้อดอยากอัตสนึ่งถ้าญาติพวกพ้องรับคนเสียจริตไว้รักษาพยาบาล ปล่อยทั้งไว้ให้เที่ยวไปมาได้ตามสบาย ถ้าคนเสียจริตนั้นเข้ามาในพระบรมมหาราชวังถึงชั้นในต้องส่งเข้ามาใน ประตูพิมานไชยศรี ประตูคูสีการาง ประตูศรีสุนทร ประตูอนงคถึนลา เจ้าพนักงานจับได้ ถ้ามีสาตราวุธด้วยให้ปรับไหมญาติพวกพ้องของคนเสียจริตเป็นเงินตราสามชั่ง ถ้าไม่มีเครื่องสาตราวุธให้ปรับไหมสองชั่ง ถ้าจับได้ที่ชั้นกลาง ต้องส่งเข้ามาในประตูวิเสศไชยศรี ประตูเทวาภิรักษประตูรัตนพิศาล ถ้ามีอาวุธให้ปรับไหมสองชั่ง ไม่มีอาวุธให้ปรับไหมชั่งสิบตำลึง ถ้าจับได้ที่ชั้นนอกต้องส่งเข้ามาใน ประตูพิทักษบวร ประตูสุนทรทิศา ประตูทวารภิรมย์ ถ้ามีอาวุธให้ปรับไหมชั่งสิบตำลึงไม่มีอาวุธปรับไหมชั่งหนึ่ง ถ้าจับได้ที่ชั้นรอบนอกกำแพง พระบรมมหาราชวัง มีสาตราวุธให้ปรับไหมห้าตำลึง ไม่มีสาตราวุธให้ปรับไหมสามตำลึง แลเงินค่าปรับไหมทั้งปวงนี้จะพระราชทานเป็นรางวัลแก่เจ้าพนักงานผู้จับ แลให้กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมพระสัสดี กรมเมือง นายอำเภอ สังฆการี หมายประกาศแก่ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน เจ้าต่างกรมเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรมในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง แลพระอารามในกำแพง พระอารามนอกกำแพงพระนคร ราษฎรทุกบ้านทุกอำเภอทั่วไป หมายประกาศคิดพิมพ์มาณวันขาทิตย เดือนห้า ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีมะแมนักษัตรเอกศก ๚

๏ ตั้งตำแหน่ง ๚ เพราะยำนรอภักดิดิศเป็นโทศระแวงราชการ ด้วยกำกับเจ้าของช้างในไปกระทำผิดการสพ ปล่อยให้อ้ายเชียนเป็นรุนนายนอกตำแหน่งกำกับช้างในเข้าไปนั่งโก้หน้าผ่านไม่รู้ไม่ลันเลย จึงโปรดให้ถอดจากที่แล้วให้ไปเป็นจำมรงกำกับคนโทศคุก ด้วยเป็นคนไม่สมควรจะเป็นเจ้าพนักงานกำกับช้างในต่อไป แล้วจึงตั้งพระยาบำรุงราชถานจางวางกรมวังนอกเป็นพระยำบำรองนักดิดิษศักดินา ๑๐๐๐ ได้พระราชทานเสลเซ็นชายอย่างดีตัวหนึ่งเครื่องยศได้พระราชทานแล้ว ฯ

หลวงมงคลรัตนจัยถึงแก่กรรมเสียแล้วที่ว่างอยู่ ทรงพระมหากรุณาโปรดตั้งหลวงอุทยานาธิกรณ เป็นหลวงมงคลรัตน ถือศักดินา ๒๔๐๐ มีสองปีกเชิงปูมเป็นเครื่องยศ ฯ ขุนราชพิมานเอียมปลัดกรมรักษาพระองค์จัน เป็นโทศ ด้วยสมคบชอบกลกับอ้ายเชียนผู้ลวงพระราชอาญาผิด โปรดให้ถอดเสียจากที่แล้วโปรดตั้งขุนมหดุงสิทธราศน เป็นขุนราชพิมานปลัดกรมรักษาพระองค์ปีนทองปรายซ้าย ถือศักดินา ๖๐๐ มีสองปีกล่องชวนเป็นเครื่องยศ ฯ โปรดตั้งหมื่นชำนาญมณเฑียรนายเวน ในกรมรักษาพระองค์ปีนทองปรายซ้ายเป็นขุนมหดุงสิทธราศน พระราชทานให้ถือศักดินา ๔๐๐ มีสองปีกริ้วใหญ่เป็นเครื่องยศ ฯ หมื่นชำนิภูษาลเจ้ากรมม้าต้นจวา เป็นโทศเพราะสมคบชอบกลกับอ้ายเชียน ผู้ลวงพระราชอาญาผิด โปรดให้ถอดเสียจากที่แล้ว โปรดให้พันทรงพลพาลปลัดกรมม้าต้นจวา เป็นหมื่นชำนิภูษาลเจ้ากรม ถือศักดินา ๔๐๐ พระราชทานผ้าสองปีกต่องวนเป็นเครื่องยศ ฯ โปรดเลื่อนนายมหัคอาชในนายม้าซุง เป็นพันทรงพลพาลปลัดกรม ถือศักดินา ๖๐๐ มีผ้าสองปีกริ้วใหญ่เป็นเครื่องยศ ฯ

๏ ข่าวตาย ๚ พระญาณวิสุทธิ ถึงมรณภาพวันสุกร เดือนเจด ขึ้นสิบค่ำ เป็นโรคเรื้อรัง ฯ เจ้าพระยามหาศิริธรรมพโลปถัมภ์เทพทวาราวดี ศรีรัตนธาดามหาประเทศาธิบดี อะภัยพิริยปรากรมพาหุ ช่วยถึงแก่กรรม วันจันทร เดือนหก แรมแปดค่ำ ฯ

๏ น้ำฝน ๚ ในปีมะแมนอกศก ฝนตกในปักษ์ขึ้นเดือน ๖ นี้ ๒ ค่ำ ได้น้ำ ๒ สตางค์ ๓ ค่ำ ได้ ๑๖ สตางค์ ๔ ค่ำ ได้ ๖ สตางค์ ๗ ค่ำ ได้ ๔ สตางค์ ๑๑ ค่ำ ได้ ๓ สตางค์ ๑๒ ค่ำ ฝนตกสองครั้งได้น้ำ ๙ สตางค์ ๑๓ ค่ำ ได้ ๑๒ สตางค์ ในปักษ์แรม ๔ ค่ำ ได้น้ำ ๑๐ สตางค์ ๖ ค่ำ ได้ ๑๐ สตางค์ ๑๐ ค่ำ ฝนตกสองครั้ง ได้น้ำ ๕ สตางค์ ๑๕ ค่ำ ได้น้ำ ๒๔ สตางค์ ฯ เดือน ๗ ในปักษ์ขึ้น ๒ ค่ำ ฝนตกได้น้ำ ๔ สตางค์ ๖ ค่ำ ได้ ๒ สตางค์ ๘ ค่ำ ฝนตก ๓ ครั้ง ได้น้ำ ๑๔ สตางค์ ๙ ค่ำ ได้น้ำ ๓๔ สตางค์ ในปักษ์แรมค่ำหนึ่งได้น้ำ ๒๐ สตางค์ ๒ ค่ำ ได้น้ำ ๙ สตางค์ ๓ ค่ำ ได้น้ำ ๑ สตางค์ ๔ ค่ำ ได้น้ำ ๑๓ สตางค์ รวมฝนตกในเดือนเรศมีเดือนแปดทั้งสองเดือนนี้ รองน้ำไว้ตามกำนดนับได้น้ำ ๑ มีเสศอยู่ ๙ ทสางค์ กับ ๖ สตางค์ ๚

ซึ่งแจงมาให้ทราบ ๆ

ด้วย พระบาทสมเดจ์พระบรมเนนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม มีพระราชประสงค์จะใคร่เสดจ์ พระราชดำเนินประภาสฝั่งทเลข้างตวันตก ทอดพระเนตรเขตรแดนหัวเมือง ซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพมหานคร และจะใคร่ทรงทราบตำบลหนทางที่อันผู้ร้ายมากระทำอันตรายแก่ราษฎรทั้งปวงได้ ดังนี้ จึงมีพระราชดำรัสให้ตระเตรียมการที่จะเสดจ์พระราชดำเนินไปทรงประภาสในครั้งนี้ และให้ลองเรือกลไฟใหม่ ซึ่งจะเสดจ์พระราชดำเนินไปโดยเรือ พระที่นั่งมหาไชยเทพนฤมิตรเป็นเรือพระที่นั่งลำใหญ่ที่สุดในเรือกลไฟใหม่ แลพร้อมด้วยพระราชวงษานุวงษหลายพระองค์ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท แลพระองค์อื่น ๆ ที่ทั้งกรมแล้วแลยังไม่ได้ตั้งกรม แลเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ที่สมุหพระกระลาโหม แลอื่น ๆ ในครั้งนี้กำหนด ๒๗ วัน ๒๘ วัน จึ่งทรงพระราชอักเษราแต่งคำประกาศนี้

คือหนังสือประกาศของพระราชประสงค์ คือประสงค์ที่จะเปนการสำคัญ ฤๅแจ้งข่าวเจ้าความที่ควรจะให้รู้ด้วยกันมากในเวลาแต่กำหนดในปีกุญนั้น ๆ ฉบับนี้มีวันอันดาร เดือนแปด แรมสิบสองค่ำ ปีมะแมเอกศก เปนปีที่ ๙ ในราชการปัจจุบันนี้ ฯ

ให้คนทั้งปวงที่ควรจะฟังได้ทราบไว้ก่อน ฯ พระราชอักเษราชนั้นดังนี้ ๏ สมเดจพระบรมเนนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอประกาศแก่คนทั้งปวง ที่ควรจะได้ฟังคำประกาศนี้ให้ทราบ ด้วยเมื่อพระเจ้ากรุงสยามกับเจ้านายต่างกรมผู้ใหญ่หลายพระองค์ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทแลพระองค์อื่น ๆ กับขุนนางผู้ใหญ่หลายนาย เจ้าพระยาศรีสุริยวงษมหาพระกระลาโหมแลอื่น ๆ มีประโยชนจะใคร่ภากันไปเที่ยวเยี่ยมเยียนเมืองต่าง ๆ ในฝั่งทเลใทยข้างตวันตก นานประมาณ ๒๗ วัน ๒๘ วัน ในเดือน ๙ ปีมะแมเอกศกนี้ เราพระเจ้ากรุงสยามจะเสียสละจากในราชกิจที่จะรักษาพระนครแลยังคับคดีของราษฎร แลราชการแผ่นดินทางเหตุต่าง ๆ ไว้แต่พระบาทสมเดจ์พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงปฤกษากับพระเจ้าพี่ยาเธอกรมสมเดจ์พระเดชาดิศร แลพระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระพิทักษเทเวศร พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทเวศวัชรินทร กรมหลวงสรรพศิลปประสิทธิ์ พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ แลเจ้าพระยานิกรบดินทรมหินทรมหากัลยาณมิตรที่สมุหนายก เจ้าพระยาวิวรรธนมหาโกษาธิบดีที่พระคลัง เจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยาเจ้าพระยา เจ้าพระยา ๒ พระยามหาเสนา พระยาสุรเสนา พระยาเสนาเทพ พระยาพิไชยสุรินทรา พระยามณเฑียรบาล พระยาสีหราชเดโชไชย พระยาเพชรพิไชย ขุนนางผู้ใหญ่ ๗ นาย ให้ถวายบังคมลาในเวลาเดียวแล้ว แล้วให้มีพระบรมราชโองการสั่งให้เปนเสรจ์ไปทุกประการเถิด กว่าเราพระเจ้ากรุงสยามจะได้กลับถึงกรุงเทพมหานครนี้ ในระหว่างนี้สารพัดราชการทั้งปวงซึ่งเปนราชการแผ่นดิน อย่าให้ไปขัดข้องค้างอยู่ ด้วยอ้างว่าเสดจ์ไม่อยู่ก็ดี คอยต่อเสดจ์มาบังคับก็ดี จะยอกย้อนไปกราบทูลพระกรุณาก่อนก็ดี ว่าไม่ได้

เช่นความคำนวณว่าพาโลโสดสุมเสียกโลย... เป็นอันมาก ถ้าใครใช้ให้...
...ทั้งปวงพึงรู้ว่าคนนั้นเชื่อนแช่องอย่าให้เชื่อ... ราชการใด ๆ
...ราชการแผ่นดินซึ่งจะต้องทูลฉลองให้ในหลวงสั่งนั้นสิทธขาด... การอันนั้น
ให้ถวายทูลในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สั่ง... เป็นสิทธขาดให้
ให้ล่วงล้ำ... ราชการอื่น ๆ ทุกตำแหน่ง... ซึ่งเป็นการเลกน้อยถ้าระการทูล
ฉลองในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ฤๅจะชุมนุมกันปฤกษาก่อนจะทำ
ยากฤๅจะขัดเสียเวลาไม่ ก็ให้พระเจ้าพี่ยาเธอ... กรมสมเด็จพระเดชจริสวรกรมพระ
พิทักษเทเวศร เจ้าพระยานิกรบดินทร เจ้าพระยาวิวงษมหาโกษาธิบดีผู้ใดผู้หนึ่ง
ซึ่งโปรดเกล้าฯ ประจำซองอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ตรวจตรากันเกี่ยงกันอย่าพระ
ราชกำหนดแลแบบอย่างที่เคยแลควรแก่เหตุ แลปฤกษากันแต่สองสามแล้ว
สั่งไปก่อน ให้สำนวนแล้วจึ่งถวายทูลฉลองแด่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ฤๅเสียเวลาบ้างก็ทั้งป่วงต่อภายหลังก็ได้ สุดแต่ให้ตามที่ควรจะให้สำเร็จทุกอย่าง
ซึ่งป่วงนี้ก็ให้รีบหัวไปให้ทันการตามเวลาที่ควร อย่าให้ถ่วงช้าช้าอยู่เสีย
เวลาไปได้โดยใช่เหตุ เมื่อมีพระบรมราชโองการฤๅยังคับของท่านที่ออกนาม
มานั้นยังคับบัญชาประการใด ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งฟังความให้เข้าในนั้น
ให้ชอบแล้วจงทำตามทุกสิ่งทุกประการ อย่าว่าแต่ข้างตำแหน่งแลผิดตำแหน่ง
ในยังคับบัญชาของท่านที่ออกนามมานั้นแล้วนั้น ๆ ถ้อยความโรงศาล
แลการงานทุกแห่งก็ให้ว่าให้ทำอยู่ตามเคยทุกอย่างทุกแห่ง อย่าให้ขัดขวาง
แลลดหย่อนไปการรับจ่ายเงินแลสิ่งของทุกกลังก็ให้จ่ายอยู่ตามเคย อย่าให้
ผิดว่าต่อเสด็จกลับจึ่งจะจ่าย ถ้าการไม่เคยจ่ายเมื่อมีเหตุขึ้นจะต้องจ่ายเป็น
ประโยชน์แก่พระนครเป็นความแล้ว ถ้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จสมเด็จพระ... ให้พระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการ
เจ้าพระยาวรวงษมหาโกษาธิบดี เจ้าพระยาพลเทพ เจ้าพระ
ยาธรรมาธิกรณ แลพระยาราชภักดี ... หนักงานพระคลังสมบัติรวมทั้ง
ยังคับให้จ่ายก็จ่ายไปได้ แล้วถ้ามีของมิครบจะบอกออกไปให้ทราบจึ่งบอกออก
ไปให้ทราบ ฤๅถ้ายังไม่วางใจนักก็ให้บอกฉลองออกไปแต่การจ่ายตาม
เคยนั้น อย่าให้ขัดขวางทุกสิ่งทุกประการ ๆ ความฎีกาขอพระราชทาน
กล่าวโทษขุนโรงขุนคลัง ให้กรมหมื่นมเหศวรศิวิลาศ
กล่าวในศาลกรมล้อมพระราชวังได้ความประการใด ให้กราบเรียนเจ้า
พระยาธรรมาธิกรณ์คัดสินชี้ขาดไปให้แล้ว อย่าให้ถอดถอยอยู่ทูลฉลองเลย
เมื่อเราพระเจ้ากรุงสยามไม่อยู่ ถ้าข้าราชการแลราษฎรซึ่งมีคดีเกี่ยวข้องทูล
อันผู้ใด ๆ จะไปร้องถวายฎีกาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ขอ
ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเจ้าอยู่หัว ทรงรับแล้วทรงพิเคราะห์ดู ถ้า
จำเลยเป็นฝักฝ่ายขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ก็ขอรับประทานให้ทรงเลือกตระลา
การผู้รับสั่ง เป็นเจ้านายฤๅขุนนางในพระบรมมหาราชวัง ให้เป็นตระลา
การแล้วมีพระบวรราชโองการโปรดให้ชำระเถิด ถ้าโจทเป็นคนขึ้นฤๅเนื่องกับ
ข้างในในพระบวรราชวัง ฤๅความเป็นความใหญ่ความสำคัญ ก็ขอรับ
พระราชทานว่าหลวงในพระบวรราชวังมาว่ากับกันชำระด้วย ถ้าจำเลยเป็นคน
มีสังกัดในพระบวรราชวัง ก็จงโปรดให้ตระลาการสารับสั่ง ในพระบวรราช
วังชำระเถิด ถ้าเป็นความใหญ่จะต้องเรียกพยานฤๅผู้ชายนายประกัน
พวกเพื่อนผู้ร้ายเป็นคนมีสังกัดในพระบรมมหาราชวัง เป็นอันมาก ก็จงโปร
ทรงเลือกข้าราชการในพระบรมมหาราชวัง ผู้ใหญ่ฤๅผู้น้อยผู้ใดผู้หนึ่งซึ่ง
ยาทลองพระเดชพระคุณด้วย นำเอาจับตัวคนที่ร้องการในการชำระความ
นั้นให้ได้แล้ว จงมีพระบวรราชโองการให้หาไปชำระให้ถึงที่สุดเถิด ถ้าเกี่ยว
ข้องข้างในในพระบรมมหาราชวัง ก็จงมีพระบวรราชโองการให้ถ้อยแก่ใน
พระบวรราชวังลงมาตามมาเรียก ฤๅจะมีรับสั่งให้หาคุณชำคุณเสงี่ยมคุณเนย
หรือใครมานิเวศ ผู้ใดผู้หนึ่งขึ้นไปตามไปสั่งก็ตาม ... ถ้าข้าราชการฤๅราษฎร
ผู้ใดผู้หนึ่งร้องกล่าวโทศ เราพระเจ้ากรุงสยามเองด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง ก็ขอ
ให้ตรวจรับไว้แล้ว จึ่งมีพระบวรราชโองการให้ตามท่านเสนาบดี ฤๅท้าวนางฝ่ายใน
ไปตามให้ได้ความตามเหตุแล้วทรงตัดสินไปเถิด ถ้าตามไม่ได้ความถนัด
... พระราชวังก็ดี ... เราพระเจ้ากรุงสยามเองก็ดี จะวิบัติขอยมา
... ถ้ามีเหตุร้องฎีกาของคนเหล่านี้ ... ล้มพระราชวังก็ดี
... เราพระเจ้ากรุงสยามเองก็ดี ... ในพระบวรราชวัง
ฤๅถึงจำเลยเป็นคนมีสังกัดในพระบวรราชวังแล้ว ก็ให้กรมหมื่นมเหศวรศิวิลาศ
กับเจ้าพระยาธรรมาธิกรณนำเรื่องราวแลตัวโจทขึ้นไปกราบทูล ในพระบวรราชวัง
ฤๅหมอบให้พระยามณเฑียรบาลพระบาทมีชัยอยู่ในทรา ฤๅพระยายัศคามเรืองเดชไว้ให้

กาบทูลถวาย ให้มีพระยาราชไมตรีคำรัสสั่งให้มีกระแสการสาสวัสดิ์ชำระในพระบวรวังเกิด อย่าเสมาชำระในพระบรมมหาราชวังเลย ฯ ถ้ามีพระยาราชไมตรีให้ช่วยเกาะช่วยนำตัวพยานฤๅใคร ฯ ในสังกัดพระบรมมหาราชวังก็ทรงฉลองพระเดชพระคุณตามรับสั่ง ถ้าจำเลยอยู่ในพระบรมมหาราชวังนี้ก็ทรงชำระในกรมต้อมพระราชวังเกิด ถ้าเป็นความใหญ่ก็ให้เสนาบดีที่บัญชาให้คนอื่น ๆ ที่ควรจะเป็นตระการเกาะช่วยชำระให้แล้วไปโดยเร็ว ฯ การในหัวเมืองน้ำพิพัฒสัตยา แลเมืองลาวเมืองเขมรประเทศราชขึ้นกรมมหาดไทยทั้งปวง ถ้ามีใบบอกลงมาประการใดด้วยข่าวราชการเมืองญวนฤๅ ๑๒ พันนาแลอื่น ๆ ฤๅด้วยความใด ๆ ก็ให้เจ้าพระยานิกรบดินทรปฤษาภักดีเจ้าพระยามุขมนตรี พระยามหาอำมาตย แลพระยาสุเรนทราชเสนาอำมาตยในพระบรมมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง แล้วก็รีบมีตราให้ออกไปรับบัญชาไปเกิด เมื่อควรจะดำเนินพระบรมราชโองการสิ่งใดสิ่งหนึ่งสื่อเจ้าพระยานิกรบดินทรยังคับไปก่อน ว่าให้เมืองแรกไปรับตัวมาใส่ ถ้อยความใครเป็นใครในบ้านใดเมืองใด ก็จงตีกำหนดวันให้ไปรับตัวจำเลยมา ฤๅจะสั่งให้ข้าหลวงฤๅหัวเมืองอื่นช่วยก็ตาม ถ้าเกิดโจรผู้ร้ายปล้นฤๅกระบถ ถ้าให้กรมพระยาเดชาติวงศ์พระบิดาเจ้าอยู่หัว แลปลัดบาเสนาบดีแล้วรีบแต่งกองทัพไปรับให้ทันท่วงทีอย่าช้า เมื่องการอื่นควรจะบังคับบัญชาสิ่งใดออกไปหัวเมือง ก็จงใช้หนังสือเสนาบดีออกไปเกิด การในหัวเมืองชั้นกรมท่าขึ้นกรมท่า เมืองราชบุรี เมืองกาญจนบุรี แลเมืองชั้นตรง ๆ แลเมืองนครเชียงขันธ เมืองประทุมธานี ถ้ามีเหตุควรบังคับบัญชาด้วยราชการ ฤๅถ้อยความประการใดก็ให้พระยาสุรเสนาบดีกรมท่ากับพระยาศรีธรรมราช พระยาเสนาธิบดีแล้วมีตราพระราชสีห์หน้อยบังคับไปเกิด โดยการคล้ายกับที่ว่าไว้ในมหาดไทยนั้น ด้วยพระยาสุรเสนาองไปรักษาเมืองนครเชียงขันธอยู่ กว่าการจะมาถึงกรมท่านั้น ถ้ามีข่าวมาแต่นอกประเทศประการใด ว่าด้วยญวนพวกยักษ์ฝรั่งเศส ฤๅข่าวแจกเมืองขึ้นมาแลอื่น ๆ ถ้ามีเรือกลไฟกลับมาแต่ทางที่เจ้าพระยาไปนั้นแลจะกลับไปตาม ก็ทรงบอกความลงไปให้ทราบทั้งข่าวคราวราชการในพระนคร แลในพระราชวังแลหัวเมืองทั้งปวงนั้นเกิด ถ้ามีเรื่องราวทูตฝรั่งเศสมาก ฤๅเมืองหนังสือสิ่งใดมาเปลี่ยนสัญญา ก็ให้เจ้าพระยาวิวงษมหาโกษาธิบดี ว่าราชการที่เข้ามานั้นกู ถ้าทูตจะสมัครอยู่คอยราชการพระเจ้ากรุงสยาม กลับมาให้ตามกำหนด ๒๙ วัน ๓๙ วัน ในเดือน ๙ ต่อเดือนนี้ การก็เป็นที่สุด ถ้าทูตไม่ยอมจะรีบกลับไปเร็ว เราพระเจ้ากรุงสยามก็ให้เขียนราชหัตถเลขาสัญญาณลงในแผ่นกระดาษน้อย ตามอย่างที่เคยมอบให้เจ้าพระยาวิวงษมหาโกษาธิบดีไว้นั้นแล้ว ของเดิมคำนำหน้าหนังสือสัญญาทั้งไทยทั้งอังกฤษ คล้ายกับอย่างในหนังสือสัญญาฝรั่งเศสนั้นแล้ว ให้ลาลักษแตสเมียร์อังกฤษเขียนลงให้ถูกต้องแล้วจึงเอาตระภายลายราชหัตถเลขาของเราพระเจ้ากรุงสยาม ทายลงที่ตัน แล้วประทับตามที่ว่าข้างต้นแต่ก่อนแล้วจึงเอาตราพระราชสีห์ [illegible] พระไชยวรศักดิ์ [illegible] ลงตรงตามว่าในหัตถเลขาของเราพระเจ้ากรุงสยามตามอย่างแต่ก่อน แลประทับตราประจำครั้งพระบรมโกศ แลตราประจำแผ่นดินประจุบันนี้ ทั้งสองน่าครั้งเสร็จแล้ว ถ้าทูตที่มานั้นยอมเปลี่ยนก็จงเปลี่ยนไปเกิด ของครั้งราชบรรณาการฤๅพระราชสาสน์ทูตมอบไว้ ก็ให้เจ้าพระยาวิวงษมหาโกษาธิบดีรับไว้ถวายเราพระเจ้ากรุงสยามเทอญ การที่จะรับรองประการใด ๆ ก็จงปฤกษากับเสนาบดีแล้วรับโดยสมควรตามเหตุพร้อมกันนั้นเทอญ ๆ การใดใดในหัวเมืองขึ้นกรมท่า ๆ ก็ให้เจ้าพระยาวิวงษมหาโกษาธิบดี ปฤกษากับพระยาพิพัทโกษา พระยาราชนุประพันธ แลพระยาราชนุประดิษฐ แล้วควรจะมีท้องตราว่ากล่าวบังคับออกไปประการใดก็ให้มีไปเกิด ๆ การใดใดก็ดีจะเกี่ยวข้องกับด้วยคนนอกประเทศ คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส โปรตุเกส อเมริกัน เยอรมัน เจ้าพระยาวิวงษมหาโกษาธิบดี บังคับบัญชาว่ากล่าวชี้แจงไปให้เสร็จ อย่าให้ผัดเพี้ยนว่าต่อเสนาบดีกลับมาเกิด ความผู้ร้ายลักของคนนอกประเทศลงบอกของมอบให้เจ้าพระยายมราช พระยามหาเทพชำระตามกระทรวง เมื่อชำระได้เพียงใดประการใด ก็ให้จดหมายบอกแก่กองสุดอย่าให้คั่นนานกว่าได้ ว่าไม่ชำระไม่เอาธุระดังนี้เลยเป็นอันขาด ฯ

พระสงฆ์เวนบิณฑบาตรวันนั้น สดับประกาศ ... ปี แล้วนิมนต์พระพิมลธรรม ... ไทยทาน สิ่งเครื่องธรรมเทศมาณัฑ์หนึ่ง ตามแต่จะเลือก ไทยทานสิ่งเครื่องกัณฑ์ในการนี้ ให้มอบไว้กับพระยามวงศ์เจ้าพนักงานแล้ว การสวดสามวันในวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ให้เจ้าพระยาธรรมาธิการณัฐชาให้เจ้าพนักงานตรวจตราให้มีตามเคย แล้วเบิกเงินไปแจกทานอย่างแต่ก่อนเกิด ฯ ในเดือนเก้านี้ถ้าฝนยังแล้งอยู่มาก ... ปรึกษาหารือกันเมื่อเห็นว่าควรจะให้ตั้งพระราชพิธีวิรุณศาสตร ทั้งพิธีสงฆ์พิธีพราหมณ์ตามอย่างแต่ก่อน ให้เจ้าพระยาธรรมาธิการณให้ โหรสาฤกษ์ แล้วบอกหมายทุกพนักงานให้ตั้งเกิด ฯ แต่ก่อนถ้าฝนแล้งมาก ... ปีหนึ่งถึงสองครั้ง ก็เคยทำ ให้เชิญเสด็จพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ... เจ้าพระเจษฎาติศวรวฤกรมพระพิทักษเทเวศร ทรงชฎาพระอุโบสถ ... สำรับเทียนโยง แล้วให้กรมหมื่นยวรรังสี ฤาสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ฤาสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ... การพิธีพราหมณ์เชิญเครื่องพระสถาคามซึ่งท่านอยู่ทุกวันนั้น ถ้าเห็นว่าฝนชุกมากก็จงสั่งให้เลิกเสียเถิด ฯ การวางวังที่ทุ่มโมงให้ถูกต้องใกล้กับเวลาแท้เดิมคำนินพระอาทิตย์ ให้เจ้าพระยาธรรมาธิการณ และพระยาเพชรพิไชยกำชัยกำชร อย่าให้เคลื่อนไปถึงเวลาอื่นรักษาไม่ได้ เวลายิงปืนรุ่งจงสังเกตให้แน่ อย่าให้ยิงปืนก่อนว่าแล้ว แลยิงปืนดึกไปนัก ให้ยิงให้ได้ก่อนเวลาควรจะย่ำรุ่ง ๓๙ นาทีขึ้นไป ๖๐ นาทีสงมาเสมอทุกวันตามอย่างที่เคย ถ้ายิงผิดเคลื่อนไปจะเป็นที่ได้ขัดขวางจากหน้า แต่สมณพราหมณาจารย์ราษฎร แขกบ้านค้านเมืองนับถือเขาที่เคยสังเกตเสียงปืน แล้วแลต้นนอนในเวลานั้นตามประโยชน์ของเขานั้น ๆ ฯ การคัดเลือกแลแจกหนังสือคู่มือศักดิ์ แลตราภูมิไพร่หลวงในกรุงเทพมหานครแลหัวเมือง ให้เจ้าพระยานิกรบดินทรแม่กองแลพระยาประมวญประมาณพล กรมพระสัสดีจัดแจงยังคับบัญชาทำไปอย่าให้ขัดข้องค้างอยู่ได้ การแจกตราภูมิก็ให้พระเจ้าพี่ยาเธอกรมสมเด็จพระเดชาติศวรทรงไปตามเดิม ฯ ขึ้งถ้าในคูเมืองนี้ ท่านทั้งหลายทั้งปวง มักเหลือบเอาดูนี้ไม่ใคร่จะมีเกียจคร้านแต่เวลาพระเจ้ากรุงสยามมีวิตกมากด้วยพระที่นั่งศุลีสมหาปราสาท แลพระมหามณเฑียรแลวัด ... พระศรีรัตนศาสดาราม ... แลพระอุโบสถพระวิหารใหญ่ ๆ สูง ๆ พระอารามหลวงต่าง ๆ ในพระนครนี้ เพราะเหมาะใช้จ่ายแล้วสลายฝนจะเปลี่ยนประทูมา เมื่อนั้นจะมีสนิบาตรกล้าขึ้น ... ทั้งตามคันประทูมล้วนสนิบาตรกล่องของสูง ๆ เกลื่อนจะเกิดเพลิงขึ้น เพราะฉนั้นจะให้ท่านผู้ใหญ่ผู้น้อย ... ตักอ่านตระเตรียมระวัง สั่งให้พนักงานตรวจงานไม้สูงขึ้นไปตรวจตราดูแต่ ... ให้รู้แห่งรู้จักตามขึ้นกองแลให้ระวังรักษา ... ที่มีบนเพดาน ... อย่าให้ขึ้นอย่าให้ปะทะไฟแลของให้หน้าแลโคมแลเครื่องสำรับจะให้ติดเพลิง ให้มีอยู่ใกล้ ๆ ที่ตั้งวังนั้น ๆ ทุกแห่ง แลให้สั่งให้ตรวจตราไม้สูงมาประจำอยู่ในพระราชวัง ... ให้ตรวจตั้งอยู่ในที่ ... ถ้าเห็นว่าจะเกิดเพลิงขึ้นได้ ... ให้ตรวจตราของสูง ๆ เมื่อใดให้ดับเสียเมื่อนั้น ... อย่าให้การไปขัดขวางช้าให้เสียที่เสียเวลาดับเพลิงไปได้ ... ถึงในพระอารามหลวงที่มีพระวิหารพระอุโบสถใหญ่ ๆ สูง ๆ ก็จงกำชับข้าพระ ให้ตระเตรียมการไว้จงมากให้เหมือนดังว่ามานั้นทุกแห่ง เพราะของใหญ่ ๆ เกิดเพลิงไหม้เสียก็ระดับทำคืนขึ้นได้โดยยาก ฯ เมื่อเกิดเพลิงไหม้ขึ้นแห่งใดต่างเจ้าใดให้ช่วยกันดับ อย่าให้เพลิงไม่มอดไปได้ อนึ่งให้ท่านผู้ใหญ่ผู้น้อยตั้งนายงานรู้หูรู้ตาไว้ระวังระไว อย่าให้ราษฎรในกรุงเผลอตัวเมื่อเกิดเพลิงขึ้นแล้วแตกตื่นเอาทรัพย์สิ่งของอะไร ๆ ลืม ๆ ไปจงกิดอ่านระงับเสีย ฯ การนายด่านทำน่าที่ ... ในพระราชวังให้กรมหลวงเทวศรวัชรินทร พระยาเพชรพิไชยตรวจตราดูแล การนอกพระราชวังให้กรมหมื่นภูบาลธิรักษตรวจตราดูแลทุกแห่งทั้งการวัดการบ้าน ให้พระยาศิริราชเดโชไชยแลพระยาสามภพพ่าย เอาใจใส่ทุกแห่งทั้งในวังนอกวัง อย่าให้ลดหย่อนแต่หลวม เจ้านายฝ่ายฝ่ายซ้ายราชการ แลพระสงฆ์ราชาคณะสามานุกรมชาวิญญ ถ้าใครป่วยไข้มีแพทย์การเข้ามา ก็ให้กรมหลวงสรรพศิลปปรีชาจัดหมอไปรักษา การรักษาไข้นอกให้ท่านที่ว่าในกำแพงนอกนี้ก็ให้จ่ายให้ตามอยู่ใกล้ชิดกัน ... ฯ ว่าจำไปอีก ... ก็จะไม่รู้จะเกิดโรคภัย

ที่ราชการเจ้าพระยาวรวงศาธิบดีสำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ในครั้งนี้ อย่างหนึ่งซึ่งผู้ใดคาดไม่ถึงและคุมความคิดของคนแลดูอย่างเก่า เรียกเป็นอันชาติอย่างหนึ่งว่า ถ้าใครพูดไม่เข้าก็ให้ตีคนนั้นเสียให้ตาย ไม่เป็นเพราะในศาลอัยการในกรุงเก่าแต่ครั้งนั้นเลย ให้การทั้งปวงเป็นไปโดยปรกติทุกสิ่งทุกประการทุกหมู่ทุกกรมแล้ว ของท่านทั้งปวงจงตรวจดูประกาศนี้เถิด ฯ

วันจันทร เดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเมียเอกศก ฯ

พระราชหัตถเลขานั้นครั้นทรงแล้วมีพระบรมราชโองการให้อาลักษณ์ลงตราประทับที่ ๔ ฉบับความเดียวกันแล้วทรงลงลายพระหัตถ์เป็นสำคัญ แล้วทรงประทับพระราชลัญจกรพระบรมราชโองการ แลพระราชลัญจกรมหามกุฎเป็นสำคัญ ฉบับหนึ่งนั้นพระราชทานสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ฉบับหนึ่งพระราชทานกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ฉบับหนึ่งพระราชทานกรมหลวงวรเสรฐสุนทร ฉบับหนึ่งพระราชทานกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ฉบับหนึ่งพระราชทานกรมหลวงเทพหริรักษ์ ฉบับหนึ่งพระราชทานกรมหลวงเดชาดิศร ฉบับหนึ่งพระราชทานกรมหลวงพิทักษมนตรี ฉบับหนึ่งพระราชทานกรมหลวงรักษรณเรศ ฉบับหนึ่งพระราชทานกรมหลวงนรินทรเทวี ฉบับหนึ่งพระราชทานกรมหลวงนรินทรสุดา

๑ ประกาศ ที่ ๓๕ ซะ

มีพระยมมราชโองการมาพระยัณฑุสังฆนาท ประกาศแก่พระราชวงษบริพนวงษ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ณลาษฎรทั้งปวงให้รู้ทั่วกันว่า แต่ในแผ่นดินก่อน ๆ มาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมียหนึ่งผัว ทาษหนึ่งนายเงิน ลูกนี้หนึ่งเจ้านี่ เขาแยบแฝงอาไศรยอยู่ ในพระบวรมหาราชวัง ในพระบวรราชวัง ในวังเจ้าต่างกรม และยังไม่ได้ทั้งกรมแลในบ้านเสนาบดี ที่มียศบันดาศักดิใหญ่ เจ้าของวังเจ้าของบ้านก็ไม่รู้ มีอยู่เนือง ๆ มิได้ขาด เจ้าวังแลนายเงิน แลเจ้านี่จะตีตามก็ไม่ได้ครั้นจะพยดัวแล้วระวังกุมไม่ได้ เจ้าของวังเจ้าของบ้านก็ว่าขับคนน่าวังน่าบ้าน มักเกิดวิวาทเปนกบฏยุ่งยิ่งกันต่อไป จึงคิดเหนว่าในเรื่องความที่ขัดข้องมีอยู่อย่างนี้แล้ว พระราชวังทั้งสองแลวังเจ้าบ้านเสนาบดี ก็เปนที่ตบหลิกอาไศรยพึ่งพิงของคนเหล่านั้น ผู้เจ้าของจะไปเอาตัวคืนเจ้าของวัง แล

ถึง หนังสือประกาศกล่าวเลกน้อยดังนี้ ๆ แต่ผู้ลวงละเมิดนิยสงกรมมาใน จันทรเดือนสิบ แรมค่ำหนึ่ง ปีมะแมเอกศก เปนปีที่ ๙ ในรัชกาล ปัจจุบันนี้ ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งในกรุงนอกกรุง แลราษฎรทั้งปวงกราบทั่วกัน แลทำตาม ประพฤติตาม รู้ความตามโดยสมควร เพื่อจะมิให้ต้องแสประพฤติผิดพระราชบัญญัติพระราชประสงค์ แลสา[illegible]ดีอกาย แลเจ้าใจ

ร้องเรียนเจ้าของบ้านก็ยากเข้าไปถึง จึงได้ประกาศว่าผู้ที่มีความเดือดร้อนให้มาร้องเรียนต่อพระยาเพชรพิไชย ให้พระยาเพชรพิไชยช่วยตามขอเอาตัวคนที่เกี่ยวข้องนั้นมาชำระตัดสินเสียให้แล้วได้ดังแต่เท่านี้ เพื่อจะได้เปนที่พึ่งแก่ราษฎร แต่ในข้าราชการผู้น้อยต่ำศักดินา ๓๐๐๐ ลงมา ราษฎรสำคัญเมื่อมีความผัวเมียวิวาทกัน แลความข้าวทาษลูกนี่เกี่ยวข้องประการใดก็ควรจะว่ากล่าวตามกระทรวงณโรงสาล บัดนี้กรมสมัยพระราชวังทำการเกินไปรับเอาความผัวเมียวิวาทกัน แลความทาษความลูกนี่ที่ควรจะว่ากล่าวตามกระทรวง ไม่เกี่ยวข้องดังกล่าวแล้วนั้นมาชำระเปนหลายราย แลผู้ที่กรมสมัยพระราชวังไปเกาะครองต้องมาชำระในอันใช่ที่มีอยู่ช้ำราย ก็ให้ทำเรื่องราวมาร้องกราษฎีกา เมื่อวันเสดจ์พระราชดำเนิน ออกพระที่นั่งสุทไธสวริย์กอนแต่เบี้ยหวัด จะได้ยืดเงินเบี้ยหวัดกรมสมัยพระราชวังไว้ ให้เปนเบี้ยบ้ายทำชวัน แก่คนที่ต้องเกาะมาชำระนั้นรายละสิบตำลึงทุกราย ประกาศมา ณวันจันทร เดือนสิบเอด ขึ้นสามค่ำ ปีมะแมเบญจศก เปนวัน ที่ ๒๔๑๓ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ซะ

๑ ประกาศ ที่ ๓๖ ซะ

ประกาศมาให้ทราบทั่วกัน ทุกหมู่ทุกกรมทั้งพระนคร จำคนทั้งปวงรู้ฤาไม่ว่า ในพระราชวังห้ามมิให้ใคร ๆ ไปขนหลังม้า แลขุมม้ามาเลี้ยงในพระราชวังลักหญ้าหลวงให้ม้าที่มิใช่ม้าหลวงกิน ให้คนทั้งปวงสังเกตเถิด ถึงคนหลวงพนักงานซึ่งไปขนหลังม้านำน่ำร้าว เมื่อเสดจ์พระราชดำเนินออกจากพระราชวัง ก็ยกไปด้วยม้านำตั้งแต่นอกประตูวิเสดไชยศรีไป เมื่อเสดจ์พระราชดำเนินกลับ ก็นำมาขยุดเพียงนอกประตูวิเสดไชยศรี แล้วก็ลงไปหมอบจุกช่องอยู่ ก็ควรเหนว่าเปนเคารพของอยู่แล้ว ม้าข้าราชการที่ต้องเกณฑ์นำเสดจ์ ตามเสดจ์ในกระบวน แต่งเครื่องแล้วจะเข้า

ชั้นในก็ได้ แต่ม้าไปล่าไม่ได้แต่งเครื่องของเจ้านาย และ
ไม่ได้ยังเกณฑ์เข้าในกระบวน ห้ามมิให้เข้ามาในพระราชวังชั้นใน
ม้าพระที่นั่งเข้าลูกเธอที่ยังอยู่ในพระราชวัง ไม่ให้เข้าออก
ประตูศรีสุนทรและประตูสองชั้นได้ ม้าพระราชวงษานุวงษ์เข้ามาได้เพียง
ชั้นกลางยุดเพียงประตูสองชั้น จะลงเข้ามาในพระราชวังชั้นในไม่ได้ ถึงเข้า
พนักงานกามม้าจะขี่ม้าในพระราชวังชั้นในไม่ได้ ถ้าม้าของกรมวังเสียก่อนจึงขี่ม้า ถ้า
ไม่บอกกรมวังให้กรมวังจับปรับไหมตามพระราชบัญญัติ ถ้ามีพระบรมราช
โองการคำรัสสั่งให้ไปบนหลังม้า ให้ขี่ประการใด ๆ จะไม่บอก
กรมวังก็ได้ แต่ข้าราชการที่ถูกใช้เจ้าบ่าวทาษของข้าราชการที่ จะ
ขี่ม้าหลังม้าลงเข้ามาในพระราชวังชั้นใน ถูกชั้นกลางไม่ได้เลยเป็นอันขาด
ถ้าผู้ซึ่งไปบนหลังม้าเป็นข้าราชการลงเข้ามาในพระราชวังชั้นใน จะให้เสียเบี้ย
ปรับชั่งหนึ่ง พระราชทานเป็นรางวัลแก่ผู้จับ ลงเข้ามาเพียงชั้นกลางจะ
ให้เสียเบี้ยปรับสิบตำลึงแล้วเกยม้าเป็นม้าหลวง ถ้าเป็นข้าไทบ่าวทาษชุนนาง
ลงเข้ามาชั้นใน ให้เจ้าและเจ้าหมู่มุลนายเสียเบี้ยปรับแทนผู้ทำหนึ่ง แล้วลง
พระราชอาญา ๕๐ ที สั่งไปคุก เพียงชั้นกลางให้เสียเบี้ยปรับสิบตำลึง แล้ว
เกยม้าเป็นม้าหลวง ถึงม้าที่ไม่มีคนขี่บนหลังแลไม่มีใครจูงพลัดลงเข้ามา
ในพระราชวังก็ให้จับเป็นม้าหลวง เจ้าของมาทีหลังก็ให้เรียกเอาค่าไถ่
ตามราคาม้าที่ซื้อขายกันอยู่จึงให้ไป ถ้าเจ้าของไม่มาไถ่ก็ให้เอาม้าไปขาย
เอาเงินมาแบ่งปันให้ผู้จับ แต่พระราชาคลังหลวงนั้นไปขอให้มาบนหลังม้าได้
แต่ประตูวิเศษไชยศรีชั้นประตูสองชั้น ข้าราชการมาบนหลังม้าได้เพียงนอก
ประตูวิเศษไชยศรีเท่านั้น จะลงเข้ามาในพระราชวังเพียงชั้นกลางก็ไม่ได้
ขี่ม้าที่ผู้หนึ่งผู้ใดนำมาถวายก็ให้มอบกับเจ้าพนักงานกรมม้าไว้ก่อน เมื่อ
มีพระบรมราชโองการคำรัสสั่งให้นำเข้ามาจึงนำเข้ามาถวายตัว เพราะ
ฉนั้นตั้งแต่นี้ไปให้กรมวังกรมม้าคอยจับผู้ซึ่งไปบนหลังม้า ถูกม้าเปล่า
ที่ลงเข้ามาในพระราชวังตามกำหนดชั้นใน ตั้งแต่ประตูศรีสุนทรประตูสอง
ชั้นโดยมาก ชั้นกลางแต่ประตูวิเศษไชยศรีมาจนประตูสองชั้นล้านสักตัวเหนื่อ
ตัวสักตัวได้ในพระราชวังเป็นที่กำหนด ถ้ากรมวังจับได้ก็ให้ปรับชั้นกับ
ผู้นั้น ๆ จับได้ก็ให้แบ่งส่วนเบี้ยปรับให้แก่ผู้จับเป็นรางวัลตามโทษ

สมควร ให้ท่านทั้งปวงทราบความดังประกาศมานี้ ประกาศมาณวันพฤหัศ เดือนเจด ขึ้นค่ำหนึ่ง ยี่เมียสัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๖๓๙ ในราชกาลประจุบันนี้ ชุนปฏิภาณพิจิตร เป็น วัยสัง ฯ

๑ ประกาศ ที่ ๓๙ ฯ

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ให้ประกาศแก่พระราชวงษานุวงษ์ แลข้าทูลลอง ผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนพระบรมมหาราชวังพระบวรราชวังให้ทราบทั่วกัน ด้วยแต่ก่อนแต่นี้ไปคดีหลายเรื่องลูกชุนปลุกผี ๆ ไปบ้างมีผู้ร้องฎีกา มีรับสั่งให้เรียกคำปลุกผีมาทรงทอดพระเนตร ครั้นทรงพระราชดำริห์เห็นแล้ว ลูกชุนบ่างนายออกตัวว่าไม่ทราบตัวป่วยอยู่บ้างมิกิจธุระไม่ได้มารับราชการบ้าง ลูกชุนผู้เรียงชักเอาชื่อใส่ลงตอก จึ่งมีพระบรมราชโองการรับสั่งว่า ตั้งแต่นี้ไปลูกชุนผู้ใดจะลงชื่อ ในคำปลุกผีพวกนี้ก็ดีจะลงในคำแย้งก็ดีในคดีเรื่องใด ๆ ให้ลงลายมือชื่อตัวเอง ถ้าให้คนอื่นเขียนก็ให้เขียนลงในกระดาษขาวแล้ว ประทับตราตามตำแหน่งของตัวทุกคนในคดีทุกเรื่องตั้งแต่นั้นมา เมื่อชุนศาลตระลาการพิจารณาความเสร็จสิ้นสำนวนแล้ว นำข้อความขึ้นเสนอลูกชุนในศาลหลวง ๆ ปลุกผีนั้นเรียงความคดีความแล้วลงแล้ว เหนความประการใดก็ลงชื่อเองบ้างให้ผู้อื่นเขียนแทนบ้าง แล้วประทับตราตามตำแหน่งไว้เป็นสำคัญทุกเรื่อง ตามพระราชโองการรับสั่งนั้นมานานแล้ว เมื่อการผิดชอบอย่างไรไปภายน่า ก็ไม่เป็นที่ถุ้งเถียงกันได้ แต่การอื่น ๆ นอกจากคดีความนั้น ขัดข้องด้วยเหตุสิ่งใดทรงปลุกผีพระราชวงษานุวงษ์ แลท่านเสนาบดีข้าราชการก็ควรปังคมทูลพระกรุณาตามเหน เมื่องทรงเหนชอบด้วยก็โปรดเกล้า ๆ ให้รับสั่งเจ้าพนักงานไปตามการ ถ้าไม่ทรงเหนชอบด้วยก็ทรงคิดเตียนทักท้วงบ้าง ผู้ขึ้นลักชื่อเรียงเข้าชุนแล้ว ๆ ก็ดี จะจับเอาเหตุมาต่อว่าก็ไม่มีสลักสำคัญ เพราะฉนั้นมาแต่ก่อนแต่นี้ไปภายน่า จะทรงปลุกผีด้วยการบ้านเมืองแลการทั้งปวง ปลุกผีพวกราชวงษานุวงษ์ท่านเสนาบดีข้าราชการผู้ใดจะลำเรียงราวงตามหมายหางว่าว่าตัวเองเหตุสิ่งใด ปลุกผีพร้อมด้วยผู้ใดก็ให้ลงชื่อว่าข้าพระพุทธเจ้า(ชื่อนั้น) ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า (อย่างนั้น)

จนสิ้นข้อความ ฯ ฉะนั้นจะลงที่ต้นหนังสือฤาจะลงที่ท้ายวันทายศถวัลย์ความ แต่ให้เชิญเสด็จด้วยลายมือของตัวลงในสมุดฤากระดาษไว้เป็นสำคัญจงทุกประการ ถ้าเป็นกระดาษกระบวนหนังสือราชการมีอยู่ในเรื่องราวรถหมายหาว่าวถวายฎีกาอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จึงจะเป็นที่เชื่อถือสำหรับผู้นั้นคงแก่กัน ประกาศ มาณวันพฤหัศ เดือนเก้า ขึ้นห้าค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๓๒๐๒ ในราชกาลประจุบันนี้ ฯ

๑ ประกาศที่ ๓๑ ฯ

ว่า พระบาทสมเด็จบรมนรถบพิตรพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชหฤไทยทรงพระเมตตากรุณา เกล้ยาณาประชาราษฎรไพร่ฟ้าอาแสนอันสมณพราหมณาจารย์ทั่วพระราชอาณาเขตร์ ถึงพระราชหฤไทยจะทนุบำรุงให้อยู่เป็นสุข ได้ทรงทราบว่าตระลาการชุนศาลทุกกระทรวงชำระความต่าง ๆ ตามเรื่องคดีของราษฎรถูกต้องตามยุติธรรมบ้าง มิถูกต้องตามยุติธรรมบ้าง ชาไหร่ยโลภเกรนแก่สินบาเลกน้อยมักตัดสินตกไปฝ่ายโจทย์บ้างจำเลยบ้าง ที่ควรแพ้ให้เป็นชนะ ที่ควรชนะให้เป็นแพ้ตามความปราฐนาของคน แลสั่งสอนฝ่ายโจทย์จำเลยให้มีถ้อยคำสำนวนต่อกัน เรื่องความควรจะสั้นก็ชักให้ยืดยาวเนิ่นช้า ให้ราษฎรประกอบการทำผลประโยชนเลี้ยงชีวิตร อันนี้เป็นธรรมดาของสัตว์ขุนครองการที่แสดงาลาผลในโรงในศาล เป็นการเกี่ยวโลภไม่ชอบโดยยุติธรรมแลพระราชกำหนด มีตัวอย่างเหมือนความมาตกเรื่องนายโรย อุปนครจำเลย ที่พระยาการัดสินว่าผู้ใดได้รักษาใช้ปลงลงให้ได้ส่วนแบ่งนั้นเท่าโดยมาตกของผู้ตาย ไม่ได้ให้ถามทายเครื่องภูษาดิสสนิทมลหลาง ที่ควรจะได้ส่วนแบ่งนั้นตามมากแลน้อย ฤาไม่ควรจะได้ และทรัพย์มาตกนั้นควรจะแบ่งปัน ก็เป็นบุตรภรรยาแลเครื่องภูษาดิสสนิท จึงได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขทำมาหากินมาด้วยกันกับผู้ที่ถึงแก่กรรม จึงจะชอบโดยยุติธรรม์ เพราะฉนั้นจึ่งโปรดเกล้าโปรดการะหม่อม ให้พระยาประสิทธิ์ศุภการเป็นหนักงานคัดเรื่องความของราษฎรที่ฟ้องร้อง ขึ้นกราบถวายบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบฝ่าลองธุลีพระบาท เมื่อทรงเห็นชอบประการใด จะได้ทรงตัดสินให้เป็นอันแก่กันโดยยุติธรรม เพื่อจะให้ราษฎรในพระราชอาณาจักรไทยอยู่เย็นเป็นสุขทุกท่านหน้า แลข้อซึ่งพระยาประสิทธิ์ศุภการพูดว่าบางทีจะมีผู้ร้องว่าคอยหาช่องที่จะทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย เรื่องความมาตกนั้นไม่ใคร่ได้ความจึ่งเนิ่นช้าลงนั้น ตามซึ่งพระยาประสิทธิ์ศุภการพูดเช่นนี้ก็เหมาะเป็นอันแล้ว หาผลประโยชนฝ่ายตัวอย่างเดียวเท่านั้น เพราะฉนั้นจึ่งได้หน่วงเหนี่ยวเรื่องความมาตกไว้ให้นานวัน เรื่องหนึ่งถึง ๕ เดือน ๖ เดือนบ้างหนึ่งก็มีบ้าง จนมีผู้มากล่าวโทษร้องถวายฎีกาทรงทราบฝ่าลองธุลีพระบาท จึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดการะหม่อม ให้พระยาประสิทธิ์ศุภการเป็นหนักงานคัดเรื่องความของราษฎรที่ฟ้องร้องนี้ ถ้ามีผู้มาร้องฟ้องด้วยเรื่องความมาตกแล้ว อย่าให้ขุนศาลราชการผู้รับฟ้องหน่วงเหนี่ยวฟ้องไว้ให้นานวัน ให้รีบตัดสินตามเรื่องราว ให้พระยาประสิทธิ์ศุภการนำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบฝ่าลองธุลีพระบาทแต่ในกำหนด ๑๕ วัน ถ้าแลขุนศาลราชการผู้ใดแกล้งให้ผลประโยชนเลก ๆ น้อย ๆ ผัดเพี้ยนกิดความของราษฎรให้เนิ่นช้าไปจนเกินกำหนด ๑๕ วัน ถ้าราษฎรผู้ใดความเดือดร้อนมาฟ้องหากลาวโทษ ฤาร้องถวายฎีกาให้ทรงทราบฝ่าลองธุลีพระบาทดังนี้ ขอให้ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงอย่าได้ขัดขวางเลย ประกาศมาณวันจันทร์ เดือนเก้า แรมเก้าค่ำ ปีมะเมียเอกศก เป็นวันที่ ๓๐๗๕ ในราชกาลประจุบันนี้ ฯ

๑ ประกาศที่ ๓๒ ฯ

มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศ แก่ข้าทูลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ทุกหมู่ทุกกรม ทุกคนทำงานให้ทราบทั่วกันว่า พระคำหนักที่ประดับรัมสังฆ์ ที่เรียกกันว่า พระคำหนักน้ำบ้าง พระคำหนักเทบ้างนั้น ตัดนี้พระราชทานเรียกว่าพระที่นั่ง (ชลังคณพิมาน) ดังนี้ จำเภาะแต่หลังสูงริมน้ำหลังเดียวมีใบชื่อตั้งหม่อนั้นจังหวัด หลังสูงอีกองค์หนึ่งมีฝาบาย พระที่นั่ง (ทิพยสถานเทพยรฐิต) หลังไม้ยูงองค์อ้างเหนือ พระที่นั่ง (ราชกิจวินิจฉัย) หลังใหญ่องค์ข้างใต้ พระที่นั่ง (อนงในสราญรมย์) ย้อมมุมริมน้ำข้างเหนือ ชื่อย้อม (พรหมอำนวยศิลป์) ย้อมมุมริมน้ำข้างใต้ ชื่อย้อม (จันทรอำนวยพร) แลชื่อตัวเรือนั้นจังหวัดนี้ เรียกว่าที่ประทับ (ราชวรดิฐ) ตามน้ำทางเสด็จพระราชดำเนินตรงพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัยลงไปนั้น ซึ่งท่าที่ประทับ (ราชวรดิฐ) ให้ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยจะใช่สิ่งในร้องกราบฤาระยากหมาย และเขียน.เรื่องราวถวายก็ดี ถวายรายการบุพพระกรุณาให้ใช้ให้ถูกตามประกาศนี้ จงทั่วกัน ประกาศมาณวันเสาร์ เดือน ๙ ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมียเอกศก เป็นวันที่ ๓๐๕๒ ในราชกาลประจุบันนี้

๏ ประสูติ วันพุธ เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมพระพิทักษ์เทเวศประสูติหม่อมเจ้าหญิงองค์หนึ่ง ฯ วันพุธ เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหลวงสุรวงศ์ไชยปรีชา ประสูติหม่อมเจ้าหญิงองค์หนึ่ง ฯ วันอาทิตย์ เดือน ๔ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในพระราชวังบวรสถานมงคล พระองค์เจ้าสังฆราชประสูติหม่อมเจ้าชายองค์หนึ่ง ฯ วันพุธ เดือน ๔ แรมค่ำ ๑ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหมื่นภูมินทรภักดี ประสูติหม่อมเจ้าหญิงองค์หนึ่ง ฯ วันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา ประสูติหม่อมเจ้าหญิงองค์หนึ่ง ฯ วันอังคาร เดือนสิบ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหลวงเทพหริรักษ์ ประสูติหม่อมเจ้าหญิงองค์หนึ่ง ฯ วันเสาร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ ประสูติหม่อมเจ้าหญิงองค์หนึ่ง ฯ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในพระองค์เจ้าจิตรวาณุช ประสูติหม่อมเจ้าชายองค์หนึ่ง ฯ วันสุกร เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหลวงเทวดีวิจิตรา ประสูติหม่อมเจ้าหญิงองค์หนึ่ง ฯ วันอาทิตย์ เดือน ๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ ประสูติหม่อมเจ้าชายองค์หนึ่ง ฯ วันสุกร เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหมื่นอมรมนตรีบวรทินกร ประสูติหม่อมเจ้าหญิงองค์หนึ่ง ฯ เดือนนี้ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในพระองค์เจ้าจิตรเชิงหงษ์ ประสูติหม่อมราชวงศ์ ในจอมจอมองค์หนึ่ง วันอาทิตย์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหมื่นวรวงศวรานุภาพ ประสูติหม่อมเจ้าหญิงองค์หนึ่ง ฯ วันสุกร เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในเจ้าฟ้าโกศราพงษ์ ประสูติหม่อมเจ้าหญิงองค์หนึ่ง ฯ วันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหมื่นวรวงศวรานุภาพ ประสูติหม่อมเจ้าองค์หนึ่ง ฯ วันสุกร เดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหมื่นอมรมนตรีบวรทินกร ประสูติหม่อมเจ้าหญิงองค์หนึ่ง ฯ วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหมื่นวรรักษาพิศาล ประสูติหม่อมเจ้าชายองค์หนึ่ง ฯ วันพฤหัส เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ ประสูติหม่อมเจ้าหญิงองค์หนึ่ง ฯ วันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหมื่นวรวงศวรานุภาพ ประสูติหม่อมเจ้าชายองค์หนึ่ง ฯ วันเสาร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ ประสูติหม่อมเจ้าชายองค์หนึ่ง ฯ วันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหมื่นวรสถาพรพิทักษ์ ประสูติหม่อมเจ้าชายองค์หนึ่ง ฯ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในพระราชวังบวรสถานมงคล พระองค์เจ้าสังฆราช ประสูติหม่อมเจ้าชายองค์หนึ่ง ฯ วันสุกร เดือน ๙ แรมค่ำ ๑ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ในกรมหมื่นภูมินทรภักดี ประสูติหม่อมเจ้าชายองค์หนึ่ง ฯ

๏ ครั้งถึงแรม ๖ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก วันจันทร์ เดือนแปด แรมสิบเอ็ดค่ำ ไปรดเกล้า ฯ ตั้งให้หลวงอภัยพิทักษ์ บุตรพระยาอภัยภูเบศ เป็นพระศรีสหเทพ ผู้ช่วยราชการเมืองพระตะบอง ถือศักดินา ๔๐๐ พระราชทานถาดหมากกาไหล่ทอง ๑ คนโทกาไหล่ทอง ๑ เป็นเครื่องยศ ฯ วันสุกร เดือนเก้า แรมสิบห้าค่ำ โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้พระปลัดเมืองสระบุรี เป็นพระรัตนกาศรางวางกองโค พระราชทานให้ถือศักดินา ๔๐๐ พระราชทานถาดหมากกาไหล่ทอง ๑ คนโทกาไหล่ทอง ๑ เป็นเครื่องยศ ฯ ณ วันเสาร์ เดือนเก้า ขึ้นค่ำหนึ่ง โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้จีนนิ่มบุตรหลวงวาริราชายุตต์ เป็นขุนสมมัชชาธิกรณ วัยทำภายในกำแหงเล่นต่าง ๆ ต่อลงโขนหนังทุ่นหุ้มแลอื่น ๆ พระราชทานให้ถือศักดินา ๔๐๐ ฯ ณ วันจันทร์ เดือนเก้า ขึ้นสามค่ำ โปรดเกล้า ฯ ตั้งให้ขุนรามเรนทรธิบัลลังกรมราชาวินิจฉัยซ้าย เป็นหลวงเทเพนทร์เข้ากรมไพร่หลวง ขึ้นในกรมมหาดไทย ถือศักดินา ๘๐๐ พระราชทานสองปักเชิงปุ่มเป็นเครื่องยศ ฯ ๏ น้ำฝน ฯ วันศุกร์ เดือน ๘ แรมค่ำ ๑ ฝนตกเวลาบ่าย ๔ โมง ได้น้ำ ๘ ทสางค์ ฯ ๏ เกิดเพลิง ฯ วันเสาร์ เดือนเก้า ขึ้นสิบห้าค่ำ เวลาบ่ายสามโมงเศษ เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่บ้านกอกไม้ ไหม้เรือน ๒๑ หลัง ในเวลาเพลิงไหม้นั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประทับอยู่ให้ข้าราชการช่วยกันดับเพลิง ในเวลานั้นเจ้าต่างกรม แลยังไม่ได้ตั้งกรมแลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ก็ไปช่วยดับเพลิงเป็นอันมาก ฯ

๏ ข่าวตาย ฯ วันอาทิตย์ เดือนเก้า ขึ้นเก้าค่ำ พระครูโชตนาจารีย์ป่วยมาหลายวันแล้ว ถึงมรณภาพอายุได้ ๖๗ ปี ฯ ณวันยังการ เดือนเก้าแรมสามค่ำ พระสมณมุนี ป่วยเป็นโรคชรา ถึงมรณภาพอายุได้ ๗๙ ปี

บรรณานุกรม

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค ๑๑.** พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๘. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงเผาศพ หม่อมอ่อน รพีพัฒน์ ณ วัดประทุมวนาราม เมื่อวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๘)

"แจ้งข่าวแห่งท่านผู้ที่มาลงชื่อได้รับหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาไปแล้ว" **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑** แผ่นที่ ๑๘ (วันอาทิตย เดือน ๑๐ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีจอฉศก ๑๒๓๖): ๑๗๑-๑๗๗.

"แจ้งความให้ท่านทั้งปวงทราบทั่วกัน" **ดรุโณวาท เล่ม ๑** (วันอังคาร เดือน ๘ แรมเก้าค่ำ ปีจอฉอศก ๑๒๓๖): ๑.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พุทธศักราช ๒๓๙๙-พุทธศักราช ๒๔๐๔. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ (๑๙๘๔), ๒๕๔๑. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท หม่อมเจ้าชิดชนก กฤดากร ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๑)

"ประวัติพระเจ้าราชวรวงษ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ" **อัมภวสมัย** ฉบับที่ ๓ (๑๓ ก.ค. ร.ศ. ๑๒๒): ๑๑๗.

พระยาศรีวรวงศ์ ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์ หม่อมอนุวัตรวรพงษ์ เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์. กรุงเทพฯ : รักษ์การพิมพ์, ๒๕๓๘. (สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงพิมพ์ประทาน ม.ล. เอิบจิตต์ นภาศัพท์ ในวันเกิด ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘)

ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๓๖ - เล่ม ๒๖ ร.ศ. ๑๒๘

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา
ประวัติความเป็นมา

เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ อันเป็นมงคลวโรกาสที่สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงรับพระราชทานปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาจารึกภาษาตะวันออก) จากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) โดยความร่วมมือของนักศึกษาและอาจารย์จากมหาวิทยาลัยศิลปากร ได้จัดพิมพ์และจำหน่ายหนังสือรวมพระฉายาลักษณ์ นำเงินรายได้ทูลเกล้า ฯ ถวายเป็นกองทุนเริ่มแรกสำหรับเก็บดอกผลเพื่อพระราชทานเป็นทุนการศึกษาแก่เยาวชนผู้ขัดสนตามพระราชอัธยาศัย ซึ่งได้พระกรุณาพระราชทานชื่อทุนว่า “ทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา”

ต่อมามีผู้มีจิตศรัทธาร่วมบริจาคสมทบเพิ่มขึ้น เห็นควรขยายโครงการทุนพระราชทานเพื่อการศึกษาให้มั่นคงกว้างขวาง จึงดำเนินการจดทะเบียนเงินกองทุนดังกล่าวขึ้นเป็นมูลนิธิ และได้รับพระราชานุญาตให้ใช้ชื่อว่า “มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา” ตามชื่อทุนเดิมที่ได้รับพระราชทานแล้ว ทั้งยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ รับเป็นองค์อุปถัมภ์ของมูลนิธิ ฯ ด้วย

มูลนิธิ ฯ ได้ให้ทุนการศึกษาแก่นักเรียนและนักศึกษาที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ทั่วประเทศทุกระดับชั้น ตั้งแต่ประถมศึกษาจนถึงอุดมศึกษา โดยเริ่มให้ทุนมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๕ จนถึงปัจจุบัน ได้ให้ทุนการศึกษาไปแล้วเป็นจำนวนมาก

กองทุนมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา มีรายได้จากการบริจาคและจากการจัดพิมพ์พระราชนิพนธ์สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศต่าง ๆ นอกจากนี้ มูลนิธิ ฯ ยังได้จัดทำและจัดพิมพ์หนังสือทางวิชาการและนามานุกรมต่าง ๆ ออกเผยแพร่อีกด้วย เช่น นามานุกรมวรรณคดีไทย นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย บทร้องมุขปาฐะจากหนังสือวัดเกาะ ประวัติวรรณคดีไทย เป็นต้น

พระนามและรายนามคณะกรรมการ
มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา
ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า
กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า
กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี องค์อุปถัมภ์

ท่านผู้หญิงนราวดี ชัยเฉนียน	ประธานกรรมการ
นายธารินทร์ นิมมานเหมินท์	รองประธานกรรมการ
คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร	กรรมการ
รองศาสตราจารย์ ดร. คุณหญิงสุมณฑา พรหมบุญ	กรรมการ
คุณหญิงกษมา วรวรรณ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายเดโช สวนานนท์	กรรมการ
ดร. สุวัฒน์ เงินฉ่ำ	กรรมการ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมศักดิ์ วิราพร	กรรมการ
นายทรงฤทธิ์ รัตนดิลก ณ ภูเก็ต	กรรมการ
ดร. สมเกียรติ ชอบผล	กรรมการ
นางโฉมฉาย เหล่าสุนทร	กรรมการและเหรัญญิก
นางวัลลิยา ปังศรีวงศ์	กรรมการและผู้ช่วยเหรัญญิก
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ คุณหญิงไขศรี ศรีอรุณ	กรรมการและเลขานุการ
ดร. สุพจน์ จิตสุทธิญาณ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
รองศาสตราจารย์ ดร. จิรัสสา คชาชีวะ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
คุณชวลี อมาตยกุล	กรรมการกิตติมศักดิ์
นางชญานุตม์ อินทุดม	กรรมการกิตติมศักดิ์
นางสาวอรวรรณ แย้มพลาย	กรรมการกิตติมศักดิ์
ดร. อภิชัย จันทรเสน	ที่ปรึกษาด้านกฎหมาย

ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ จุลศักราช ๑๒๑๙-๑๒๒๑

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ในพระราชูปถัมภ์
สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
เผยแพร่เป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์เนื่องในโอกาสสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงเจริญพระชนมายุ ๖๕ พรรษา ๒ เมษายน ๒๕๖๓
จำนวน ๓๕ เล่ม/ชุด พุทธศักราช ๒๕๖๕

องค์ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์
สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

ที่ปรึกษา
ท่านผู้หญิงนราวดี ชัยเฉนียน
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ คุณหญิงไขศรี ศรีอรุณ

คณะบรรณาธิการ
นางสาวรัชนี ทรัพย์วิจิตร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ปรัชญา ปานเกตุ
นางสาววิภานันท์ ลำงาม อาจารย์ ดร. วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์

เจ้าหน้าที่วิชาการประจำโครงการ
นางสาวเนตรชนก นาคขำ

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ 4 จุลศักราช 1219-1221.-- กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2565.
(38), 84 หน้า.
1. ราชกิจจานุเบกษา -- ไทย.
354.59300026
ISBN 978-616-412-095-2

จัดทำโดย มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา
ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
๓๗/๒ เอกมัย ซอย ๑๒ (เจริญใจ) แขวงคลองตันเหนือ เขตวัฒนา กรุงเทพฯ ๑๐๑๑๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๒๐๖๒-๙๙๐๕

ออกแบบและจัดทำรูปเล่ม ฝ่าย MATICHON PREMIUM PRINT บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน)
๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล หมู่บ้านประชานิเวศน์ ๑ แขวงลาดยาว
เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐
โทรศัพท์ ๐-๒๕๘๙-๐๐๒๐ ต่อ ๒๔๑๙
E-mail:print.matichon@gmail.com